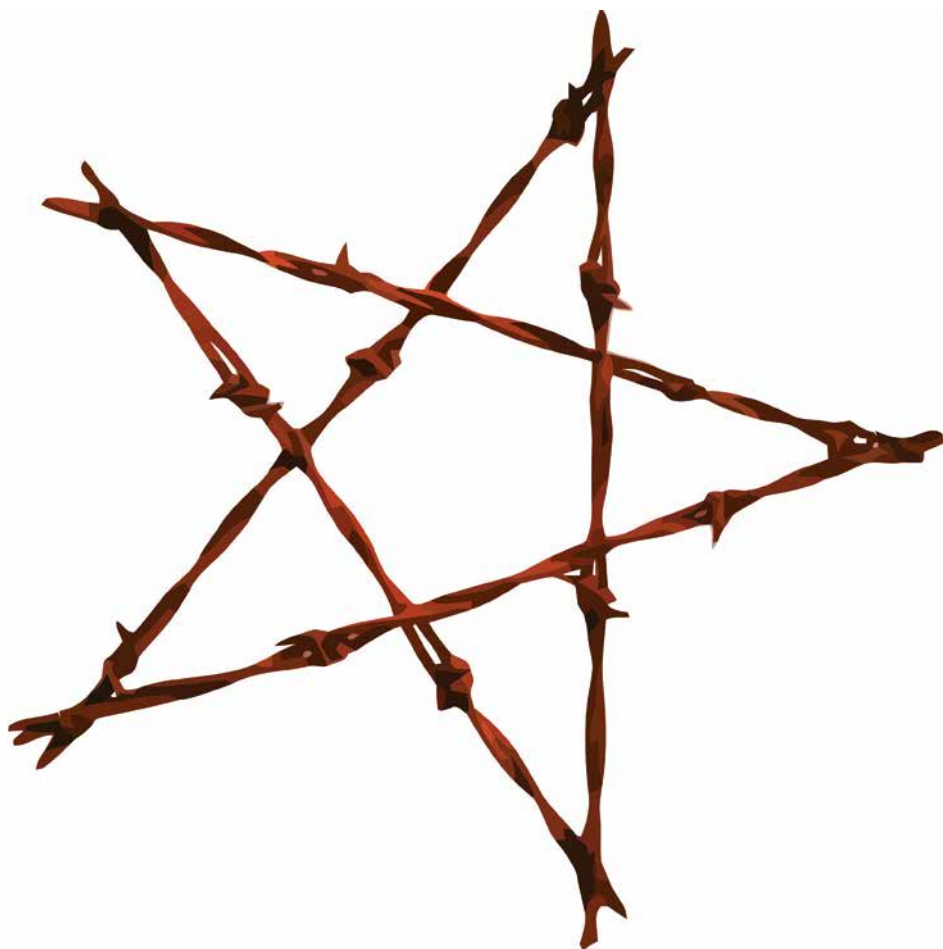

GELLÉRT- KONFERENCIÁK

Előadások a kommunizmus bűneiről

GELLÉRT-KONFERENCIÁK
Előadások a kommunizmus bűneiről

Gellért- konferenciák

*Előadások
a kommunizmus bűneiről*

Kommunizmus Bűnei Alapítvány

GELLÉRT-KONFERENCIÁK
Kiadja a Kommunizmus Bűnei Alapítvány

A kiadvány megjelenését
a Barankovics István Alapítvány
és a Konrad-Adenauer-Stiftung támogatta

Konrad
Adenauer
Stiftung

Készült a F&F Print Line Kft. nyomdájában
2013 Pomáz, Mogyoró utca 32.

ISBN 978-963-08-8725-0
Budapest, 2014

Ajánlás

Több fényt szeretnénk vinni újkori történelmünk sötétségébe – hirdeti magáról honlapján a Kommunizmus bűnei Alapítvány. A vörös évtizedek olyan pecsétet hagytak Magyarország történelmén, amelyet nem egyszerű eltüntetni. Viharos időszak volt ez, olyan, ahol családok százezrei szenvedték meg a nagyhatalmak erődemonstrációját.

Az Alapítvány olyan küldetést vállal fel, amit a következő generációk hasznosíthatnak. A múlt feltárására több okból is rendkívül nagy szükség van. A kommunista propaganda folyamatos történelemhamisítása megalapozta, hogy a mai magyar társadalom, de főképpen a fiatalság, nehezen tudjon tájékozódni a társadalmi, politikai, és erkölcsi kérdésekben. A főként történészekből álló szervezet, élén Eötvös Péter elnökkel, olyan szakmai munkát folytat, amelyre érdemes odafigyelnünk. A Konrad Adenauer Alapítvánnyal különböző témákban megszervezett szimpóziumokkal az évek során hagyományt teremtett. Neves történészek társaságában ismerjük meg az újabb történeteket és történelmi aspektusokat.

A kiadvány, melyet az Olvasó kezében tart, ezeket az előadásokat foglalja össze. Gondosan megszerkesztett munka, szem előtt tartva az olvasmányosságot, ugyanakkor a történelmi pontosságot.

A műben a kommunizmus kemény éveit boncolgató előadások széles spektrumban adnak ismereteket a korszakról. A propaganda működésétől kezdve, a kemény börtönvilágon át, az egyházüldözésekig, a teljesség igénye nélkül, sok szempontból megvilágítást kaphatunk a korszakról.

A kötet méltán lehet házi könyvtárunk fontos része, egy igazi történelmi olvasókönyv, melyet odaadhatunk gyermekeinknek, unokáinknak is, hogy látóköriük még szélesebb legyen. Megérthessék mindazt, amit az előző generációk megszenvedtek.

Rétvári Bence,
államtitkár, a KDNP alelnöke

Gondolatok a kötethez

A Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) a német Kereszténydemokrata Unióhoz (CDU) közel álló német politikai alapítvány, amely immár ötven éve viseli a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárjának nevét. Az alapítvány 1990 óta van jelen Magyarországon. A vendégországban kifejtett tevékenysége során az adott ország demokratikus és fenntartható fejlődéséért, a közös európai tudat erősítéséért, valamint egy felelősségteljes keresztény értékrendért száll síkra. A Konrad-Adenauer-Stiftung számára központi szerepet tölt be a partnerszemlélet: együttműködik a politikai, gazdasági és tudományos élet, valamint a civilszféra képviselőivel, és partnereit egyenrangú félként kezeli. Így több különböző társadalompolitikai programban és projektben vesz részt.

Az alapítvány már több éve e szellemben dolgozik szoros együttműködésben a Kereszténydemokrata Néppárt *Kommunizmus Bűnei Munkacsoportjával*.

A közös munka a 2011. november 10-én megtartott konferenciával kezdődött, amelyen az előadók a kommunista időszak jogsértéseit ismertették, súlypontilag a katolikus egyház szétverésére irányuló kísérleteket és ezek eredményeit. Részletesen foglalkoztunk a bűntettek jogi hátterével és ezek mai igazságszolgáltatási megítélésével.

Az idők során számos más, különböző súlypontú rendezvénnyel egészült ki együttműködésünk. Ezek is a kommunista önkényuralom ismert bűneit tárgyalták: a deportálásokat, indoktrinációt, megszállásokat, koncepciók pereket és az etnikai alapon történő elűzéseket. A konferenciákon minden alkalommal több száz ember vett részt. A magyar média gyakran és részletesen számolt be ezekről a rendezvényekről.

A történelem feldolgozásának ez a formája fáradhatatlan, aprólékos munkát igényel. A mai magyar társadalom számára azonban különös jelentőséggel bír a múlt árnyaira való emlékezés. A 21. századi egyesült Európában az elmúlt évszázad rémtetteivel való őszinte és kíméletlen szembenézés a békés együttélés alapja és előfeltétele. Az erről való meggyőződés Magyarországon is mind nagyobb teret nyer; erre egyértelmű bizonyíték a munkacsoport tevékenységeiről hallható pozitív visszhang.

Az alapítvány egyik fontos célkitűzése Magyarországon, hogy olyan emlékező-kultúrát támogasson, amely keresztény értékrendre épül. Ezért semmi esetre sem lehet véletlen, hogy egy ilyen jellegű kezdeményezés Magyarországon a kereszténydemokrata mozgalomból jött létre. Emellett egy olyan elkötelezett polgári társadalom bizonyítéka, amely hajlandó felvállalni a kommunizmus feldolgozásának felelősségét. Ennek elsősorban az a célja, hogy a kommunizmus embertelen rendszerének okait és fejlődését felmérje, illetve levonja a megfelelő következtetéseket a történelemből, hogy ilyen kegyetlenségekre többet ne kerülhessen sor.

Értéorientált alapítványunknak, amely az emberi méltóságot állítja munkája középpontjába, nagyon fontos, hogy arra is rámutasson, miképp alakultak az egyéni sorsok a rémuralom idején. További szempont, hogy rávilágítson a kommunizmus Magyarországon, Németországban és Európában elkövetett bűntetteinek párhuzamosságára is. E célkitűzés jegyében az alapítvány több komoly hírnévnek örvendő német kutatót és szakértőt hívott meg rendezvényeire, akik a hazai és külföldi kollégákkal együtt elemezték a bűntettek sokrétű aspektusait. Nagy hangsúlyt kapott, a közös és összevethető európai jelenségek megvilágítása. A végső cél egy közös európai emlékezőkultúra kialakítása, hiszen a totalitárius rendszerek tapasztalatai nem sajátos nemzeti tapasztalatok, hanem elsősorban európaiak.

A Konrad-Adenauer-Stiftung örömmel üdvözli, hogy a munkacsoport a rendezvénysorozat során elhangzott beszédek és előadásokat összegyűjtötte, és az érdeklődő olvasók számára hozzáférhetővé tette. Külön köszönet illeti ezért Eötvös Pétert, a munkacsoport vezetőjét. Jelen publikáció nemcsak tényeket és adatokat dokumentál, hanem az érintettek és a kortársak sokféle szubjektív tapasztalatát is bemutatja. Bízunk benne, hogy ez a könyv a fiatalabb olvasók számára is vonzó lesz, és hozzájárul ahhoz, hogy a munkacsoport célkitűzéseit ismertebbé tegye a magyar társadalomban, és a munkacsoportban történő aktív közreműködésre ösztönözzön.

Köszönetemet fejezem ki mindenkinek, akik ennek a különleges dokumentációnak a bemutatásában szerepet vállalt. Kívánom, hogy az érdeklődők izgalmas olvasmányra leljenek a kiadványban.

Budapest, 2014. február

Frank Spengler
Konrad-Adenauer-Stiftung
magyarországi képviselője

A kiadó előszava

Kedves érdeklődő olvasó, Ön a Kommunizmus Bűnei Alapítvány tanulmánykötetét tartja kezében. Ez a könyv válogatást tartalmaz az elmúlt két évben a Gellért szállóban megrendezett, immár hagyományos konferenciákon elhangzott előadásokból. A konferenciák tematikusan dolgozták fel a magyarországi kommunizmus társadalmunkat sújtó bűneit, amelyeket a magyarságnak az 1945-ben bekövetkezett úgynevezett felszabadulás óta a rendszerváltozásig az élet minden területén el kellett szenvednie.

A konferenciákat a Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) budapesti kirendeltségével közösen szerveztük, amiért ezen a helyen is köszönetet mondok az Alapítvány volt vezetőjének, Hans Kaiser úrnak, aki a sorozat elindításában szerzett elvülhetetlen érdemeket, míg a sorozat folytatásának lehetőségét Frank Spengler úrnak, a KAS jelenlegi vezetőjének és segítőkész munkatársainak, első sorban dr. Bauer Bence úrnak köszönhetjük.

Külön ki kell hangsúlyoznom előadóink áldozatos munkáját, akiknek nívós, szakmai szempontból kifogástalan előadásai – szám szerint 15 dolgozatról van szó – sokszor több éves kutatás eredményei voltak, melyet ők ellenszolgáltatás nélkül bocsátottak a konferenciák rendelkezésére. Ezen túlmenően, vállalták előadásaik lektorált és lábjegyzetekkel ellátott változatának elkészítését is, ami a közlemények tudományos igényeit is kielégíti. Említést érdemel, hogy több konferencián német és szlovákiai előadók is részt vettek, kiknek előadásai bepillantást engedtek a kommunizmus bűneinek nemzetközi jellegére. Örömmel állapíthattuk meg, hogy konferenciáinkat nagy közönségérdeklődés kísérte, telt ház jellemezte a programjainkat, ami igazolja a Kommunizmus Bűnei Alapítvány munkájának szükségességét.

Kötetünk megjelenését a Barankovics Alapítvány és a Konrad-Adenauer-Stiftung nagylelkű hozzájárulása tette lehetővé, amiért magam és előadóink nevében mondok köszönetet.

Eötvös Péter
Kommunizmus Bűnei Alapítvány

Dr. Bátonyi Gábor

Egy elkésett brit kísérlet a magyar kommunisták megfékezésére és a megtorlás

„Kétségtelen, hogy az angolokhoz való viszonyunkban sokkal jobb helyzetben vagyunk, mint akármelyik népi demokrácia, talán Lengyelországot leszámítva. Nemcsak politikai és gazdasági értékelésünkre vonatkozik ez, hanem azokra a széleskörű szimpátiákra is, melyeket határozott magatartásunk a legkülönbözőbb rétegekből kiváltott...”¹

Ez a magabiztos budapesti külügyi értékelés a brit-magyar viszonyról az olvasót a kommunizmus utolsó évtizedére emlékeztetheti, amikor is Margaret Thatcher budapesti látogatása után Magyarország 1984-től átmenetileg valamelyest a brit érdeklődés homlokterébe került. Néhány dokumentum tanúsága szerint, az „elasztikus szocializmus” végnapjaiban, a nyolcvanas évek második felében, a brit Külügyminisztérium a magyarokat talán egy rövid időre még a lengyeleknél is előbbre sorolta közép-európai külpolitikájában. Ám a fenti mondatot Bolgár Elek londoni követ 1950. május 31-én vetette papírra, éppen abban a történelmi pillanatban, amikor Magyarország angliai megítélése néhány éves fluktuáció után hirtelen a teljes mélypontra jutott. Történelmi távlatból a magyar diplomata kincstári optimizmusa meghökkenítő. Bár túlzott magyar elvárások, és alaptalan remények gyakran jellemezték a két állam kapcsolatainak történetét, ebben a sajátos esetben a sikerpropaganda és a nemzetközi élet valósága között a múlt kutatója hasztalanul keres közvetlen összefüggést.

¹ Bolgár Elek jelentése Berei Andor külügyi államtitkárnak, London, 1950. május 31, Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX –J–1–u, 4. doboz, Volt külügyi vezetők iratanyagai 1945-89, Berei Andor hagyatéka.

1949 és 1953 között a britek a kelet-európai államok megítélésében semmilyen lényegbevágó különbséget nem tettek. Még röviddel az 1956-os forradalom előtt is a konzervatív kormány külügyminisztere, Harold Macmillan azt hangoztatta, hogy „Angliának nem kell foglalkoznia Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal, vagy akár Csehszlovákiával, mivel ezekkel az országokkal kapcsolatban nincsenek fontos érdekeltségeink”.² Magától értetődően London külpolitikája az egész térségben a brit-szovjet kapcsolatok alakulásától függött. Ez azonban egyáltalán nem azt jelentette, hogy a Foreign Office specialistái ne figyelték, és érzékelték volna az egyes országok fejlődésének jelentős eltéréseit. Ám Magyarországnak mindez kizárólag csak hátrányt jelentett.

1949 októberétől az Egyesült Királyság kormánya a diplomáciai kapcsolatok teljes megszakítását fontolgatta Bulgária és Magyarország „harmadrendű kommunista kormányaival”.³ A londoni külképviselet bezárásán túl, az angliai magyar kulturális egyesületek, és klubok betiltását is hangosan követelték a brit parlament mindkét házában. Külügyi vezetők kérésére, a brit kémelhárítás állandó jelentéseket küldött még a londoni magyar kolónia heti teadélutánjairól és szombati zenés összejöveteleiről is, annak ellenére, hogy e rendezvényeket, egy MI5 ügynök értékelése szerint, leginkább csak brit állampolgárságú magyar hölgyek és egy helyi tűzoltó egyeslet táncos lábú tagjai látogatták.⁴ Paradox módon, a britek éppen akkor döntöttek a diplomáciai kapcsolatok fenntartása mellett, amikor Magyarország már 40 brit diplomatának, a követségi alkalmazottak 80%-nak, visszahívását követelte Budapestről. Bebizonyosodott, hogy a magyar kormány a várható komoly gazdasági veszteségek ellenére kész a kapcsolatok teljes megszakítására az angolszász hatalmakkal. A washingtoni magyar misszió vezetője, a későbbi külügyminiszter, Horváth Imre kifejezetten még élvezte is a rendkívüli helyzetet, és már alig várta, hogy hazarendeljék. Horváth „vidáman kifejtette” angol kollégájának, hogy nagy valószínűséggel az Egyesült Államokkal fennálló külkapcsolatok megszűnnek, és ezért ő nem is nagyon bánkodik, mert nem szereti sem Amerikát, sem az amerikaiakat. A brit diplomata meglepetten könyvelte el a diplomáciai életben, még a rendkívül feszült kelet-nyugati kapcsolatok idején is szokatlan gorombaságot.⁵

Eközben a Lordok Házában Robert Vansittart privát „hadüzenetet” intézett a magyar kormányhoz. Sürgette, hogy a BBC a visszafogott tudósítások, és kommentárok helyett, amikor csak lehet, élesen támadja a Rákosi rezsimit. Az angol

2 *Békés Csaba*: Európából Európába, Gondolat, Budapest 2004, 189-190.

3 Sir Anthony Rumbold feljegyzése, London, 1949 október 5, The National Archives (TNA), FO 371 78311.

4 G.R. Mitchell (MI5 tiszt) jelentése a Londoni Magyar Klub propaganda tevékenységéről és rendezvényeiről, 1950 szeptember 18, TNA FO 371 87828.

5 Bernard Burrows jelentése Sir Anthony Rumboldnak, Washington, 1950 február 6, TNA FO 371 87811.

arisztokrata korábban sem volt Magyarország barátja, bár a két világháború között főleg német-ellenességéről volt közismert. A harmincas években először külügyi államtitkárként, majd a Chamberlain kormány diplomáciai főtanácsadójaként az „appeasement” politika egyik legismertebb ellenzője volt. Korábbi érvelését az új helyzetre alkalmazva, a második világháború után a szovjet csatlósállamok elleni keményebb fellépést követelte. 1949 márciusában vitriolos és személyeskedő kirohanásokat intézett a budapesti kormány egyes tagjai ellen. Leginkább Boldizsár Iván külügyminisztériumi sajtófőnököt támadta, amiért az korábban Bevin külügyminisztert az amerikai imperializmus „lakájának” titulálta:

Egyszerűen nem látom be miért kéne nekünk csendben eltűnnünk az ilyen arcatlanságokat... Torking vagyok ezekkel a sértegetésekkel. Itt az ideje, hogy az ellenség fegyverével vegyük fel a harcot. Mától ugyanazt a kemény támadó harcmodort alkalmazom, amelyet diplomataink nap mint nap kénytelenek egyetlen szó nélkül elviselni...⁶

Lord Vansittart úgy látta, hogy Nagy-Britannia politikusai a hidegháború korai éveit alatt, úriemberként, „kezüket önként hátrakötve” harcoltak a kommunizmus ellen. Következésképpen az angol Lord sürgette a magyarországi törvénytelensegeket pellengérré állító harciasabb hangnemű ellen-propagandát.⁷

Munkáspárti politikusok, és a brit diplomáciai testület tagjai rendszerint kerültek a Vansittart által javasolt ellenséges tónust. Az azonban vitathatatlan, hogy még regionális összehasonlításban is rendkívüli ellenszenvvel figyelték a sztálinizmus magyar verzióját, amelyet leginkább az „orientális” despotizmus iskolapéldájának tartottak. A moszkovita kommunista vezetést egyszerűen „elvtelen báboknak” bélyegezték.⁸ Rákosi kísérlete 1948-ban, hogy angol-barátságáról meggyőzze a brit diplomáciai képviselő tagjait különösen balul sült el. A briteknek ez a hirtelen barátkozás és a „negédes *Liebe für England*”⁹ túlzottan is ismerős volt. Az egyik angol elemző „Sztálin legjobb tanítványában” immár „Hitler legjobb kelet-európai imitátorát” vélte felfedezni.¹⁰ A Moszkvából vezérelt kommunisták iránti viszolygástól függetlenül, a magyar kül-, bel-, és gazdaságpolitika egyaránt eleve kizárt minden brit közeledést. A magyar néphadsereget ugyan tipikus angol humorral 1951-ben egy gyenge operett társulathoz hasonlították, azt azonban a gyakran váltakozó brit követek mindegyike bizton állította az ötvenes évek elején, hogy Magyarország,

6 A Lordok Házában 1949 március 9-én elhangzott beszéd szövege, Hansard, House of Lords Debates, vol. 161, (cc226-56) 227.

7 U.o.

8 A.G. Wallinger követ éves összefoglaló jelentése, Budapest, 1951. január 29, TNA, FO 371 95174.

9 Hilary Young követségi első titkár megjegyzését idézi G.A. Wallinger követ C.H. Bateman-hez intézett levelében, Budapest, 1949. május 9, TNA, FO 371 78519.

10 U.o.

gazdasági csődbe rohanva, háborúra készül.¹¹ Aligha meglepő tehát, hogy a kétoldalú kapcsolatokat is leginkább a harciasság és a „lélektani hadviselés” jellemezte.

A London és Budapest közti viszonyt 1949 végétől, a brit követ szavaival élve, egy „vízum-háború” is terhelte. 1950-ben öt angol diplomatát és az „Anglia kirakatának” szánt British Council összes alkalmazottját kiutasították Magyarországról, amelyre a hidegháború logikája szerint a britek hasonló diplomáciai retorzióval éltek. A Rajk per kapcsán a magyar külügyminisztérium az angolszász diplomáciai missziókat nemcsak kémkedéssel, hanem úgymond a „nemzetközi kapcsolatok történetében példátlan politikai banditizmussal” vádolta.¹² A kommunista propaganda hirtelen eldurvulását egy amerikai történész találóan a „gyalázkodás diplomáciájának” („Diplomacy by abuse”) nevezte. A Nagy-Britannia elleni kampány 1949 végétől kezdett elmérgesedni; ezt a változást a 13 év börtönbüntetésre ítélt brit állampolgár, Edgar Sanders meghurcolása és kirakatpere fémjelezte.

Az amerikai International Standard Electrical Corporation (ISEC) könyvvizsgálójaként Budapesten tartózkodó angol üzletembert az ÁVH-nak dolgozó magyar barátnőjével a Gerbeaud cukrászdából kilépve, az Egyesült Királyság követségétől néhány lépésre tuszolták egy fekete autóba. Hollétéről a magyar állami szervek hónapokig semmiféle tájékoztatást nem adtak a brit diplomáciai képviselő tagjainak. Miután a letartóztatást nem lehetett tovább titkolni, a magyar hatóságok a nemzetközi normákat megsértve nem engedélyezték se a brit konzul, se orvos vagy ügyvéd látogatását. Wallinger követ hiába érvelt, hogy még a Náci Németország is engedélyezte Dimitrov jogvédelmét. A hivatalos brit feljegyzés szerint, se a humanitárius érvelés sem az ironikus történelmi példa nem hatott a „monolitikus Sztálinista gondolkodású” Berei Andor külügyi államtitkárra.¹³ Az angolok által kijelölt ügyvéd Merwyn Griffith-Jones nem kapott vízumot és be se léphetett Magyarországra. Mindez Angliában akkora felháborodást keltett, hogy a Bevin külügyminiszternek címzett levelek némelyike már egyenesen azt követelte, hogy a „lábtörlőként kezelt” hanyatló nagyhatalom azonnali atomtámadással válaszoljon.¹⁴

Ugyan Sanders a Második Világháború idején, majd 1946-tól a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban valóban a brit katonai hírszerzésnek dolgozott, letartóztatásának mindehhez kevés köze volt. A magyar kémelhárítás teljes joggal gyanította, hogy az angol üzletembert szoros szálak fűzik az MI6 közép-európai hálózatához, valódi ténykedéséről azonban halvány fogalmuk sem volt. Dogmatikusan azt vélték, hogy Sanders amerikai ügynök volt, fel sem tételezve, hogy a britek saját politikát folytatnak Közép-Európában és esetleg saját erejükből próbálják meg keletre

11 A.G. Wallinger éves összefoglaló követi jelentése, Budapest, 1951. január 29, TNA, FO 371 95174.

12 *Eric Roman: Hungary and the Victor Powers, 1945-1950*, Macmillan, Basingstoke, 1996, 261.

13 TNA FO 371 87826.

14 TNA FO 371 87815.

tolni Magyarországról a vasfüggönyt.¹⁵ A Nagy-Britannia elleni propaganda-kampányban azonban a másodrendű vádlott, Sanders elítélése kifejezetten kapóra jött. Minden bizonyíték híján, a perbe fogott 7 fővádlott és 24 vádlott mindegyikét kémkedéssel vádolták, de a jogi színjáték fő célpontja az amerikai és a brit követség volt. Rákosi titkársági iratai között található egy dokumentum a kirakatper „menetrendjéről”, amely külön rendelkezik a Sanders és a brit diplomáciai testület elleni vádakról, egyebek között azt sugallva, hogy a britek Magyarország bombázására készülnek.

„A vádiratban pontos adatokkal és dátumokkal legyen benne, hogy mióta volt kém Sanders...A vádiratban legyen benne, hogy a követség alkalmazottai között is vannak kémek...Külön megkérdezni (természetesen csak ha pozitív választ ad előre) hogy a British Council foglalkozik-e Magyarországon felderítéssel....A térkép, amelyen bombázásokra alkalmas helyek meg vannak jelölve, külön kérdés tárgyát képezze....”¹⁶

A politikai instrukcióknak megfelelően a bíróságnak „ugyancsak kérdés útján” kellett „megállapítani, hogy a Magyarországon működő brit és amerikai vállalatok” kivétel nélkül felderítéssel foglalkoztak.¹⁷ Az MDP vezetői egyértelműen arra szánták a konstruált kémhistóriát, hogy az államosított külföldi vállalatokért ne kelljen Magyarországnak kárpótlást fizetni. Következésképpen, a budapesti brit követ, Geoffrey Wallinger, nem minden irónia nélkül arra a következtetésre jutott, hogy miután minden brit diplomatát és követségi alkalmazottat eleve úgyis titkos ügynökként kezel a magyar kormány, aligha tehetnek jobbat, mint hogy, amikor csak tehetik, amatőr hírszerzőként tevékenykednek. A követ 1951 januárjában összeállított éves összefoglaló jelentése szerint, 1950-ben a londoni kormány már a budapesti követség bezárását latolgatta, ami még a korai hidegháború idején is viszonylag ritkaság számba ment.¹⁸ Három hónappal később mikor Wallingert visszarendelték Londonba, a magyar kormány már azt is feltűnő megkönnyebbüléssel fogadta, hogy helyére a britek új misszióvezetőt küldtek Budapestre.¹⁹ A távozó diplomata utolsó jelentése a Magyarországgal kapcsolatos brit csalódások és frusztrációk erősen személyes hangú összefoglalója. Az angol diplomáciai szokásoktól teljesen eltérve, Wallinger eredményeinek felsorolása helyett arról ír feletteseinek, micso-da hatalmas, és lidérces lelki tehertől szabadul majd meg áthelyezésével. A britek

15 Michael F. Hopkins, Michael D. Kandiah és Gillian Staerck (szerk) *Cold War Britain, 1945–1964*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003, p. 145.

16 A Geiger Imre elleni per „menetrendjéről”, 1950 február 2, Az ÁVH működésével kapcsolatos iratok, 1949–1955, Rákosi titkársági iratai, MOL M KS-276 f. 65 cs. 184 őe.

17 U.o.

18 U.o.

19 Robin Hankey követi jelentése első magyarországi benyomásairól, Budapest 1951 június 8, TNA, FO 371 95181.

budapesti diplomáciai elszigeteltségét valóságos „pszichológiai gettónak” titulálta. A nyugati képviselők szabad mozgását a magyar Külügyminisztérium szigorúan korlátozta, külön engedély nélkül mindössze 30 kilométer távolságra hagyhatták el a fővárost, ám ennél is nyomasztóbb volt az angol-barátnak tartott magyar lakosságtól való teljes elzártságuk. Wallinger utódja, Robin Hankey, így summázta első magyarországi benyomásait:

„A szovjet rendszer bevezetése Magyarországon jóval előbbre haladt, mint azt valaha feltételeztem. Budapest még mindig szép, európai város, de amit ma itt látok az annak csak a halovány árnyéka... Kétlem, hogy valaha is jártam volna még egy ilyen helyen, ahol mindenki annyira ideges, és depressziós.”²⁰

A gazdasági kapcsolatok terén a kép, ha lehet, még sötétebb volt. A két ország közötti kereskedelem úgyszólván megszűnt. A briteket kizárólag Sanders szabadon bocsátása érdekelte, amelyért valóban még némi gazdasági és pénzügyi engedményekre is hajlandóak voltak. A zsarolásnak azonban nem akartak engedni, főleg miután az elhúzódo tárgyalások során a magyar gazdasági és politikai követelések egyre szaporodtak. Bolgár londoni követ sugallatára a magyar kormány egy spekulatív, és rendkívül agresszív tárgyaló stratégiát választott.

„Azt kell mondanom, hogy jó Wallingerünk kissé a saját számlájára próbál presztízs-politikát csinálni, amikor arról fontoskodik, hogy milyen nehézségeket kell kormányánál leküzdeni, stb. Meggyőződésem, hogy az angol kormány Sanders kibocsátásáért még egészen más engedményekre is hajlandó. Elvégre az amerikaiak itt nemcsak precedenst teremtettek, hanem junktimot is a saját ügyükkel, és így nem lesz nehéz őket alkalmas pillanatban rászabadítani az angolokra, további ‘puhítás’ céljából.”²¹

Következésképpen, a magyar kormány, réz, ólom és egyéb, stratégiainak minősített nyersanyag beszerzésére kívánta felhasználni a Sanders ügyet, majd pénzügyi engedményeket próbált kicsikarni. Ezek a kísérletek nem vezettek semmi eredményre; a brit kormány befagyasztotta a két ország közti kereskedelmet, és megtiltotta magyar vállalatok számára az importengedélyek kiadását. 1949 és 1952 között a magyar import 6.8 millió fontról mindössze 12 ezer fontra csökkent, amely még a londoni követség által megrendelt kiadványok, könyvek, kották és gyógyszerek költségeit sem fedezte.²² Figyelembe véve a magyar gazdaság kritikus állapotát, az „emberkereskedelemtől” amúgy is érthetően idegenkedő angolok szándékosan évekig halogatták a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét. Hankey

20 U.o.

21 Bolgár Elek jelentése Berei Andor külügyi államtitkárnak, London, 1950. május 31, MOL XIX –J–1–u, 4. Doboz.

22 Éva Fidge: „A spy behind the iron curtain”, László Péter és Martin Rady (szerk): *British–Hungarian relations Since 1848*, UCL, London, 2004, 286.

követ nyíltan elismerte, hogy ismételt cinikus tárgyalási javaslatok csak arra szolgáltak, hogy Sanders-t sikerüljön Bécsen keresztül kimenekíteni.²³

Világtörténelmi szempontból mindez csupán a hidegháború és a kelet-nyugati kapcsolatok megromlásának parányi jelentőségű epizódja. 1953 májusában a ravasz örmény politikus Anasztasz Mikojan a Moszkvába látogató Harold Wilsonnal folytatott beszélgetése során „apró porszemhez” hasonlította a Sanders-ügyet, amely leállította ugyan a diplomácia gépezetét, de azt egy mozdulattal el lehet távolítani.²⁴ Ez a mozdulat azonban három és fél évet késett; az angol fogoly Nagy Imre kormányától kapott amnesztiát és csak 1953 nyarán szabadult. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy mi motiválta Rákosi rendkívül agresszív és makacs angol-ellenes stratégiáját. A dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a bilaterális kapcsolatok romlását a magyar fél szánt szándékkal és szünet nélkül provokálta. Bár 1949-ben Rákosi tett még néhány tétova kísérletet, hogy a gazdasági kapcsolatokat függetlenítse a politikai kérdésektől, ugyanakkor a magyar adminisztráció a briteket sokszor még az amerikaiaknál is ellenségesebben kezelte. Igaz, hogy a szovjet propaganda szabályai szerint a fő ellenség az Egyesült Államok volt; az MDP ideológusai, ha nem is mindig, de következetesen használták az „amerikai és brit imperialisták” kifejezést, ezáltal úgymond rangsorolva az ellenfeleket. Az államközi kapcsolatokban viszont ez a sorrend korántsem volt állandó érvényű. 1950-ben nyolc nyugati diplomatát utasított ki a magyar állam, az amerikai követség személyzetéből három katonatisztet, míg a britek közül a kereskedelmi attasét, a katonai attasét és további három magasabb rangú követségi dolgozót. Az Egyesült Királyság állampolgárai magyar vízumot még ritkábban kaptak, mint az amerikaiak. Ugyanakkor az angol sajtó, és a brit vállalatok magyarországi képviselőit rendszeresen minden indok nélkül zaklatták; ellenük valóságos hajszát folyt.²⁵ Az 1910 óta Magyarországon élő Charles Lamerton-t, a kesernyés üdítő italokat gyártó Apenta RT igazgatóját, a Gellért fürdőből rángatták ki az ÁVH tisztek. Mondván, hogy irodája közel volt a budaörsi repülőtérhez, azzal vádolták, hogy katonai hírszerző. A hatvanéves és a politika iránt teljesen közömbös üzletembert csak életkorára és betegségére való tekintettel engedték szabadon. Miután Magyarországról kiutasították, Londonban a Foreign Office számára egy hosszú és pontos összefoglalót készített az ÁVH nyomozási módszereiről.²⁶ Eközben Wallinger követ megdöbbenésére még a kommunista Edith Martin, a brit „Daily Worker” újságírója is

23 Robin Hankey követi jelentése első magyarországi benyomásairól, Budapest 1951 június 8, TNA FO 371 95181.

24 Sir A. Gascoigne távirata, Moszkva, 1953 május 22, TNA FO 371 106281.

25 Többek között a politikai rendőrség csak a brit követ határozott beavatkozására engedte szabadon az Unilever cég Elliott nevű, minden vád nélkül őrizetbe vett képviselőjét.

26 Memorandum brit állampolgárok budapesti eltűnéséről, 1950 április 21, TNA FO 371 87826.

hónapokra nyom nélkül eltűnt, bár, mint azt a diplomata epésen megjegyezte, a hölgy már jóval letartóztatása előtt kezdett kiábrándulni a „népi demokráciából”.²⁷

Ugyancsak jellemző eset, hogy a budapesti brit követség bulletinjét terjesztő magyar társaság alkalmazottjainak zömét egyszerűen letartóztatták. A konzulátus azonban még a brit állampolgárokon is csak ritkán tudott segíteni. Az Egyesült Államok bezáratta a magyar konzulátusait Clevelandben és New Yorkban, ám a britek nem tudtak hasonló retorzióval élni. Az amerikaiak elérték a 15 évre ítélt Vogeler szabadon bocsátását 1951-ben, mégpedig anélkül, hogy a fő magyar követelést a magyar korona visszaszolgáltatását elfogadták volna.²⁸ Ezzel szemben a britek hiába erőltették Sanders kiszabadítását egészen 1953 augusztusáig. Erre még a németországi, és ausztriai brit megszállási övezetekből visszaszolgáltatandó magyar javakért cserébe sem voltak hajlandók.

A brit-magyar diplomáciai viszony tehát nem csupán elhidegült, hanem egészen kritikus stádiumba jutott az ötvenes évek elején. Az angolok egykori szimpátiája semmivé foszlott, magyarországi jelenlétük elvesztette minden korábbi politikai és történelmi jelentőségét. Ugyanakkor a londoni magyar követség már nem is külképviseletként működött, hanem egy ellenséges propaganda iroda szerepét töltötte be. Azt állíthatnánk, hogy a második világháború idején, sőt még a Magyarország elleni brit hadüzenetet követően is több volt a valódi politikai érintkezés a két ország között, mint 1949 után. A német megszállásig legalábbis rádiókapcsolat, és a brit irreguláris katonai hírszerzés, a Special Operations Executive (SOE) közvetítésével némi politikai eszmecsere volt a két ország külügyminisztériumai között. 1950 nyarára már a londoni magyar követ is kénytelen volt belátni, hogy teljes elszigeteltségében diplomáciai missziója az otthoni elvárásoknak teljesen képtelen megfelelni. A magyar kormány erőfeszítése, hogy az amnesztia ígéretével hazacsalogassa a londoni magyarokat legalább annyira reménytelen vállalkozásnak bizonyult, mint a brit sajtó befolyásolására tett lépések.

„... Mi itt úgy látjuk, hogy az angol kormánytól, és angol hatóságoktól segítséget csakis ellenfeleink várhatnak, míg mi egy cáfolatot sem tudunk elhelyezni a lapokban... Olyan propagandát pedig, amilyennel minket biztatnak, a legnagyobb örömmel ragadnának meg a reakciós magyar szervezetek, még ha van is bennük kivételképpen hazatérni szándékozó, – és nyomukban a Labour Party vezetőjétől a Vansittartokig terjedő – patrónusaik. Két eset van: vagy folytatunk aktív propagandát... egészen a diplomáciai viszony fenntarthatóságát kétségessé tevő szituációig.

27 TNA FO 371 87825.

28 *Mevius, Martin*, 'A Crown for Rákosi: The Vogeler Case, the Holy Crown of St Stephen, and the (Inter)national Legitimacy of the Hungarian Communist Regime, 1945–1978', *The Slavonic and East European Review*, 2011, Vol. 89, no. 1, 76–107; Szörényi, A. 'Adalékok a Vogeler-ügy diplomáciatörténetéhez, 1949–51', *Külgügyi Szemle*, 2013, Vol 11. no. 1, 160.

Ha ezt kell tennünk, kérünk rá határozott utasítást, pontos megjelölésével annak a személynek, aki ezért a felelősséget viselni fogja. A másik eset az, hogy alkalmazkodva az adott lehetőségekhez, és kerülve a viszony mesterséges rosszabbítására vezető akciókat, mint eddig is, mindent megteszünk a jövőben is – tekintet nélkül egyik-másik külügyminisztériumi kollégánk forradalmi türelmetlenségére, téves meglátásaira, vagy minden imponáló magabiztossága mellett is felületes tájékozottságára. De ebben az esetben kérem Berei elvtársat legyen szíves véget vetni ennek a kétféle és egymásnak ellentmondó „vonalvezetésnek”...”²⁹

A londoni követ érhetően nem akarta vállalni a személyes felelősséget a diplomáciai kapcsolatok megszakadásáért, és a pártpropaganda szintjére sülyesztett magyar külpolitika súlyos hibáiért és ellentmondásaiért. Az angol-ellenes kampány azonban 1950-ben már visszafordíthatatlanul magyar belpolitikai üggyé vált, a politikai perek egyik visszatérő motívuma lett. Ugyanakkor, amint Wallinger követ ezt a Foreign Office illetékeseinek jelentette, a magyar szociáldemokraták elleni támadás fő külföldi célpontja egyértelműen a brit Munkáspárt volt. Rákosi még a Mindszenty perbe is igyekezett az angol baloldalt belekeverní; azzal a nevetséges és légből kapott váddal állt elő, hogy a Labour Party nevében Morgan Phillips and Denis Healey „instrukciókat” adott át a bíborosnak.³⁰ A valóságban az angolokat nagyon is érdekelte az egyházak helyzete és egy rövid ideig Nagy-Britannia közvetített is a Vatikán és a diplomáciailag elszigetelt Magyarország között. Azt azonban számos dokumentum bizonyítja, hogy a brit politikai misszió távolságtartó volt Mindszentyvel, mivel politikai nyilatkozatait túlzottan provokatívnak, és veszélyesnek tartották. Az is jellemző viszont, hogy a brit diplomácia egyedül állt ki a letartóztatott hercegprímás mellett. Rákosi, egy brit feljegyzés szerint erősen affektált sértődöttséggel, arra panaszkodott Wallinger követnek, hogy kormánya sokkal messzebb ment, mint az amerikaiak. Ezért a magyar propaganda egyre személyesebb hangon támadta Ernest Bevin külügyminisztert, és a vezető munkáspárti politikusokat. Egy brit diplomatahoz intézett kósza megjegyzése szerint Rákosi alig várta, hogy személyesen támadhassa az angol külügyminisztert.³¹ A budapesti brit követség értesülései szerint azonban mindez csupán előjátéka volt egy tervezett nagyszabású és kimondottan angol-ellenes kirakatpernek:

„Hónapok óta úgy hírlik, hogy egy újabb propaganda per készül a szociáldemokraták ellen, amellyel a brit munkáspártot veszik majd célba... Ezt látszik megerő-

29 Bolgár Elek jelentése Berei Andor külügyi államtitkárnak, London, 1950. augusztus 31, MOL XIX –J–1–u, 4. Doboz.

30 Knox Helm követ memoranduma a Mindszenty perről és búcsúzó jelentése, Budapest 1949. február 18, TNA FO 371 78519.

31 Az informális angol kifejezés, ‘to have a go at Bevin’, kifejezetten személyeskedő hangú; K. Helm utolsó követi jelentése, Budapest 1949 február 19, TNA, FO 371 78519.

síteni Rákosi novemberi kijelentése, amelyben a Labour Party-t a brit hírszerzés ügynökeinek minősítette, akik a magyar szociáldemokratákkal konspirálnak...”³²

A brit misszió vezetőjének félelme részben alaptalannak bizonyult. A szovjetek Nagy-Britanniának rendszerint csupán mellékszerepet szántak propagandájukban, és egyébként is leginkább arra törekedtek, hogy, amikor csak lehet, leválasszák az angolokat amerikai szövetségesüktől. Márpedig a nagyobb perek forgatókönyvét köztudottan a szovjetek írták. Ennek ellenére a kisebb-nagyobb magyarországi szociáldemokrata perek története azt mutatja, hogy Rákosi a baloldali angol kormányt különösen veszélyes ellenfélnek tekintette. A szovjet külpolitikát szolgáló módon másoló magyar kommunisták, akárcsak Titó-ellenes propagandájukban, Nagy-Britannia elleni kampányukban is szándékosan és alaposan túlteljesítettek. Rendkívüli buzgóságukra a magyarázat minden bizonnyal a magyar középosztály hagyományos angol-barátságában és az angol-magyar kapcsolatok sajátságos történetében keresendő.

A két világháború közti, zömmel konzervatív, brit kormányok a trianoni Magyarországot többé-kevésbé saját kreációjuknak tekintették. A húszas években több alkalommal, például a népszövetségi kölcsön esetén, és a frankhamisítási ügyben, Nagy-Britannia a Bethlen adminisztrációt politikai és gazdasági eszközökkel is aktívan segítette.³³ Kompromisszum-kereső és békéltető külpolitikája ellenére, a Brit Külügyminisztérium soha nem volt hajlamos a magyar területi követeléseket hivatalosan támogatni, így Lord Rothermere revizionista kampánya kifejezetten zavarba hozta a Foreign Office közép-európai specialistáit. Ennek ellenére, a Gömbös Gyula nevével fémjelzett politikai fordulatig, amely fokozatos elhidegülésre vezetett a kétoldali kapcsolatokban, a magyar törekvéseket Londonban többnyire szimpátiával kísérték. A magyar és brit diplomáciatörténetnek kevésbé feldolgozott fejezete az 1935 és 1938 közötti viszonylag feszült időszaka, amely a világháború idején született iratok gyakorta magyar-ellenes alaphangját megadta.³⁴ Ezekben az években a britek elhatárolták magukat Magyarországtól, bíralták politikai rendszerét, gazdaság- és külpolitikáját, bár az ország egyre nyíltabb német orientációját némi megértéssel továbbra is átmeneti szükségszerűségként könyvelték el. Az 1938 és 1941 közti brit erőfeszítések a magyar fegyveres semlegesség, vagy legalábbis a nem-hadviselő státusz fenntartására közismertek, főleg Bán D. András munkáiból.³⁵ Még ennél is alaposabban feldolgozott szaktörténeti téma a hadba lépés és

32 A.G. Wallinger éves összefoglaló követi jelentése, Budapest 1951 január 29, TNA, FO 371 95174.

33 *Gábor Bátonyi*: Britain and Central Europe, 1918-1933, OUP, Oxford, 1999, 71-159.

34 *Gábor Bátonyi*: 'British Foreign Policy and Hungarian Revisionism', *László Péter és Martin Rady*: i. m., 205-16.

35 Lásd például *Bán D. András*, Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938-1941, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

a titkos brit-magyar kiugrási tárgyalások emlékezete. Itt mindebből csak egyetlen elemet kívánok kiemelni: a magyar ellenzékhez fűződő szoros brit viszonyt, amelyet egyetlen munka sem hangsúlyoz kellőképpen. A közhiedelemmel ellentétben, a britek 1942 és 1943 során tárgyaltak ugyan a Kállay kormány hivatalos és fél-hivatalos képviselőivel, sőt még olyan önkéntes futárokkal is, akiknek semmiféle diplomáciai akkreditációja nem volt, de igazából budapesti kormányváltást reméltek, sőt többen kifejezetten „rendszerváltást” vártak. Igaz ugyan, hogy a hadi eseményektől függően Whitehall kettős stratégiát alkalmazott Magyarországon, a kormányzót és Kállayt a kiugrásra biztatta, míg az ellenzékét forradalmi retorikával szabotázsra, fegyveres ellenállásra és a kormány megbuktatására buzdította.³⁶ Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A „megadási csoportként” emlegetett tárgyalókat a Foreign Office rendkívül gyanakodva és egyre kevesebb rokonszenvvel kezelte. Mindez alátámasztja Jóó András tézisé, hogy a magyar történetírás évtizedek óta túlzott jelentőséget tulajdonított az isztambuli kiugrási tárgyalások részleteinek, a titkos diplomáciának, a brit nagykövet Márvány-tengeren horgonyzó jachtján átadott jegyzéknek, és a brit-magyar fegyverszüneti megállapodásnak.³⁷ Whitehall instrukciói szerint a magyarokkal kapcsolatba került diplomaták, katonatisztek és hírszerzők „monoton egyhangúsággal ismételték, hogy a magyar kiugrási kísérlet sikere a Horthy-rezsim együttműködő készségétől függ”,³⁸ ez azonban úgy tűnik, hogy csupán a brit kivárás, és a halogató taktika eszköze volt. A Foreign Office kelet-és közép-európai specialistái között kevesen hitték, és még kevesebben remélték, hogy a két világháború közötti Magyarország politikai rendszere megmenthető. Természetesen a magyar politikai elit sokat hangoztatott angol-barátságát továbbra is számon tartották, és nagyra értékelték Londonban, ám Teleki halála után szó sem volt immár semmiféle különleges kapcsolatról a két ország, és még kevésbé a két kormányzat között. Mint egy brit titkosszolgálati dokumentum világosan megfogalmazta 1943 tavaszán:

Ameddig az a veszély fennáll, hogy a német csapatok elfoglalják Magyarországot... ez a rezsim semmit nem fog tenni a szövetségesek ügyéért. A magyar kormánnyal és adminisztrációval való együttműködés ügye tehát elsősorban politikai és nem katonai kérdés. Az lehet, hogy a szovjetek elleni védőbástyaként a fenti rendszer fenntartása kívánatos (bár e védelemnek hatásfoka igencsak megkérdőjelezhető)... de nekünk a kormánytól és a rezsimtől független barátokat és szövetségeseket kell keresnünk. Ilyen potenciális barátok és szövetségesek léteznek, elsősorban az arisz-

36 Tamás Meszerics: „Undermine, or Bring Them Over: SOE and OSS Plans for Hungary in 1943”, *Journal of Contemporary History*, 2008/2, 200-202.

37 Jóó András, Világháborús intrikák. A magyar béketapogatózások és az isztambuli szintér fontos mozzanatai 1942-1944. Századok, 2008/ 6, 1440.

38 Uren Százados jelentése Perkins alezredesnek, Kairó 1943. július 12, TNA, HS4/91.

tokraták között, akik soha nem értettek egyet Horthyval, de őt jobb híján elfogadták. A zsidóság sajátos helyzetét itt figyelmen kívül hagyva, a következő csoport a nem német eredetű középosztály a *Magyar Nemzet* liberálisaitól és Szekfű professzortól Szent-Györgyi doktorig. A harmadik és legfontosabb a szervezett munkásság és a parasztság. A történelem paradoxonja, hogy ilyen eltérő társadalmi csoportok között a megegyezés lehetősége létrejött az értelmiség vezetésével...³⁹

A fenti elemzés gyengeségeit természetesen könnyű lenne ma bírálni. Annyi mindenesetre biztos, hogy Churchill politikailag pragmatikus kormánya már 1943-ban is elsősorban az ellenzékkel, és azon belül is főleg a baloldallal kereste a közelebbi kapcsolatot. Eckhardt Tibor visszaemlékezése szerint ez a baloldali elfogultság jórészt az emigráns Gróf Károlyi Mihály tevékenységének és a csehek Horthy-ellenes propagandájának volt köszönhető.⁴⁰ Bár e két tényező kétségtelenül hatott az angol magatartásra, ennél minden bizonnyal fontosabb volt az angol szolgálatban dolgozó magyarok szerepe. Bár a brit hírszerzésnek dolgozott néhány magyar arisztokrata és a Revíziós Liga néhány egykori alkalmazottja is, a titkosszolgálat magyar részlegében a szociáldemokraták voltak túlnyomó többségben. Sőt, volt köztük több kommunista szimpatizáns és kettős ügynök is, mint Pálóczi Horváth György, aki jelentősen hátráltatta a kiugrási tárgyalások menetét is. Szmélye ellen hiába ágáltak a Kállay kormány megbízottjai, elsősorban a diplomata Veress László.⁴¹ Pálóczi kommunista szimpátiája csak az ötvenes évekre múlt el; 1949 végén szovjet hírszerzői múltja és NKVD-s kapcsolatai ellenére is letartóztatták, megkínózták és két évre börtönbe vetették.⁴² Nem éppen lírai hangvételű visszaemlékezése szerint fogságában úgy érezte magát „mint akit édesanyja hasba rúgott”.⁴³

Demonstratív baloldali politikai elfogultságukkal a briteknek sikerült jókora riadalmat okozni még a szociáldemokrata párt legfelsőbb vezetőségében is. SOE isztambuli magyar részlegének vezetője, Basil Davidson 1942 tavaszán levelet intézett az általa jól ismert Szakasits Árpádhoz, amelyet egy magyar diplomata angol felesége, Miske-Gerstenberger Jenőné (Mary Allison Walters) kézbesített. A brit titkosszolgálatnak dolgozó hölgy később a Győri Vagon és Gépgyár felrobbantásának terveit hozta magával Magyarországra egy rókaprémbe rejtett mikrofilmen,

39 A brit titkos szolgálat (SOE) kairói parancsnokságának feljegyzése, 1943. április 13, TNA, London, HS4/91.

40 *Katalin Kádár Lynn: Tibor Eckhardt in His Own Words. An Autobiography*, Columbia University Press, New York, 2005.

41 *Laura-Louise Veress: Clear the Line, Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War*, Prospero Publications, Cleveland, Ohio, 1995, 96.

42 *George Paloczi-Horvath: The Undefeated*, Eland, London, 1993, 154-158.

43 *Paloczi-Horvath: i.m.* 121.

de a német kémelhárítás letartóztatta és 12 év kényszermunkára ítélték.⁴⁴ A Szakasitsnak szóló levél azt hangoztatta, hogy az angolszász hatalmak nem engedik át a bolsevistáknak kelet- és közép-európát, továbbá azt javasolta, hogy a szociáldemokraták küldjenek egy-egy megbízható képviselőt Londonba és Washingtonba.⁴⁵ Az ijedt Szakasits, gyanakvó kollégái, Peyer és Kéthly tanácsára, közjegyzőnél helyezte letétbe az iratot. Peyer Károly állítólag még a vkf-2-nek is jelentette az ügyet. Mindez persze később nem védte meg a szociáldemokratákat a kémkedés vádjától, még azokat sem, akik soha semmiféle kapcsolatba nem kerültek Angliával.

A szociáldemokraták iránti brit érdeklődés még markánsabban megmutatkozott a háború után, főleg a Labour Party 1945. júliusi 26-i választási győzelmét követően. Alig két évvel később, 1947. április végére, Rákosi nem minden ok nélkül panaszkolt Molotov szovjet külügyminiszternek, hogy a brit munkáspárti küldöttségek szinte hetenként jártak Budapestre, hogy nyomást gyakoroljanak a magyar szociáldemokratákra.⁴⁶ Komolyabban azonban a britek csak akkor kezdtek el foglalkozni a magyarországi belpolitikával, amikor már késő volt. Bár Sir Alvary Gascoigne már Debrecenben is követi beosztásban vezette a brit politikai missziót, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt ez csak korlátozott kapcsolatfelvételt jelentett a két állam között. Vorosilov, akit Gascoigne egyszerűen „paraszt marsall”-nak titulált, kezdetől gyanakodva kezelte az angol diplomatákat.⁴⁷ A brit misszió csak 1947 február 14-től működött teljes jogú és önálló diplomáciai képviselőként. Így nem csoda, hogy 1944 októberétől legalább 1946 augusztusáig diplomáciájukat a viszonylagos passzivitás jellemezte. Knox Helm követ 1949 februárjában arra következtetésre jutott, hogy a brit, és amerikai képviselők a SZEB működésének első évében „gyámoltalannak bizonyultak” Vorosilovval szemben, és ez olyan hátrányt jelentett, amelyet már nem sikerült az angolszász hatalmaknak ledolgozni.⁴⁸ A Moszkvában tárgyaló külügyminiszter, Anthony Eden 1944 október 12-én még úgy fogalmazott, hogy Magyarországon és Bulgáriában a brit politikai befolyást a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kellően biztosítja.⁴⁹ Négy nappal később a magyar fegyverszüneti kérelem hírére a Foreign Office vezetői szükséztűen csak annyit jeleztek meg, hogy Magyarország az orosz katonai zónához tartozik, ezért a britek

44 Veress: i.m. 95.

45 Veress: i.m. 96.

46 Ullin Jodah McStea: Slowing Sovietization: The Labour Party, the Hungarian Social Democrats and the Elections of 1947, *European History Quarterly*, 2006/3, 350.

47 Eva Haraszti-Taylor: „Dear Joe” – Sir Alvary Frederick Gascoigne, G.B.E. (1893-1970) – A British diplomat in Hungary after the Second World War, Astra Press, Nottingham, 2005, xiv.

48 K. Helm követ memorandum a magyarországi kommunista hatalomátvételtől, 1949. február 22, TNA FO 371 78519.

49 A brit delegáció válasza Sir Orme Sargent táviratára, Moszkva, 1944 október 12, TNA, Miniszterelnöki Iratok, PREM 3/226/2.

nem kommentálják a fejleményeket és semmiféle kezdeményezést nem tesznek.⁵⁰ A kabinet ugyanakkor a következő megállapításra jutott:

Politikánk az, hogy végül is egy független és baráti Magyarországot biztosítsunk. Azt azonban egy percre sem szabad elfelejteni, hogy Magyarország ellenséges ország, amelynek nagy utat kell megtennie... A kapcsolattartást a két ország között korlátozni kell, bár ezt a megszorítást a katonai eseményektől függően fokozatosan enyhíteni lehet...⁵¹

Mindez azonban nem jelentette a britek önkéntes és végleges politikai visszavonulását, inkább a realitások felismerését. A fent idézett dokumentum függelékében a leendő budapesti brit katonai misszió tagjainak szánt következő figyelmeztetés található:

Nem akarjuk, hogy Magyarország szovjeturalom alá kerüljön, és ezért meg kell akadályozni a szovjethatóságok bármely kísérletét, hogy a magyar szuverenitást és függetlenséget megsértsék... A szovjetek feltételezhető hatalmi túlsúlyától függetlenül, szóba se jöhet, hogy lemondjunk a háború utáni rendezésben és a Magyarország jövőjét érintő döntésekben való egyenlő részvételtől. A magyar függetlenség fenntartásán túl biztosítani kell kereskedelmi érdekeinket...⁵²

A fenti instrukciók értelmében Edgcumbe tábornok a SZEB brit katonai delegációjának vezetője, és a hozzá rendelt politikai misszió kapcsolatot tartott a magyar politikai élet minden jelentős tényezőjével, ám a szovjet csapatok feltételezett kivonásáig nem kívántak látványosan beavatkozni Magyarország ügyeibe. Ez alól némi kivételt jelentett az 1945-ös választások esete, amikor a koalíciós pártok brit támogatással utasították el a Vorosilov által felszólított közös listát, valamint Szvirdov tábornok kezdeményezése a reakciónak minősített szervezetek betiltásáról, amely mindkét angolszász hatalom képviselőit mebotránkoztatta. Gascoigne erősen kritizálta a földosztást, mivel azt a törvényesség megsértésével vitték keresztül, és támogatta Gróf Pálffy József nemzeti keresztény pártjának létrehozását is, amelyben a további társadalmi átalakulás fékjét látta. Mindezt a Foreign Office magyar szakértői élesen támadták. Még a két világháború közötti Magyarország őszinte barátjának számító híres történész C.A. Macartney is kizárólag a mérsékelt baloldallal való kapcsolat-tartást sürgette. Úgy vélte, hogy a brit diplomáciát „nem a régi rezsim iránti szimpátiának kellene vezérelnie”; ehelyett inkább a közéletnek vélt

50 Titkos távirat a Foreign Office-tól a Moszkvai delegációnak, London, 1944, október 16, TNA, PREM 3/226/2.

51 „Magyarország: Politikai direktíva a Brit Misszióknak”, Feljegyzés a War Cabinet fegyverszüneti feltételekkel, és a polgári adminisztráció kérdéseivel foglalkozó bizottságának 1944 október 14-I üléséről, TNA, Hadügyminisztériumi Iratok, WO 220/249.

52 U.o.

szociáldemokraták és a kisgazdák aktív támogatását sürgette.⁵³ Ennek megfelelően Gascoigne utódja, Knox Helm követ, egy sajátos logikát követve, már szinte kizárólag a baloldalon kereste a kommunisták ellensúlyát. 1946. július 27-ei hideg és tárgyilagos elemzésében félreérthetetlenül fogalmazott:

„Ami a mi szerepünket illeti, ma már azt hiszem, hogy helyesebb úton járunk. Beavatkoznunk csak óvatosan szabad, nehogy rontsunk a helyzeten azzal, hogy a kommunizmus-ellenes erőket olyan fellépésre biztassuk, amely túl messze megy. Elvégre mi csak erkölcsi és diplomáciai támogatást adhatunk. Úgy vélem, el kell kerülnünk annak még a látszatát is, hogy mi a radikális jobboldalt támogatjuk... Inkább az egész magyar népre, és leginkább a mérsékelt baloldalra kell hatást gyakorolnunk.”⁵⁴

A növekvő brit befolyás az 1945 utáni Magyarországon tehát először a kisgazda politikusokra, majd a Magyar Közösség perétől és főleg Kovács Béla letartóztatásától, egyre inkább a szociáldemokratákkal fenntartott kapcsolatokra épült. Míg az amerikaiak alig tettek különbséget az MKP és az SZDP között, a britek a fából akartak vaskarikát csinálni: a szociáldemokratákból igyekeztek kommunista-ellenes erőt kovácsolni.⁵⁵ Így elsősorban a két párt egyesülését igyekeztek minden áron megakadályozni. A koalíciós időszak egyetlen nyílt angol beavatkozása a magyar pártpolitikai harcokba már az 1947-es választások után történt, mikor az angol-bárát csoport London sugallatára megpróbálta eltávolítani Szakasitsot az SZDP éléről. Ennek a sajátos stratégiának a veszélyeit a brit diplomaták pontosan látták. Így a londoni kormány és a budapesti követség a Szakasits helyébe szánt Bán Antallal kerülte a nyilvános kapcsolatot, nehogy rászabadítsák kliensükre a kommunista kézben levő politikai rendőrséget.⁵⁶ Hasonló indoklással, 1948 júniusában Knox Helm követ arról próbált lebeszélni egy Magyarországra látogató angol újságíró, hogy a Kéthly Annával találkozzon.⁵⁷

A brit stratégia látványosan csődöt mondott. A kommunista hatalomátvételt nem sikerült lelassítani 1947-ben, még kevésbé megakadályozni 1948-ban; az SZDP jóval kisebb ellenállást tanúsított, mint azt a brit munkáspárti kormány remélte. E gyengeség okait a magyar történettudomány ma is keresi és vitatja. Mindenesetre a külföldi pártpolitikai beavatkozás, ha lehet még fel is gyorsította az eseményeket.

53 C.A. Macartney feljegyzése, Külügyminisztériumi Kutató Osztály, London 1945. augusztus 29, *Haraszi-Taylor*: i.m. 202.

54 K. Helm feljegyzése a magyarországi brit befolyásról Nagy Ferencsel folytatott beszélgetéséről, Budapest, 1946. augusztus 3, TNA FO 371 59007/10250.

55 *Stanley M. Max: The United States, Great Britain and the Sovietization of Hungary*, New York, 1985, 119.

56 *McStea*: i. m. 358.

57 K. Helm feljegyzése Kingsley Martinnak, a *New Statesman* szerkesztőjének budapesti útjáról, 1948. június 5, TNA FO 371 12392.

Paradox módon, ezzel a külpolitikai kudarccal nem csak a szociáldemokrácia, de a brit befolyás is megszűnt Magyarországon. A forradalmi terror torz logikája szerint az SZDP vezetőire, miként a társutasok zömére, egyébként is a megtorlás várt. Ám a Nagy-Britanniához fűződő kapcsolataik, nem is szólva a brit hírszerzéshez fűződő kapcsolataikról, kapóra jöttek a leszámolásra készülő kommunista vezetésnek. Végző soron a Labour kormány aktivitása Budapesten csak annyit ért el, hogy valós, vélt, és mondva csinált támogatóit egyaránt életveszélyes helyzetbe hozta, vagy legalábbis emigrációba kényszerítette. Mindezen túl a két állam közeli kapcsolataiból maradt az üres formalításokra, és a harcias frázisokra hagyatkozó propaganda, majd a kirakatperekkel a magyar vádaskodás és a retorziók diplomáciája.

Csallóközi Zoltán

Az Egyház sorsa 1945 után

Az 1945. májusi püspöki konferencián lett ismertté, hogy az azóta boldoggá avatott Apor Vilmos győri püspökön kívül az ország különböző részein ötven pap esett áldozatul a megszálló hadsereg tobzódásának. Az ország romokban, hadifoglyok, letartóztatottak, málenkij robotra hurcoltak ezreinek sorai kigyóznak messze Szibéria felé, a rövid időre visszatért területekről védtelenek és kitelepítettek sokasága menekül az új gazdák bosszúszomja elől.

De az egyházra az igazi megpróbáltatások csak ezután vártak. A magyar egyház széttzilálására törekvő párthatalom támadássorozatának nagy hadműveletei zajlottak az elkövetkező években.

A totalitárius diktatúrák erőszakos, az emberek teljes kiszolgáltatottságára építő, őket félelemben tartó uralmával szemben az egyház mindent az isteni törvényeknek vet alá, tiszteletben tartva a szabad akaratot. Nem véletlen, hogy a kommunista diktatúra mindent megtett e tökéletes intézmény felszámolására, hiszen felfogásában a vallásszabadság csak a kultusz, a templomi istentisztelet szabad gyakorlását jelenti.

Az első lépés az egyház gazdasági hátterének megszüntetésére az 1945. évi földreform volt, aminek keretében az egyházi tulajdonban lévő földeket kárpótlás nélkül elvették. 845 000 k.hold földet államosítottak, míg a megmaradt durván 100 000 k.hold föld zömét hat év múlva önként kellett felajánlani az államnak. Szeretném megjegyezni, hogy ezek a földek továbbra is nagybirtokok maradtak, mindössze két százalékot osztottak ki kis földművesek között.

A püspökök 1945-ös választási körlevele határozott útmutatást tartalmaz: keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat valósít meg és a természettörvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti. Keserűen szól az elképesztő biztonsági állapotokról, és arról, hogy a rendőrség ugyanakkor papokat tart fogva szentbeszédek miatt és védtelen polgárok internálására rendezkedik be.

A következő év nyarán megkezdődött az egyházi háttérű szervezetek, egyesületek, társaságok felszámolása. A korabeli sajtó ehhez nagyszerű háttérrel biztosított. Példának okáért idézek az *Előre* júniusi számából: „Papok és tanítványaik gyilkosságra, ellenforradalomra szövetkeznek. A fehérkeresztes csuhás páterek szeretnének még egyszer ártatlan magyar vérben gázolni.” És így tovább. A szervezetek feloszlatásához a közvetlen kiváltó ok július elején az ún. körúti merénylet volt. Részeg orosz katonák egymásra lövöldöztek egy tiszt meg is halt, de a hatóságok egy oktogoni padlástérben megtalálták a kétségbeesésében öngyilkosságot elkövető KALOT egyenruhás cserkészt. A korabeli média hetekig cikkezett a fasiszta orvgyilkosságról. Még az sem volt fontos, hogy az írások egybevágóak legyenek. A Magyar Közlöny négy részletben sorolta fel a mintegy 1500 betiltott egyesületet.

Az 1947-es Mária-év ünnepei százezres tömegeket mozgósítottak, ami újabb aggodalomra adott okot a hatalom gazdáinak. Az egyházi rendezvényeket egyre gyakrabban betiltották, lehetőségeiket korlátozták. Rendszeressé vált a zarándoklatok megzavarása, szétverése. A diktatúra vallásszabadságában nincs benne az egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése. A hatalmat gyakorlók az összes egyházakat valamennyi vallási intézménnyel együtt a polgári reakció szervének tekintették.

Az 1947-es „kékcédulás” választásokat már nem bízták a véletlenre. Az új választási névjegyzékből közel egymillió választót hagytak ki, köztük papokat, szerzeteseket, apácákat, akiket például prostitúció vádjával fosztottak meg szavazati joguktól.

1948 nyarán törvény született az egyházi iskolák államosításáról. Júniusban 800 falu és város követelte az iskola-államosítás tervének elvetését. E feszült légkörben konstruálta az AVH a pócspetri ügyet, amiről újra harsoghatott a korabeli sajtó. 6505 iskolát államosítottak, ebből 5407 általános és népiskola, 113 gimnázium, 98 pedig tanítóképző és líceum volt. Az egyházi iskolák megszüntetését azzal indokolta a hatalom, hogy létre akarta hozni az egységes szocialista iskolarendszert, egységes materialista-ateista tananyaggal.

De ugyanígy nem tartottak igényt az egészségügyi és szociális területen dolgozó nővérek munkájára sem. A szociális és egészségügyi feladatok ellátását állami feladatnak nyilvánították, ahol teljesen feleslegesnek tartották az egyház jelenlétét. Az 1948-as névtár szerint összesen 69 kórházban és 173 szociális intézményben dolgoztak ekkor apácák.

Az iskolák államosításával, az egészségügyi és szociális munkaterületekről való kizárásukkal a hatalom óriási csapást mért a szerzetesrendekre: megszokott, évszázados tevékenységük után valami egészen másra kellett átállniuk.

A baloldali erőknél sikerült elsődleges céljukat elérni. Az egyházakat — mint társadalmi tényezőt — teljesen kikapcsolták a közéletből. Így a felbecsülhetetlen nemzeti értékeket képviselő intézményeket is lerombolták, mellyel nemcsak a val-

lás és a vallásosság szenvedett kárt, hanem a nemzeti kultúra egésze is. Az intézményeitől megfosztott egyháznak fokozatosan csak az istentiszteletek végzése és a szentségek kiszolgáltatása maradt.

Október és december között az addigra már új vezetéssel rendelkező, megfélemlített protestáns egyházakkal és az izraelita felekezettel a kormány megállapodást kötött. A katolikus egyházat még nem sikerült az egyenlőtlen megállapodásra rávenni. 1948 és 50 között a katolikus egyház maradt az egyetlen intézmény, amely ellenállt az egyre erősebb és szélsőségebb totális hatalomnak.

1948 végén letartóztatták Mindszenty bíborost, a hit rendíthetetlen és meg nem alkuvó védelmezőjét. A következő év februárjában, mai szemmel nézve egy egészen nevetséges kirakatperben már elítélésére is sor került.

A bíboros tudta mire számíthat, Emlékirataiban tömören így ír: „A marxizmus olyan világnézeti, ideológiai irányzat, mely eszmeileg céltudatosan is ateista, gyakorlati módszereiben vallás és egyházromboló, uralmának a világra való kiterjesztését könyörtelenséggel hajtja végre s a szelíd képmutatástól kezdve a leggonoszabb terror eszközöket is hajlandó igénybe venni.”

Az ítélet kapcsán XII. Piusz pápa 1949. február 20-án rendkívül élesen nyilatkozott a Szent Péter téren. „Ismeretes, mit kíván a totális, vallástalan állam türelme árú: olyan egyházat, mely hallgat, amikor nyilatkoznia kellene; olyan egyházat, mely nem áll ellen a lelkiismeret megerőszakolásának és a nép jól megalapozott jogait és teljes szabadságát nem veszi figyelembe; olyan egyházat, mely szolgálélekkel bezárkózik templomainak négy fala közé...”

Mindezen időszak alatt érzékelhető politikai támogatást az egyház – dacára a bíboros és a pártvezetés közötti ellentétnek – a Demokrata Néppárt képviselőitől várhatott. Az 1944 végén megalakult Demokrata Néppárt a '45-ös választásokon a megszerzett engedély ellenére sem indult. Kevés volt az idő az országos szervezettség kialakítására, valamint a kampányra. Amikor a terror és a megfélemlítés légkörében a Magyar Kommunista Párt Rákosi vezetésével elég erősnek érezte magát, feloszlatta a Nemzetgyűlést és 1947. augusztus 31-re kiírta a választásokat. Bár rövid volt az előkészületi idő, a DNP a kékcédulákkal is nehezített választáson biztosan jutott be a törvényhozásba.

A választások előtt az úgynevezett győri programban megfogalmazódott, hogy a néppárt világnézeti, de nem egyházi és nem felekezeti párt, amely nem az egyházak terhére, hanem javukra és jogaik biztosítása céljából akar a közéletben tevékenykedni. Ennek szellemében foglalt határozottan állást az egyház és iskolái ellen irányuló támadásokról, a vallási jellegű társadalmi, kulturális és ifjúsági szervezetek feloszlatásáról.

A Demokrata Néppárt képviselőinek többsége a keresztény reformmozgalmakban nevelődött tapasztalt, rátermett közéleti személyiség volt. A képviselők jó része életének alkotó korszakát áldozta fel meggyőződéséért, a keresztény és demokra-

tikus értékek hitelességeért. 1949 után sorsuk állásvesztés, internálás, kilakoltatás, állandó zaklatás lett.

Tizenketten választották a kényszerű emigrációt, huszonkét képviselő szenvedett 3 hónaptól 19 évig tartó börtönbüntetést. Matheovits Ferenc összesen 19 évet, 4 hónapot, 17 napot töltött börtönben és internálótáborban.

Barankovics István a párt elnöke is az emigrációt választotta. Viszonylag kevés ismert az a visszaemlékezése, amit jegyzetei alapján 1970-ben New Yorkban egy rádiófelvétel alkalmából tett. Rákossal való beszélgetése – ami kényszerű emigrációjának közvetlen kiváltó oka volt – fontos történelmi dokumentum. Idézem itt a rádiófelvétel vonatkozó részét:

„A hajszának csúcspontja Rákosi négyszemközti ítélethirdetése volt 1949. január 25-én, amikor erkölcsi öngyilkosságot követelt tőlem. Ekkor beszéltem vele utoljára, az ő kezdeményezésére parlamenti dolgozósobájában. A magyar parlamenti szokásoknak megfelelően tegeződtünk. De mint mindig, ha Rákosi fenyegetőzni akart, magázott. Most is. Egyetlen egyszer sem nézett a szemembe, mintha nem érezte volna jól magát a mostani szerepében.

Monoton hangon beszélt, mintha egy bírói ítéletet papírosról olvasott volna fel. A Barankovics párt sorsa eldőlt. Mondta Rákosi. Legnagyobb tévedésem volt, hogy a Néppártot a választásokon megtűrtük, és hagytuk, hogy másfél évig a demokrácia ellenségeként működjék. A közéletben nincs többé helye. Az az út azonban, amelyen a többi ellenzéki pártok és vezetőik eltűntek, Önök előtt nem áll nyitva. A Néppárt – folytatta Rákosi – félrevezette a jóhiszemű embereket, amikor keresztény pártnak adta ki magát, és úgy tett, mintha a magyar nép demokratikus és szociális törekvéseit támogatná. A Néppárt semmi más nem volt, mint a legrosszabb fajta klerikális fasizmus és a fekete reakció ravasz képviselője, és legális búvóhelye.

Önök – mondta Rákosi – ugyanazt tették, mint Mindszenty, csak sokkal fondorlatosabban. Mindszentyék és a Néppárt között szabályos munkamegosztás volt. Mindig tudtam, hogy gyűlöli a kommunizmust, de azt hittem, fel fogja ismerni az egyház és a magyar nép valódi értékeit. A Barankovics párt azonban nem a népet, és nem is az egyházat akarta szolgálni, éppen olyan esküdt ellensége a népi demokráciának, mint bármelyik összeesküvő, vagy Mindszenty.

Mindszenty elnyeri méltó büntetését bármit csinál a Vatikán, és bármit tesznek az ő külföldi barátai. A Néppárt pedig fel fog oszlani. De nem úgy, ahogyan azt Ön gondolja. És nem akkor, amikor Ön akarja. Az időt és a feloszlás indokait majd én fogom megmondani.

Rákosi itt egy pillanatra megállt, és folytatta. Remélem, komolyan veszi, amit mondok. Tapasztalhatta, hogy én nem játszom a szavammal. Amit mondok, az be szokott következni, és amit elhatározzunk, azt szolidan végre szoktuk hajtani.

A Mindszenty per – folytatta Rákosi – hamarosan le fog zajlani. Az első fokú tárgyalás után olyan időben, ami nekünk a legalkalmasabb, a Néppárt közölni fogja

önkéntes feloszlását, és kijelenti, hogy a feloszlásnak nem valami erőszak, hanem az az önkéntes belátás, hogy a Néppárt antidemokratikus és népellenes politikát folytatott, és az, hogy mint magyar és keresztény párt, lelkiismereti konfliktusba került, mert Róma Mindszenty jogtalan védelmében durván beleavatkozott a magyar állam belső ügyeibe. A Néppártnak ezért a Vatikánt el kell ítélnie. Természetesen – fejezte be Rákosi – e nyilatkozat megtétele után a Barankovics párt tagjainak semmi bántódásuk nem lesz. A nyilatkozat nélkül azonban nincsen *salvus conductus*.

Én – feleltem – ilyen nyilatkozatot soha nem fogok tenni, amíg a magam ura vagyok. De mielőtt folytathattam volna, Rákosi közbevágott. Majd meg fogja gondolni. Nincs más út. Okos ember nem megy a falnak. Különben is nem minden néppárti gondolkodik úgy, mint Ön.

Én – folytattam – ilyen nyilatkozatot, ami a tényekkel és a meggyőződéssel homlokegyenest ellenkezik, sose fogok tenni, amíg ura vagyok önmagamnak. Még akkor sem tenném, ha a Néppárt így döntene, amire egyébként semmi valószínűség nincsen. Nem minden néppárti gondolkodik így, ismételte Rákosi. Majd olyan hangon, mintha aggódnék értem, ezt kérdezte: még sosem gondolt arra, hogy mi lesz Önnel? Ön úgy látszik, nincs tisztában a helyzetével.

Tudom – feleltem, hogy csak a lét és a becsület között van választásom, de amíg a magam ura vagyok, a becsületet választom. Erkölcsei öngyilkosságot nem követek el. Rákosi megvetően intett. Ön nem evilági ember.

Aztán az ítélethirdetést mintegy befejezettnek tekintve Rákosi egy Rómától független magyar katolikus egyházzal beszélt. Katolikus ember – mondta Rákosi – Rómától függetlenül is megtalálhatja vallási igényeinek kielégítését. Egyre többen kívánják tőlem, hogy egy Rómától független katolikus egyház szervezkedését engedjem meg, és támogassam. Ezt az igényt pártfogolnom kell, mert helyes. A magyar nép vallásos és nemzeti igényeinek egyaránt megfelel, és kiküszöböli azt a lehetőséget, hogy a nép és a vallás érdeke összeütközésbe kerüljön, mint most itt, amikor Róma beavatkozása a magyar állam belső ügyeibe lelkiismereti konfliktusba kergette a katolikus magyarokat.

A Rómától független katolikus egyház abszurd ötlete körül hosszabb dialógus fejlődött ki közöttünk, végül Rákosi felállt, mintegy jelezve, hogy az ítélethirdetés véget ért. Az ajtóban azonban még felém fordult. Két hét múlva – mondta – a Mindszenty per után ismét találkozunk. A deklarációt majd akkor megfogalmazzuk. Mert a deklarációt ki kell adnia. A falnak menni nem okos dolog. Nem a fal törik be. És ha a Néppárt gondolkodik, a deklarációt ki is fogja adni.

Amit Rákosi mondott, nem volt egyéb, mint egy ellenem hozott népbíróági ítéletnek az indokolása, amelyet, ha a nyilatkozatot megadnám, magam írnék meg előre. Rákositól eljövet a beszélgetést leghűbben leírtam, és biztos helyen le akartam tenni, hogy védelmemül szolgáljon, ha letartóztatnának.

Ezen az éjszakán határoztam el, hogy megkísérlem a szökést, amelyre addig nem gondoltam. De a szökésen kívül semmi más lehetőséget sem láttam arra, hogy Rákosi lelkiismeretlen tervét megghiúsíthassam. Azt tudtam, hogy amíg szabad vagyok, a kívánt nyilatkozatot nem adom meg. De egyetlen pillanatra sem áltattam magamat azzal, hogy a politikai rendőrség módszereinek ellent tudok állni. Ehhez nem elég lelki erő, hanem szerencsés fizikai és pszichikai alkat is kell.

Rákosi ítélethirdetése után, amely erkölcsi öngyilkosságot követelt tőlem, de már előbb is olyan állapotban voltam, hogy a fizikai halál vagy a börtön nem volt a legrosszabb azon lehetőségek közül, amelyekkel szembe kellett nézni. A testi kínzás is elborzasztott. De a legelviselhetetlenebb az a lehetőség volt, hogy ha a politikai rendőrség kezébe kerülök, személyiségemet meggyilkolják. Az ördögi módszerek, mint előttem annyi mást, engem is egy idegen emberré preparálnak. Nem én fogok beszélni a bíróság előtt, hanem belőlem az a gonosztevő beszél majd, aki a hatalmában tart. Soha el nem követett bűncselekményeket fogok magamra és a pártomra fogni, aljas szándékokkal és célokkal vádolom magamat és pártomat, megtagadom eszményeimet, egész pályámat, és az önmeggyalázás szerepére lépek fel a nyilvánosság előtt, ellenségeimnek káini öröme, és mindazoknak fájdalmára, és talán utálatára, akikért éltem.

Mindezt meggondoltam, megfontoltam. Sem az emigráns sorsot, sem a hazatérés idejét illetően nem tápláltam semmiféle illúziót. Világosan tudtam, hogy mit vállalok, és tudtam, a magyar nemzet az én egyetlen földi valóságom, és csak egy hazám van. Magyarország. A szökés elhatározása volt életemnek legnehezebb és legkeserűbb döntése. De világosan tudatában voltam annak is, hogy egyedül a szökés adott esélyt arra, hogy a párt feloszlátását a Rákosi által kívánt gyalázatos deklaráció nélkül nyilvánosságra hozhassam, mert sem a sajtóban, sem a parlamentben nem volt módom nyilatkozni.

Egyedül a szökés adott esélyt arra, hogy a Néppárt képviselőit, kikkel szemben kötelezettséget éreztem, megvédjem az ellen, hogy belőlük akaratuk ellenére a Rákosi által kívánt nyilatkozatot kikényszerítsék, vagy nevükben kiadják. Rákosi követelésének nyilvánosságra hozása ugyanis a Néppártból kikényszerítendő, vagy nevében kiadandó ilyen nyilatkozat politikai értékét a kormány szempontjából megsemmisítette. Egyedül a szökés adott lehetőséget arra, hogy az erkölcsi öngyilkosságtól megmeneküljek.

És végül egyedül a szökés adott lehetőséget arra, hogy a nemzeti katolikus egyház tervét leleplezve ettől a kezdeményezéstől a kormány kedvét elvegyem. Szökésem sikerült, és ezeket a célokat el is értem. Én az emigrációba nem önként jöttem. Én az emigrációba kényszerültem.”

1950-ben Magyarországon 23 férfi szerzetesrend működött 2582 fővel és 40 női szerzetesrend 8956 fővel 636 kisebb-nagyobb rendházban. A kommunista vezetők felismerték a szerzetesrendek szervezeti felépítéséből származó lehetőséget: míg az

egyházmegyes papságot csak egyenként ritkíthatják, a szerzetesrendek mint önálló közösségek, teljes egészében likvidálhatók, egyszerű jogszabállyal megszüntethetők, s ezáltal egyetlen tollvonással tízezernél több, úgynevezett egyházi aktivista tevékenységét tehetik lehetetlenné a hívek körében.

A szerzetesek deportálása a június 9-ről 10-re virradó éjszaka kezdődött. A Jugoszláviával határos déli területekről mintegy kétezer szerzetest szállítottak el, sokszor csak néhány percet hagyva a készülődésre, embertelen körülmények között.

Ez az esemény volt az állam utolsó lépése, hogy a püspököket tárgyalóasztalhoz kényszerítse. A hatalom ezzel a stratégiával tökéletesen elérte célját, a végső megoldást. Egyrészt a hazai szerzetesrendeket először eszközül használta fel arra, hogy a püspöki kartól kicsikarja a régóta várt megegyezés szövegét, másrészt éppen e megegyezés árnyékában, ennek garanciáit felhasználva fölszámolták a szerzetesrendeket.

Az elmúlt húsz esztendőben megjelenő visszaemlékezések, emlékiratok lassan elénk vetítik a borzalmas 1950-es esztendő megrendítő eseményeit és az utána következő negyven év sanyarúságát. Emlékszem, hogy hallgattuk kis baráti körben az idős pálos atyák elbeszélését a Sziklatemplomban, illetve a mellette lévő kolostorban az ÁVH-sok megjelenéséről. Az éppen reggelinél ülő szerzetesekhez tucatszám ÁVH-s legény rontott be. Egyikük letett egy pisztolyt az asztalra, majd a következő: „Ni, egy fegyver!” felkiáltással felvette, s a felocsúdni sem tudó atyákat már tuszkolták is a teherautóra. Se szeri, se száma a hasonló történeteknek.

Az 1950-es megegyezés negyven esztendőre meghatározta az egyház sorsát, mely még a passzív ellenállásról is lemondott. Létrejött az Állami Egyházügyi Hivatal, megbízottjai beköltöztek a püspöki palotákba, irodákba. Magukhoz vették a hivatali pecsétet, pénztárak és levéltárak kulcsait. Ellenőriztek minden érkező és kimenő postát. Engedélyük nélkül nem kereshették fel a főpásztort a papok, hívek. Ők jelölték meg, kik lehetnek papnövendékek, kit lehet felszentelni, ki milyen állásba jut.

A katolikus oktatást negyven esztendőn keresztül mindössze a négy, töredékeiben megmaradt szerzetesrend által működtetett nyolc gimnázium fémjelezte, ehhez jött még egy református és egy zsidó gimnázium. Ez lett az egyházi oktatásból. S gondoljunk csak bele, hogy a negyven év alatt itt végzett diákok zöme derekasan megállta a helyét az életben.

A magyar biztonsági szervek évtizedeken keresztül minden vallásos informális csoportképződménynek politikai-felforgató tevékenységet tulajdonítottak, és tevékenységüket államellenesként jellemezték. 1945-77 között a Rákosi-Kádár rezsim kegyetlenkedései idején nevezték el a váci fegyház egyik zárkasorát „Vatikán-nak”. Ott évtizedeken keresztül állandóan száz körül volt a katolikus papok száma. Az egyéni ítéletek mellett, állandó napirenden voltak az egyházpolitikai perek. 1961-

ben mintegy hetven papot és ötven világít, 1965-ben újabb harminc egyházi személyt ítéltek el, de volt még csoportos per a hetvenes években is.

A diktatúra évtizedeiben mintegy 1200 pap szenvedett börtönbüntetést, internálást, és akkor még nem beszéltünk a határokon túli területekről. Az elcsatolt területek gazdái ideológiai elkötelezettségükön túl mindent elkövettek a magyarság karizmatikus vezetőinek elpusztítására. Gondoljunk csak a Kárpátalján meggyilkolt Romzsa Tódor püspökre, a börtönben meghalt Scheffler János és Bogdánffy Szilárd püspökökre, vagy Márton Áronra; a szibériai lágerek, vagy a Duna delta poklára.

De az embertelen diktatúrák eltűnnek a történelem süllyesztőjében. Hol van ma már a „nagy Szovjetunió”, az ateizmus fellegetvára? Darabjaira hullott. Kárpátalján pedig a Magyarországról érkezett ferences misszió munkálkodik.

Az elmúlt húszegynéhány esztendőben megjelenő visszaemlékezések, emlékiratok lassan elénk vetítik a háború utáni évek megrendítő eseményeit és az utána következő negyven év sanyarúságát. Az emberek hajlamosak gyorsan felejtani, ma már egyre többen más szemüvegen át látják a megszállás éveit. Őket csak arra kérem, időnként olvassanak el egy gulág emlékiratot, vagy egy ötvenhatos visszaemlékezést.

Dr. Hantó Zsuzsa

„Kulácfalvak létrehozása – mint a Szovjetunióban”

Rendőrhatósági őrizet alá helyezett családok

A tanulmány az 1950. június 23-tól létrehozott 12 családi munkatáborral foglalkozik, amelyeket az 1953. évi Nagy Imre névvel fémjelzett amnesztia oszlatott fel. Állampolgárok ezreinek csak az volt a vétke, hogy nemkívánatos elemeknek, osztályidegennek, népellenességnek, osztályellenségnek, bélyegezték őket 1945 után. Bírói ítélet nélkül, közigazgatási határozattal családjaikkal együtt erőszakkal munkatáborokba zárták őket. Elvették otthonukat, vagyonukat. Megfosztották őket munkahelyüktől, nyugdíjuktól, jövőjüktől saját hazájukban, saját polgáraik a megszállók árnyékában.

TÁBOROK (GULAG) SZOVJETUNIÓBAN ÉS A TÖBBI KELET-EURÓPAI ORSZÁGBAN

Először azzal foglalkozom, hogy milyen mintát követtek a kommunisták a hatalom megragadását követően. A szovjet táborrendszert 1918-ban a nagy októberi forradalom után hozták létre. E modellt importálták a második világháborút követően a szovjet érdekszférához tartozó országokba, miután a szovjet hadsereg ezeket az országokat leigázta.

A **Gulag** betűszó, a Javítómunka Táborok Főigazgatósága elnevezés rövidítése. Az idők során a „Gulag” szó már nemcsak a koncentrációs táborok igazgatóságára utal, hanem egyszersmind magát a szovjet rabszolgamunka rendszerét jelenti. Annak minden változatát: a munkatáborokat, a büntetőtáborokat, a köztörvényes és politikai foglyok táborait, a női táborokat, a gyermektáborokat, az átmeneti tá-

borokat. Még tágabb értelemben a „Gulag” a szovjet elnyomó rendszert is jelenti, a letartóztatást, kihallgatást, utazást a fűtetlen marhavagonokban, a kényszers munkát, a családok szétzúzását, a száműzetésben töltött éveket, a korai és szükségtelen halált. A koncentrációs táborokba nem azért zárták az embereket amit elkövettek, hanem azért, mert azok voltak, akik.¹

Kik voltak ők? Az első áldozatok a „múlt emberei” a régi rezsim feltételezett támogatói voltak. Később a „nép ellenségei” lettek, mely fogalom rendkívül tág értelmezésű. Nemcsak a kommunista rezsim tényleges vagy csak feltételezett politikai ellenfeleire vonatkozott, akiket neveztek „osztályellenségnek”, „reakciónak”, „kapitalistának”, „a demokrácia ellenségének”, de kiterjedt nemzetiségi, etnikai csoportokra is alkalmazták, ha azok veszélyeztetni látszottak a hatalmat. Mindezen csoportok tagjait kommunistaellenesként tartották számon. A besorolások önkényesek voltak és sosem szilárdak. A megjelölés mindig azokra vonatkozott, akik nem támogatták feltétel nélkül a kommunistákat.

Európában gyors egymásutánban és 1933 és 1945 között egymás mellett két diktatúra, a kommunista és a náci létezett. A buchenwaldi táborba zárt német kommunisták sosem voltak hajlandók s talán képesek sem arról beszélni, mit éreztek akkor, amikor 1933 óta Hitler ellenségeként és Sztálin híveként a náci koncentrációs táborban raboskodtak, ami a Molotov-Ribbentrop paktum² után Sztálin újdonsült szövetségesének a börtönévé vált. Jorge Semprun két nagy művének „A nagy utazás”-nak és az 1980-ban megjelent „De szép vasárnap” című könyvének ugyanaz a helyszíne, a buchenwaldi koncentrációs tábor. A szereplők és főként a narrátor személye is ugyanaz. Semprun a nagy utazás élményanyagát villantja fel még egyszer, más hangsúlyokkal, más meglátásokkal, más kontextusban. Mind a mai napig kevesen merték levonni ezt a sempruni következtetést, hogy mind a két, egymással hol szövetkező, hol élet-halál harcot vívó diktatúra egyaránt emberellenes eszközökkel, terrorral és megfélemlítéssel működött.

1944. október 9-én Churchill és Sztálin befolyási övezetekre osztották Közép és Kelet-Európát. A befolyás mértékének 80-20%-os megosztása a Szovjetunió javára azt jelentette, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) vezetését az angolok és az amerikaiak szovjet parancsnokra, Vorosilov marsallra bízták. A vörös hadsereg teljes hatalmat kapott Magyarország felett. A korlátlan hatalom a gyakorlatban egyrészt azt jelentette, hogy az 1945-ös választásokon fölényes győzelmet

1 Anne Applebaum: A Gulag története I. Európa Könyvkiadó, 2005, 11-55 o.

2 A német-szovjet megnemtámadási szerződés (kevésbé elterjedt kifejezéssel Hitler-Sztálin-paktum) Moszkvában 1939. augusztus 23-án Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterek által aláírt megállapodás. A paktum nyilvános része a Német Birodalmi Kormány és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének Kormánya közötti megnemtámadási és együttműködési egyezményt tartalmazott. A megállapodás második része titkos volt, és a két nagyhatalom érdekszféra-elhatárolását tartalmazta.

arató (57%) Kiszgazda pártot koalíciós kormányzásra kényszeríthették a kommunistákkal. A legfontosabb, a belügyi tárca a titkos kommunista Erdei Ferencé lett. Másrészt a kormány döntéseinek végrehajtásához a SZEB szovjet vezetőjének engedélyére volt szükség.

Nagy Ferenc a második világháború utáni első miniszterelnök visszaemlékezésében többször kifejtette, hogy a szovjetnek soha nem hittek. Azokban az egyezményekben bíztak, amelyek kifejtették, hogyan kell alakulnia a kis népek jövőjének a háború után, és amelyekben a független állami lét folytatását is realitásnak látták. Hitték, hogy a szovjet hatás a napi kérdésekben csak addig tart, amíg az ország megszállás alatt van. Ezt követően már a nemzetközi egyezményekben lefektetett elvek biztosítják majd a független Magyarország létét, amelyet a kommunista kisebbség legfeljebb akadályozhat. Ezt azonban a függetlenség visszanyerése után a polgári erők már megfelelően tudják ellensúlyozni.³

A várakozással ellentétben a békeszerződés 1947. február 10-i aláírása után nem ért véget a szovjet megszállás és február 25-én az oroszok letartóztatták **Kovács Bélát**, a Kiszgazdapárt főtitkárát. Kovács Béla országgyűlési képviselő volt, akit védett a mentelmi jog, s az országgyűlés nem járult hozzá kiadatásához. A Szovjetunió nyílt és erőszakos beavatkozásának eredményeként, az 1947-es választások után Farkas Mihály az MKP főtitkárhelyettese magabiztosan kijelenthette. „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar.” Ténylegesen, amit Sztálin akar.

A marxizmus osztályharc-elméletére hivatkozva 1955-ig tulajdonképpen minden jelentősebb vagyonnal rendelkező réteget kifosztottak, beleértve a holokauszt túlélőit is.⁴ A kommunista politika egyeduralkodója azt eredményezte, hogy a földbirtokosok tulajdontól történő megfosztásának, később a teljes ipari, szolgáltató szektor államosításának haszonélvezői az új politikai nomenklátúra tagjai lettek.

Ezt a gyors és mindenre kiterjedő változtatást csak egy rendkívül agresszív erőszakszervezettel, a politikai rendőrséggel lehetett véghezvinni. A kommunisták utasításra, **szovjet tanácsadók** irányításával, a **politikai rendőrség** közreműködésével módszeresen üldözték és/vagy semmisítették meg a társadalom értékghordozó rétegeit. Nemcsak vagyonuktól fosztották meg őket.

A politikai rendőrség második világháború utáni működésének legfontosabb sajátossága, hogy létrejött kezdetétől egyetlen párt, a Magyar Kommunista Párt vezető garnitúrája, ezen belül Rákosi Mátyás pártfőtitkár közvetlen instrukciói szerint tevékenykedett. Megfigyelési körüket még a koalíciós időszakban is kiter-

3 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött 2, Európa – História 1990, 11-86 o.

4 Faludy György, a recski fogoly és Dénes Béla, a magyar cionista mozgalom elnöke több évet töltöttek az ÁVH börtöneiben, majd könyvet írtak megpróbáltatásaikról. Faludy György: Pokolbeli vig napjaim. AB Független Kiadó, Budapest, 1987. Dénes Béla: Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991

jesztették a legitim hatalom gyakorlóira, elsősorban a Független Kisgazdapártra és szavazóikra. 1945. januártól a politikai rendőrség feladatának nem a nemzetközi kötelezettség alapján a háborús bűnösök felkutatását, az antifasiszta intézkedések megtételét, hanem a Kommunista Párt számára lehetséges „ellenség” megfigyelését tartotta. Folyamatosan építette a „hálózatot”, bővítve az informátorok, ügynökök számát. A szigorú, hierarchikus rendbe szervezett alárendelt egységek és a kiterjedt ügynökhálózat együttesen fedték le az ország teljes területét. Ennek a pókhálónak a szálai, melyek a hírszerzés során az ország határain is túlnyúltak, 1953-ig két kézben futottak össze. Az intézményi hierarchia csúcsán álló Péter Gábor⁵ ugyanis csak egyetlen politikai vezetőt ismert el maga felett, Rákosi Mátyást, aki az intézményesített terror gazdája volt. Végrehajtója az ÁVO⁶ majd az ÁVH. Az eszközök a népbíróági perek, az igazolási eljárások és a „B” listázások, melyek során tízezreket távolítottak el a minisztériumokból, a közigazgatásból. A következmény állásvesztés, a nyugdíj elvétele volt. A kevésbé álcázott eszközök az internálás, börtön, munkaszolgálat, munkatábor, kitelepítés.

Párhuzamosan a Horthy rendszer hatalmi szerkezetének felszámolásával, megindult a civil társadalom felszámolási folyamata szovjet mintára. Rákosi Mátyás így fogalmazott. *„A szocializmus építésének módjában és formájában minden nép adhat a magából újat és sajátosat, de az alapon, a lényegben, a döntő kérdésekben nincs külön nemzeti út.”*⁷

A kommunisták Lenin és Sztálin irányításához hűen elpusztítandó ellenségnek tekintették politikai, világnézeti ellenfeleiket. Még a passzív ellenállókat is a „megsemmisítendő” közé sorolták. Lácisz elvtárs az orosz Cseka⁸ egyik első főnöke 1918. november 1-én ilyen utasításokat adott fogdmegjeinek: *„Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát irtjuk ki, mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott*

5 Péter Gábor (1906 – 1993) szabómunkás, az ÁVO, majd az ÁVH vezetője volt 1945 és 1952 között.

6 1946 októberében jött létre a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, vezetője Péter Gábor, amelybe beolvasztották a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, és közvetlenül Rajk László belügyminiszter irányítása alá került. Ez a szervezeti struktúra 1948 szeptemberéig állt fenn, amikor is egy hónappal az új belügyminiszter, Kádár János hivatalba lépése után a Magyar Államrendőrség helyébe a Belügyminisztérium (BM) Államvédelmi Hatósága lépett. A BM Államvédelmi Hatóságából és a Honvéd Határőrségből 1950. január 1-én alakult az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Az alapító rendelet értelmében az ÁVH feladata a dolgozó nép ellenségeinek felderítése, a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjének biztosítása volt. A kommunista párt titkos határozataiban rögzítették, hogy ki a dolgozó nép ellensége.

7 A Magyar Dolgozók Pártja előtt álló feladatokat a Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésén elemezte így Rákosi. MOL 276 f. 52.cs. 4 öe.

8 Cseka = Összoroszársági Különleges Bizottság. 1917-ben jött létre, Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij vezetésével. Az Állambiztonsági Bizottság, rövidítve KGB (Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi) elődszervezete.

a szovjet hatóságok ellen. Először is azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása.”⁹

A felszámolás a népirtás arányait öltötte a Szovjetunióban, a közel százmillió ártatlan áldozattal. Hazánkban nem volt ilyen átfogó az osztályharc, „csak” minden harmadik családot ért valamilyen atrocitás a hatalom részéről 1945 és 1953 között.¹⁰

Magyarországon és a szovjet blokk országában születés, osztályidegen származás alapján hurcoltak el embereket a II. világháború befejezése után. Akkor, amikor folyt a Nürnbergi per, valamint a háborús bűnösök perei szerte Európában. Ahol a származás alapján történő kitiltást, elhurcolást, a deportálást emberiség elleni bűntetté nyilvánították. Sztálin tanult a történelemből. Nem emberiség ellen elkövetett bűntett az a népirtás, amit a fagy, az éhség, a kimerültség, a napi 14-16 órás munka okoz, hanem átnevelő tábori baleset. Meg kell tanítani a „népnúzó ingyenélőket”, hogy mi a munka, ami alatt nehéz fizikai munkát értettek.

A családdal, ítélet nélkül, rendészeti határozattal történő kitiltást két formában hajtották végre Rákosiék az 1950-es években. Egyik a **deportálás**. Rendőrhatósági őrizet alatt 12 kényszermunkatábor hoztak létre 8-9000 ember számára. Így találkozott a családok munkatáborba hurcolásának és a kulákvallak létrehozásának politikai igénye. Rákosi idézett, 1948-ban szűk körben elmondott beszédében azt is megfogalmazta, hogy a falvak szocialista átalakításának egyetlen gátja, a kulák, kinek el kell venni földjét, házáat, gépét. A Szovjetunióban a vidék megtörésének kommunista offenzívája, a kollektivizálás is az osztályellenségnek kikiáltott kulákok megtörésével indult. Aki nem volt hajlandó belépni a kolhozba, arra börtön, halál, családjára kényszermunkatábor várt. Ezt a mintát követte hazánkban is a kommunista vezetés.

Ezekbe a munkatáborokba nemcsak kulákcsaládokat deportáltak, hanem a községek és vidéki városok reakciónak, ellenséges elemeknek bélyegzetek családjait, s néhány családot Budapestről is. A kitiltás másik formája a **kitelepítés**, amikor rendőrhatósági felügyelet mellett falvakba, többnyire kulákcsaládokhoz költöztették 1951 nyarán Budapestről a családokat. Közel 15 ezer főt.¹¹

9 Stéphane Courtois: A kommunizmus vétkei. In.: Stéphane Courtois- Niocolas Werth – Jean – Louis Panné – Karel Bartosek – Jean-Louis Margolin – Andrzej Paczkowski: A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás. Nagyvilág Kiadó, Budapest 2000, 16. o.

10 MOL M-KS 276 f. 65 cs. 164 öe. 758.611 személyre vonatkozott az amnesztia. 3 fős gyereklétszámmal számolva az 1945-től induló internálás, kényszermunka, börtön, kitelepítés, munkaszolgálat, kihágási bűntettért kirótt pénzbüntetés, vagy börtön következményei közel 4 millió embert érintett. Az amnesztia nem vonatkozott arra a több mint 700 ezer magyar állampolgárra, akik különböző jogcímenek, hosszabb, rövidebb időt töltöttek szovjet lágerekben.

11 A levéltárban található zárójelentés szerint 1951. július 18-ig 12704 főt telepítettek ki Budapestről. MOL MK-S 276 f. 65 cs. 183 öe. 1953-ban, a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű

NINCS KÜLÖN NEMZETI ÚT

A családi munkatáborok létezéséről a közvélemény először Gulyás Gyula és Gulyás János „Törvénysértés nélkül” című 1988-ban nagydíjat nyert filmjéből értesült. Az alkotók néhány tábor lakóit szólaltatták meg. Nem volt ismert sem a táborok száma, sem létszáma. A zárt táborokra vonatkozó belügyi iratokat 2000-ben találtam meg a Belügyminisztérium Központi Irattárában. Azóta tudjuk, hogy a Hortobágyon, Nagykunságban és a Hajdúságban 12 tábort létesítettek 1950. június és 1952 júliusa között. A táborokat 1953. október végén számolták fel, 7281 fővel. Az iratok ma a Magyar Országos Levéltárban kutathatók.¹²

A táborok helyszínét Rákosiék Hajdú Bihar és Szolnok megyék Hortobágy, Nagykunság és Hajdúság tájegységeiben találták meg. A táborlakók munkahelye a kommunista természetátalakítás kísérleti terepe, a Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztje lett. A trösztöt alkotó állami gazdaságok: Hajdú Bihar megye területén: Árkus, Borsós, Borzas, Ebes, Elep, Polgár, Hajdúnánás, Bödönhat. Szolnok megye területén: Tiszafüred – Kócs, Tiszaszentimre.¹³ A gazdaság 57623 holdon gazdálkodott. Az évszázadok óta legelőként funkcionáló ősgyepet feltörték, tájidegen kultúrnövényeket, rizst és gyapotot kezdtek termeszteni, szovjet biológusok útmutatásai alapján. Ezt a területet az ott létrehozott munkatáborok miatt, magyar Gulág vagy magyar Szibériaként is emlegetik.¹⁴

Honnan kell az ellenséges elemeket elsősorban deportálni? A diktatúrák vezetői tanulnak egymástól. A magyar kommunisták nemcsak szovjet mintát követtek, a lebonyolítás, kiválasztás kérdésében a német tapasztalatokra is támaszkodtak. A német megszálló csapatokkal 1944. március 19-én Magyarországra érkezett az Eichmann – kommandó. A Margarethe I terv, a megszállás elsődleges célja a náci nézőpontjából a „vonakodó” szövetséges maximális háborús szerepvállalásának kikényszerítése és a magyarországi „zsidóprobléma” azonnali megoldása volt. A „végső megoldás” Randolph L. Braham kifejezésével élve egy alapvetően katonai döntés velejárója. A kérdés fontosságát jelezte, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően, amikor minden országba csak egy – két deportálásért felelős szakértőt küldött a

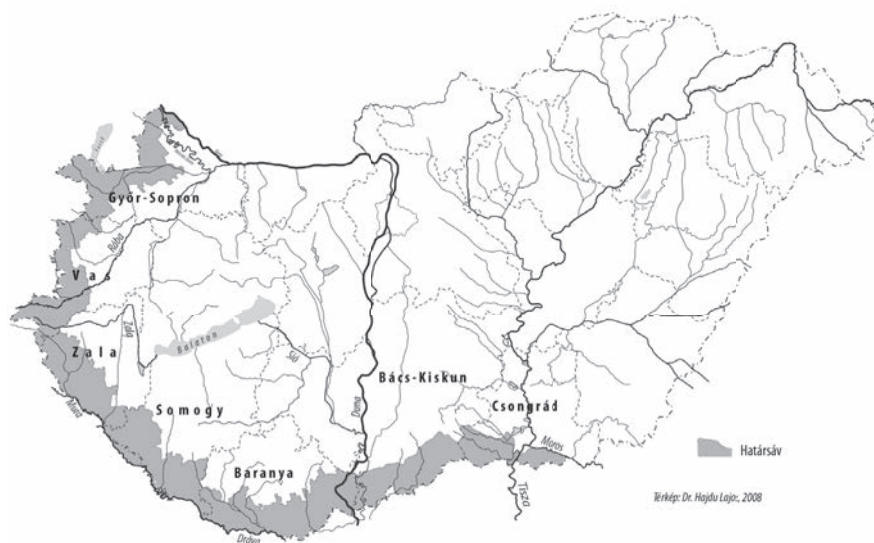
rendelet végrehajtásáról szóló kimutatás szerint, a Budapestről kitelepítettek száma 13670 fő. MOL MK-S 276 f. 65 cs. 184 öe.

12 MOL XIX B-1-j A táborokra vonatkozó országos és megyei levéltárak iratanyagát 2002-ben Füzes Miklós szerkesztésében a *Kitasztatottak* c. sorozat II. kötetében jelentettük meg. Dokumentumok a hortobágyi zárt táborokról 1950-1960, Alterra Kiadó, Budapest, 2002

13 MOL XIX-A-1-f- 5. d.

14 Füzes Miklós: Szibéria – szindróma Magyarországon. In: Hantó Zsuzsa szerk: „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet” *Kitasztatottak* I. kötet, Alterra Kiadó, Budapest, 2001, Füzes Miklós: *Törvénysértéssel*, 1992, szerzői kiadás Saád József: Hortobágy. A magyar Gulág. In Rubicon 2010. 6

Birodalmi Biztonsági Főhivatal¹⁵ IV-B-4 zsidóügyi osztálya, Magyarországra szakértők teljes csoportját vezényelték Eichmann parancsnoksága alatt. A déli határsáv „zsidótlanítása” ügyében április 19-re táviratilag hívták a Belügyminisztériumba a szegedi, a pécsi és a szombathelyi csendőrkerületek parancsnokait. A nyomozó alosztályparancsnokokat és a rendőrség vezetőit. Ezen a megbeszélésen adott utasítást a német hadvezetés a határsáv létrehozására. „Megállapították azt a határvonalat, amelyből a zsidókat össze kell szedni. Majd ahonnan sor kerül a „zsidók gettósítására”. Körülbelül 20 kilométerre a horvát határtól északra és a szombathelyi kerület területén szintén kb. 20 kilométeres zónában.”¹⁶ A déli határvonalhoz Baranya és Zala déli járásai – a baranyai háromszöggel és Muraközzel –, valamint a Bácskának a Ferenc csatornáig terjedő része tartozott.

Térkép az 1950-ben kialakított határsávról – Hajdu Lajos

A határsáv 1950-es létrehozásának is volt külpolitikai előzménye. Az 1944 óta tartó szovjet megszállás mellett a szovjet-jugoszláv viszony megromlása 1948-tól. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája (Kominform)¹⁷ határozat-

15 Reichssicherheitshauptamt – RSHA

16 ÁBTL V-79-802/4 238-239.o. Endre László és társai perében Hajnácskőy László tanú vallomása (Hajnácskőy László volt csendőrezredes, a pécsi csendőrkerület parancsnoka volt 1944-ben.)

17 A Tájékoztatási Iroda 1947-ben alakult. Sztálinnak az volt a célja, hogy koordinálja a kelet és nyugat-európai kommunista pártok közötti információcserét. Székhelye Belgrádban volt, 1948 júniusában, Jugoszlávia kizárása után áthelyezték a szervezet központját Bukarestbe.

ban ítélte el és nyilvánította ellenséggé Jugoszláviát. Sztálin elvárta a szocialista blokkhoz tartozó országok kommunistáitól, hogy a jugoszláv társait és Titót, a „láncos kutyát” kiközösítsék. A Kominform első bukaresti ülésén arról is határoztak, hogy az egyes szocialista országok számára csak egyféle út van, a Szovjetunió által kijelölt út. Jugoszlávia Kominformból történő kizárása után a szocialista országok kommunista pártjai keresték és meg is találták az igaz útról elhajlókat, Magyarországon Rajk Lászlót és társait, akiket azzal is vádoltak, hogy a kiátkozott jugoszláv kommunistákkal tartanak kapcsolatot. A világháborús összeütközés lehetséges helyszínét Magyarország déli és nyugati határhozvezeteiben jelölték meg Rákosiék. 1950. április 12-én döntés született a határsáv kijelölésére.

Kidolgozták azokat a politikai és adminisztratív rendszabályokat, amelyeket érvényesíteni kellett a határsávban. A 15 kilométeres határsávba hét megyének 17 járása került.¹⁸ 1950. július 1-től a határsáv állandó lakóit fényképes igazolvánnyal látták el, és ezeken a területeken csak ezen különleges igazolvány tulajdonosai tartózkodhattak.

242.090

II. SZ.

IGAZOLVÁNY

a határsávban lakók részére, állandó tartózkodásra

Név: *Dür Istvánné Dür Teréz*

Szül. hely, év, hó, nap: *Gállos 1895 dec. 19.*

Anyja neve: *Gállos Ferenc*

Apja neve: *Dür János*

Foglalkozása: *házi*

Személyleírása:

magasság: *176* cm, termet: *magas*, arca: *homor*

szeme: *szürke*, haja: *barna*, szája: *piros*

különös ismeretőjele: *se*

Pontos lakcíme: *Gállos Kábadó u. 40.* (község, utca, ház.)

Mióta lakik jelenlegi lakhelyén: *1895*

Hol volt előző lakhelye:

Az igazolvány hol érvényes: *Gállos P.H.*

A kiállítás kefte: *Gállos* 1950. június 21. nap.

1938

P.H.

a kiállító szerv.

Dür Istvánné

a tulajdonos sajátkezű aláírása.

Az igazolvány 6 hónapig érvényes, kivéve, ha meghosszabbították.

1950. máj. 13. meghosszabbítás kefte.

1950. máj. 13. meghosszabbítás kefte.

P.H. aláírás P.H. aláírás

Dür Istvánné arcképes igazolványa

18 A déli határsávba tartozott Baranya megye 131, Bács- Kiskun megye 22, Csongrád megye 17, Somogy megye 51, Zala megye 43 faluja valamint Baja, Mohács, Nagykanizsa és Szeged városok. A nyugati határsávba: Győr – Sopron megye 79, Vas megye 78 községe, valamint Kőszeg, Mosonmagyaróvár és Sopron városok.

A határsávból emiatt deportálták az „ellenséges” elemeket és családtagjaikat, vagyis a kulákságot, a falvak tulajdonos és tulajdon nélküli, ellenszegülésre hajlamos parasztságát, akiket a többiek tiszteletben tartottak és hallgattak rájuk, az államosítások alanyait, a polgárságot, az egyházat, a korábbi politikai és államigazgatási elit tagjait, a kisiparosokat, a kiskereskedőket és családjaikat. 1950. június 23-án Soprontól Szegedig azonos órában, hajnali 2 órakor több ezer embert hurcolt el az ÁVH. A családtagokat a csecsemőtől az aggastyánig azonos címszó alatt fosztották meg szabadságuktól, minden ingó és ingatlan vagyonuktól. Az adott helységben a közrend és a közbiztonság szempontjából jelenlétük aggályos.¹⁹ 1950 novemberére többnyire a határsávból 2381 személyt zsúfoltak össze a hét zárt táborban (Borzas-Mihályhalma, Árkus, Kónya, Polgár – Lenin tanya, Kócs, Kormó, Tiszaszentimre 9-es tanya).

ÉLET A TÁBOROKBAN

A zárt táborlakók létszáma folyamatosan növekedett. 1951 júliusában létesült az elepi állami gazdasághoz tartozó Elep tanyai zárt tábor, 1951. november végén az ebesi tábor és 1951. december 7-én a Tedej tanyai tábor. 1951 decemberében két megye területén a tíz zárt táborban 3361 személyt tartottak elzártan a külvilágtól. 1952 nyarán kezdődtek a vidéki városi „deportálások” ekkor öt városból Nagykanizsáról, Várpalotáról, Hatvanból, Miskolcra és Szegedre tiltottak ki családokat. 1952 júliusában létesült Borsós tanya, és júliusban a László majori tábor. Ezzel a zárt táborok létszáma tizenkettőre emelkedett. Létszámuk 1952-ben 7065 fő, 1953. júliusban 7289 fő.

A legnagyobb, 700-1000 főt foglalkoztató zárt táborok közül az ebesi és elepi táborok tanyabokrokból álltak, míg a borsói és az árkusi táborok a többi kisebb létszámú táborhoz hasonlóan egy-két nagyobb gazdasági épületből és istállókból. A kócsi és tedeji táborok létszáma 600-700 fő között mozgott. Közepes nagyságú (400-500 fő) táborok: a Polgár-i, az Erzsébet tanyai, a Tiszaszentimre 9-es tanyai, a borzasi és a kónyai. A kormói és a László majori táborok voltak a legkisebbek 250-300 fő befogadásúak.

19 Oroszországban a XIX. századtól gyakorlat volt a nemkívánatos emberek száműzése. Ez a gyakorlat folytatódott 1918-tól, s ezt követték a magyar kommunisták is. „Az ellenszenves személy talán nem vétkes semmilyen bűncselekményben ...de ha a helyi hatóságok véleménye szerint jelenléte egy bizonyos helyen „káros a közrendre nézvést”, vagy „összeegyeztethetetlen a köznyugalommal”, az illetőt figyelmeztetés nélkül letartóztathatják, két héttől két évig terjedő börtönben tarthatják, majd erőszakkal elszállíthatják a birodalom határain belül bárhová, ahol azután egytől tíz évig terjedő perióduson keresztül rendőri felügyelet alatt lesz.” In. Anne Applebaum: A Gulag története I. Európa Könyvkiadó, 2005, 37-38 o.

A táborokról pontos információt kaphatunk Sebestyén László rendőr ezredes 1952. december 9-én Pócze Tibor miniszterhelyettes elvtárs részére írott feljegyzéséből. A táborok bemutatásánál e feljegyzésre és az egykori táborlakók visszaemlékezéseire támaszkodom.

„Az Államvédelmi Hatóság 1950-1952 években a déli és nyugati határsávból, valamint Miskolcra, Várpalotáról és egyéb helyekről kitiltotta az ellenséges, megbízhatatlan elemeket családjukkal együtt és Hajdú-Bihar valamint Szolnok megyékbe, a Hortobágy és környékén lévő állami gazdaságokba telepítette őket. A kitelepített és kényszerszolgálatra kötelezett személyek őrzését a rendőrség látja el. Jelenleg 12 állami gazdaságba kb. 8000 személy van elhelyezve.”²⁰

Breuer Pál a lenin tanyai tábor egykori lakója így összegezte a történeteket *„Deportálások az 1950-es évben az osztrák és a jugoszláv határsávban történtek. Megszervezője Kádár János akkori belügyminiszter volt. A módszer a sztálini 1933-as kitelepítések lemásolása volt, aki 1933-ban elrendelte, hogy azokból a körzetekből, ahol a falusiak a szövetkezetekbe nem akarnak belépni, 300 ezer embert telepítsenek ki Szibériába. Ez egyben vagyoneklobzást is jelentett, és az egész családra vonatkozott. Mivel Szibéria messze volt, az utazás idejére engedélyezték 30 napi élelem becsomagolását, és egy lovas szekér elvitelét, hogy az öregek, betegek azon utazhasanak az utolsó vasútállomástól a kényszerlakhelyre. A mi utaztatásunk a Hortobágyra csak két napig tartott, ezért az élelem nagy részét a táborokban elkobozták, a lóra sem volt szükség, így két nap múlva azt is elkobozták. Kádár a kitelepítendő családok kiválasztását az Államvédelmi Hatóságra bízta. Az ÁVH általában azokat a családokat jelölte ki, akiknél a családfő megtagadta az együttműködést, nem segített szövetkezetet szervezni, vagy nem lett besúgó.”²¹*

Báldy Béla családját rövid idő alatt kétszer üzték el otthonukból. 1947-ben a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény következtében kerültek Magyarországra, majd 1950-ben új lakhelyüket is el kellett hagyniuk.

„Erről az időszakról hallgattak a híradások, mert az osztályharcot szervező pártapparátus, nem kívánta nagydobra verni jól kigondolt aljas ötleteit. Mindenkit meglepetésként ért az a nagyszabású akció, amit 1950. június 23.-a hajnalán indított a párt, a déli határsávban élő jobb módú polgárság, kulákság ellen. A cél a megszerzett hatalom minden áron való megszilárdítása volt, hogy megfélemlítsék az ott élő polgárokat, kereskedőket, gazdákat azért, hogy a tervezett, soron következő intézkedéseiket gyorsan, hatékonyan, és minél kisebb ellenállással keresztül tudják erőszakolni. Várva, hogy közben majd nekik is csurran-cseppen valami, – rég óhajtott tárgy, eszköz, – az elhagyott javakból.

20 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106

21 Részlet dr. Breuer Pál visszaemlékezéséből

A kora hajnali órákat azért igyekeztek kihasználni, hogy minél kevesebb ember vegye észre, mi is történik itt, nagy suttymóban. Így az emberek egymást rémítették, senki nem tudott pontosan semmit, ami viszont tovább fokozta a bizonytalanságot, és a falvak életét tovább nehezítette. Nem volt véletlen, hogy társadalmi megbecsülést élvező, de a szórásból kimaradt emberek, egyik napról a másikra, szakítva a hagyományokkal, csapat-papot hátrahagyva meneküljenek el saját, féltve őrzött otthonaikból.”²²

Bozsó Éva családját Szegedről tiltották ki 1952. július 3-án. „A huszadik század derekán koholt vádak, illetve nem is vádak, hanem mindenféle mendemonda alapján Szegeden és környékén egyetlen éjszaka alatt hétszáz embert összeszednek. Kiparancsolták őket az otthonukból, marhavagonba rakták és elszállították a néhány perc alatt összeszedett kis motyójukkal a Hortobágyra. Ott közölték velük, hogy ők mostantól fogva itt élnek, levelet nem írhatnak, csomagot nem kaphatnak, egymással nem beszélhetnek, el nem mehetnek, viszont dolgozhatnak a földeken és ezért még enni is kaphatnak, természetesen csak akkor, ha teljesítik a normát és kifizetik az árát. Gyerekek, öregek, fiatalok, betegek, nők és férfiak. Az a bizonyos júliusi éjszaka úgy ragadt meg az emberek emlékezetében, mint valami kellemetlen szűrős bogáncs, nem lehet többé megszabadulni tőle.”²³

A kényszerszortartózkodásra kötelezettek őrzését különleges (K) őrsők²⁴ végezték a számukra kiadott különleges utasítás alapján. A kényszerszortartózkodásra kötelezett személyek, a „telepítettek” a zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el, látogatókat havonta egyszer fogadhattak az őrparancsnok engedélyével. Egymás szószói nem lehettek. Egy öt éves gyermek pl. nem lehet saját szószólója, ha a szülei mégis szót emeltek, mert a „K” őrsök rendőrei a lábánál fogva felakasztották, a szülőket testi fenytéssel és elzárással büntették. Aki a zárt területet elhagyta, fenytében vagy elzárás büntetésben részesült: Munkaidő alatt szorgalmasan kellett dolgozniuk, munkahelyüket engedély nélkül nem hagyhatták el, a betegség színlelése fenytést vont maga után. A hét korlátozó szabályt egy nyolcadikkal egészítették ki 1951-ben. Levelet és 5 kilogrammos csomagot havonta egyszer kaphattak. Levelet csak magyar nyelven írhattak, a csomag tartalma csak ruhanemű és egyszerű étel lehetett. A levél és a csomag kedvezménynek számított és az őrparancsnok hatásköre volt e kedvezmény megadása vagy elvonása.”²⁵

22 Részlet Báldy Béla visszaemlékezéséből

23 Részlet dr. Dubay Miklósné Bozsó Éva visszaemlékezéséből

24 Idomított kutyákkal, amelyeket miheztartás végett, szórakozásból a 6 éven aluli gyermekekre uszítottak. A gyerekekre, akik felügyelet nélkül bolyongtak a táborokban, míg szüleik dolgoztak. Ezzel maradandó sérüléseket és idegkárosítást okoztak.

25 A belügyminisztérium 1950. július 13-án kelt utasítása. MOL XIX-B-1-j 40. d. 106.

A 12 zárt munkatábor fogalmilag internáló és munkatábor volt egyszerre, mert rendőri őrizet mellett munkára kötelezték a táborlakókat. Az eltérés az internálás jogi fogalmától abban mutatkozott, hogy internálni személyeket lehetett a hivatkozott törvények alapján és nem családokat.

„Ez a megjelölés jogszabályainkban eddig ismeretlen és sem ez, sem pedig az alkalmazott szabadságkorlátozások nem tartoznak sem a rendőrhatalósági felügyelet, sem az internálás, sem a kitiltás fogalma alá. A gyakorlatban kialakult szokás alapján a kitelepített személyek megjelölésére a 'telepes' elnevezés vált használatossá. A telepesek tehát olyan személyek, akik ellenséges cselekedeteik folytatásának megakadályozása végett lakóhelyükről családjukkal együtt ki lettek tiltva, és egyes állami gazdaságok területén kényszertartózkodásra lettek kötelezve. Tekintettel arra, hogy személyiségük és magatartásuk nagyobb veszélyt jelent a társadalomra, államunk belső és külső biztonságára, mint a rendőri felügyelet alá helyezett vagy kitiltott személyeké, így szükségessé vált velük szemben a fent leírt szigorúbb szabadságkorlátozó intézkedések alkalmazása „²⁶

A telepes a magyar szóhasználatban szabad munkavállaló, akikre egy terület elnéptelenedése esetén volt szükség. Mária Terézia a török kiűzése után többnyire föld nélküli németeket telepített dunántúli községekbe. Annak érdekében, hogy az eltérő gazdálkodási kultúrával rendelkező telepes (hospes) mielőbb beilleszkedhessen, mind az államtól, mind a föld tulajdonosától több éves adómentességet és egyéb kedvezményeket kapott.

Az 1950-es években a telepes szó használata a mögöttes politikai tartalom elfedésére szolgált, a helyi lakosság megtévesztésére. E különleges orwelli nyelv alkalmazását az NKVD apparátusától kölcsönözték, akik a szovjet politikai rendőrség kínzóterméinek verőlegényeit testmechanikusoknak, a kivégzést a szocialista védekezés első fokának nevezték.²⁷

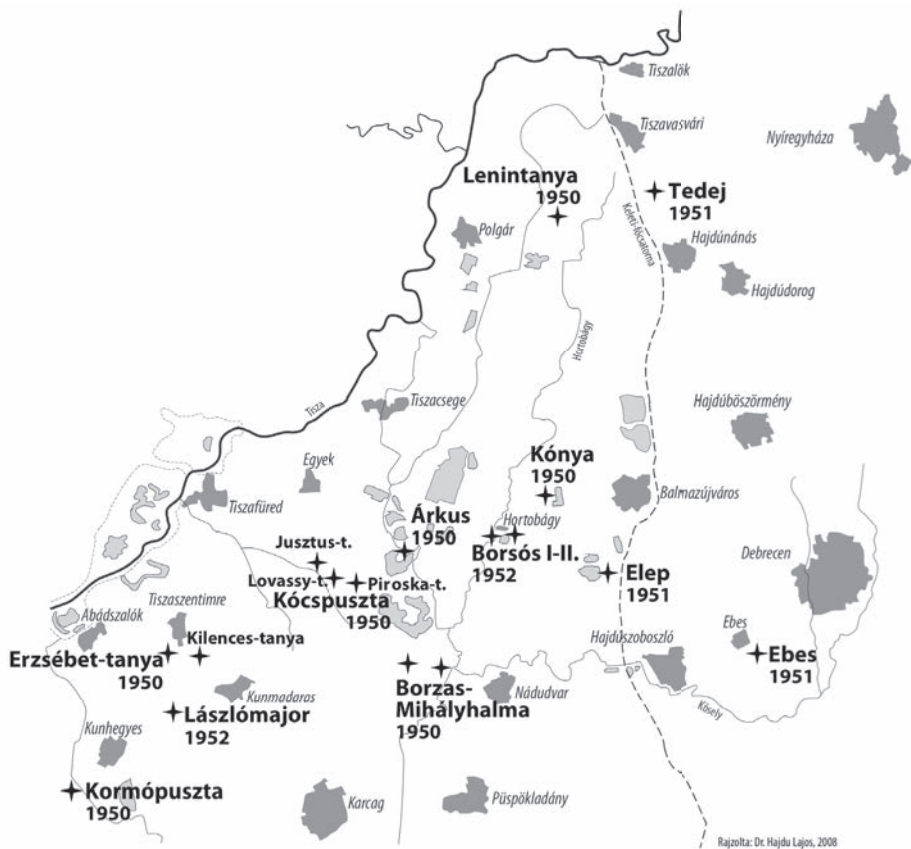
Erről az új nyelvről Andrei Makine francia származású, az 1917-es forradalom után Oroszországban élt nagyanyjára, Charlott-ra emlékezve így írt.

„Nem találtuk meg az iratait – mondta a férfi visszatérve. Charlotte nem tági-tott. Ami akkor történt, éppolyan hihetetlen volt, mint amilyen természetes. A vezető olyan káromkodássorozatot eresztett meg, hogy Charlotte a zsúfolt vonatokon töltött két hónap után is dermedten állt. Charlotte már az ajtókilincset fogta, amikor férfi még mindig szitkozódott. Azután hirtelen előtte termett, és az arcába sziszegte: Letartóztathatlak és agyonlőhetlek az udvaron, a budi mögött! Megértetted, te mocskos kémnő?! Hazafelé menet, a behavazott mezőkön át bandukolva Charlotte arra gondolt, hogy ebben az országban új nyelv van születőben. Olyan nyelv, amelyet ő nem

26 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106.

27 Kun Miklós: Strukturális változások a Lubjankán. In: Gyarmati György szerk. Államvédelem a Rákosi korszakban. Történeti Hivatal, Budapest, 2000, 31.o.

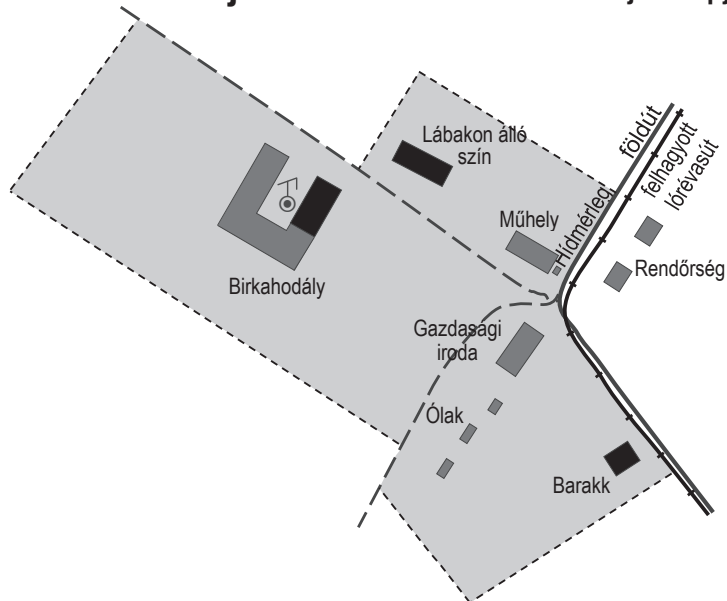
ismer, ezért érezte olyan valószerűtlennek a kormányzó egykori irodájában azt a beszélgetést. Persze mindennek megvan a maga értelme: ennek a nagy hirtelen posványba torkolló forradalmi hevületű nyelvezetnek is, a „polgártársnő – kémnőnek” is, meg a párttagok nemi életét szabályozó brosúrájának is. Igen, a dolgok új rendje van kialakulóban. Ez a mégoly ismerős világ más nevet kap, minden tárgy, minden lény új címkét kap”²⁸

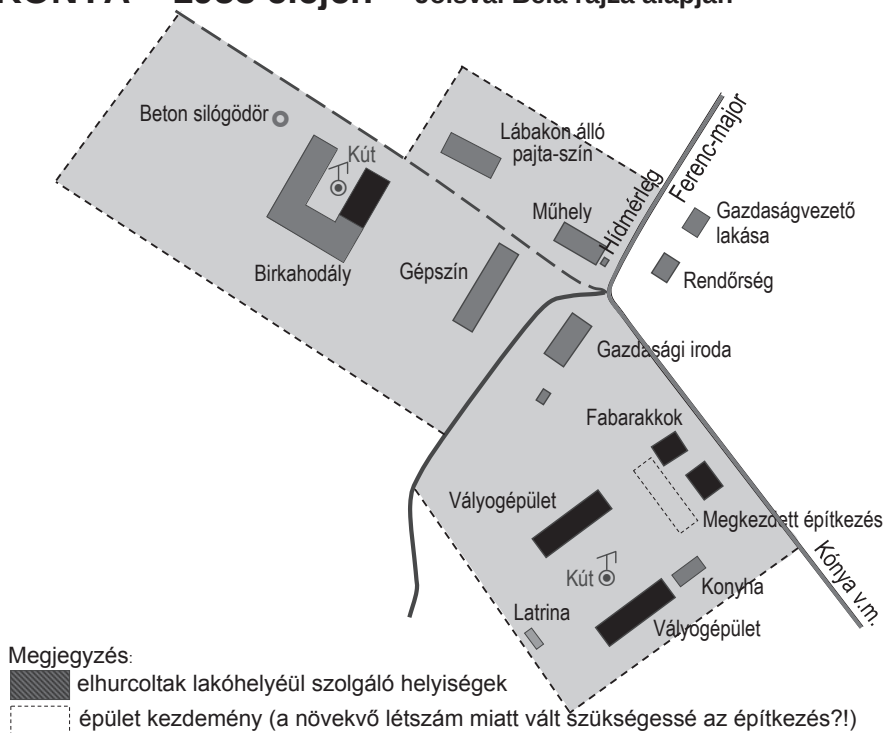
A térképről látható, hogy 11 tábor alsóbbrendű összekötő útról leágazó, kiépítetlen földutak mentén helyezkedett el. Az esőzések idején szinte megközelíthetetlenek voltak, hiszen, ahogy a Polgár-i tábor egyik lakója megfogalmazta: „ló hasáig ért a sár”. A 12. a borsósi tábor található közvetlenül a Füzesabonyt Debrecennel összekötő főút mentén, a híres hortobágyi kilenclyukú híd és a csárda közelében.

28 Andrei Makine: A francia hagyatéék. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 56.o.

KÓNYA – 1950. június 28. – Jolsvai Béla rajza alapján

KÓNYA – 1953 elején – Jolsvai Béla rajza alapján

Rajz: Dr. Hajdu Lajos, 2007

A térképről az is figyelemmel kísérhető, hogy nem mindegyik tábor található Hortobágyi Állami Gazdaságok területén, amely ma Nemzeti Park.

*„A telepesek az állami gazdaságok területén istállókban és egyéb gazdasági épületekben zsúfoltan vannak elhelyezve. Lakásviszonyaik legtöbb helyen nem felelnek meg az egészségügyi követelményeknek. Tisztálkodási lehetőségük sem megfelelő, mert külön mosdóhelyiségek nem állnak rendelkezésre. Gyengélkedők részére betegszoba a legtöbb helyen nincsen.”*²⁹

A deportáltak „otthona” gazdasági célra készült épületek, gépszín, kukoricagóré, valamint istálló: juhakol, marhaistálló, tyúkól, disznóól volt. 1952 novemberében az ebesi és a polgári táborban sátrakban is laktak családok. Több száz ember élt egy fedél alatt, a juhaklokban, a földre szórt szalmán, az istállókban szédeszkákból tákkolt emeletes ágyakon. Egy embernek 40-50 centiméter jutott, s ha valaki éjszaka a másik oldalára akart fordulni csak a többiekkel együtt tehette. A „luxuselhelyezést” a tyúkól és a disznóól jelentette, ahova két, négy illetve hattagú családok egyedül költözhettek. Fűtés nem volt, egy tűzhely fűtötte az istállót vagy a gazdasági épületet. Tisztálkodási lehetőség, zuhany, mosdóhelyiség ugyancsak hiányzott. Vízet a kútból húzhattak, táboronként egy-egy kút állt rendelkezésre. A csecsemők ellátása szempontjából a víz melegítése rendkívüli nehézséget jelentett. A lavórokat kifeszített lepedőkkel takarták el a többiek elől. Betegszobát nehéz lett volna az istállóban vagy a kukoricagóréban elkülöníteni. Az elhurcoltak leleményességére bízták, hogy megteremtsék maguknak a higiénit. Több ízben felmerült, hogy a „telepesek” szabad idejükben építsenek maguknak vályogtéglából házakat, amihez az állami gazdaság, és az Erdők Minisztériuma biztosított volna kiegészítő építőanyagokat. Az egyéb építkezési anyagok szállítását az érintettek elszabotálták, csak a vályogtéglák készültek el. Ahol a ház is elkészült, néhány hónap múlva összedőlt, a megfelelő építőanyag és technológia hiánya miatt.

Báldy Béla így emlékezett a táborba történő megérkezésükre. *„Az első éjszakát, egymás hegyén-hátán, a szabadban, a batyukon töltöttük, mert a birtokba vehető istállót, jövő szálláshelyünket még a jószág birtokolta. Másnap aztán hozzákezdhattünk a kb. 60-70 méter hosszú, trágyával teli hodály kiganézésához, a talaj eligazításához. Majd a fertőtlenítő meszelés, és a talaj felszínére szórt meszezés után, a még található szalmából elkészíthettük a közös és összefüggő tömeg-fekvőhelyet. Ezzel kezdetét vette a sztálini rendszer mintájára, a magyarországi szibériai kényszermunkatáborok kialakítása, a társadalom és a természet átalakítása, és az első kétezer ember begyűjtése, kálváriájának beindulása. A hodály közepén egy kb. két méter széles közlekedőút maradt, hogy az őrség, még éjjel is, folyamatos ellenőrzés alatt tarthassa a munkában kimerült népet. A motyók a fej mögött voltak elhelyezhe-*

29 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106.

tők. Személyenként 50 cm-es férőhellyel számoltak, és ahogy jöttek, úgy kerültek az emberek egymás mellé. Amikor az elhelyezkedés befejeződött, közölték, holnap kezdődik az aratás, majd azt, hogy közös konyhát állítanak fel, amelynek fenntartása a táborlakók feladata. Az elhelyezésiünk az első öt hónapban az általunk kitisztított marhaistállóban volt, innét kerültünk aztán át a fabarakkokba, ahol már emeletes ágyakat kaptunk.”³⁰

A telepések foglalkoztatása a Hortobágyi Állami Gazdaság és az Erdők Minisztériumának feladata volt. Az állami gazdaság a szezonális mezőgazdasági munkák idején a deportáltak többségét tudta foglalkoztatni, azaz márciustól novemberig.

Breuer Pál véleménye a munkakényszer következményeiről. „12 év és 65 év között munkakényszer volt. A mezőgazdasági vezetésen kívül minden táborban volt egy „K” (különleges) rendőrőrs, és ehhez még az első hat hónapban jött egy államvédelmis tiszt tanácsadóként. Mivel a kitelepítés rosszabb volt a börtönnél, mivel tudta mégis a 20 fő rendőr a 400-500 kitelepítettet terrorizálni? Az egyik legfontosabb dolog, hogy a kitelepítetteket el kellett választani a külvilágtól. Amíg egy börtönben természetes dolog a levelezés, a látogató fogadása, a csomagátvétel, vagy az újságolvasás, addig nekünk 3 hónapig tilos volt levelet írunk, 2 évig nem fogadhattunk látogatót és újságot végig tilos volt olvasnunk. A börtönben a családjától megfosztott rab esetleg lázadozik, ha goromba a fegyőr. A kitelepítettel ott van a családja, és az öt őrző rendőrőrs megtorolhat egy esetleges munkamegtagadást a beteg gyermekén, vagy a munkaképtelen anyján.”³¹

A rendőri őrizet alá helyezett gyerekeket is munkára kötelezték. Így írt erről a ma már fogorvosként dolgozó Lugos Margit. „Édesapám egy cséplőbrigádba volt beosztva, a kévéket hányta a gépbe, az édesanyám és a 13 éves nővérem pedig az összegyűlt pelyvát saroglyában arrébb hordta. A 11 éves bátyámat is kivitték, őneki pedig vizet kellett hordani egy idős bácsival, aki már nem tudott aratni, csépelni. Hordták a vizet, olykor fél kilométer távolságból a gémeskútról egész nap a szegény aratóknak, akik szomjasak voltak a hőségben. Maga a munkahely 8-10 kilométerre volt a tábortól. Hajnalban rendőri kísérettel, kettes sorokban vitték ki őket. Két nap után a bátyám, a 11 éves gyerek annyira elfáradt, hogy nem is ébred föl, nem tudott felkelni. A rendőr pedig ordított, hogy menni kell. Édesapám a vállára vette a bátyámat és vitte 10 kilométeren keresztül a munkahelyig, hogy addig is tudjon aludni, pihenni. Egy másik alkalommal kukoricaszár vágásra vitték a 11 éves gyerekeket is. Addig nem engedték el őket, amíg a kijelölt táblában a kukoricaszárat le nem vágták. Akkor már a gyerekek felnőtt felügyelete nélkül dolgoztak. A szürkületben az egyik gyerek sarlóval bevágott bátyám kezébe. A csuklóján egy rettenetes sérülés érte, borzasztóan vérzett. Az akkor már 14 éves nővérem kapta a kendőjét, elszorította

30 Részlet Báldy Béla visszaemlékezéséből

31 Részlet dr. Breuer Pál visszaemlékezéséből

a gyerek kezét, és feltartott kézzel négy kilométert jöttek gyalog, utána vette fel őket egy szekér, így tették meg a második négy kilométert a táborig. A táborparancsnok este nem engedte a bátyámat orvoshoz vinni, mondván, nincs rendőr, aki bekísérje őket az orvoshoz. Az egészségügyes egy deportált gyógyszerész volt, ő kötötte el a sebet, de reggelre átvérzett a kötés. Reggel a táborparancsnok bevitette bátyámat a 16 kilométerre lévő Tiszafüredre, de azt nem engedte, hogy az édesapám bemenjen vele. Ott két kapoccsal összekapcsolták a kezét, de pár hét múlva észrevettük, hogy nem mozog a hüvelykujja.”³²

Bozsó Éva elhurcolásukat megelőző órákat ünnepléssel töltötte, mert felvették az orvosi egyetemre. Az ünneplés rémálommá változott. „Aratni mentünk a kornyói határba. Július volt, a hőség szinte kitapintható, a por harapnivaló, a kedvünk otthon maradt. Nem volt aratónóta, se tréfálkozás, csak csendes menetelés a földre, ami igen messze esett a matracainktól. Mindenki tudja, hogy a legnehezebb mezőgazdasági munkák egyike az aratás, ugyanakkor a legszebb is. Legelőször, mint marokszedő lány kötöttem a kévéket egy kaszás után. Mint új munkakörömhöz illik, bekötött fejfel és hosszú ujjú blúzban éltem bele magam abba, hogy most én is azok közé a hasznos leányzók közé tartozom, akik az emberek kenyeréért munkálkodnak. A tenyerem pillanatok alatt feltört, akkora vízhólyagok keletkeztek rajta, mint egy jobbfajta cseresznye. Estére már minden tagom fájt, a kezeimet pedig legszívesebben jeges vízbe áztattam volna. Másnap már nem voltam olyan lelkes, és úgy gondoltam, kellene egy kicsit várni, míg meggyógyul a tenyerem, de erre nem volt mód, mert a munkavezető rám ordított és mennem kellett. A második nap volt talán a legnehezebb. A tenyerem sajgott, a szalma szúrta, égette a kezemet, a nap a bőrömet felhólyagosította, megégette. Rettenetes szomjúság gyötört, de nem volt víz a közelben.”³³

A szezonális munkák befejeződése után az állattenyésztésben a fuvarozásnál és néhány belső munkálatnál a „telepesek” 40%-át még tudták foglalkoztatni, valamint a Mátrában fakitermelésnél.

Báldy Béla is egyike volt azoknak, akik még a karácsonyt is a családtól távol, munkával töltötték. „A téli időszakban, mindig valamelyik Állami Erdészeti Vállalat területére szállítottak el bennünket, fakitermelésre. Így dolgoztunk a Tisza árterében, a Bükkben, a Mátrában, olyan helyeken, ahol szükség volt a fakitermelő munkásokra. Ilyenkor a karácsonyt és az újévet is külön, a családoktól távol kellett eltöltenünk. Az asszonyok főszer száma tavasszal a kapa volt, majd a fagyok beköszöntével a sarló, a rizsaratás nélkülözhetetlen eszköze. Őket is elvitték gyapotot szedni, más gazdaságokba. Majd egy hatalmas nagy libatelep munkáit kellett ellátniuk. A kis fiatal lányok pedig a vízfordás nehéz munkáját kapták, és rettenetesen megszenvedtek vele. Kemény, embert próbáló időszak volt ez számunkra. Mi, akkori fiatalok, meg-

32 Részlet dr. Lugos Margit visszaemlékezéséből

33 Részlet dr. Dubay Miklósné Bozsó Éva visszaemlékezéséből

ismerhettük az élet valódi arculatát, és azt is, hogy mit jelent embernek lenni, helyt állni, bizonyítani. De fizikailag is megerősödtünk.”³⁴

A foglalkoztatott telepesek munkabérét több ízben megrövidítették, csak a végzett munkájuk bérének egy részét kapták meg vagy késve fizettek. Erről több jelentésben is olvashatunk, amelyeket a „K” őrsők parancsnokai írtak a belügyminiszter bajtársnak.

„A december hónapjában elvégzett munkákért még a béreket nem fizették ki, a január haviból csak az első tíznapot február hó 1-én, holott minden 10 napban kellene fizetni a gazdaságban. Arra hivatkozik a gazdaság vezetője, hogy nincs pénzük, mivel a múlt évben túlhaladták a keretet, s ezért tudnak csak szórványosan fizetni, ami viszont a telepesek kosztolására igen nagy hátrány. A bérek elszámolása sem történt meg, mert a brigádvezetők által leadott munkalapok nem találhatók meg a gazdaságban. Az állami gazdaság a telepeseket nem foglalkoztatja megfelelően. A legtöbb esetben számukra csak olyan munkát ad, melynek béréből a minimális létfenntartási költségeket fedezni nem lehet. A tél folyamán előfordult az a képtelennek látszó eset is, hogy egy-egy telepes egyheti munkája után egy forint 35 fillér munkabért kapott. A rendőr elvtársaknak az a véleményük, hogy a telepesek munkabér elszámolásánál nagyszabású bércsalás folyik.”³⁵

A munkaképtelenek ellátásáról nem az állam, hanem a többi őrizet alá helyezettnek kellett gondoskodni, ellenkező esetben éhen haltak volna.

„A telepesek iskolaköteles gyermekeinek iskoláztatása állami feladat lenne. Ennek ellenére a Közoktatásügyi Minisztérium sehol nem létesített állami iskolákat, és tanítókat sem helyezett a zárt területre. Így a zárt területen a telepesek maguk rendeztek be iskola céljaira helyiségeket, a berendezés azonban hiányos, sok helyen üléshelyek sincsenek és tansegédlettel sem rendelkeznek. A tanítói teendőket a telepesek közül kijelölt tanítók látják el, akiket a telepesek fizetnek.”³⁶

Mikus István a szülők által fizetett egyik tanítóról is megemlékezett, aki marandó tudást adott tanítványainak a szalmakazlak árnyékában is. „Az 1950-ben kitelepítettek oktatását iff. Keserű József kezdte meg. Jóska a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban érettségizett egy évvel korábban. Ez a gimnázium (az első „oskola” Somogyban, 1792-ben alapították) kitűnő tanáraival, híres könyvtárával, a műegyetem segítségével felszerelt – a középiskolák színvonalát messze felülmúló – szertáraival a Dunántúl kitűnő gimnáziuma volt, jelentős történelmi múlttal. 1948-ban ugyan államosították (1949-ben pedig az iskola baloldali vezetésének már jelentenie kellett, hogy ki tanul még hittant), de Keserű Jóska még hagyományos rendben jutott a tudáshoz, és érettségizett le. Ezzel a tudással felvértezve kezdte

34 Részlet Báldy Béla visszaemlékezéséből

35 MOL XIX-B-1-j 42. d. 140

36 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106.

meg a kisebbek magas színvonalú és lelkiismeretes oktatását, hol a szalmakazlak árnyékában, vagy az istállók mögött, bárhol ahol félre tudtak vonulni, hogy zavartalanul tudjanak elmélyedni a tanulásban.”³⁷

A deportáló hatóságok gondolkodásmódjának fontos bizonyítéka Sebestyén László rendőrezredes eddig idézett feljegyzése. A feljegyzés különös része, amikor a szülőket a gyerekekkel kívánta megszarolni. A táborokból nyugatra szökni szinte lehetetlen volt a lezárt határokon. Ugyanakkor a család többi tagján, a rokonságon bármikor bosszút lehetett állni.

„A telepések családjaikkal együtt vannak a zárt területeken elhelyezve. Sok a kiskorú és fiatalkorú gyermek. A telepések igyekeznek gyermekeiket rokonaiknak és ismerőseiknek eltartásra és nevelésre a zárt területről kiadni. Ezt az intézkedést nem tartom helyesnek, mert a gyermekek kiadása után nincs ami kösse a telepéseket letelepedési helyükhöz, s könnyebben rászánják magukat a zárt területről való szökésre. Ezen kívül nincs ami ösztönözze őket arra, hogy véglegesen letelepedjenek és megfelelő lakást építsenek maguknak”³⁸

„Sikeres” szökést két ízben hajtottak végre a táborból. A Jeszenszky család két gyerekével együtt szökött Budapestre a jugoszláv követségre, de onnan távozván a politikai rendőrség visszavitte a családot a táborba. dr. Vörös István siklósi ügyvéd és felesége külön-külön szöktek meg a táborból 1953. február 15-én. Kisfiúk Pécssett maradt, mivel betegsége miatt sikerült egy orvos barátnál elhelyezni. Álnéven mindketten sztahanovisták lettek a „civil életben”. 1955. szeptember 8-án elfogták őket és 1956-ban szabadultak.

MIT JELENTETT AZ AMNESZTIA?

A hortobágyi zárt táborok az „osztályidegenek végleges” elkülönítésének eszközeként is szolgáltak volna, de az 1953. évi amnesztia ezt megakadályozta. A börtönbüntetésüket letöltött egykori rabok 1953. szeptemberig nem mehettek vissza eredeti lakóhelyükre, hanem valamelyik zárt táborba szállították őket.

„N. László: 55 éves, volt miniszteri tanácsos budapesti lakos. Polgári családból származik, apja ügyvéd volt. Iskolái elvégzése után 1915 okt. 15-én önkéntes katona lett a huszároknál, ahol fokozatosan hadnaggyá léptették elő. Majd 1918 novemberben leszerelt. Leszerelése után kivándorolt Dél-Amerikába, ahonnan 1943-ban jött vissza, visszajövele után a Külügyminisztériumba került, mint külügyi tanácsos, mely funkcióban 1944. március 18-ig maradt amikor is elbocsátották, mivel Szálasira az esküt nem tette le. Utána munkanélküli volt. 1945. január 30-án a Honvédelmi Mi-

37 Részlet Mikus István visszaemlékezéséből

38 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106.

nisztériumba került, mint hadi gondnok. Majd az év szeptemberében elbocsátották. Ekkor kitelepült Csehszlovákiába, ahonnan 1947 júniusában jött vissza. 1947. június 12-én az ÁVH őrizetbe vette, mert mint miniszteri tanácsos népellenes bűncselekményt követett el. 1947 augusztusában a Bp. Nb. 5 évi börtönre ítélte. Büntetését különböző helyeken töltötte, illetve jelenleg Márianosztrán tölti és mint írnok dolgozik. Büntetését 1952 aug. 17-én tölti le. Javaslom a Hortobágyra való kitiltását.”³⁹

A 12 tábor későbbi sorsa többnyire a teljes megsemmisülés lett. A puszták mélyén létesített, a külterjes állattartás részeként épített istállók, valamint a táborlakók által felhúzott alap nélküli vályogházakat a megváltozott gazdálkodási körülmények, valamint az idő foga eltörölték a föld színéről. Az eredeti állapot fontosabb elemeit Kónya és Árkus juhhodályai őrzik, kérdés, hogy meddig, hiszen a juhhodályok magántulajdonba kerültek. A változásokat a térképmelléletek szemléltetik.

A deportálás bírói eljárás nélkül történt, a végrehajtók államvédelmi és rendőri szervek, akik éltek a hatalom sajátos eszközével, a „fizikai erőszakkal”, amelyet csak bírói ítélet után vehettek volna igénybe. A kitiltásokat a fennálló és a hivatkozott törvények megsértésével hajtották végre.

A kitiltást elrendelő határozatok 1939. évi törvényre és rendeletekre⁴⁰ hivatkoztak. Ezek szerint a belügyminisztérium elrendelheti, hogy háború vagy háborús veszély idején azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani és rendőrhatalom őrizet alá lehet helyezni.

1950. június 23-tól, amikor a deportálások elkezdődtek békeidőben, azaz, „*nem háború vagy háborús veszély esetén*”, családokat és nem egyéneket tiltottak ki lakóhelyükről, közigazgatási határozattal és nem bírói ítélettel. A család minden ingó és ingatlan vagyonát is elkobozták, amire a hivatkozott rendeletek nem adtak felhatalmazást.

40 hónappal később megszűntek a zárt táborok, de nem szűnt meg a törvényen kívüli állapot. Ellenkezőleg: az amnesztiát követő szélnek eresztés jelentette a valódi hontalanságot. Korábbi lakóhelyükre, ha a határsávban volt, nem térhettek vissza, mert „*ezek a személyek osztályhelyzetüknél, beállítottságuknál fogva a déli és nyugati határövezetben az imperialista és titóista hírszerzés, diverzió, szabotázs és minden egyéb ellenséges aknamunkához határkaput és bázist képeztek. Döntő többségükben kulákok, volt horthysta katonatisztek és csendőrök, földbirtokosok, arisztokraták, vkf/11-sek, gyárosok, bankárok, kis részben dolgozó parasztok, falusi*

39 ÁBTL A- 479

40 1939. évi II. törvény 150. §, 1939. évi 8130. ME. számú rendelet, 1939. évi 760. BM. számú rendelet, 1929 évi. XXX. törvény 56.§

100
SZIGORUAN TITKOS!

Szám: 00451/30/95. O.R.H.T. Tárgy: A hortobágyi zárt táborok megszüntetése.
Sorszám: 1.

J e l e n t é s

Budapest, 1953. október hó 24.

A Minisztertanács határozata alapján a hortobágyi zárt táborok felszámolására alakított bizottság f.év. augusztus 3-án kezdte meg munkáját és október hó 22-én fejezte be.

A bizottság munkája az amnesztia rendeletben lefektetett szempontokon épült fel. Elsősorban a gyermekes, illetve több gyermekes, idős, keresetképtelen, vagy a munkában élenjáró családok kényszer tartózkodási helyhez kötését szüntették meg.

Hortobágyon és környékén, valamint Szolnok megyében 12 zárt táborban összesen 2524 család /7281 személy/ volt lakhelyezve; kiknek kényszerlakhelyhez kötöttségét kivétel nélkül megszüntették. Ezek közül a gazdaságokkal 1 éves szerződést kötött és visszamaradt 107 család /288 személy/, amely a családok számához viszonyítva 4.5%-nak sem felel meg.

Véleményünk szerint a rendkívül alacsony számú szerződéskötéseknek oka elsősorban az, hogy a helyi állami gazdaságok későn fogtak hozzá a szerződött telepelek részére megfelelő lakások építkezéséhez, így részükre a lakást nem látták biztosítottak. Nagymértékben csökkentve a szerződéskötéseket az is, hogy volt lakhelyük szerint illetékes helyi tanácsok levelezések után arról biztosították őket, hogy menjenek csak haza, a határövezetbe, mert a letelepedési engedélyt ugyanis meg fogják kapni, mivel ők ennek érdekében minént elkövetnek.

TÖRTÉNETI HIVATAL

A-505

A bizottság munkája során már az első hetekben az volt tapasztalható, hogy a déli, nyugati határövezetből nagyszámban kitelepített ellenséges elem jelentős része - mivel a fennálló rendelkezések értelmében a határövezetbe nem mehet vissza; - így a határövezetben és annak közvetlen közelében levő, de letelepedési engedélyhez nem kötött városokba /mint pl. Szeged, Baja, Pécs, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Szombathely, Kaposvár, stb./ ösztönlik vissza. Ezért javaslatot tettünk az Országos Rendőrkapitányságon alakult bizottságnak elsősorban ellenséges kategóriákhoz tartozó, valamint különösen hírszerzés szempontjából erősen kompromittált személyek fenti helyiségekből való kitiltására. Így kitiltásra került fenti helyekről 397, Tyukodról 11, Porcsalmáról 14, Ránadarasról 34, Etyekről 8, összesen 464 család.

A szabadítások során a keresetképtelen, vagy sokgyermekes telepesek részére, kik utiköltséggel nem rendelkeztek, 355 családnak összesen 70.330.-ft-t adtunk ki utiköltség címén. Két egyedülálló fős asszony részére adtunk ki ideiglenes határövezeti belépési engedélyt, kiknek gyermekei eddig is határövezetben laktak. Egy közvetlen hozzátartozóval nem rendelkező idős magával tehetetlen személyt szociális otthonba utaltattunk be a helyi tanácson keresztül.

A bizottság minden egyes telepes családdal külön-külön foglalkozott, közölve vele kérszertartózkodási lakhelyhez kötöttségének megszüntetését; továbbá hogy a fennálló jogszabályok értelmében szabadon választhatja meg lakhelyét, azonban a déli, nyugati határövezetbe, valamint a fenti városokba letelepedési engedély hiányában nem térhet vissza. A kitiltás alá eső családokkal szintén közölve lettek fentiék és az, hogy honnan lettek kitiltva, ahova ideiglenesen is csak az arra illetékes rendőrkapitányságok előzetes írásbeli engedélyével térhetnek vissza. Valamennyi önálló bejelentésre kötelezett telepes figyelőlapot megküldt az Országos Rendőri Bejelentőhivatalnak. A kitiltott személyek figyelőlapjára a kitiltás tényét is bejegyeztük. Ennek alapján az illetékes rendőrhatóságok megfelelően figyelemmel kísérik a szabadonbocsájtott kitelepítetteket.

Az amnesztia rendelet megjelenése után a zárt táborokban kialakult kedvező hangulatot nagymértékben

zavarta /különösen kb. szeptember közepéig/ hozzátartozó-
iktól; de különösen volt lakhelyükön /határőrzetben/ le-
vő tanácsoktól érkező levelek, melyekben arra buzdították
őket, hogy ne kössenek szerződést; mert akármit is mond a
bizottság, a letelepedési engedélyt ugyanis meg fogják kapni.
Gyakran arról írtak, hogy a letelepedési engedélyhez kö-
töttség hamarosan meg fog szűnni. Fentiek eredményeképp la-
zult a munkafegyelem és a szerződés kötések száma is telje-
sen lecsökkent.

Tapasztalni lehetett helytelen intézke-
dést pártszervek részéről is, mint pl. a Szolnok megyei
pártbizottság mezőgazdasági osztály vezetője, aki hivata-
los igazolást adott ki özv. György Sándornak telepés hozzá-
tartozói részére, hogy nevezett indokolatlanul, minden ok
nélkül lett kitelepítve.

Fentiekkel szemben tapasztalható volt
másik szélsőség is egyes tanácsszervek részéről, mint
pl. a somogyiszlói helyi tanács Révész János Somogyiszló
községből kitelepített és jelenleg visszatért személy ré-
szére írásbeli utasítást adott, hogy a községet azonnal
hagyja el, mivel mint volt kitelepített a községbe nem tér-
het vissza. /Az utasítás hivatalos másolata a jelentéshez
csatolva./

Felállapításunk szerint a zárt táborok
fennállása óta súlyos mulasztások történtek a telepesek
értéktárgyainak, ingóságainak kezelése körül. Ezeket az
elmúlt év folyamán a Hajdu-Bihar és Szolnok megyei rendőr-
kapitányság részéről kiadott utasításra beszállították a
debreceni telepési árúháza, amely véleményünk szerint
csak egy leértékelt összeget utalt át a gazdaságok címére,
de elfordult az is, mint pl. az árkusi állami gazdaságnál,
hogy ebből az összegből a telepesek egyáltalán nem kaptak
semmit.

A zárt táborokban felállított "K" őrsök
részéről korábban elég súlyos baloldali elhajlások for-
dultak elő a telepesekkel szemben, ugyanakkor az utóbbi idő-
ben egyes helyeken ennek ellenkezője volt tapasztalható.
Mint pl. az árkusi, vagy kócspusztai őrsparancsnokok részé-
ről is, akik az őrs konyhájára telepes szakácsnőt állítottak
be.

A zárt-táborokban előfordult pár orosz nemzetiségű család, akikről intézkedés nem történt az irányban; hogy a bizottság velük szemben milyen álláspontot foglaljon el. Ezeket Jugoszláviából tették át az elmúlt évek során, ahol az 1920-as évek óta éltek, mint orosz-emigránsok. Őket a legutolsó szabadításkor szabadítottuk, és ezekre a nem magyar állampolgárokat megillető sárga bejelölő lapot adtuk ki. Ezek a családok jelenleg tanácsadóknak, mivel nem tudják, hogy hova menjenek; illetve hova mehettek. Ugyancsak visszamaradt egy görög állampolgár, akivel a görögök ügyét intéző bizottság nem intézkedett azzal, hogy ő vissza akar maradni a gazdaságban. Nevezett utóbjára lett szabadítva, miután bementása szerint Pécsre utazott.

A bizottság munkája során megállapításunk szerint különösebb hiányosságok nem merültek fel; tapasztalható volt azonban működésének kezdetén a megadott napi kerethez való merev ragaszkodás, ami általában kedvezőtlen hangulatot váltott ki a táborokban, mivel ennek a keretnek megfelelően helyenként csak 3-4 családot lehetett szabadítani. Komolyabb hiányosságként említhetjük meg, hogy nem tudtuk betartani teljes mértékben az amnesztia rendelkezését alapelveit, hogy elsősorban a sokgyerekes, vagy elagott családokat, terhes anyákat kell szabadítani, ami abból adódott, hogy sok kitiltásra javasolt család-kitiltási határozatát késve kaptuk kézhez. Ezen kívül 3-4 esetben előfordult az is a bizottság munkájában, hogy a kitiltásra javasolt személyt időközben szabadítottuk, így a kitiltási határozatot a kijelentkezése szerint illetékes rendőrkapitányságnak küldtük meg kihirdetés végett.

Az összes telepések prioritás lapjait a hortobágyi államvédelmi kirendeltség vezetőjének adtuk át azzal, hogy azokat az illetékes megyei főosztályoknak küldje meg az egyes telepésekre vonatkozó egyéb irásbeli anyagokkal együtt.

Prokorsky Ferenc
/Prokorsky Ferenc/
áv.fldgy.

Hetényi Béla
r.fldgy. 1a/

*kisiparosok vagy munkások, akik ugyancsak ellenséges ténykedést folytattak, vagy ezzel erősen gyanúsíthatók voltak, mivel az ellenség őket teljesen befolyása alatt tartotta A hortobágyi táborban lévő személyek pusztán megjelenésükkel is zavart kelt-
hetnek.⁴¹*”

1957-től, amikor elméletben visszatérhettek kitiltást megelőző lakóhelyükre, lakásaikat, házaikat akkor sem foglalhatták el, mert a használati jog nem illette meg őket. Azokban az esetekben sem, amikor a ház vagy a lakás az eredeti tulajdonos nevében maradt.

Egy-egy szobát bérelhettek, vagy lakás céljára nem alkalmas üzlethelyiségekben húzhatták meg magukat.

A családok szétszakadtak, mert a szülők igyekeztek gyermekeik jövőjéről gondoskodni, rokonok, ismerősök vagy kollégiumok adtak szállást a szerencsésebb gyerekeknek, akik többsége csak kerülő úton, estin, vagy egyáltalán nem tudott tovább tanulni. A „*numerus clausus*” 1962-es eltörlése után is az osztályidegen származásúak csak korlátozott számban tanulhattak tovább.

Az aktív korban lévő szülők csak nehéz fizikai munkát végezhettek, gyakran elküldték őket osztályidegen származásuk miatt, ezért az egész országot bejárták, hogy dolgozhassanak. Így a család havonta vagy még ritkábban találkozhatott.

A nyugdíjasok nem kapták vissza elvett nyugdíjukat, azt javasolták nekik, hogy dolgozzanak még tíz évet, és akkor jogosultak lesznek a minimális nyugdíjra.

Megfigyelésük életük végéig tartott.⁴²

1953-ban, 61 évvel ezelőtt játszódtott le az amnesztiának nevezett színjáték. A görög amnesztia közbocsánatot jelent, a bűncselekményekre vagy büntetésekre kiterjedő kegyelemet. Hortobágy, Nagykunság és Hajdúság 12 kényszerszolgálatátáborának közel tízezer lakója nem részesülhetett kegyelemben, mert nem követett el bűncselekményt. A deportáltak törvényen kívüli helyzete az 1990-es években vált véglegessé, amikor elmaradt a rehabilitálás és a rablott vagyon a kommunista rendszer kedvezményezettjeinek telekkönyvileg bejegyzett magántulajdona lett.

41 ÁBTL A-508

42 MOL XIX B-1-j 44.d.

Dr. Hantó Zsuzsa

„A ti fajtátokra sosem lesz szükség”

A Zichy család kitelepítése Budapestről

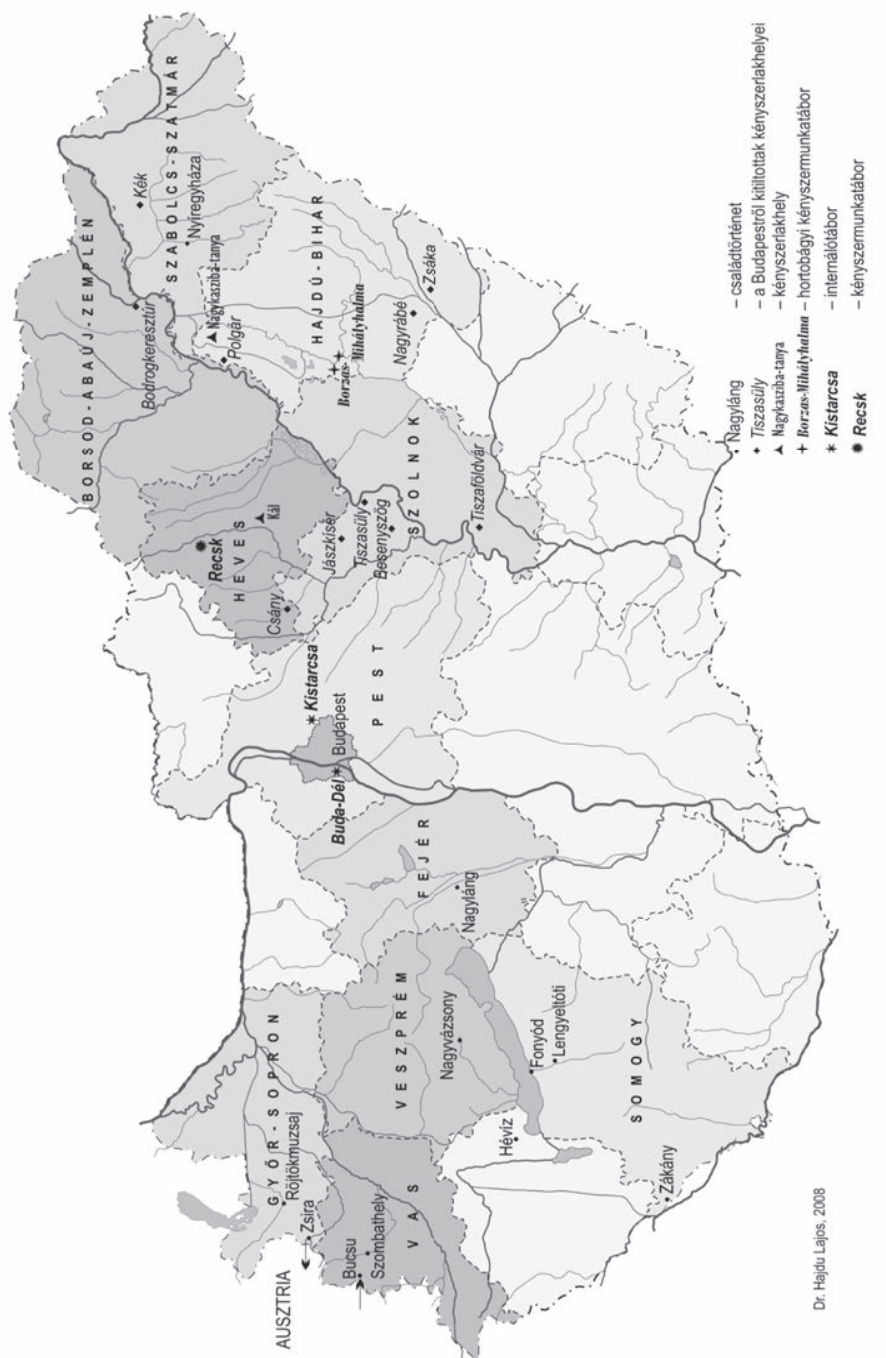
A tanulmányban a neves és létszámában talán legnagyobb magyar főnemesi család, a Zichyk sorsán keresztül mutatom be, hogy kitelepítésük vidéki otthonaikból, majd Budapestről csak egy meghatározó állomása annak az 1944 utolsó hónapjaitól induló folyamatnak, aminek célja az volt, hogy a nemzeti értékeket és érdekeket hordozó rétegeket ki kell közösíteni, perifériára szorítani, ideális esetben kiirtani. Az így megismert történelem reprezentatív módon jellemző folyamatokat mutat a többi főnemesi családra, az egész nemességre, az országos, a megyei és a helyi adminisztrációban, a helyi közösségekben kulcsszerepet betöltő családokra. 1951-ben, a Budapestről történő kitelepítéssel befejeződött az 1945. évi földosztással kezdődő, az anyagi alapoktól, vagyontól és a képzettségnek megfelelő munkahelytől való megfosztás folyamata. Az 1953.évi amnesztiát követő „szélnek eresztés” arról szólt, hogyan lehetett megbélyegzettként, kítaszítottként csak a szellemi, kulturális hagyatékból élni és túlélni.

AKIK MINDKÉT DIKTATÚRA ÜLDÖZÖTTJEI VOLTAK

Amint a szovjet hadsereg 1944 novemberében a moszkovitákkal és a szovjet politikai rendőrséggel magyar földre lépett, a pontos listákkal érkező NKVD¹ tisztek, elfogatták a nemzeti ellenállás tagjait. Kivéve azokat, akiket a Gestapo már korábban letartóztatott vagy koncentrációs táborokba hurcolt, s onnan szabadulva nem tértek vissza Magyarországra. A szovjetek tudták, hogy akik a németekkel szem-

1 NKVD = Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Del = Belügyi Népbiztosság Különleges Ügyosztály, 1934 és 1954 között működött.

A Zichy család történetének és kálváriájának színhelyei

ben védték az országot, meg akarják védeni a szovjetekkel szemben is. Az 1944-ben induló letartóztatási hullám ennek megakadályozását célozta. Így kerültek internálóló- és munkatáborokba, börtönökbe mindazok, akik a nemzeti, közösségi identitás védői voltak vagy potenciálisan annak számítottak.

Zichy Nándor dr. 1990. jan.14-én Baranyi Elekhez, Zichy Teréz férjéhez írt levelében számolt be arról, mi történt vele a II. világháború befejezése után.

„Az NKVD fogságban gyalog, majd szánkón hurcoltak oda-vissza, minden éjjel kihallgatás, jegyzőkönyv. Útközt szaporodtunk. Soltszentimrére érve már 7-en voltunk, többek között Bethlen István,² Gerlóczy tábornok³, Apponyi Károly⁴ majd Werth Henrik⁵. Onnan fogolytársaimmal Kiskőrösre. Magam Werth-el még 1 hetet maradtam, aztán Kiszepestre, majd Budára és Pestre vittek. Aztán Balatonalmádi, Szombathely, Baden bei Wien. Ott már 400-an voltunk egy pincében. Ott ítélkezett az orosz hadbíróóság. 10-20 év munkatábor. Engem kiengedtek és egy üres bérházba helyeztek őrizet alatt. Ott találtam a francia követet leányával, Lakatos Gézát,⁶ Bakay Szilárdot⁷ stb. Onnan néhány hónap után Kiskőrösre, ahol viszontláthattam régi társaimat, kivéve Bethlent, akit időközben Oroszországba vittek. Ott volt Dálnoki

2 bethleni gróf Bethlen István (Gernyeszeg, 1874. október 8. – Moszkva, 1946. október 5.) jogász, mezőgazdász, politikus. 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke. 1944. március 19-e után, azaz a német megszállás idején illegálisba vonult. 1944 decemberében az oroszok elfogták, majd 1945. áprilisban a Szovjetunióba vitték, nehogy megkísérelje a kommunistaellenes erők összefogását. Moszkvában, a Butirszkaja-börtön kórházában halt meg szívbénulásban.

3 Gerlóczy László, tűzér, vezérkari tábornok volt a második világháborúban, a tiszántúli légvédelemnek volt a parancsnoka.

4 Gróf Apponyi Károly nyugalmazott alezredes, nagybirtokos volt

5 Werth Henrik (Rezsőháza, 1881. december 26. – ?, Szovjetunió, 1952. május 28.) német származású magyar katonatiszt, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke volt 1941 szeptemberéig. 1945. februárban a szovjetek letartóztatták. Szovjet fogságban hunyt el 1952-ben.

6 Lakatos Géza (Budapest, 1890. április 30. – Adelaide, Ausztrália, 1967. május 21.) m. kir. honvéd vezérezredes, 1944. augusztus – október között miniszterelnök, Adolf Eichmant kitiltotta Budapestről. Az október 15-ei sikertelen kiugrási kísérlet után Lakatos Géza is a németek fogságába esett. 1945. január 2-án letartóztatták és a sopronkőhidai börtönbe zárták, ahonnan január 28-án szabadon engedték, de Sopronba internálták. 1945 áprilisában a szovjet csapatok bevonulása után Kiskőrösre vitték és folyamatos kihallgatásoknak vetették alá. 1946 januárjában helyezték szabadlábra, számos népbíróági perben hallgatták ki tanúként. 1949-ben megvonták a nyugdíját, elvették a földreform után megmaradt birtokát is, így visszaköltözött Budapestre, ahol selyemkendőfestésből és könyvillusztrálásból tartotta fenn családját. 1951-ben kitelepítették. 1965-ben Adelaide-be utazott leányához.

7 Bakay Szilárd (Budapest, 1892. szeptember 8. – Sopronkőhida (?), 1947. március 17.) vezérezredes, 1944-ben az I. budapesti hadtest parancsnoka és Budapest vezénylő tábornoka. 1944. október 8-án a németek elrabolták. 1944. októbertől – 1945. május 5-éig a mauthauseni fogolytábor rabja volt. A tábor felszabadító szovjet csapatok fogságába került, kihallgatása után elengedték. A második világháborúban folytatott katonai tevékenységért a Népbíróaságon vádat emeltek ellene, de novemberben felmentették. 1946. április 11-én Szombathelyről hurcolták el és 1947. március 17-én ismeretlen helyen (nagy valószínűséggel Sopronban, vagy Sopronkőhidán) kivégezték.

Veres Lajos⁸ is. 1945 után szabadultunk, engem az oroszok egyenest az Andrássy út 60-ba vittek és a magyar politikai rendőrségnek adtak át. Újabb jegyzőkönyv, verések, kiengedtek, visszavittek, majd végleg kiengedtek. Teljesen kifosztva, autókereskedésbe kezdtem egy volt repülőtársammal: "Zichy autó" a Szabadság téren. Itt meg a gazdasági rendőrséggel gyűlt meg a bajom. 1-1 éjszakát töltöttem ott. Megelégteltem. Meghívót + repülőjegyet kaptam Norvégiába. Vettem egy kivándorló útlevelet és elrepültem 5 dollárral a zsebemben Oslóba."

Zichy Nándor dr. 1907-ben született a Somogy megyei Mosdóson. A berlini egyetemen közgazdasági diplomát, a budapesti közgazdasági egyetemen doktori fokozatot szerzett. Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal igazgatója volt 1944-ig. E mellett légügyi tanácsos, tartalékos repülő hadnagy és a legkiválóbb magyar sportrepülők egyike. 1930-ban, mint gróf Almásy László Ede sivatagkutató pilótája, sportgépén Kisázsiába repült. Bravúros teljesítménye az egész világon ismertté tette. A Magyar Aero – Szövetség alelnöke volt. Amint a levélben olvasható, a háború vége felé átvette beteg édesapja egyik fehér megyei birtokát és ott gazdálkodott, míg az oroszok le nem tartóztatták. Az NKVD fogságából kikerülve több ízben ismét letartóztatták, ezért 1946-ban Norvégiába távozott.

Vay Gábor és Zichy Márta fiát **Vay Lászlót** üldözték mentő tevékenysége miatt 1944-ben a nyilasok tartóztatták le és a balassagyarmati börtönben tartották fogva az orosz csapatok megérkezéséig. Vay László felesége Andrássy Margit a szovjet csapatok megérkezése előtt gyerekeivel és a nagyszülőkkel elmenekült Berkeszről ahol a család lakott, hogy biztonságosabb helyen kivárják a háború végét. Vay László kiszabadulását követően a családja után ment az Erdőmajori Zichy vadászházba. Nem hagyták el az országot annak ellenére, hogy a német tisztek segítségüket is felajánlották a családnak a meneküléshez. Vay László – unokája **Zichy Margit Mária** visszaemlékezése szerint – „Nagyapám mondogatta: ez lesz a család veszte. Igaza lett, hiszen az 1897-ben született anyai nagyapámat Vay Lászlót 1945-ben részeg orosz katonák puskatussal agyonverték, amikor leánya⁹ keresésére indult, akit az orosz katonák elhurcoltak. A Zichy család több férfi tagját is agyba-főbe ver-

8 Dálnoki Veress Lajos (Sepsiszentgyörgy, 1889. október 4. – London, 1976. március 29.), m.kir. honvéd vezérezredes, hadtörténész. Az október 15-ei kiugrási kísérlet előtt a német hadsereg letartóztatta, és átadta a nyilas hatóságoknak; a hadbíróság 15 évi fegyházra ítélte. 1944. október 16-ától német és nyilas fogságban volt Sopronköhidán, ahonnan megszökött, de később az NKVD letartóztatta, de később szabadon engedték. Jobboldali, államellenes összeesküvés koholt vádjával 1947. április 16-án kötél általi halálra ítélték, ítéletét a Népbíróságok Országos Tanácsa életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. 1956-ban szabadult, november 3-án külföldre távozott, Londonban élt. 1958-tól a Magyar Szabadságharcos Világszövetség elnöki tisztségét is betöltötte.

9 Vajai és Luskodi gróf Vay Klára (Hosszúfalussy Imréné, gróf Andrássy Margit lánya; gróf Vay Gábor főispán unokája) 1933-1999.

ték, de ők túléltek, nem törték el a gerincüket, mint nagyapámnak. Hajnalban egy orosz teherautó vitte be őket Mórra, ahol az iskolában volt egy rögtönzött kórház. Nagyapám nyolc nap múlva belehalt sérüléseibe. Anyai nagyanyámat, Andrássy Margitot¹⁰ a randalírozó részeg szovjet katonák egyetlen éjszaka alatt háromszor hurcolták el, ugyanazon az éjszakán, amikor első férjét agyonverték.”

Zichy Mihály¹¹ a rajzoló fejedelem dédunokája, **Csicsery-Rónay István**¹² 1944-ben a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) politikai bizottsági tagja volt. Az MFM a német befolyás ellen, a II. világháborúból való kiválásért szervezett mozgalom volt, vezetője Szent-Iványi Domokos, aki irányította ifj. Horthy Miklós kiugrási irodáját is.¹³ Csicsery – Rónay István 1944. június 26-án részt vett a koronatanács ülésén, amikor a kormányzó a deportálásokat leállította. Első életem c. könyvében így írt e fontos döntésről. „Soós Gézának¹⁴ sikerült megszerezni az úgynevezett auschwitzi jegyzőkönyveket lefordította, majd szétküldte. Ez májusban történt. Cselekedni azonban csak június 6. után volt lehetséges, amikor a normandiai partraszállás miatt a magyarországi német csapatokat nyugatra kellett irányítani ...A koronatanács hozott határozat alapján a deportálásokat leállították. Ez után az ülés után érkezett a svéd király és az amerikai külügyminiszter távirata, a pápáé az ülés előestéjén.”¹⁵

A magyar nácik döntő lépésre szánták el magukat, amikor a kormányzó június 26-án elrendelte a deportálások leállítását. Elhatározták, hogy a parancsot nem

10 Csíkszentkirályi és Krasznahorkai gróf Andrássy Margit [Vajai és Luskodi gróf Vay Lászlóné, majd Elbensbergi és Ischitzi báró Buttler Elemérné (1948-tól)] (gróf Andrássy Sándor lánya) 1902-1984.

11 Zichy Mihály, zicsi és vásonkeői (Zala, 1827. október 14. – Szentpétervár, 1906. március 1.) festő, grafikus, az illusztrálás és a magyar romantikus festészet kiemelkedő alakja és úttörője.

12 Csicsery-Rónay István (Budapest, 1917. december 13. – Budapest, 2011. április 22.) magyar író, könyvkiadó, könyvtáros, politikus (FKGP). 1935-1940 között a Pázmány Péter Tudományegyetem államtudományi szakán tanult. 1937-1939 között a bécsi Konzuli Akadémia diákja volt. 1939-1943 között a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mezőgazdaságtudományi szakán tanult. 1954-1957 között a washingtoni Katolikus Egyetem könyvtár szakos hallgatója volt.

13 Török Bálint: Farkas esz meg, medve esz meg. Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom. Európai Protestáns Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2004, 47-101. o.

14 Soós Géza Török Sándor és özv. Horthy Istvánné Edelsheim Gyulai Ilona segítségével a jegyzőkönyv egy példányát a kormányzóhoz eljuttatta. „Ebben az időben Főnyad Dezső református lelkész önfeláldozóan bújtat, a monori parochia padlásának erre a célra kialakított részén, menekülni kénytelen üldözötteket, akiket azután veszélyes szervezéssel továbbmenekítenek. E helyen átmeneti lakó Dr. Soós Géza, akit a Pápai Repülőtérrel szöktetnek ki Nyugat-Európába, hogy egyéb megbízások mellett (a háborúból való kilépés) magával vigye két Auschwitzból megszökött szlovákiai zsidó beszámolóját e bizonyíték közzététele céljából. Itt talál menekülni Gestapó elől Vatai László is, egészen az oroszok bejöveteleig.” In: Uram, látni akarjuk a Jézust. Válogatás Dr. Főnyad Dezső munkáiból. Semmelweis Kiadó, 2011, 23. o.

15 Csicsery-Rónay István: Első életem, Századvég Kiadó, Budapest, 2002, 243.o.

hajtják végre, s ha kell Horthyt is eltávolítják. A Baky terv része volt a Bárczy István elleni sikertelen merénylet, s több ezer tapasztalt csendőr összevonása Budapesten és környékén gyanú keltése nélkül. A Bárczy István elleni sikertelen akció idején Szent-Iványi épp ott tartózkodott. Így a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetői hasznosítani tudták értesüléseiket, s összehangolt lépéseket tehettek a nyilasok zsidóellenes terveinek megghiúsítására. E lépések közül a legfontosabb a Koszorús-akció néven ismert katonai manőver. Először leállították a zászlószentelést, amely ürügyül szolgált a csendőrök Budapestre hozatalához. A csendőregységek Baky párti tisztjeit lecserélték s a hűtlennek ítélt csendőröket Lázár Károly utasítására kiparancsolták a városból.¹⁶

Tom Lantos¹⁷ képviselő 1994-ben, a magyar zsidók deportálásának 50. évfordulóján a washingtoni képviselőházban elmondott felszólalásában így emlékezett a Koszorús – akcióra.

„1944 júniusára a nácik bebörtönözték és likvidálták az európai zsidóság java részét. Magyarország fővárosában, Budapesten megközelítően 250 000 zsidó maradt még mindig életben. Budapest még a magyar rendőri erők irányítása alatt állt. A nácik úgy ítélték meg, hogy ez az erő nem elég brutális és kegyetlen ahhoz, hogy hatáskosan végrehajtsa a nagyszámú megmaradt budapesti zsidóság teljes kiirtását. Koszorús Ferenc ezredes a Budapesten és környékén állomásozó 1. páncélos hadosztály parancsnoka volt. Koszorús ezredes példa nélkül álló tette az egyedüli ismert tény, hogy egy tengelyhatalom katonai erővel megakadályozta a zsidók elhurcolását. Ez a rendkívüli, kockázatos hőstett, amit igen bizonytalan körülmények között hajtottak végre, eredményezte azt, hogy Budapestnek a nácik általi végleges birtokbavétele három és fél hónappal eltolódott. Ez az időszak a zsidók ezreinek tette lehetővé, hogy biztonságot találjanak Budapesten, s megmeneküljenek a biztos pusztulástól. Ez a szünet tette lehetővé a híres Raoul Wallenbergnek is, hogy sikeres és eredményes mentő küldetését koordinálhassa.”¹⁸

Csicsery – Rónay István a második világháborút követően kigazda politikusként járta meg az Andrássy út 60-at. A Kigazda párt külügyi osztályának vezetőjeként (1945-1947) nagyon fiatalon került erre a fontos posztra. Csicsery-Rónay Ist-

16 Szent-Iványi Domokos i.m. 110-124.o., Braham, Randolph L:A magyar holocaust II. kötet, Budapest –Wilmington, 1988, 146-148 o., Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon, Budapest, Magyar Téka, 1948, Munkácsi Ernő: Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához. Budapest, Renaissance, 1947

17 Tom Lantos (Lantos Péter Tamás, Budapest, 1928. február 1. – 2008. február 11.) zsidó származású amerikai demokrata párti politikus, 1981-től haláláig az amerikai képviselőház tagja, ahol Kalifornia 12. számú választókerületét képviselte, a ház egyedüli holokauszt-túlélője.

18 Tom Lantos: Ferenc Koszorus: A Hero of the Hungarian holocaust. In: Congressional Record, may, 26, 1994

vánt 1947. januárban tartóztatták le, két évre ítélték, de a békeszerződés aláírása¹⁹ után szabadlábra helyezték, ideiglenesen. Csicsery sejtette azonban, hogy legközelebb már nem az ÁVO, hanem az oroszok „vendégszeretétét” fogja élvezni, ezért meglehetősen kalandos körülmények között elhagyta az országot. Néhány hónapot Ausztriában és Svájcban, majd egy évet – akkor már felesége és lánya is kint volt – Párizsban töltöttek – amíg megkapták az amerikai vízumot. **Csicsery – Rónay István** 1990-ben, egy héttel a szabad választások után tért haza hosszú emigrációjából.

Zichy Eleonóra ükunokája Pallavicini Zita 2007-ben a következőképpen látta nagyapja sorsát. *„Nagyapám asszimilálódni szeretett volna a katona-, illetve munkásközegbe. De éppen az 1957-es perében mutatkozott meg leginkább, hogy ez eleve sikertelenségre ítélt elképzelés volt. Kiderült, hogy akikhez tartozni akart, lelketlenül ellene vallottak, utálták őt, mint a bűnt. Az asszimiláció nehéz probléma. Apámék elmentek meglátogatni nagyapámat a börtönbe. Ott egy tiszt a kamasz apámat leköpte, és közölte vele, hogy »a ti fajtátokra sosem lesz szükség«.”*²⁰

A nagypapa, Pallavicini Antal Ludovika Akadémiát végzett, ahol 1943 őszén harckocsizó hadnaggyá avatták. Magyarország 1944. március 19-iki német megszállása után bátyjával Györggyel együtt bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Részt vettek a Magyar Front létrehozásában, a Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai által vezetett ellenállási mozgalomban. Pallavicini Antal az ellenállási mozgalom katonai csoportjának összekötőjeként működött. A szervezkedés vezetőinek letartóztatása után átszökött a frontvonalon, és Temesvár térségében a Vörös Hadsereg fogságába esett. 1946 februárjában érkezett haza a szovjet hadifogságból. Sikeresen átesett az igazolási eljáráson, így megmaradhatott a katonatiszti pályán. Nevét Pálinkásra változtatta. Szolgálatá alatt 13 esetben részesült dicséretben. Németellenes magatartásáért 1948-ban a „Magyar Szabadság Érdemrend” bronz fokozatával tüntették ki. 1955 júliusában a rétsági Páncélos Tiszthelyettes Kiképző Ezredhez helyezték.²¹ Itt teljesített szolgálatot az 1956-os forradalom kitörésekor. 1956. október 30-án társai a rétsági harckocsizó ezred Forradalmi Katonatanácsának elnökévé választották.

1956. október 30-án az ÁVH megszüntette Mindszenty hercegprímás²² őrzését, aki a felsőpetényi Almássy kastély „vendége” volt. Még aznap a felkelők Mind-

19 1947. február 10.

20 Adonyi Sztancs János: Arisztokraták ma. Budapest, 2007, 85-86 o.

21 ÁBTL V-147-842

22 Mindszenty József, eredeti nevén Pehm József (Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.) Esztergom érseke, Magyarország utolsó hercegprímása volt. Nevéhez fűződik az a tiltakozó levél, amelyet az ország elpusztítása és a zsidóüldözés ellen fogalmaztak meg a dunántúli püspökök. A kommunista hatalom súlyos támadásokat indított az egyházak ellen, amely támadásokat Mindszenty igyekezett következetesen visszaverni, mígnem 1948. december 26-án letartóztatták és az Andrássy út 60-ban megkezdtek kínzását és kihallgatását. A Budapesti

szentyt a rétsági laktanyába vitték. Tildy Zoltán a Nagy Imre kormány miniszterelnök-helyettese még aznap utasította az ezred parancsnokságát, hogy Mindszentyt szállítsák Budapestre, megfelelő biztosítás mellett. Október 31-én reggel Pálinkás őrnagy, mint ezrede törzsfőnöke és katonatanácsának elnöke, rohamlövegből, harckocsikból, katonai teherautókból menetoszlopot szervezett, amelyen Budapestre szállította Mindszentyt, kívánságára a várba, a prímási palotába

A forradalom leverése után Pálinkás őrnagyot letartóztatták, szabadon engedték, majd 1957. február 6-án ismét letartóztatták egykori tisztársaival együtt. Pálinkás őrnagy elleni legfontosabb, a Népszabadságban megfogalmazott vád²³ arisztokrata származása és édesapjának, Pallavicini Györgynek az 1919-es Tanácsköztársaság ellen kifejtett tevékenysége volt. A cikk szerint ő volt az ellenforradalom egyik vezéralakja.

A perben is megfogalmazott tényekkel ellentétben Pálinkás őrnagyot hét társával *„az ellenforradalom alatt Mindszenty kiszabadításával, fegyverek kiadásával és a szovjet hadsereg elleni hadmozdulattal és több más kisebb bűncselekménnyel, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntetével”* vádolta meg a Katonai Bíróság. 1957. szeptember 16-án hirdetett ítéletben *„életfogytig tartó börtönre, lefokozásra, vagyonelkobzásra és a közügyektől 10 évre való eltiltásra”* ítélték. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Budapesten, 1957. november 11. napján tartott zárt fellebbezési tárgyaláson halálbüntetésre, mint főbüntetésre, lefokozásra és teljes vagyonelkobzásra, mint mellékbüntetésre változtatta Pálinkás Antal korábbi ítéletét.²⁴ 1957. december 10-én kivégezték, testét a budapesti Új köztemető 301-es parcellájában jeltelen sírba vetették.

Pálinkás Antal édesapja Pallavicini György, bár beteg volt 1943-ban, mégis elvitte magát a főrendiházba, hogy a zsidótörvény ellen felszólaljon. Bátyja György is aktív szerepet vállalt az üldözöttek mentésében, többek között Szakasits Árpád szociáldemokrata politikust is rejtegette budapesti lakásán. A nyilas hatalomátvétel után ifj. Pallavicini György nem tudott elmenekülni a németek letartóztatásával és december elején a dachauai koncentrációs táborba hurcolták. Dachauban a nemzetközi fogolybizottság tagja volt, a táborból 1945. április 29-én az amerikai csapatok bevonulásakor szabadult. Hazatért Budapestre majd Párizsba utazott, hogy kapcsolatot keressen Habsburg Ottóval. Hazatérése után 1946. május 6-án az Andrássy út 10. sz. ház előtt nappal egy orosz rendszámú autóból lökték, és az

Népbíróság koncepciók perben Mindszentyt életfogytig tartó fegyházra ítélte, de betegsége és a nyugati nyomás miatt később házi őrizetbe került Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben. Innen szabadult 1956. október 30-án

23 Mindszenty bíboros jelentkezése az ellenforradalmi kísérletben. In: Népszabadság, 1956. november 25.

24 ÁBTL V-147-842

NKVD Vilma királynő út 33. sz. alatti fogdájába hurcolták. Azzal vádolták, hogy Habsburg Ottó megbízásából átvette a Magyar Legitimista Párt vezetését. A kihallgatások során megkínózták. 1946. október 16-án a Konti utcai börtönbe, néhány hét múlva egy nagyobb szállítmánnyal a lemergi elosztótáborba, 1947 tavaszán az észak-szibériai tajseti büntetőtáborba vitték. 1949. július 21-én bekövetkezett haláláig építkezéseken dolgoztatták.

Testvérei Ede és Thyra 1945-ben elhagyták Magyarországot. Édesanyja Pallavicini Andrásy Borbála²⁵ 1946-ban özvegy lett. 1946-ban elhurcolt György fia sorsáról semmit sem tudott.

NÉHÁNY ZICHY KASTÉLY SORSA

A kastélyok helyzetüknél fogva kiemelt célpontok voltak. **Zichy Aladár** családjával, feleségével, Walko Erzsébettel és gyermekeikkel 1944-45-ben a mostani Szlovákiában éltek az anyai (Weiss) birtokon.

„Egy német generális épp ezt a kastélyt szemelte ki – emlékezett ifj. Zichy Aladár – főhadiszállásnak, úgyhogy a kastély felét elvették, a parkja alá hatalmas bunkereket építettek, ahova a katonák engem is levittek. Ezért bennünket előszeretettel lőttek és bombáztak a háború utolsó hónapjaiban. Végül is a német hadtestet bekerítették a szovjetek és megsemmisítették. Bennünket meg a pincéből húztak ki, átadtak a szlovákoknak, a szlovákok pedig jöttek karhatalommal minket eltávolítani, mert nem akartuk magunkat szlováknak vallani. 25 kilogrammos csomaggal áthajtottak az esztergomi pontonhídon.”²⁶

Walko Lajos, Walko Erzsébet édesapja politikus, miniszter. Weiss Fülöpnek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökének veje. Jogot végzett, utána a lipcsei, majd a berlini egyetemen nemzetgazdaságtant hallgatott. Hazatérve a Magyar Lejátszó- és Pénzváltóbank szolgálatába lépett. 1911-től a pénzügyminisztérium tisztviselője, államtitkár, a pénzügyminisztérium adminisztratív vezetője, kereskedelemügyi miniszter, ideiglenes külügyminiszter és pénzügyminiszter is volt. A Trianoni tárgyalóküldöttség pénzügyi bizottságának tagja. Jelentős szerepet vitt a Horthy-rendszer külföldi kölcsönnel történt pénzügyi stabilizációjában. 1938-tól követte az apósát, Weisz Fülöpöt akitől átvette a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöki tisztét.

25 Andrásy Borbála grófnő 1890. január 9-én született Budapesten. Édesapja gr. Andrásy Tivadar, Andrásy Gyulának, a dualizmus első magyar miniszterelnökének fia. Édesanyja vásónkeői és zichy Zichy Eleonóra grófnő, (*Pest 1867. március 28., †Budapest, 1945. november 1.) a századforduló neves szépsége volt.

26 Részlet a Zichy Aladárral készített interjúból

Berkesz Ukrajna, Szlovákia és Románia közé szorult, ma is mintegy hétszáz lelket számláló kis falu a Nyírségben. Ebben a kastélyban **Vay Gábor és Zichy Márta** lakott családjával, akik innen elmenekültek a szovjet csapatok elől. A berkeszi kastélyt elfoglalták a szovjet katonák. A kriptát összetörték és kifosztották, egy darabig még csontokkal volt tele a környék, az ősoket többé már nem lehet ott megtalálni.

A **Röjtökmuzsaji kastély** és a hozzá tartozó birtok utolsó tulajdonosa a Verseghy-Zichy család volt. Verseghy Nagy Elek dr. magyar vatikáni követ az 1920-as években modernizáltatta a kastélyt, ekkor épült a Hajós Alfréd által tervezett uszoda és a japánház is, valamint a kastélyparkban található kriptá, ahol Nagy Elek első felesége nyugszik. Második felesége volt Zichy Mária Ludovika. A háború idején a beszállásolt német majd szovjet katonák nem sok kárt tettek a kastélyban. A szovjet katonák nem romboltak, inkább a kulturális különbségek miatt a kastély egyes részeit nem használták rendeltetésszerűen. A kápolnában pl. hentes pultot rendeztek be és az állatok feldarabolása nem használt a templom berendezésének.

A **szarvasi Bolza kastélyban** nevelkedett **Zichy Domokosné Bolza Mariette**. A kastély a saját mikroklímával rendelkező Pepi-kert központja volt. A kert nemcsak a botanika iránt érdeklődők igényeit elégíti ki ma is, hanem csodás szépségével és harmóniájával lenyűgöző élményt nyújt a szakismeretekkel nem rendelkező látogatóknak is. Édesapja Bolza Pál a budapesti egyetemen jogot végzett és a családi hagyományoknak megfelelően katonai pályára lépett. A második huszárezred tisztjeként főhadnagyi rangot ért el, tagja volt a főrendi háznak. Bolza Pál a Pepi-kertet 1943-ban fenntartási és gondozási kötelezettséggel a szegedi egyetemnek adományozta, azzal a feltétellel, hogy haláláig ott élhet. Bolza Pál e kívánsága nem teljesült. A kastély egy része a II. világháború utolsó éveiben katonatiszti szálláshely volt, ahonnan a szovjet csapatok érkezése idején Bolza Pál 1944 szeptemberében távozni kényszerült. A kastélyába többet vissza már nem térhetett.

A **Somogyhársági Zichy kastély** 1939-ben épült, körülötte lévő parkot a híres szarvasi arborétum egykori kertésze alakította ki, mivel a korai gyermekéveit Szarvason töltő Bolza Mariette Zichy Domokos felesége lett. Mariette-nek apja rendelkezése szerint középiskoláinak fontosabb tantárgyait négy nyelven kellett tanulnia. Kora gyermekségétől kezdve rajzolgatott, festgetett. Tízéves korától képezte magát a fővárosban, a főiskolai tanárok műtermében. 1935-ben diplomata feleségként került az osztrák fővárosba. Itt barátkozott össze Albertina helyettes igazgatójával, s ennek kapcsán ismerte meg a híres festőt, Böchlert, aki megosztotta vele műtermét. Hitler 1938-as bevonulása után a magyar nagykövetség nem működött tovább. A diplomatacsalád hazaköltözött Marietta somogyhársági birtokára, ahol új lakóház építésébe kezdtek. A ház még épülőben volt, amikor a háború kitört. Mariette a hadigondozottakat segítő szolgálatban vállalt feladatokat. A német megszállás alatt, az angol-amerikai bombázások idején egy légi csata éppen Hárság fölött zajlott. Egy német és egy amerikai gép is lezuhant, mindkét pilótát Marietta ápolta,

majd temette el illő tisztességgel. Ez valamiképpen a Gestapo tudomására jutott, és Mariette majdnem áldozata lett nemes tettének.

A **Zákányi** vadászházat **Zichy Ödön** építtette át kastéllyá 1923-ban, amikor erdélyi birtokainak Trianon következtében történt elvesztése után ide települt át. Feleségével Bethlen Gabriellával 7 saját gyermeket neveltek fel. 1944-ben a német csapatok magukkal vitték a gazdaság eszközrendszerének egy részét²⁷. A szovjet hadsereg részét képező bolgár csapatok viszonylag nem sok kárt tettek. A kriptát felforgatták és kifosztották, az egyik kriptát feltörő bolgár katona ennek következtében a fertőzés áldozata lett. Persze történt „értékcseré” is. A zákányi Zichy kastély könyvtárolmányának egy része 1945-ben Novoszibirszkbe került, amiről egyik Zichy leszármazott személyesen győződött meg. A kastélyokból képek, műkincsek ezrei vándoroltak a Szovjetunió területére, és hazai pártfunkcionáriusok „kiutalt” lakásaiba.

Zichy Pál nagyvázsonyi kastélya 1762-ben, barokk stílusban épült. 1815-ben klasszicista stílusban részben átalakították, ekkor készült el a timpanonos, oszlopos főbejárat is. A védett parkkal övezett épület a Veszprémet Tapolcával összekötő út mentén áll. Ősparkjának ritkaságai a 32 méter magas, 200 éves famatuzsálemek.

A **Nágocsi Rubidó-Zichy kastély** utolsó tulajdonosa báró Rubidó-Zichy Iván diplomata, Magyarország londoni rendkívüli követe volt 1924 és 1932 között. Őt lányával az oroszok garázdálkodásai elől időben elmenekült Nágocsról. Feleségével Budapestre albérletbe költözött, lányai elhagyták az országot. A kastélyba a háború során a bevonuló szovjet hadsereg helyi parancsnoksága költözött be. Az első parancsnok gazdag zsákmánnyal távozott, a maradék berendezés nagy része helyi „érdeklődők” tulajdonává vált. A kastélyhoz tartozó parkban lévő kriptát az orosz katonák – ékszer keresve – feltörték, de a friss halottól hullamérgezést kaptak, egyikük bele is halt. Ugyancsak feltörték a család ősi, templom alatti kriptáját is. A kriptából később a csontokat szétszórták, a koponyák a nevelőotthoni gyerekeknek, akiket később a kastélyba költöztettek, csupán „furcsa labdát” jelentettek.

A rombolás, az értékek öncélú megsemmisítése nemcsak a Zichy család kriptáit és kastélyait érintette, hanem egész Magyarország vált a szabad rablás áldozatává. Úgy ahogyan azt Zichy Mihály – talán előre látva a nemzet sorsát – A Rombolás géniusának diadala c. képében megfestette. Az értékek kisebb része helyben semmisült meg, a bőrkötéses, felbecsülhetetlen értékű könyvek sártéglaként és tüzelőként, a festmények szétlőve, a porcelánok széttörve, a szalonok és bútorok illemhelyé degradálva vagy az időjárás viszontagságai által tönkretéve fejezték be a földi létet.

27 A 70-es években a család ezért kapott a német kárpótlásból 4000.- azaz négyezer forintot, ami akkor 3 darab fekete-fehér televízió ára volt, mondta el Zichy László, aki ma a Nágocsi Zichy kastély üzemeltetője

Az épületek és egyéb tárgyi emlékek megsemmisítése csak a kisebbik veszteség. Nem a széthordott értékek, a néhány hét alatt tönkretett bútorok, könyvek okoztak gondot. A nemzet egészét, tízezreket aláztak és gyaláztak meg, nem gyógyuló, évtizedekig ki nem mondható sérüléseket okozva.

A FÖLDOSZTÁS VOLT A BIRTOKKAL RENDELKEZŐK ELSŐ VAGYONFOSZTÁSA

A nagybirtokrendszert megszüntető 1945. évi VI. törvénycikk fontos rendelkezéseit a szavazótábor létrehozásának akarata határozta meg. Árutermelő gazdaságok helyett többségben még önellátásra sem alkalmas törpegazdaságokat hoztak létre. Teljes egészében, nagyságra való tekintet nélkül elkobozták az úgynevezett hazaárulók és népellenes bűnösök birtokait, a föld megművelésére szolgáló eszközöket és az épületeket is. Háborús bűnösnek tekintették azt, aki ismét felvette német hangzású nevét vagy azt állították róla, hogy besúgó volt. Teljes egészében igénybe vették az 1800-as évek második felétől létrehozott nyugdíjpénztárak és társadalombiztosító intézetek földbirtokait, terjedelmükre való tekintet nélkül. E földbirtokok képezték a betegség, baleset és nyugdíjbiztosítás, azaz a társadalombiztosítás anyagi alapját, egyéb más befektetésekkel együtt.

Megváltás kilátásba helyezésével igénybe vették a nagybirtok 100 katasztrális holdon felüli részét. Politikai szempontból különbséget tettek az un. úri és paraszti birtokosok között. A „földműves családból származó birtokosok” ingatlana 200 katasztrális holdig mentesült az igénybevétel alól. Az igénybevételt nem akadályozta az ingatlanra bejegyzett szolgálati, telki teherjog, haszonélvezeti jog, jelzálogjog, vagy haszonbérleti jog. A törvény a végrehajtása során sérelmet szenvedett. Nem hagyták meg a 200, illetve a 100 katasztrális holdnyi birtokokat, amikor az agrárproletárok kommunista segédlettel földhiánnyra hivatkoztak. A „népakarat” felülírta a törvényt.

Így történt a Zichy család esetében is.

Zichy Nándor dr. idézett levelében írta:

„Távollétemben a nemzetgyűlés állítólagos ellenállási érdemeimre tekintettel 100 holdat mentesítettek. Mikor odamentem, hogy átvegyem, a székesfehérvári rendőrkapitány elűzött.”²⁸

28 Részlet 1990. jan.14-én Baranyi Elekhez írt levélből

ZICHY DOMONKOS ÉS BOLZA MARIETTE BIRTOKAI 1949-IG MEGMARADTAK

„Édesanyám ellenálló volt, Somogyhárságyon. A szovjet megszállást követően egy ideig ezért a cselekedetéért ellenállónak minősült, s háromszáz katasztrális holdat meghagytak neki a hatalmas birtokból. A szüleim a háború előtt igyekeztek az emberek életét könnyíteni, édesanyám szülőotthont rendezett be Kishárságyon a cseledasszonyoknak, s mintaszerű iskolát működtetett, ahol a tantermekben 1940-ben már rádió is volt. Az ott élők szerették a családot, a mai napig örömmel, kedvesen fogadnak, ha ritkán ott járunk. Gondolom ezért még egy ideig maradhatott 300 hold földünk, amit eszközök híján igen bonyolult volt művelni, majd állami gazdaság alakult a birtokból. 1949-ig Dióspusztára történő kitelepítésünkig a hivatalosságok tudta nélkül édesanyám segítségével irányították a hajdani 7000 katasztrális holdból létrejött állami gazdaságot. Esténként a gazdasági vezető édesanyámmal konzultált a teendőkről.”²⁹

Zichy Pál apja Zichy János gróf³⁰ jogi tanulmányainak befejezése után Fejér vármegye aljegyzője lett, 1894-től a főrendiház tagja, miniszter, az MTA igazgatósági tagja. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke majd képviselője. Zichy Pál fia, Zichy Péter 1924. december 6-án született. Hathetes korában Nagyvázsonyba került, mivel apja Zichy Pál másodszülöttként nem örökölhette a birtokot. A sors különös kegye folytán a 77 éves korában agglegényként meghalt Zichy Béla birtokait egy olyan Zichy családtagra, Zichy Pálra hagyta, aki egyébként nem örökölt volna semmit. Zichy Béla³¹ az 1925-ös összeírás szerint Magyarország 34. legnagyobb földbirtokosa volt, az összes Zichy közül a legvagyonosabb. Az 1890-es évek elején több arisztokrata társához hasonlóan felkarolta a Balaton-kultusz eszméjét és jutányos áron átadta a fonyódi Várhegyen lévő közel 100 holdas erdejének egy részét a Szaplanczay Manó, Somogy vármegyei tisztii főorvos vezette társaságnak, akik néhány év alatt felépítették a legszebb balatoni villasort a magas part szélén. Neve Fonyód-Bélatelep lett. A nagyvázsonyi és lengyeltóti kastélyon kívül Pesten bérpalotája volt. Így lett Zichy Pál és családja az ország legnagyobb birtokosainak egyike. A család vagyona a nagybirtokrendszer felszámolása és az államosítást követően szinte megszűnt. Az úri birtokosok megtarthattak 100 katasztrális holdat, de a műveléshez szükséges eszközöket államosították, a gépállomások használatá-

29 Részlet a Kacs Kovics Imréné Zichy Katalinnal készített interjúból

30 Zichy János (Nagyláng, 1868. máj. 30. – Nagyláng, 1944. jan. 6)

31 Fonyód és a Zichy család szoros kapcsolata 1860 körül kezdődött, amikor Inkey Zsigmond elcserélte fonyódi és lengyeltóti birtokait gróf Zichy Nepomuk Jánossal, mivel a Zichy család alsóbogáti birtoka az Inkeyek gazdálkodása szempontjából kedvezőbb helyen feküdt. Így lett Fonyód nyugati oldalának birtokosa a Zichy család.

ba kerültek s tőlük lehetett bérelni. A földosztáskor megmaradt föld 1948-ban kisebb birtokosok kezére került, s a Zichyk közül a legnagyobb vagyonnal rendelkező Zichy Pál is vagyontalan lett.

MIÉRT, ZICHY PÉTER A RECSKI FOGOLY³²

Zichy Pál fia **Zichy Péter** 1945 és 1947 között nagybátyja még meghagyott nyíregyházi konzervgyárában kapott munkát. A konzervgyár az orosz hadseregnek gyártott savanyú káposztát a jóvátétel fejében. 1947 után a minisztériumtól kapott pénz kevésnek bizonyult az alkalmazottak bérének fizetéséhez, ezért Péter Pestre ment, hogy folytassa jogi tanulmányait. 1948-ban az apai birtok lényegében megszűnt, ezért anyagiak hiányában tanulmányai folytatásához munkát kellett vállalnia. Neve hallatán csak ígérvényeket kapott. Nagy szerencséjére a Kis színház alkalmazta színpadi segédmunkára 1948. januártól a szezon végéig. A színházi évad végén közölték az alkalmazottakkal, hogy keressenek más elfoglaltságot, mert őszel nem tudják folytatni a színházi munkát.

Nagyvázsonyi kastély

32 Zichy Péterről részletesen Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*, Magyar Ház kiadó, 2009, 381-389. o.

Ekkor határozta el barátaival, Szapáry Péterrel és Merán Károllyal, hogy elhagyják az országot.³³ 1948. július 26-án Pongrácz Dezső bábonymegyeri lakos segítségével Zsira község mellett lépte át Szapáry Péterrel az osztrák határt, mivel Merán Károly másfelé ment. Az osztrák pénzügyőrök elfogták és átadták őket az orosz katonai parancsnokságnak.

Zichy Péter és felesége arcképe

Két hét után gyűlt össze egy transzportra való ember, akiket visszavittek Búcsú községbe, ahol átadták őket a magyar határőrségnek, akik Szombathelyre vitték az embereket a katonapolitikai kirendeltségre, majd Budapestre 1948. augusztus 22-én a katonapolitikai osztályra. 1948. október 27-én az ÁVH őrizetébe került, internálási végzésének dátuma 1948. október 28, aláírója dr. Décsi Gyula r. alezredes, alosztályvezető.³⁴ A Buda-déli majd a kistarcsai internálótáborba, a recski tá-

33 ÁBTL 3.1.9 V-76861

34 Dr. Décsi Gyula (Szentgotthárd, 1919–1990) 1945–50 között a politikai rendőrség munkatársa, 1950–52-ben igazságügyi államtitkár, majd a miniszter első helyettese. 1952 novemberétől 1953. január 13-ai letartóztatásáig igazságügy-miniszter. A Péter Gábor és társai elleni per egyik vádlottja. 1953-ban 9 évi börtönre ítélték, büntetését az 1957. évi perújítást követően 8 évre csökkentették, majd négy év letöltése után szabadult. Nyugdíjazásáig az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének vezetője volt. Ő volt Mindszenty hercegprímás vallatója is, akit figyelmeztetett: „Jegyezze meg, hogy itt nálunk a vádlottak nem azt vallják, amit ők akarnak, hanem amit mi akarunk”. És kiadta a parancsot: „Tanítsátok meg vallani!” - Megkezdődtek a vég nélküli ütlegetések, testi-lelki kínzások, de a primást nem tudták megtörni és vallomásra

bor megnyitását követően pedig Recskre került. 1953. szeptember 18-án szabadult Recskről, de utána még kilenc évig rendőri felügyelet alatt tartották.³⁵ Vizsgálati dossziéja szerint 1969. nov. 27-ig foglalkoztak személyével, ekkor került ki a „tárgykörözés alól”.

A VIDÉKI KITELEPÍTÉS

A vidéki kitelepítésekről nem rendelkezünk országos listával, ellentétben a Budapestről történő kitelepítéssel. A vidéki kitelepítésekről vagy nem készültek összesítések, vagy még nem hozzáférhetők. „A közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet és rendőrhatalmási őrizet alá helyezés intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról szóló Minisztertanácsi határozat végrehajtása” 1953-ban közöl egy számadatot, mely szerint, a vidékről kitelepítettek száma 1194 fő.³⁶ E szám azért sem lehet valós, mert a magyarországi kastélyok és kúriák egykori tulajdonosai sem maradhattak lakhelyeiken. Ez lett a Zichy család sorsa is.

A **Röjtökmuzsaji** kastélyban élt Verseghy Nagy Elek családja a kitelepítésig. A budai Őri utcai lakásuk belövést kapott, nem volt alkalmas hosszabb fővárosi tartózkodásra. A háborút követő időben a kastély egy részében először a pártkáderek számára elitüdülőt üzemeltettek, majd gyerekeket üdültettek 3 hetes turnusokban. Okoztak a lakóknak kellemetlen perceket, de lényegében a kastély egyik szárnyában maradhattak. dr. Simon Mihály Pál ügyvéd 1951. jan. 4.-én kelt levelében arról olvashatunk, hogy a tanács úgy döntött, hogy a Verseghy Nagy családnak el kell hagynia a kastélyt, de segítik Budapestre költözésüket. *„Nagy Elek családjának a Budapestre költözéshez lakást biztosítunk, Zichy Hubertus és családja, valamint Nagy Elek két nővérének Röjtökön való elhelyezésével kapcsolatos költségeket természetesen fedezzük és a felköltözéshez szükséges eszközöket rendelkezésre bocsájtnuk.”*³⁷

Ennek ellenére a család 1951. május 25-ig, a kitelepítésig még a kastélyban tartózkodott. Ezt követően kezdődött a kastély leromlása és kifosztása.

A **Szarvasi kastély** tulajdonosa **Bolza Pál** 1944. szeptemberében a szovjet csapatok megérkezésekor távozni kényszerült, inasa, Dénes Mátyás szarvasi lakásán húzódott meg, s töltött el hat hetet. Egy alkalommal csónakkal átvitette magát az arborétumba, Misák Jenő, főkertésze lakására, s ott szeretett volna maradni, de egykori főkertésze aggódott, hogy megbüntetik, mert a grófot „rejtegetik”. Ezért

bírni. Ezután áttértek a kábítószeres és akaratbénító tabletták ételbe keverésére. A hatás nem is maradt el. Két hét múltán egy teljesen apátiába esett, fáradt és engedelmes ember vált belőle.

35 *Böszörményi Géza*: Recsk. 1950–1953, Budapest, Interart Kiadó, 1990, 327.o.

36 ÁBTL A-505

37 ÁBTL 2.5.6. 55/12

Bolza Pál néhány nap után visszatért inasához. Később Fetzner József apát és dr. Dörnyei József ügyvéd helyezte el Vay Andor szarvasi, Petőfi utcában lévő házában Teljes visszavonultságban élt 1946-ig, amikor leánya érte jött, és magával vitte saját otthonába Kishárságyra, ahol 1947. június 8-án, 86 éves korában hunyt el. Nagy szerencse, hogy nem érte meg lánya családjának vagyonelkobzását és kitelepítését. A szarvasi Ótemetőben nyugszik.

Bolza Pál unokája **Kacs Kovics Imréné Zichy Katalin** így emlékezett a család sorsára.

„A kitelepítés úgy történhetett, mint másfelé, mert 1949-ben egyik napról a másikra a szomszéd tanyán találtuk magunkat, néhány lovaskocsi holmival egy kulák család házában felében. Őket kitették otthonuk egy részéből. Azóta is kapcsolatban van velük a családjuk. Édesapám Jenő és Margit testvéreimmel Pécsre költözött, ahol akkor még rövid ideig megvolt a házuk. Egy idő múlva megszűnt minden tanulási lehetőségük, ezért nővérem szintén Dióspusztára került, bátyám pedig Pécsen maradt apáinkkal; a Mecsekben dolgoztak favágóként, majd ezt követően egy tehenészetben, illetve ahol éppen munkát kaptak. Mi Dióspusztán éltük a tanyasi emberek életét, megtermeltük a mindennapi élethez valót, állatot tenyésztettünk. Édesanyám kötött és mindent megpróbált, hogy egy kis pénzhez jussunk. Természetesen nyelvtudására (angol, német, francia, olasz) akkor senki nem volt kíváncsi. Festeri sem volt lehetősége, noha a háború előtt már Bécsben is volt kiállítása.”³⁸

A **Zákányi** kastély nagy részét 1947-ben birtokba vevő helyi kommunista csoport a könyvtár még megmaradt darabjait és a trófeák nagy részét elégette, a család antik bútorait kitették az esőre. Majd kellő szeszmennyiség elfogyasztása után vezetőjük a kastély ablakában lábát lóbálva üvöltötte a falu felé „Most én vagyok a gróf” (helyiek elmondása). **Zichy Ödön** családja, miután 1949-ben a Zákányi kastélyt el kellett hagyniuk, rövid ideig a helyieknél kapott szobát. Később Hévizre költözött feleségével és sógornőjével, Irmával, ahol két kis albérleti szobában laktak, igen szegényen. Az idős embereknek komoly gondot okozott az önfenntartás, télen fűtés nélküli lakásban éltek, mert közigazgatási határozattal elvont nyugdíjukat nem kapták vissza. Megmaradt értéktárgyaik eladásából éltek.

A tanácselnök a 60-as években közölte a családdal, hogy a zákányi temető kriptáját megszüntetik, vigyék a halottakat ahová akarják. Az exhumálást és a halottak „kitelepítésének” költségét természetesen az egyébként is állandó anyagi nehézségekkel küzdő család maga viselte.³⁹

38 Részlet Kacs Kovics Imréné Zichy Katalinnal készített interjúból

39 Az már csak adalék, hogy szinte ezzel egy időben a Bethlen ősokeket is el kellett hozni a Kerepesi temetőből. Így költözött össze holtában a nagyobb család egy közös visegrádi sírba, mesélte Zichy László

Zichy Pál Nagyvázsöny községben maradhatott, de a kastélyt el kellett hagynia 1949-ben. Birtokai, vagyona a helyi szövetkezet használatába került. A faluban élők – „a falu kulákjai”, segítették, hiszen vagyon és nyugdíj hiányában megmaradt értékei eladogatásából és külföldre távozott lánya támogatásából élt. A családról jelentők döbbenetesen számoltak be a Zichy Pált övező tiszteletről és szeretetről, amely a község lakói részéről körülvette.⁴⁰

A Rombolás géniuszának modern megtestesítői, az 1945-től létrejövő új politikai elit a múltat is végképp el kívánta törölni. Esterházy Péter dédapjának megfogalmazásában: „*Nincs múlt, nincs történelem, nincs ország, nincs hagyomány. A kommunisták a jelen, a brutális most.*”⁴¹ Meg kellett semmisíteni vagy egy emberöltőre lejáratni mindazokat, akik még az 1940-es évek vészhelyzetében is megőrizték nemzeti identitásukat és jelentős erőt képviseltek a nemzeti és a nemzetközi politikában. Ennek csak első lépése volt a kastélyok, majd az 1945-évi földreform után a földek kártalanítás nélkül történő elvétele. A népbírósági perek, az igazoló bizottságok, a „B” lista, a vidéki és a Budapestről történő kitelepítés a maradék, ingó és ingatlan vagyontól, az elemi lakhatási feltételeket is megvonták tőlük.

E példák mutatják, hogy a vidéken élőket is megfosztották a később Budapestről kitelepítettekhez hasonlóan, de lényegesen korábban, minden ingó és ingatlan vagyonuktól. Az aktívak csak segédmunkát vállalhattak, többnyire nehéz fizikai munkát, még így is munkahelyükről rendszeresen elküldték őket. A nyugdíjasok nyugdíját is elvették indoklás nélkül. Az általános iskolát elvégzett fiatalok nem kerülhettek állami középiskolákba, mert onnan kitiltották őket, csak egyházi intézményekben tanulhattak korlátozott számmal. Az egyetemisták nem folytathatták tanulmányaikat.

A BUDAPESTRŐL TÖRTÉNŐ KITELEPÍTÉS

A Budapestről kitelepített 18 Zichy családról rendelkezünk levéltári iratokkal. Sorsukat e dokumentumok és a még élő családtagok visszaemlékezései alapján mutatom be. A 18 családból 12 család viseli a Zichy nevet. Verseghy Nagy Elek felesége Zichy Mária Ludovika, Walkó Lajos lánya Zichy Aladárné. Majláth Alajos, Majláth Géza, Serényi István, Pallavicini Györgyné anyai ágon tartozik a Zichy családhoz.

A kitelepítések nyilvánosságra került indoklásaiban felvetődött a budapesti lakáshiány, amelynek enyhítésére a városi tanács végrehajtó bizottsága a Népgazdasági Tanács 422/1950. számú határozata alapján tervezetet dolgozott ki. A terv szerint a nyugdíjasok vidékre költöztetésével lehetne csökkenteni a lakáshiányt,

40 ÁBTL O-12-752 534. o.

41 Esterházy Péter: Harmónia Caelestis, Magvető Kiadó, Budapest, 2000, 390.o.

hiszen ekkor 220 ezer nyugdíjas és kegydíjas élt Budapesten. A nyugdíjasok megkapták volna a FIK (Fővárosi Ingatlanközvetítő) által megállapított lakásarat, s ezen összegért nekik kellett volna lakást vásárolni a fővároson kívül. Az elköltözés fejében, a távolságtól függően segély folyósítását is felvetették.⁴²

A levéltári dokumentumok ma még nem adnak választ arra, hogy az 1950 júliusában megfogalmazott elképzelések, amelyek a kiköltöztetendő nyugdíjasokat kártalanítani kívánták, hogyan változtak kitelepítéssé, amely együtt járt az ingó és ingatlan vagyon elkobzásával, a munka és létfeltételek radikális megváltoztatásával. A Szabad Népben megjelent cikkek arról írtak, hogy az egykori uralkodó osztály tagjainak nem Budapesten és nem luxusvillákban kell élniük. Arról nem cikkeztek, hogy mégis hol, valamint miből, ha a lét- és a munkafeltételeiktől megfosztják őket és arról sem, hogy az új uralkodó osztály tagjainak viszont miért kell luxusvillákban élnie. Azaz nem a lakáshiányt enyhítették a kitelepítéssel, hanem biztosították az új uralkodó osztály tagjai számára a nekik megfelelőnek ítélt lakáskörülményeket. A kizsákmányolást elítélők, a nómenklátúra tagjai a villákat, a lakásokat az egykori cselédekkel és alkalmazottakkal valamint az ingó vagyonnal együtt kapták „ideiglenes” használatra.

A Budapestről kitiltó véghatározat két, a kommunisták által „fasisztának” nevezett időszakban született rendeletre hivatkozott. Hugo Tamm svéd nagykövet jelentést írt Undém külügyminiszternek a magyar fővárosi kitelepítésekről. 1951. május 24.-én Hugo Tamm kiemelte, hogy a kitiltási parancs két 1939-ben kibocsátott rendeleten alapult, amelyet 1944 májusától a németek által megszállt Magyarországon alkalmaztak a zsidókkal szemben. Ezért az eljárást deportálásnak nevezte.

Az 1939. évi rendeletekre történő hivatkozás 1951-ben azért is meglepő, mert Erdei Ferenc belügyminiszter 138.000/1945. B.M számú rendelete 1945 júniusától rögzítette a rendőrhatalósági felügyelet és őrizet alá helyezés szabályait. Ez a rendelet 1997-ig nem került nyilvánosságra. Palasik Mária adta közre és látta el jegyzetekkel és bevezetővel. 1997-ben.⁴³

A lakáshiány enyhítésére alkalmasnak tartott villák és lakások feltérképezésére 1951. márciustól az ÁVH tisztjei, rendőrök, a ház mesterek és a házak bizalmi embe-
reinek részvételével négy oldalas, 19 kérdésből álló adatlapokat töltöttek ki.

Hét évvel korábban, az 1944-es német megszállást követően is összeírták az akkori „ellenséges elemek”, a zsidók lakásviszonyait Budapesten, német utasításra. 1944. május 3-án jelent meg az első rendelkezés a lakások összeírásáról. Nyilvánva-

42 *Palasik Mária*: A tanácsrendszer kialakulása Budapesten 1945 után. Bölcsészdoktori disszertáció, 1982

43 *Palasik Mária*: BIZALMAS belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében. In: Társadalmi szemle. 52. 1997. 7. 87-94.o.

ló volt, hogy készül Budapesten is a gettó. Napról-napra várták a polgármester erre vonatkozó rendelkezését. Május 17-én dr. Szentmiklóssy József tanácsnok magához hívatta dr. Kurz Istvánt, a Zsidó Tanács lakásügyekkel foglalkozó egyik főtisztviselőjét, közölte vele Endre Lászlónak a zsidók Budapesten való összeköltöztetésére szóló terveit. Szentmiklóssy kérésére a Tanács illetékes tisztviselői tovább folytatták a szükséges előkészületeket, de igyekeztek enyhítéseket elérni. Előterjesztéseik alapján, – amelyek természetesen egyrészt minél több sárga csillagos ház kijelölését szerették volna elérni, másrészt a határidőket kitolni, – tett dr. Szentmiklóssy azután javaslatokat, s az első intézkedések részben ezen az alapon is történtek.⁴⁴

A magyar hatóságok 1944-ben egyeztettek a Zsidó Tanáccsal és igyekeztek a határidőket is kitolni. 1951-ben a szovjet mintára indult kitelepítés magyar végrehajtói nem egyeztettek az érintett családokkal és a határidőket szűkebbre vonták.

A 1951-es kérdőív a lakásban (házban) lakók személyi adatait írta össze, hányan és mióta laktak ott, a lakás nagysága, komfort fokozata és a lakbér összege szerepelt a kérdések között. Feltüntették a főbérlo vagy lakástulajdonos esetén a jelenlegi foglalkozását, hol dolgozik és mennyit keres, iskolai végzettségét, hol és mikor folytattott iskolai tanulmányokat. A foglalkozást gyakran felcserélték rangokkal – herceg, földbirtokos, arisztokrata stb.– fokozatokkal. A kitelepítendő családokról készült összesítő információk között egy kiegészítő adatlapon feltüntették a pályaudvar nevét, ahonnan a családot el fogják szállítani Budapestről, valamint a vagon számát. Egy másik adatlapon a kényszerlakhely helyét – megye, település – tüntették fel, valamint a befogadásra kényszerített gazda nevét. Az adatlapok szerint a kitelepítésre kerülő család minden esetben önálló lakrészbe költözik, melynek nagysága általában 6×6, 5×5 vagy 4×4 m². A valóságban, amint ez kiderül a visszaemlékezésekből, nem önálló házba, vagy lakrészbe költözhetek s többnyire nemcsak egy család került egy-egy szobába, helyiségbe. A családoknak a kitelepítési véghatározatot 24 órával az elszállítás előtt kézbesítették. A befogadásra kötelezett családok – a budapesti családokhoz képest 1-2 nappal korábban kapták meg a véghatározatot, mely szerint a lakrész „azonnal kiüríteni és átengedni” kötelesek.

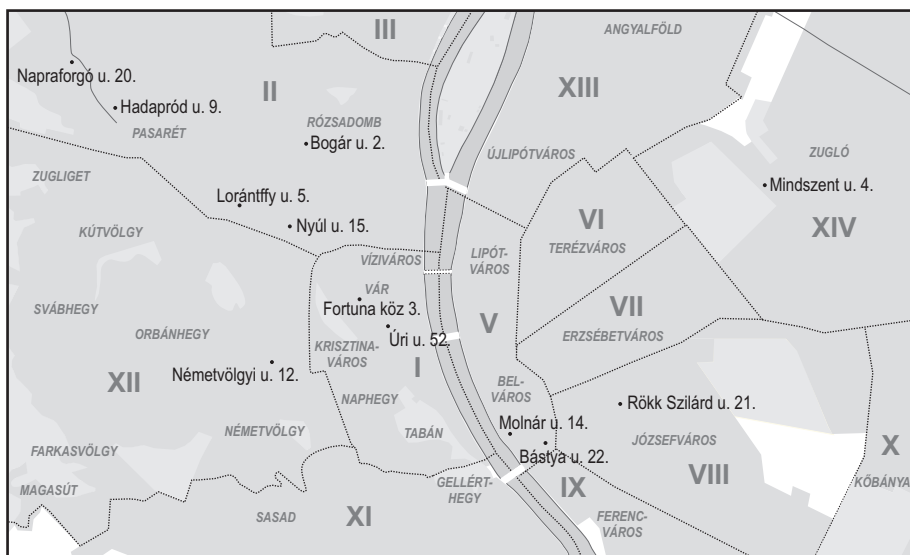
A kérdőívek több félreérthető, illetve félrevezető tényrt rögzítettek, azaz valós és valótlan információkat tartalmaznak. A kitöltők pontosan tüntették fel a lakás (ház) nagyságát és komfortfokozatát. A lakókra vonatkozó információk bizonyos részei hiányosak – pl. iskolai végzettség, tanulmányait hol végezte. Az iskolai végzettségnél a válasz több ízben „nem volt megállapítható”, „gazdasági iskolai vanak” miközben mindegyik Zichy családfő egyetemi végzettséggel rendelkezett. Tanulmányaikat hol végezték kérdésére a válasz Budapest, vagy „megkérdezni nem

44 Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon, második kiadás, Magyar Téka, 1948, 163.o.

tudtam”, „ismeretlen”, miközben a magyar egyetemek mellett, Bécsben, Londonban és Párizsban is tanultak.

Több kérdésre adott válasz mintha „elvárásnak” kívánt volna megfelelni – pl. 1920-tól hol dolgozott, milyen minőségben, illetve a jelenlegi foglalkozása. Nyugdíjas helyett mindig azt írták, „nem dolgozik”, „soha nem dolgozott” mintha az a fogalom, hogy nyugdíjas ismeretlen lenne. Az aktívak esetében is azt írták, hogy „csak néha dolgozik” „alkalmi munkát végez” A háztartásban gyerekneveléssel foglalkozó feleségek esetében „soha nem is dolgozott”, „nem lehet tudni miből élnek” megjelölést alkalmazták. Ezzel is sugallva, hogy a „naplopók”, az „ingyen élők” kitelepítése indokolt. Arra a kérdésre, hogy képzettségüknek megfelelő munkakörben dolgoznak-e vagy válasz nélkül hagyták, vagy az alkalmi illetve segédmunkát képzettségüknek megfelelő munkaként értékelték.

Az 1951 márciusától kitöltött kérdőívek alapján a hatóság pontos információkkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy az egyes Zichy családtagok hol, kikkel élnek. Többen éltek albérletben, részben azért, hogy védjék családtagjaikat, mert azt gondolták, hogy akkor majd csak őket telepítik ki, vagy lakásaikat társbérletesítették, vagy egy-egy lakásban több család költözött össze. A bejelentő lapok segítségével nyomon lehetett kísérni azt is, ha valaki a családból ideiglenesen, vagy állandóra máshová költözött.

Dr. Hajdu Lajos, 2008

A Budapestről kitelepített Zichy család tagjainak eredeti lakóhelyei

Ennek ellenére kitelepítésüket több erőszakos intézkedés is kísérte a rendőrség részéről: internálás, a szállásadók kitelepítése, gyerekek utcára tétele, előzetes rend-

őrhatósági felügyelet alá helyezés, közellátási büntetés, valamint „fegyverrejtegetés és izgatás” miatti börtönbüntetés kiszabása és végrehajtása.

INTERNÁLÁS

Zichy Aladárt internálták, mert azzal vádolták, hogy megszökött a kitelepítés elől. Apósáról, Walko Lajosról kitöltött kérdőívben is szerepel, hogy Zichy Aladár feleségétől és három gyermekétől különváltan, albérletben él a V. kerületben, ahol Sipos Árpádné csak albérleti szobát biztosított Zichy Aladárnak. Családját hetente háromszor látogatja.

Zichy Aladár Budapestről történő kitelepítési végzése, melynek keltezése 1951. július hó 5.⁴⁵ – az ismert tények ellenére –, családtagként tüntette fel és vele együtt a főbérletet özv. Sipos Árpádnét és lányait is megnevezte, mint kitelepítendőket. A kitelepítés időpontjában azonban Zichy Aladár már Budajenőn lakott. Erről 1951. július hó 6-i keltezéssel jelentést írt Házi Gyula rendőrtiszt, melyhez két okmányt csatolt. Az egyik azt bizonyította házfelügyelői nyilvántartással, hogy gróf Zichy Aladár 1947 és 1951. június 30. között lakott a hivatkozott lakásban. A másik okmány szerint – melynek aláírója Palló Imre Kossuth díjas operaénekes –, Siposné férje, Sipos Árpád honvédelmi vezérőrnagy, részt vett a Kiss János altábornagy által irányított ellenállási mozgalomban. Ennek értelmében kérték a kitelepítési végzés felülvizsgálatát 1951. július 6-án.

1951. július 7-én az elköltöztetést felügyelő rendőr is igazolta, hogy 1951. július 1-én gróf Zichy Aladár Budajenő, Fő utca 85. szám alá költözött. E dokumentum azért is fontos, mert feltünteti a vonatszerelvény számát is, amelyben a kitelepített özvegy Sipos Árpádnét és lányait elköltöztették.

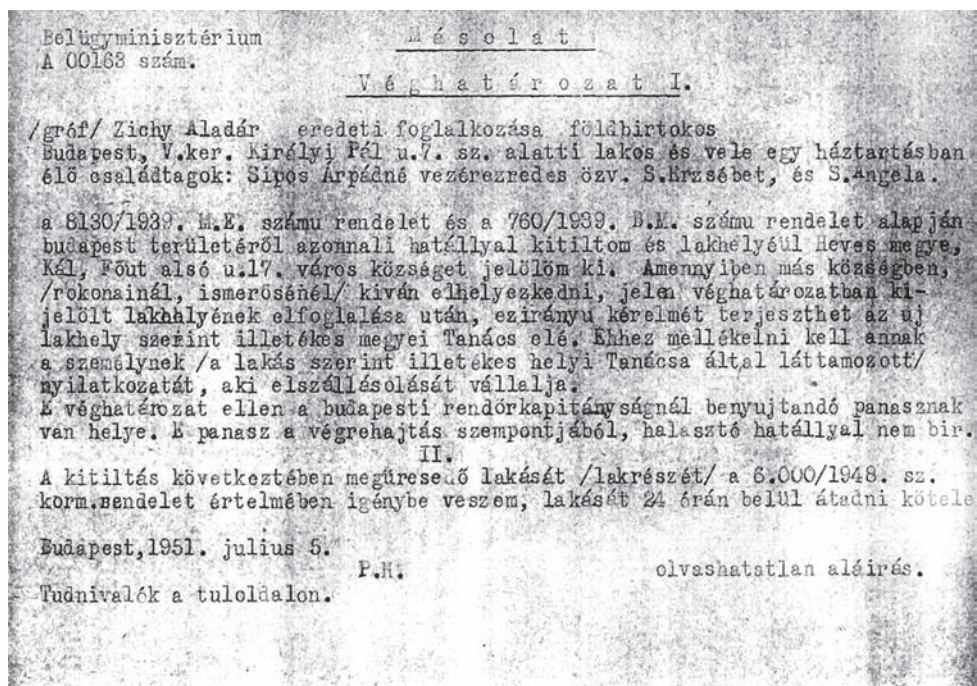
A Budajenőre költözött Zichy Aladár sorsáról egy 1952-ben kelt dokumentum nyújt felvilágosítást. 1952. július hó 4-én kelt feljegyzésében Cziráki Ferenc⁴⁶ arra utasította a Heves megyei rendőrkapitányság vezetőjét, hogy vegye nyilvántartásba, kísértesse Kál községbe és heti egyszeri jelentkezéssel helyezze rendőrhatósági felügyelet alá az internálótáborból szabaduló gróf Zichy Aladárt. Cziráki Ferenc rögzítette az internálás indokát is az eddig közölt dokumentumokkal ellentétben, mely szerint a kitelepítést nem tudták végrehajtani, mert megszökött. Később nevezettet elfogta és internálta. Gróf Zichy Aladár 1952. augusztus 5-én megérkezett Kál községbe. Zichy Aladár internálási dokumentumait nem találtam meg a levéltárban.

45 ÁBTL 2.5.6 – A.00163/1951

46 Cziráki Ferenc rendőr százados

A SZÁLLÁSDÓ KITELEPÍTÉSE, MERT „NÉPELLENSÉGNEK” SZÁLLÁST ADOTT

Zichy Aladárnak özv. Sipos Árpádné biztosított egy albérleti szobát, aki özvegyi nyugdíj hiányában albérlelőből és lányai támogatásából élt. Az V. kerület Királyi Pál utca 7. szám alatti lakásról kitöltött kérdőív azt tartalmazza, hogy Sipos Árpádné a főbérelő. A kérdésekre adott válaszok szerint viszont a főbérelő Zichy Aladár, aki 1910-ben Budapesten született. „1920-tól 1933-ig Közgazdasági egyetemre járt. 1933-tól 1936-ig mint gyakornok dolgozott különböző rokon földbirtokán. 1936-tól 1945-ig szülei valamint rokonai földbirtokait irányította és vezette, azonkívül neveltetett illetve irányította rajta a gazdálkodást. 1945-től 1949 szeptemberéig a Mezőgazdasági Iparnál dolgozott a cukorrépa termesztéseknél mint termelési felügyelő, majd akkor elbocsájtották, azóta nem dolgozik.”⁴⁷ A kitelepítési véghatározat is gróf Zichy Aladár és a vele egy háztartásban élő családtagok, Sipos Árpádné vezérezre-des özvegye és S. Erzsébet és S. Angéla nevére szól.

Véghatározat – 1951 július 6.

47 ÁBTL 2.5.6. 147/12

M á s o l a t .

Magyar Belügyminisztérium,

B u d a p e s t .

Alulírott Szv.Sipos Árpádné, Sipos Erzsébet az Állami Operaház tagja és Sipos Angéla a Gépalkatrész Gazdasági Iroda tisztviselője az A 60163 szám alatt részünkre kikérbesített kitelopítási véghatározat ellen alábbi indokaink alapján fellebbezéssel élünk:

I n d o k o l á s :

- 1./ A véghatározatban szereplő Zichy Aladár földbirtokossal nem egy háztartásban és mint családtagokéntünk, hanem nevezett nálunk mint albérlő lakott. Zichy Aladár 1951.június 30. óta innen kijelentette magát, és vidéken tartózkodik.
- 2./ Szv.Sipos Árpádné a csatlós ház- és törbemegbizott által látatározott igazolásból kitűnően semmiféle vagyonnal vagy jövedelemmel nem rendelkezik, legényei tartják el és kiki az ő háztartásukat látja el.
- 3./ Sipos Erzsébet 1942. óta az Operaház tagja. Sipos Angéla 1941. óta különböző vállalatoknál mint tisztviselő dolgozik. Jelenleg a Gépalkatrész Gazdasági Iroda /Országos Tervhivatal/ alkalmazásában áll.
- 4./ Mindhármán a Budapest V., Királyi Pál u.7.sz.alatti lakásban 1932.október óta egyfolytában lakunk. Lakásunkat a háború időtartama alatt sem hagytuk el.
- 5./ néhai Sipos Árpád, aki 1950. március 8-án hunyt el, 1936.-ban mint vezérrezredes saját kérelmére ment nyugdíjba, mivel az akkori politikai rendszerrel nem értett egyet. Résztvett a Kiss János altábornagy-féle ellenállási mozgalomban. A felszabadulás után mint házmegbizott működött közre a demokrácia és szocializmus építésében 1949.-ig, amikor szívbajának súlyosbodása miatt kénytelen volt ezen tisztségről lemondani. Nyugdíját halála napjáig folyósították.

Fentiek alapján kérjük a kitelopítási véghatározat feldülvizsgálását és leg sürgetőbb jóindulatu elintézését, illetőleg hatálytalanságát.

Budapest, 1951. július 10.

Szv.Sipos Árpádné s.k.
Sipos Erzsébet s.k.
Sipos Angéla s.k.

Fellebbezés

Sipos Árpád honvédelmi vezérőrnagy ellenálló múltja, özvegy feleségének nehéz helyzete nem ellensúlyozta azt a tettet, hogy „népellenségnek” szállást adott. Büntetése a kitelepítés és a teljes vagyonek kobzás lett.

KISKORÚ GYEREKEK UTCÁRA TÉTELE

Zichy Aladár gyermekeit édesanyjuk, Walko Erzsébet és az anyai nagyszülők kitelepítési véghatározatára nem írták fel, miközben a kérdőíven szerepeltek. *„Jelentem, hogy gróf Zichy Aladár ifj. (szül: Bp. 1939, anyja: Walko Erzsébet) édesanyjával és testvéreivel együtt nagyapjánál Walko Lajos (szül: Bp. 1880, anyja: Fabriciusz Amália, volt magyar külügyminiszter 1932-ig) II. ker. Napraforgó u. 20 szám alatt laknak, mint családtagok.”* A kérdőív kitöltésének dátuma: 1951. máj 16.

Amikor az anyai nagyszülők szlovákiai kastélyát el kellett hagyniuk az anyai rokonsághoz, Budára menekültek. Ifj. Zichy Aladár így emlékezett erre az időszakra: *„Az utolsó gyűrűkből anyámék szüleivel vettünk egy közös családi házat Budán, ahol éltünk 1946-tól 1951. június 23-ig. Akkor megjelent éjszaka egy bakancsos társaság és leadtak egy cédulát, amin nem volt rajta, hogy kitől van és aláírás sem volt rajta, de közölték, hogy a házunk államosítva van, és hogy 24 óra múlva bennünket elszállítanak. Addig 250 kilót szabad felnőtt személyenként összepakolni. Nem 24 óra múlva jöttek, hanem előbb. Amint a teherautó megérkezett, arra felcibálták anyai nagyszüleimet és anyámat. Bennünket, a 3 gyereket az utcán hagytak. Öcsém volt 4 éves, húgom 10 és én 12 éves. Mi ott maradtunk az utcán, mert azt mondták, hogy nem vagyunk a listán. Az autó eldübörgött, mi ott ácsorogtunk az ajtó előtt, nem tudtuk, mit csináljunk. Kinyitották a szomszédok az ablakokat és nézték, miért van ott a 3 gyerek. Aztán bátor családok bennünket egyenként elvittek magukhoz, a húgomat a környékbeli fogorvos, engem egy osztálytársam édesanyja, az öcsémet a szakácsnőnk, aki épp velünk volt, amikor a házat elvették. Ő levitte az öcsémet Zákányba, az eredeti Zichy faluba. Pár hét után megjelent egy ávós nő annál a családnál, ahol én voltam és becibáltak a kocsiba, a családnak semmit se mondtak, hogy engem hova visznek. Beráncigálták a húgomat is és beraktak egy árvagyerek otthonba itt valahol Pesten, de fogalmam sincs hova. Ez volt életem talán legrosszabb élménye, az a hang, szóval nem volt gyerekeknek való hely. Nem maradtunk ott sokáig, jött az ÁVÓ-s nő, aki egyébként nem volt barátságtalan, és hozta az öcsémet is vidékről. Vele együtt felszálltunk a vonatra és megérkeztünk Tiszapolgárra. Nekünk fogalmunk sem volt, hol vagyunk. Találkoztunk egy másik kocsival, amelyiken a Széchenyi Zsiga bácsit vitték. Egyszer csak megérkeztünk egy tanyára és anyánkat ott találtuk egy liba ólban, és akkor nagy volt az öröm. Ebből látszik, hogy a boldogság viszonylagos”.*

Mit érezhettek a nagyszülők és az édesanya, amikor a kiskorú gyerekeket az utcán kellett hagyniuk? Walko Lajos kitelepítési anyagában találtam a következő elismervényt.

„Elismervény

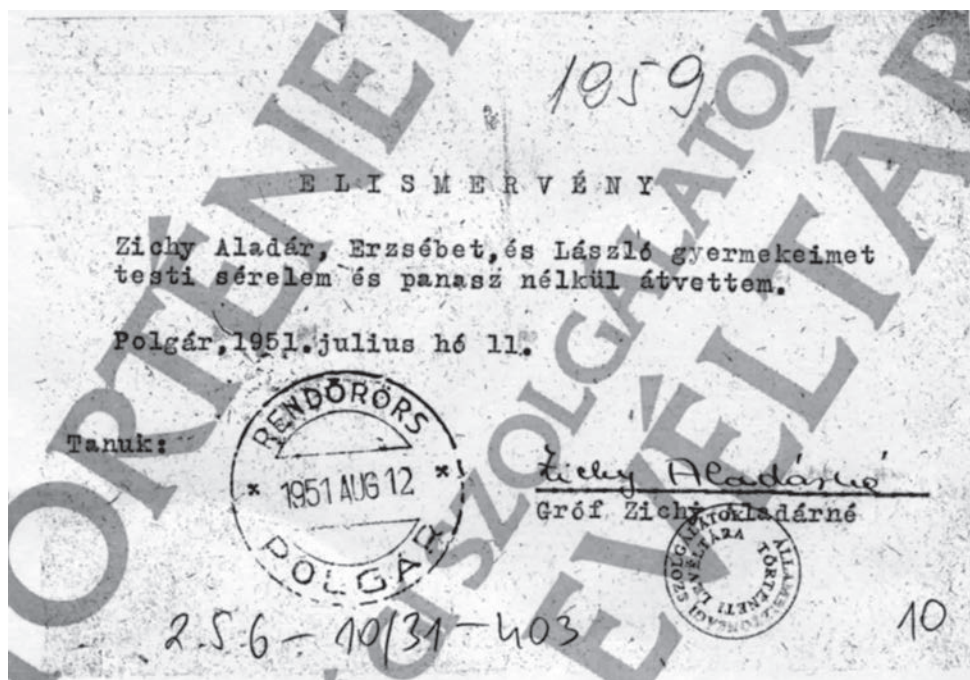
Zichy Aladár, Erzsébet és László gyermekeimet testi sérelem és panasz nélkül átvettem.

Polgár, 1951. július hó 11.

Tanúk: egy pecsét

Zichy Aladárné (tollal – kézírás)

Gróf Zichy Aladárné⁹⁴⁸

E levéltári dokumentum szerint a Zichy gyerekek három hét múlva megérkeztek a kitelepítési helyükre, a libaólba.

„A nagyszülők is ugyanannál a gazdánál voltak beszállásolva,- folytatta ifj. Zichy Aladár–aranyos emberek voltak, kulákok, ahogy akkor őket nevezték, bár jogilag nem estek volna ebbe a kategóriába. Az egyetlen szobában – ami kb. 2X4 méteres, eredetileg kamra –, már volt egy idős földbirtokos asszony, a nagyszüleimmel együtt.

*A hatóságok a mamát is oda osztották, de a mama, hogy könnyítsen az idősebbeken, kiköltözött a libaólba. Mi is beköltöztünk tehát a libaólba. Sok élményünk volt ott. Megjött a talajvíz és amikor az ember felébredt és a deszkáról lelépett hanyatt esett a jégen, mert a víz befagyott. Ajtó nem volt, csak egy ponyva, amivel próbáltuk a hideget elijeszteni. Amikor enyhülni kezdett becsurgott a hólé, beesett az eső. A gazda ugyan kaszált gázt a tetőre, de az egyik tehén éjjel elszabadult és a gázt próbálta elérni, két lábbal a libaólnak támaszkodva, rettegtünk, hogy összedől a vityilló. A libaólban a vályogtéglán volt néhány deszka, ott aludtunk négyen, megfordulni nem lehetett.*⁴⁹

ELŐZETES RENDŐRHATÓSÁGI FELÜGYELET ALÁ HELYEZÉS

A rendőrség **Verseghy Nagy Elek** családtagjait, akik a kitelepítési végzés megérkezésének idején a röjtökmuzsaji kastélyban tartózkodtak, rendőrhatósági felügyelet alá helyezte. A család kitelepítése így eléggé különleges módon ment végbe. Verseghy Nagy Eleket és első házasságából származó legkisebb leányát⁵⁰ a család alkalmoszerűen használt budapesti lakásából (I. ker. Úri u. 6.) telepítették ki, míg a család másik részét **Zichy Mária Ludovikát** és két fiát egy májusi éjszakán verték fel álmukból a röjtökmuzsaji kastélyban, ahol a család élt. Ismertették az ellenük kiadott körözési parancsot. Szökés gyanúja miatt ugyanis elfogatási parancsot adtak ki az egész család ellen. Ennek oka az volt, hogy Nagy Elek nem vette véglegesnek a kitelepítési határozatot, ügyvédei is azzal biztatták, hogy hatálytalanítani tudják a végzést. Leányával és két könnyű bőrönddel taxin ment le Budapestről Kolopfürdőre, nem vette igénybe a fél teherautónyi helyet és a 24 órás határidőt, amit a kitelepítetteknek biztosítottak a csomagoláshoz, értékeik kimenekítéséhez. A másnap megjelenő hivatalos szerv, és a teherautó sofőrje azt hitték, hogy megszökött. Feleségét és két fiát elfogták, megengedték, hogy saját költségükre fuvarost fogadjanak, majd két kerékpáros rendőr kíséretében Sopronba vitték őket. Háromnap, a soproni városi börtönben töltött fogság alatt tisztázódott, hogy a család másik része egyáltalán nincs szökésben, sőt, elsőként érkeztek kijelölt kényszer-tartózkodási helyükre. A hatóságok ekkor úgy határoztak, hogy egyesítik a családot: Zichy Mária Ludovikát és két fiát átszállították Kolopfürdőre. Ily módon, minden ruha vagy személyes holmi nélkül érkeztek kijelölt kényszerlakhelyükre.

Verseghy Nagy Elek 1928-ig vatikáni nagykövet és meghatalmazott miniszter volt. Nyugdíjazását követően Röjtökmuzsajon lévő több ezer holdas birtokából élt.

49 Részlet a Zichy Aladárral készített interjúból

50 Verseghy Nagy Erzsébet tanuló, született 1931, Röjtökmuzsaj Férje: Dlauchy Guido, anyja neve Janssen Erzsébet, lakcíme kitelepítéskor: Budapest I. Úri u. 6. nem szerepelt a kitelepítési listán

Földjeit 1945-ben felosztották, azóta 800 forintos nyugdíjából és első házasságából származó, külföldön élő gyermekei támogatásából élt.

A kitelepítési helyszín, az előkelő hangzású, a legtöbb térképen így szereplő, Kólopfürdő megnevezés valójában két lepusztult fürdőházat és egy gazdasági épületet jelentett, amelyekben 9 családot, összesen 26 személyt helyeztek el. A fürdőre csupán az időnként megjelenő, szállítható kútfúró berendezés emlékeztetett, amelyvel időnként radioaktív iszapot termeltek ki a Gellért fürdő részére, gyógyászati célokra. A teljesen komfort nélküli épületekben sem folyóvíz, sem villanyvilágítás nem volt. A kút vize ivásra alkalmatlan volt, ivóvizet a szomszéd tanyáról, lajtos kocsi-val, pénzért hozott az élelmes szomszéd gazda. Kannával át lehetett menni vízért a szomszéd tanyára, de itt a cipekedés terhe mellett két vad kutyával kellett megküzdeni. Egy rozoga cserépkályha és két vaskályha, valamint egy búbos kemence részleges fűtést tett lehetővé. A kilenc család összesen egy takaréktűzhelyen tudott főzni. Tüzelőanyagként rizsszalmát, kukoricaszárat és a közeli akácosban található rőzsét használtak.

A ház, amelyben elszállásolást nyertek, a falutól 4 kilométer távolságra feküdt és minden létszükségleti cikknek beszerzésére csak a távoli faluban volt lehetőség, amelynek megközelítése rossz időjárás, illetve télvíz idején egyre nehezebb feladat volt. A két kisebb gyermeknek az általános iskolába járáshoz naponta 8 kilométer utat kellett megtenni és így télvíz idején az iskoláztatásuk a nagy sár és az időjárás viszontagságai miatt szinte megoldhatatlan volt.

Verseghy Nagy Elek belügyminiszterhez írott kérvényeiben egyrészt elköltözési lehetőséget kért Röjtökmuzsaj vagy Fertőszentmiklós községekbe, előrehaladott kora és betegsége miatt. Másrészt általános iskolás gyerekeinek legalább olyan tanulási lehetőséget kívánt, amelyet ők a falu lakosai számára Röjtökmuzsajon a két világháború között biztosítottak.

Kérése nem talált meghallgatásra, sőt anyagi felajánlása sem, mely szerint holland anyósa 1951 nyarán bekövetkezett halálával 6 gyermeke örökségre tarthat igényt. Két, Magyarországon élő gyermeke, Erzsébet és Podmaniczky Frigyesné hagyatéki részét a holland követség deponálta a nevére. Akkor diszponálhat az összeg felett, ha családjával együtt Amsterdamba megy. A bank értesítését a pénzügyminisztériumhoz eljuttatta. Négy külföldi állampolgár gyermeke is lemond örökrészeről a magyar kormány javára, ha családjával Hollandiába mehet. Az örökség nagysága 90 ezer holland forint és 36 ezer dollár volt. A Magyarországon élő családtagok nem tudják, mi lett az örökség sorsa.

4 ÉVI BÖRTÖN FEGYVERREJTEGETÉS ÉS IZGATÁS MIATT

Az 1888-ban született **Zichy Hermann**⁵¹ és feleségét a II. kerület Bogár utca 2. szám alól telepítették ki Bodrogkeresztúr községbe, Zichy Hermann két szobás összkomfortos lakásából. A belügyminiszternek írott kérvényekből kiderült, hogy Zichy Hermann második felesége munkáscsaládból származik, apja vasipari szakmunkás. Bús Gabriella nehéz helyzetében lett Zichy feleség 1950 szeptemberében, mert első férje dr. Fodor Ferenc villamosszerencsétlenség áldozata lett, aki hét éves kislányának édesapja. Bús Gabriella kislányával együtt édesapja VIII. kerület Baross utca 112-ben lévő lakásában lakik, csak néha járt idős férjéhez főzni és takarítani. Ezért Bús Gabriella úgy gondolta, hogy a kitelepítés rá nem vonatkozhat és elhagyta Bodrogkeresztúr kényszerlakhelyet. A rendőrség ezért Zichy Hermanné Bús Gabriella ellen elfogatási parancsot adott ki és internálták. Az internálás indoka nemcsak a szökés volt, hanem időközben Zichy Hermann ellen „Fegyverrejtegetés és izgatás” vádjával ítélet született és feleségét is vétkesnek találták ezen bűnügyben. Az 1951. augusztus 24-én született ítélet szerint Zichy Hermann birtokában kitelepítéskor egy 7.65-ös pisztoly és tölténytár volt, amit elmondása szerint Abafy Ferenc nevű ismerősétől kapott megőrzésre. A csomagoláskor ezt a pisztolyt egy laticec párnába rejtette. Az ítélet első rendű vádlottja, Zichy Hermann büntetése 4 év börtön és teljes vagyonelkobzás – ami a kitelepítésbe vitt néhány tárgy elkobzását jelentette-, felesége másodrendű vádlottként egy évi börtönbüntetést kapott.

MÁSIK KÉNYSZERLAKHELYRE KÖLTÖZHETTEK

Zichy Géza Lipótnénak és lányának, Majláth Gézának, valamint Zichy György 5 tagú családjának megengedték, hogy másik kényszerlakhelyre költözzenek.

Zichy Géza Lipótnét, aki 1885-ben született és lányát, Erzsébetet a VIII. kerületi Röck Szilárd utca 21-ből telepítették ki Nagyrábé községbe. Zichyné 1951. szept. 10.-i keltezéssel kérvényt írt a belügyminiszternek, hogy őt és lányát helyezték Mád községbe vejéhez Derék Istvánhoz. A kérvényhez egy gépelt szöveget mellékel Oláh Gusztáv Kossuth díjas, az Állami Operaház főrendezője, valamint Dr. Palló Imre Kossuth díjas a Magyar Népköztársaság kiváló művésze aláírásaival:

„Alulírottak özv. Zichy Géza Lipótné, mint a világhírű magyar zongoraművész és zeneszerző, Zichy Géza leszármazottjának⁵² áthelyezési folyamodványa kedvező

51 ÁBTL 2.5.6. 30/34

52 Zicsi és vásonkői gróf Zichy Géza (Sztára, 1849. július 23. – Budapest, 1924. január 14.) zeneszerző, színműíró. 14 esztendősen egy vadászbaleset során elveszítette jobb karját (saját puskája roncsolta szét jobb kezét). Elkeseredés helyett megkettőzött ambícióval valóságos zongor-

elintézését kérjük. Férje a földbirtokát 1930-ban eladta,⁵³ Zichyné 66 éves munkaképtelen.”

Cziráki István engedélye alapján 1952. január 30-án Zichyné és lánya, Erzsébet Nagyrábé községből Mád községbe, mint kényszerlakhelyre költöztetett.⁵⁴

Majláth Alajos testvére **Majláth Géza**⁵⁵ az I. kerület Hunyadi János út 7. szám alól, ténylegesen az V. kerület Kecskeméti út 2. szám alól lett kitelepítve először Kamut községbe, majd 1952. januárban Mezőberénybe. Cziráki Ferenc 1952. április 2-án engedélyezte Majláth Gézának, hogy vejéhez, Hosszúfalussy Bélához költözzön Nyékládházára.

Az 1900-ban született **Zichy György**⁵⁶ családját az I. kerület Uri utca 52. sz. házból, a Magdolnavárosi pályaudvarról, 1951. május 25-én szállították el Tizsasüly községbe. Erről az elszállítást igazoló lap tanúskodik, amit minden családról az intézkedő rendőrnek ki kellett töltenie.

„Jelentem, hogy a kiköltöztetés rendben megtörtént. A fent nevezettek mind elköltöztek. A lakásban 1 személy (háztartási alkalmazott) maradt, részére egy külön bejáratú szobát fenn hagytam.”

Az átvételt az intézkedő rendőrnek és a szerelvény parancsnokának is alá kellett írni. A súlyosan beteg és mozgáskorlátozott házaspár és három gyereke számára a Tizsasüly községtől 7 kilométerre fekvő Dóda tanyát jelölték ki kényszerlakhelyül, ahonnan a nagy távolság miatt a munkavállalás, így a család eltartása megoldhatatlan feladat lett. A családtagok és a rokonság is segítséget ajánlott, azt, hogy befogadják az 5 tagú családot és gondoskodnak eltartásukról.

1951. június 5-i keltezéssel Zichy Domokos vállalta és Pécs város tanácsa végrehajtó bizottsága igazolta, hogy az 5 tagú család számára szállást és Zichy György számára a Pécsi Kísérleti Szőlőtelepnél fizikai munkát biztosítanak abban az esetben, ha a rendőrség az elköltözést engedélyezi.

A Ráckeven lakó Gál Ferenc 1951. június 6-án keltezett meghívásában igazolja, hogy Zichy György „Ráckeven, mint a Szigetbecsei állami gazdaság hónapos

ravirtuózzá képezte magát, „bal kézre”. Mint zongoraművész, egész Európában ismertté vált. Liszt Ferenc 1884 őszén csaknem három hetet Tetétlenen töltött, mint Zichy Géza, egykori tanítványának vendége. Zichy Géza nevezetes szépirodalmi műveket is alkotott, mint például A leányvári boszorkány, amelyet gróf Zichy Mihály a „rajzoló fejedelem” illusztrált. Zichy Géza a hangversenykörútjaiból befolyt jövedelmét szinte teljes egészében jótékonsági célokra fordította, valamint kulturális mecenatúrát folytatott belőle a hazai kultúra javára.

53 Zichy Géza Lípót a földbirtokot és a Tetétleni kastélyt 1930-ban eladta megromlott anyagi helyzete miatt.

54 ÁBTL 3.5.6. 14/26

55 (ÁBTL) 2.5.6. 63/2

56 ÁBTL 2.5.6. 105/19

munkása letelepedjék állandó lakásra”, valamint családja számára is letelepedést biztosít.

1951. június 11-én Zichy Pál nyilatkozott, hogy öccsét és családját „Nagyvázsony községben lévő lakásomba befogadom, és szerény eltartásukról gondoskodom.”

Zichy György 1951. június 18-i a belügyminisztériumhoz írott levelében kérte, hogy az említett lehetőségek valamelyikébe az áttelepülést számukra engedélyezzék. Az eredetileg csatolt 10 melléklet mindegyikét nem tartalmazza a levéltári dokumentáció, csak a meghívásokat és a férj és feleség betegségét igazoló orvosi bizonyítványokat.

1951. augusztus 6-án kelt határozat engedélyezte a család számára Nagyvázsony község, mint új kényszer-tartózkodási hely kijelölését. Aláíró Cziráki Ferenc.

A Veszprém megyei rendőrkapitányság 1951. augusztus 6-i keltezéssel értesítést kapott arról, hogy Zichy Pál öccsét és családját befogadta és eltartásukról gondoskodni köteles.

4 ÉVI BÖRTÖN KÖZELLÁTÁSI BÜNTETT MIATT

Zichy Pál

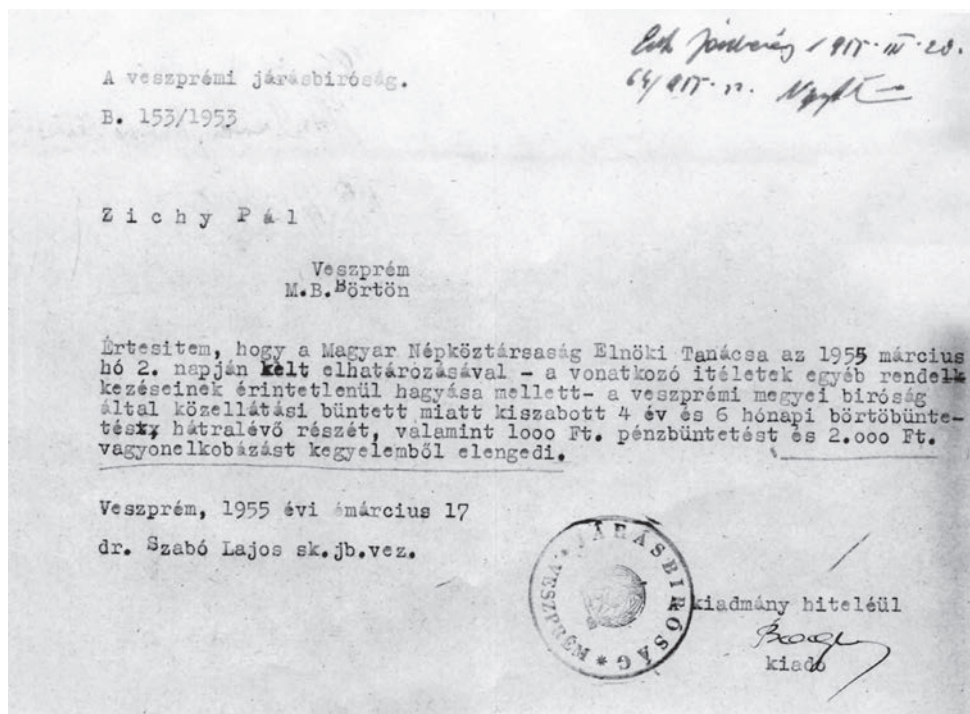
1953-ban Zichy György öt tagú családját befogadó Zichy Pált⁵⁷ Zichy Péter a recski fogoly édesapját „a zsírbeszolgáltatás elmulasztása által elkövetett közellátási büntett miatt” a Veszprém megyei bíróság egy évi börtönre ítélte. Az ítélet minősítését a Veszprém megyei bíróság később kiegészítette közokirat-hamisítás büntet-

57 Zichy Pál 1896-ban született, volt földbirtokos, felsőházi tag

tével és a büntetési tételt négy és félévi börtönre módosította. Az eljárás során büntetés, majd teljes vagyoneklkobzás címén egyezer, majd kettőezer forint befizetésére kényszerítette. Az iratok alapján Zichy Pál eleget tett befizetési kötelezettségeinek.

A közirat-hamisítás indoka a hatóság szerint az volt, hogy a disznóvágás bejelentése során 7 személyről tett említést, miközben csak két személy volt a háztartásában.

Zichy Pál az Államügyészséghez címzett 1953. február 8-i levelében írta: „a disznóölés engedélyének kikérése alkalmából 7 személyt jelentettem be, s ezért nem is voltam kötelezve zsírbeadásra. Tettem pedig ezt azért, mert testvérem Zichy György családjával a kitelepített helyről csak úgy jöhetett Nagyvázsonyba, hozzám, ha lakásukról és eltartásukról gondoskodom. Testvéröcsém és családja összesen 5 személy, a nálam lévő házvezetőnőmmel együttesen tehát 7 személyt teszünk ki. Testvéröcsém évek óta rokkant, lába el van törve, folyton gennyezik, így testi munkát vállalni nem tud. Felesége gondozza, s ugyancsak az ő gondját képezi a 3 gyerek is, akik a helybeli általános iskolába járnak. Úgy gondoltam, hogy jelen előterjesztésem tisztáz esetlegesen felmerülő több szempontot, de leginkább az indított arra, hogy előterjesztéssel éljek, mert mélységesen bántana még a gondolata is annak a gyanúnak, hogy a fennálló rendelkezések alól kibúvót kerestem volna”.

Zichy Pál ugyanis nem tudta okirattal bizonyítani, hogy Budapestről kitelepített beteg testvérét és annak családját befogadta, és kötelezettséget vállalt eltartásukra is. Ezek az iratok ma a birtokunkban vannak, mert előkerültek a levéltárból.

Később a perújítási kérelemben nagyvázsonyi lakosok igazolták, hogy Zichy György családjával együtt egy háztartásban él Zichy Pállal, hiszen a kitelepített családot megfosztották minden ingó és ingatlan vagyonuktól, munkát viszont betegségé miatt nem vállalhatott.

A veszprémi járásbírósaától 1955. március 17-én kapott értesítés szerint Zichy Pálra a „közellátási büntett miatt kiszabott 4 év és 6 hónapi börtönbüntetés hátralévő részét, valamint 1000 forint pénzbüntetést és 2000 forint vagyonelkobzást kegyelemből elengedi.”

Tényszerűen a befizetett 3000 forintot visszatérítették.

ARISZTOKRATA SZÁRMAZÁSA MIATT KITELEPÍTÉSE INDOKOLT.

Az 1913-ban született **Zichy Gábort** a II. kerület Lorántffy Zsuzsanna u. 5. szám alól telepítették ki 1951.május 31-én Jászkisérre. A kérdőívén az szerepel, hogy nem dolgozik, alkalmi munkával foglalkozik. Azon nemzedék számára, akik évtizedek múlva veszik kezükbe ezeket a kérdőíveket, úgy tűnhet, hogy a kitelepítés csupa naplopó „nem dolgozót” érintett. Fontos tudnunk, hogy a magyar főnemesek csak alkalmi, segéd, illetve betanított munkát kaphattak 1945 után, diplomával és több nyelv ismeretével voltak kénytelenek alkalmi munkákat végezni.

A költöztető rendőrök, akik igazolták, hogy az „elköltöztetés rendben megtörtént” a Magdolnávárosi pályaudvarról a megjegyzés rovatba Zichy Gábor papírjai-ra a következőt írták:

„A lakást lezárni nem tudtuk, mert ott tartózkodott Bethlen Dániel és Bánffy Dániel családjaikkal, akik szintén ki lesznek telepítve.”⁵⁸

Az 1874-ben született **Zichy Gabriellát** az I. kerület Táncsics Mihály utca 23 szám alól telepítették ki Kék községbe. A kérdőív kitöltője szerint Gabriella születése óta az 1 szobás lakásban lakik. A lakás lakbérét és Gabriella ellátását „gróf és báró barátai felváltva fizetik”

1951. szeptember 25-i a községi tanács előtt kelt nyilatkozatában a birtokaitól megfosztott, de még Dióspusztán élő és a szervezetben dolgozó Zichy Domokos-né Bolza Marietta vállalta, „hogy Zichy Gabriella rokonomat, amennyiben hozzám költözik, eltartom.” A kérelmet a községi tanács is támogatta és indokoltnak tartotta, de Zichy Gabriella az átköltözéshez nem kapott engedélyt.⁵⁹

58 ÁBTL 3.5.6. 44/22

59 ÁBTL 3.5.6. 64/27

Az 1922-ben született **Zichy György**⁶⁰ családját, feleségét, két kiskorú leánygyermekét és szüleit, Zichy Jánost és Horváth Alízt az I. kerület Hadapród u. 9. sz. alól telepítették ki Polgárra. A kérdőív kitöltése során több pontatlanság és tudatos félrevezetés is tapasztalható. Pl. arra a kérdésre, hogy családi körülményeinek és munkakörülményeinek szempontjából kielégítőek-e a lakásviszonyai, a kitöltő azt írta, „igen, nagyon” Miközben a két szobás lakásban élt a két család, 6 taggal. Az egyik szobában négyen laktak, a másikban a nagyszülők A kitöltő szerint Zichy György iskolai végzettsége nem volt megállapítható, holott mérnöki diplomát szerzett a műegyetemen. A megjegyzés rovatban az olvasható, hogy „*jelenleg is van háztartási alkalmazottjuk*”

Zichy György 1951. június 20-án a belügyminisztériumhoz írott kérvényében panasszal élt kitiltásuk miatt. Három indokot jelölt meg fellebbezésében, melyek miatt jogtalan a kitelepítés. Sem neki, sem feleségének nem volt földbirtoka, 1944-ben letartóztatták, mivel katonaszökevényeket és partizánokat mentett, s harmadrészt mindketten fizikai munkakörben dolgoznak. Ezt igazolta is munkavállalási igazolványaik másolatával. Csatolta a fellebbezéshez a békekölcsön jegyzését is, 700 forintról, melyből 575 forintot már kifizetett. A kérvényre válasz nem érkezett és Sziráki a Vatta, Kács és Nyékládháza községekből érkezett befogadó nyilatkozatokat is elutasította.

Zichy György lánya, Csáky Istvánné **Zichy Margit Mária** így emlékezett a kitiltásra. „*4 éves koromban, 1951-ben egy este ÁVO-sok csengettek, hogy a legszükségesebb holminkat 24 óra alatt szedjük össze. Vonattal mentünk a Hajdú Bihar megyei Polgárra fegyveres őrök kíséretében. Egy kulák család pajtájában szállásoltak el bennünket, ahonnan épp a libákat hajtották ki. Édesapám útkaparóként dolgozott. A legközelebbi település Tiszapolgár volt, ahova csak este (egy bizonyos idő után) mehettek be a szüleim, de akkor már az üzletek zárva voltak. Télen száraz tehéntrágyát gyűjtöttünk a legelőn és azzal fűtöttünk. A konfliktusok napirenden voltak a kulák családdal. 1953. május 1-jén a Hajdúnánási szülőotthonban megszületett György öcsém. Rákosi Mátyás pénzjutalmat ígért annak a családnak, ahol ezen a napon születnek a gyerekek, mi persze ezt soha nem kaptuk meg.*”⁶¹

Zichy Pál (György)⁶² 24 éves fiatalember albérlőként lakott Wildenauer Gyögnél a II. kerület Bogár u. 4. szám alatt, őt Bodrogkeresztúr községbe telepítették. A belügyminisztérium kitelepítési osztályának végzése Zichy Pál nevére szólt, akinek édesanyja Justh Mária, de helyette a Bogár u. 4. szám alatt 1950 óta albérletben lakó Zichy Györgyöt telepítették ki. Németh István rendőr nyomozó 1951. szeptember 28-án jelentette, hogy „*Zichy György nagyvázsonyi születésű, édesanyja gróf*

60 ÁBTL 2.5.6. 9/31

61 Részlet a Zichy Margit Máriával készített interjúból

62 ÁBTL 2.5.6. 30/36

Esterházy Margit, bár neki nem volt földbirtoka, de arisztokrata származása miatt kitelepítése indokolt.”

Az 1892-ben született **Zichy Verát**⁶³ a XII. kerület Németvölgyi út 12 szám alól telepítették Csány községbe. Zichy Vera a belügyminiszterhez írott kérvényeiben beszámolt arról, hogy hivatásos vöröskeresztes ápolónő, vagyonnal nem rendelkezett a múltban sem, 1950 óta fehérvérűség miatt munkaképtelen. Cziráki Ferenc a panaszokat elbírálta, de a kérést nem találta teljesíthetőnek.

Rubidó Zichy Iván dr.⁶⁴ 1874-ben született Grazban, édesanyja Zichy Stefánia, 1951. június 6-én telepítették ki Tiszaföldvárra az V. kerület Molnár utca 14. szám alól, ahol albérletben lakott. Zichy Iván 1951. június 5-én írott beadványában arra kérte a belügyminisztert, hogy feleségét is telepítsék ki vele együtt, mivel 77 éves, beteges ember, aki saját magáról gondoskodni nem tud. A kérvényre ceruzával ráírták, „rávezetni az asszonyt”

A kérdőív kitöltője szerint „a múltban a bejelentőkönyv tanúsága szerint nyugalmazott követ és meghatalmazott miniszter volt. Hogy jelenleg miből él, azt megállapítani nem tudtam, mert nemrég óta lakik a jelenlegi lakásán és sem a házfelügyelő, sem a házmegbízott nem ismeri a megélhetési körülményeit. Nevezettet megkérdezni nem tudtam, mert nem találtam a lakásán. Jelenleg nem dolgozik, nyugdíjat nem kap. Szociális konyhán étkezik.”

Rubidó Zichy Ivánt és feleségét a Magdolnavárosi pályaudvarról költöztették el Tiszaföldvárra. Az intézkedő rendőr szerint: „Jelentem, hogy a költöztetés rendben megtörtént. A lakás lepecsételve nincs, mert mint albérlő lakott, bútora nem volt – 1951. június 7.

Rubidó Zichy Iván⁶⁵ két kitelepítési végzést kapott, a második szerint Besenytelekre telepítették volna ki, de az intézkedő rendőr szerint: „Jelentem, hogy a 02956 sz. véghatározatot kézbesíteni nem tudtam, mert nevezett 1951. VI. 7-én már ki lett telepítve állítólag Tiszaföldvárra”

Majláth Alajost és feleségét, Grósz Annát⁶⁶ a II. kerület Keleti Károly utca 15/a-ból telepítették Mezőberénybe, annak ellenére, hogy a házaspár Grósz Anna bénasága miatt Zamárdiba költözött Grósz Anna testvéréhez, dr. Fülöp Miklósnéhoz. 1951. április 17-én lakásukat felajánlották a FIK-nek. A fellebbezéshez csatolták özv. dr. Fülöp Miklósné befogadó nyilatkozatát is. A házaspárt Zamárdiból kitelepítették Mezőberénybe. Zamárdiban, nővére házában a bútoraikat tartalmazó szobát a rendőrség kitelepítésük után lepecsételte. Még a nyár folyamán, 1951. aug. 28.-án „a rendőrség teherautóval megjelent és hálósobabútorunkat minden írás

63 ÁBTL 2.5.6. 164/6

64 ÁBTL 2.5.6. 78/2

65 ÁBTL 2.5.6. 101/29

66 ÁBTL 2.5.6. 2/3

vagy átvételi elismervény nélkül ismeretlen helyre szállította.” Így nővére nem tudta bútorait utánuk szállíttatni Mezőberénybe.⁶⁷

Serényi István⁶⁸ feleségével Csató Gitta színésznővel az V. kerület Régiposta utca 4 szám alól lett kitelepítve Mezőtárákányba. Serényi István⁶⁹ a harmadik férje volt Csató Gittának. 1939-ben házasodtak. 30 évvel ezelőtt egy rendőrtanácsosnak volt a felesége, később Berta István karnagy felesége lett. Kitűnik az is, hogy Serényi Istvánné valójában egy szabómesternek volt a leánya. A fenti címen született és ő soha onnan nem is ment el más lakásba. Három férje szintén odaköltözött. Azonban soha nem volt olyan férje, aki munkásszármazású lett volna. Mint színésznő a felső és uralkodó társadalmi réteg felé húzódott. Ezért a kérdőív kitöltője szerint kitelepítése indokolt. Ugyancsak a kérdőív kitöltőjének megjegyzése, hogy „*Serényi István 1951. június 29-én Szentendre, Gözhajó u. 2. sz. alá ment véglegesen lakni. Ebből kitűnik, hogy csak a kitelepítés alól akart kibújni*”.

Özv. Pallavicini Györgynét⁷⁰ a XII. kerületi Kuruclesi u 10. sz. alól telepítették Besenyszögre 1951. május 24-én. A kérdőív szerint 175 forint lakbért fizetett az 525 forintos kegydíjából. Két szoba összkomfortos lakásban lakott, ahova férje halála után, 1946. áprilisban költözött.

Először a Szurmai családhoz került, de közben megváltozott a befogadó család. „*Hiába adom meg ismételten is a végzésen szereplő címemet, azt mondják, hogy megváltozott, és elvisznek a falu másik végére, egy üres telek mellett lévő kis házhoz. A gazda, Cseh Ignác börtönben van, mondja a felesége, aki felöltözve alszik, mert egész éjjel várta érkezésünket. A lakóházban nincsen hely, mert gépállomási emberek laknak az egyik szobában, a másikban ő és a fiai. Az udvari szobában pedig egy család lakik. Éppen most gyerek születik. Engem csak az úgynevezett nyári konyhába tehet. Ez különálló kis épület, pincelejárát és füstölő egyben. Van egy beépített kis tűzhely, két kis ablak. Alig tudjuk az ágyat és a koffereket bevenni.*”⁷¹

69 éves korától mezőgazdasági munkából és a befogadó család emberségéből élt 1953 októberéig. Naplója megörökíti kitelepítési és 1956-os élményeit⁷²

67 Majláth Alajos édesanyja Zichy Mariette

68 ÁBTL 2.5.6. 66/3

69 Serényi István édesanyja Zichy Angéla.

70 ÁBTL 2.5.6 105/1

71 Pallavicini–Andrássy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990. 20.o..

72 Pallavicini–Andrássy Borbála az amnesztiát követően Dénesfán élt nővérénél, Cziráky Józsefné Andrássy Ilonánál. A forradalom bukása után először Bécsbe ment ottani Pallavicini rokoniához, majd Olaszországba lányához, Thyrához, végül fiánál, Edénél telepedett le Kanadában. Montrealban hunyt el 1968. augusztus 18-án.

KITELEPÍTETT CSAK SEGÉDMUNKÁSI MUNKAKÖRT VÁLLALHAT

Az 1920-ben Kolozsvárott született **Zichy Ernő László**⁷³ a XVI. kerület Mindszent u. 4. szám alól telepítették ki Zsákára. A családról készített kérdőív dátuma 1951. szeptember 11., miközben Zichy Ernő Lászlót feleségével már június 25-én kitelepítették. Feltehetően a VI. kerület Bajza u. 26. alatt lakó Zichy Ernő József helyett, akit a hatóság nem talált. Zichy Ernő László felesége, Arnold Mária német származású, akinek szülei a Német Szövetségi Köztársaságban éltek. A Zichy házaspár válásának bírósági végzése 1951. okt. 26. jogerőre emelkedett, a kitelepítés alatt több ízben kérelmezték mindketten, hogy Arnold Mária szüleihez távozhasson Németországba, de arra vonatkozóan nincs információ, hogy sikerült-e erre engedélyt kapnia.

Zichy Ernő László 1920-ban született Apja gróf és földbirtokos volt. Magyarországon végezte a középiskolát, majd a műegyetemen és később a tudományegyetemen folytatta vegyészeti tanulmányait. 1949 óta dolgozott vegyészként a Találmányi Hivatal műszaki osztályán, majd az abból alakult Műszaki Dokumentációs Központ műszaki szakfordítója és 1951. március 1. óta szaklektora lett.

ÉDESAPJÁT „1944-BEN A NYILASOK ELHURCOLTÁK, ÉS AZÓTA SEMMI HÍR NINCS RÓLA”

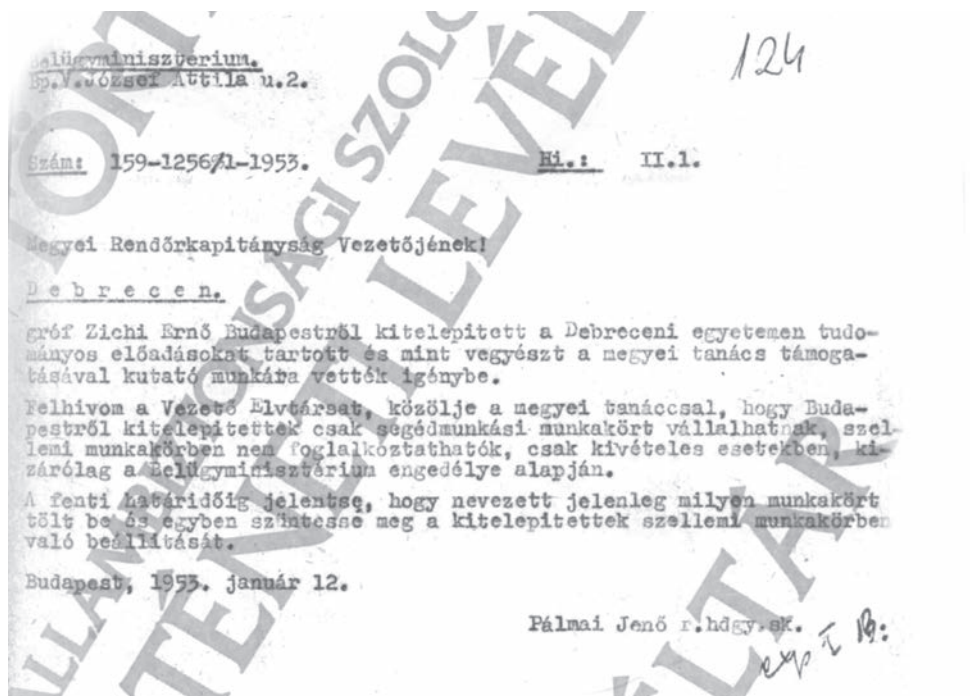
Zichy Ernő László az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda megbízásából 1950 decembere óta a külföldre irányított magyar áruleírások és prospektusok műszaki szövegeinek idegen nyelvre történő átültetését végezte. Folyamatban lévő fordítási munkáira hivatkozással kérte 1951. június 25-én, még Budapestről a kitiltó határozat visszavonását. A következő beadványának dátuma 1952. január 18. Zsákára, amikor azt is kéri, amennyiben a kitiltási végzés megsemmisítésére nincs mód, helyezték az ország területén belül bárhová, ahol szaktudását felhasználhatná.

Zichy Ernő László több kérvényt írt egy elkobzott írógép visszaszerzése tárgyában. Kitelepítését megelőző időszakban Nagy Ernő gépészmérnökkel egy fordításon dolgoztak, akinek írógépét magával vitte, a munka gyors befejezése érdekében. Ezt a Nagy Ernő tulajdonát képező írógépet 1951 októberében a berettyóújfalusi katonai nyilvántartó hatóság részére a zsákai tanácsházán eltulajdonították. A sűrű levélváltás ellenére az írógép későbbi sorsa a dokumentumok alapján nem tisztázható.

73 ÁBTL 3.1.5. O-9975/21 Az iratok Zichy Ernő József nevén vannak

1953. január 12-i belügyminisztériumi leirat szerint „gróf Zichy Ernő Budapestről kitelepített a Debreceni egyetemen tudományos előadásokat tartott, és mint vegyész a megyei tanács támogatásával kutató munkára vették igénybe.

Felhívom a Vezető Elvtársat, közölje a megyei tanáccsal, hogy Budapestről kitelepítettek csak segédmunkási munkakört vállalhatnak, szellemi munkakörben nem foglalkoztathatók, csak kivételes esetben, kizárólag a belügyminisztérium engedélye alapján.”

„SZÉLNEK ERESZTÉS”, AVAGY MIT ÜZEN A MÚLT A MÁNAK

1944-től az internálás (Zichy Nándor, Zichy Péter, Vay László, Zichy Hermanné Bús Gabriella) és a börtön (Csicsery-Rónay István, Zichy Hermann, Zichy Hermanné, Zichy Pál) mellett a Zichy család tagjai számára a kitelepítés jelentett 2-3 éves további szabadságkorlátozást.

Az amnesztiának nevezett színjáték után derült ki, hogy csak részlegesen szűnt meg a kényszerlakhelyhez kötés. A kitelepítettek nem mehettek vissza Budapestre, de ezen kívül mehettek bárhová, ahol befogadták őket. A volt kitelepítettek többsége természetesen Budapest közelében akart letelepülni. Így került a Verseghy Nagy család Leányfalura, egy albérleti lakásba. Elsősorban az édesanya, Zichy Mária

Ludovika érdeme, hogy a tulajdonos házaspárral (Ecseri István és neje) baráti jó viszonyt sikerült kialakítani, ami valóságos családi jelleget öltött és csak az érintett négy személy halálával ért véget. Ők ma valamennyien a leányfalui temetőben nyugszanak.

Zichy Ödönt és feleségét legidősebb fiuk Zichy Aladár felesége, Walko Erzsébet, miután Polgárról szabadultak 1953-ban, Visegrádra költöztette. Ugyancsak Visegrádon talált albérleti szobát szüleinek s magának a három gyerekkel Zebegényben. Így két faluban és három különálló szobában össze tudta varázsolni a családot.

Zichy György családja albérletekben élt vidéken, majd a „vörös grófnő”, Andrássy Katinka segítségével – a családból egyedül – lakáshoz jutottak Miskolcon.

„1953-ban, Sztálin halála után, augusztusban Tiszapolgárra költöztünk, szobabérletbe heten. Fél év elteltével a nagyszülők Tibolddarócra mentek albérletbe (nagyapámnak ott volt korábban birtoka, ezáltal ismeretsége), én a szüleimmel és testvéreimmel Solymárra költöztem, ugyancsak albérletbe. Édesapám Budapesten egy textilgyárban textilfestékekkel, elég egészségtelen körülmények között dolgozott, mint segédmunkás. Fél év múlva újra útra keltünk Tibolddarócra, a nagyszüleinkhez. Ott Állami Gazdaságban apám szőlőt kapált, édesanyám vízhordó volt. Tibolddarócon a tanácselnök megtiltotta az ott élőknek, hogy nekünk, mint osztályidegeneknek szálláshelyet adjanak, így három év után a szomszédos Bükkábrányba – egy egyház által adott romos épületbe – költözhattünk. Itt született meg 1960-ban János öcsém. Édesapám és édesanyám Egercsehiben, az építőiparban dolgoztak. Alice nővéremmel itt fejeztük be az általános iskolát kitűnő eredménnyel. A mezőkövesdi gimnáziumban szerettünk volna továbbtanulni, de ehhez az akkori bükkábrányi tanácselnök engedélye kellett, amit nem kaptunk meg. Kijelentette, hogy amíg ő a tanácselnök, addig a Zichy-lányok nem mennek gimnáziumba. Három év után édesapámat áthelyezték Miskolcra, így mi Alsózsoltára, egy földes, egyszobás, villany nélküli albérletbe költöztünk. Miskolcon édesapám segédmunkásként, édesanyám malterhordóként dolgozott a miskolci Kilián lakótelepen. Míg dolgoztak, reggeltől estig, mi gyerekek egyedül voltunk. Ekkor édesanyám úgy döntött, hogy segítséget kér Károlyi Mihálynétól, Katus nénitől (anyai nagymamám másodfokú unokatestvére). Egyik nap megjelent egy sötét autó, csak mi gyerekek voltunk otthon. Mint kiderült, Károlyiné kérésére jött két férfi „körülnézni”, hogy tényleg olyan rossz körülmények között élünk-e. Ezután nemsokára kaptunk értesítést, hogy vagy azonnal Miskolcra, vagy – ha tudunk várni – akkor Budapestre költözhetünk. Mi nem tudtunk várni... Így kerültünk Miskolcra, a Melinda utcába, ahol egy kétszobás, komfortos lakást tudhattunk magunkénak.

Nagyszüleink Miskolcon, közel hozzánk, albérletben éltek, ahol a házigazdák átjártak egyetlen szobájukon. Nagymamám petrofőron főzött, hogy segítsen édesanyámnak a négy gyerek ellátásában. Édesapám közben elvégezte a kőműves szakmunkás iskolát (amire nagyon büszke volt), majd később az építőipari technikumot.

*Majd kinevezték egy betonkeverő telep vezetőjévé. Ez volt az utolsó munkahelye, 57 évesen, 1979-ben halt meg tüdőrákban. Édesanyám is feljebb lépett a ranglétrán, ugyanennél a vállalatnál. Először, mint raktáros, aztán, mint műszaki fordító és tolmács dolgozott (itt végre tudta hasznosítani az angol, német, francia nyelvtudását). 1986-ban, 61 évesen mellrákban hunyt el.*⁷⁴

A törvényi hivatkozással szemben az 1951. évi kitelepítési gyakorlat a lebonyolítás idején több további „törvénysértést” is megvalósított, azon kívül, hogy nem a hivatkozott rendeletek szellemében jártak el, amelyek, mint írtam, csak háború, vagy háborús veszély esetére vonatkoztak.

A kitelepítés véghezvitele során az intézkedők úgy viselkedtek, mintha nem rendelkeztek volna naprakész ismeretekkel a családok tartózkodási viszonyairól. Pl. internálták Zichy Aladárt, rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték Verseghegy Nagy Elek családját, mintha a családfő megszökött volna. Kitelepítették a szállásadót özv. Sipos Árpádnét lányaival, mintha az albérlővel együtt élt volna. Fegyverrejtegetéssel vádolták Zichy Hermannt és feleségét, amiért internálták, majd börtönbüntetésre ítélték őket. Zichy Pált közellátási büntett elkövetése miatt négy és fél évi börtönrre ítélték, pedig a hatóság csak úgy engedélyezte ötagú testvére családjának befogadását, ha gondoskodik eltartásukról.

A „háborús veszély” elmúltával – az 1953. évi amnesztia – nem állt vissza a törvényes állapot, azaz nem térhettek vissza otthonaikba Budapestre. Hugo Tamm kiemelte, hogy azokat a kitaláló határozatokat alkalmazták 1951-ben az „osztályidegenekkel” szemben, amelyeket 1944 májusától a zsidókkal szemben. Lényeges a különbség 1945 és 1953 között. A háború befejezését követően 1945-46-ban, a békeszerződés aláírása előtt az Ideiglenes Nemzetgyűlés első intézkedései közé tartozott a jogsértő törvények és rendeletek hatályon kívül helyezése,⁷⁵ a visszatértek

74 Részlet Csáky Istvánné Zichy Margit Mária visszaemlékezéséből

75 Az 11830/1945 ME rendelettel eltörölte a telekkönyvi „zsidó” bejegyzéseket, és így visszahelyezte jogaiba az ingatlanok tulajdonosait. Lásd még: az Ideiglenes Nemzeti Kormány 200/1945. ME sz. rendelete a zsidótörvények és rendeletek hatályon kívüli helyezéséről. 1946. évi XXV. törvény a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről. 1. § (1) Magyarország Nemzetgyűlése ünnepélyesen megállapítja, hogy a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései, amelyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének – nagyjából külföldi táborokban való – megsemmisítésére vezettek: ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével. A Nemzetgyűlés mélyszégyen megvetéssel bélyegzi meg ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket. (2) Megemlékezve a demokratikus kormányoknak azokról a rendeleteiről, amelyek a faji üldözésnek hamis indokolásra támaszkodó, a lakosság egy értékes és hazafias részét méltatlanul sújtó, idegen eredetű összes barbár szabályait hatályon kívül helyezték, a jogegyenlőséget visszaállították és ezzel a jóvátétel jogi feltételeit megteremtették. 2. § (1) Az állam mindazokat a hagyatékot, amelyeket örökös

tulajdonának visszaadása és örökös hiányában a hagyatékok külön alapnak történő átengedése. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés fontosnak tartotta annak rögzítését, hogy ezen rendelkezések *„idegen befolyáson alapultak”* és a magyar nép elismerését és háláját nyilvánította mindazoknak, *„akik a külső és belső megfélemlítéssel bátran dacolva, önzetlenül és áldozatkészen álltak üldözött embertársaik mellé és ezzel sok ezer emberi életet mentettek meg a pusztulástól. Ez az ellenállás világossá tette, hogy a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel”*

A Budapestről kitelepítettek az 1951-ben még meglévő, közigazgatási határozattal elkobzott vagyont 1953-ban nem kapták vissza. Az 1953. évi 11. számú törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról nem hivatkozott törvényre, vagy más jogszabályra, amelyeket hatályon kívül helyez, hasonlóképpen a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1034/1953. (VII.26.) számú határozatához a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról.

Ugyancsak nem jelent meg a közkegyelmi rendelet végrehajtási rendelete. Így lett az amnesztia jogtörténeti kuriózum. A végrehajtási rendeletet szigorúan titkos belső utasítások helyettesítették. Felhívták a vezetők figyelmét arra, hogy a kitelepítés folytán elvesztett ingó és ingatlan vagyon, lakás, lakóház stb. visszaadása iránt ezek a személyek semmiféle követeléssel nem léphetnek fel. Ez annál is egyszerűbb volt, mert néhány országos vezető elmozdításán kívül ugyanazok birtokolták a hatalmat az amnesztia után, akik a kitelepítés idején.

Az elnyomás, a kiszolgáltatottság nem szűnt meg az amnesztiát követően, csak a nyílt terrort a mindennapos fenyegetés váltotta fel. A szétszélesztés után a közösség, az összetartozás erősítő érzése is megszakadt. Az egyedekre szétszedett ellenség kézben tartható. Így a közösség s az otthon helyett csak a család maradt – ha maradt – az összetartó erő.

A privatizáció és a kárpótlás véglegesítette a kitelepítettek vagyonfosztását. A bérlők, a nómenklátúra tagjai, jelképes áron megvehették a „rablott” vagyont s ma már telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonként birtokolják. Ezzel szemben az egykori tulajdonosok jelképes értékű kárpótlási jegyet kaptak, amely – ma már tudjuk – nem igazolható az állam korlátozott teherbíró képességével. A vagyon átcsoportosítása politikai döntés volt.

„Ezekben a lopott házakban általában még azok laktak, akiknek, mint a rendszer kedvezményezettjeinek, annak idején, miután az osztályellenséget kisöpörték belőlük, kiutalták az ingatlanokat. Akik a bitorolt lakásokat és villákat nem csupán nevetséges áron vehették meg – a bűnös magántulajdont tagadó kommunizmus nagyobb dicsőségére –, hanem még erre is tizenöt éves OTP kölcsönt kaptak. A történel-

hiányában a (2) bekezdésben említett személyek hagyatékaként megszerzett vagy megszerez, az alábbi rendelkezések szerint létesítendő külön alapnak engedi át.”

*mi családok, az egykori uralkodó osztályok és polgárság tulajdona tehát végül oda került, ahol állítólag történelmileg a helye volt: a győztes munkásosztály funkcionáriusaihoz, illetve a rendszer hű kiszolgálóihoz. Telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonként. Miközben az eredeti tulajdonosok lassan és többnyire nyomorúságosan elpusztultak.*⁷⁶

Mindezek nyilvános bevallásáig illetve bevallatásáig máig nem jutott el a magyar társadalom. A történelemkönyvek s emiatt a kollektív emlékezet alig tud valamit erről a korról. A konferenciák és a mögötte álló kutatócsoport munkája hozzájárulnak a kollektív amnézia oszlatásához

76 Görgey Gábor: *Adria szirénje*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 72-73. o.

Heinrich-Tamáská Péter

Kádári börtönvilág

A szovjet típusú, az állambiztonsággal összefüggő börtönviszonyok másolása az 1963-as nagy amnesztia után megszűnt. Maradtak viszont a régi, még a milléni-umtól örökölt, a biztonságos őrzést célzó falak, szép eklektikus homlokzataikkal, s benn az a katonás fegyelem és szigor, amelyet a szögesdrótos, teljes elzártság és befelé fordulás jellemzett. Ugyanakkor a szocialista humanizmus meghirdetésével felélénkült a börtönügy elvi művelése, s az 1966. évi 21. sz. tvr. már valamelyest közeledett az európai normákhoz. A szabályozás az elítéltek átnevelését, s a nevelésnek a munkával történő összekapcsolását tűzte ki célul. A korábbi kettő helyett négy börtönfokozatot vezettek be, s a biztonsági és átnevelhetőségi szempontok alapján meghirdették az elítéltek differenciálását. A differenciálás még az osztálykategóriák hajdani érvényesítésénél is nagyobb fejtörést okozott, de az, hogy törvénytisztelő szocialista állampolgárt adjanak át a köznek, a létező szocializmus naiv ábrándja maradt. Minden esetre az elvárások és realitás küzdelme a szakszolgálatok – őrzés és nevelés – tartós viszályához vezettek. A BVOP állományában rendkívül sok volt a párttag, s konzervativizmusuk, az őrzés és munkáltatás mindenhatóságához való ragaszkodásuk az igazságügyi minisztérium pártbizottságán keresztül is érvényesült. Érdemes ennek kapcsán egy 1980 áprilisi vezetői értekezlet jegyzőkönyvéből idézni, az előadó dr. Körmendi Anna, az IM párttitkára: „Pártszervezetünk február elején megtartotta pártértekezletét, s értékelte az utóbbi 5 év politikai munkáját. 507 fős párttagságunkból 354 büntetés-végrehajtásnál dolgozó kommunista. Ez a büntetés-végrehajtási testületnél dolgozók mintegy 30%-a. Az állomány minden területéről tartoznak hozzánk kommunisták, így pártszervezetünk a büntetés-végrehajtás szinte valamennyi területével találkozik... Ismeretes az országos értekezlet résztvevői előtt, hogy 1978 tavaszán a Központi Bizottság megválasztotta titkárnak dr. Korom Mihály igazságügy miniszter elvtársat és dr. Markója Imre elvtárs lett

az igazságügy miniszter”.¹ Az is ismeretes volt a résztvevők előtt, hogy Korom az 56-os megtorlások egyik kulcsfigurája volt, s az igazságügyi tárca élén nagy szerepe volt abban, hogy sok ötvenhatossal a rájuk mért 15-20 évet mind leülette. Az új KB titkár érckonzervatív volt, az új miniszter pedig a fontolva haladók táborába tartozott. (Igaz, a zárkákön belüli új tetkő mindvégig súlyos fegyelmi vétségnek számított, s a rabnak a felügyelő előtt előírás szerint vigyázállásban, sapkát levéve kellett megmerevednie. Végül engedélyezték a kísérletezést a fogvatartotti önkormányzattal, az „öntevényes körlettel”, azonban maradt a néphadseregénél durvább katonai rend. A pálhalmi parancsnok, Tolnai Kálmán – miután felkerült a központba – ezt a kettősséget testesítette meg: hízelgett a „liberálisoknak”, s kulcsi dácájában, amelyet egy nyugdíjas smasszer fegyverrel őrzött, vendégei előtt azt hangoztatta, hogy utoljára rend Rákosi alatt volt az országban.)

HIVATALSZERVEZET ÉS SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY

A bv. szervezetének irányítása az IM keretei közt nagyrészt az országos parancsnok kezében volt. (A posztot a párt legfelső vezetése töltötte be: a BV országos parancsnoka szerepelt az MSZMP KB hatásköri listáján.) Önálló költségvetési kerettel rendelkezett, s ellenőrizte az alá tartozó intézetek mind pénzbeli, mind pedig személyi ügyeit. A parancsnokság pártszervezeti titkárának már nem volt mellette olyan nagy, első helyettesi jogköre, mint az 56-ot megelőző időkben. Természetesen a minisztérium elvi irányítása mellett a pártnak nagy szerepe maradt a személyzeti munkában, elsősorban a Központi Bizottság közigazgatási és adminisztratív osztályán keresztül, amelynek referenseihez a fegyveres testületek tartoztak. Különleges kapcsolatok fűzték a parancsnokságot a belügyi és a hadügyi tárcához: a határ menti nagy börtönök szorosan együttműködtek a határőrséggel, szökés vagy rendkívüli esemény alkalmával együtt járőröztek.

Az 1961-ben kinevezett új országos parancsnok, Szalay vezérőrnagysága idején komoly beruházások folytak: befejeződött a tököli börtön- és kórházkomplexum kiépítése, s a gyakori átszervezések során megszüntették a nem mezőgazdasági jellegű bv. munkahelyek parancsnokságait, 1967-ig pedig fokozatosan felszámolták a járási börtönöket. (Tököl parancsnoka, Kardos ezredes a fiatalkorúak börtönének élén sok mindent ki tudott harcolni Biszku Bélához fűződő kapcsolatai révén: mintabörtönt akart a fiatalkorúaknak s jól ellátott központi börtönkórházat, amely ugyancsak az ő parancsnoksága alá tartozott. Jól feküdt az országos parancsnoknál is, aki az első volt a jogi végzettségű parancsnokok sorában.) A mennyiség domi-

1 Országos Büntetés-végrehajtási vezetői értekezlet. Bp., 1980. április 22-23. Dr. Körmendi Anna beszéde. BVOP Irrattár.

nált: a hetvenes években Pálhalmán és Állampusztán korszerű, munkásszállásra emlékeztető börtönépületek épültek fel mintegy ezer rab számára: a börtönélet belső átformálása azonban elmaradt. A Termelési- és Beruházási Osztály s természetesen az Őrszolgálati Osztály presztízse kikezdhetetlennek bizonyult. A kádárizmus legjobb évtizede volt ez, amiről a BM. Münnich Ferenc utcai (ma ismét Nádor u.), bévések számára is szolgáló üzemi éttermének kiváló konyhája is nap, mint nap tanúskodhatott. Az „eligazító” és a heti Híradó szerkesztősége is csak egy ugrásra volt a központtól a Nagysándor u. 4. sz. alatt. (Ez a kis távolság meglehetősen szabaddá tette a szerkesztőségi életet. Olyan volt, mint más hetilapoknál: irodalmi szenvedélyüket a belső és külső munkatársak a Vadász vendéglőben nemegyszer versírással és krimikkel elégítették ki.)

Az MSZMP XI. kongresszusa határozatainak végrehajtásáról szóló jelentés – amelyet dr. Sárdi Károly ezredes (1975-től Szalay utódja) és Gallai László alezredes, a központ párttitkára írtak alá – egy érdekes változást rögzített. Ez annak a már-már szembeötlő ténynek a rögzítése volt, hogy „a Büntetés-végrehajtási testületnél dolgozó tisztek mintegy 18%-a nő.”² A nők megjelenése a falakon belül azóta is tart, s ma a tisztek mintegy negyede nő: még az életfogytiglanosakat őrző szege-di csillagbörtönben is több szoknyás tiszt szolgál. Az, hogy pénzügyi, személyzeti vagy egészségügyi vonalon sok a nő, az természetes, de az, hogy mondjuk, Tökölön fiatalkorú gyilkosoknak egy szoknyás tiszt parancsoljon, ekkor még merőben szokatlan jelenségnek számított.

Az 1978-79-es bv. kodifikáció – amely fegyházra, börtönre és fogházra csökkentette a fokozatok számát – szélesítette az elítéltek külvilággal való kapcsolattartási lehetőségeit, s új intézményként az öt év feletti szabadságvesztés személyiségkárosító hatását csökkentendő bevezette az „átmeneti csoportot.” (Gondoljunk csak arra, milyen katarzis a nevelő oldalán húsz év leteltével egy villamoson utazni s megtudni, hogy egy jegy névértéke több százszorosa, mint az ítélet idején volt.) Ugyancsak új intézményként bevezették a személyiségzavarban szenvedő pszichopaták és alkoholisták kezelésére és a terápiás munkavégzésre kijelölt gyógyító-nevelő csoportokat. (Nagyfán komoly orvosi stáb foglakozott velük.) A nyolcvanas évek válsága és a börtönnépesség váratlan növekedése azonban megakadályozta a deklarált elvek következetes megvalósítását.³ S nemcsak az: sokan mondták, hogy a mindent eluraló liberalizmus ártalmas. A kádári kisember is hitt abban, hogy azért

2 Jelentés az MSZMP kongresszusa határozatainak végrehajtásából a büntetés-végrehajtásra háruló feladatok teljesítéséről. Bp., 1976. november 29. BVOP Irattár.

3 Bonifert Ádám IM miniszterhelyettes novemberi értekezleti beszédéből egy részlet: „Jelenleg fejlesztésre alig van lehetőség, jórészt a működéshez elengedhetetlen folyamatos feltételek biztosítása köti le az erőforrásokat.” S három oldallal később: „Ezzel szemben a fogvatartottak létszáma átmeneti csökkenés után ismét elérte az 1978-as, sőt ma már az 1973. évi közel 20 ezer fős szintet. A befogadó kapacitás ilyen terhelése a nevelési feltételek várt javulását tehát nem eredményezte.”

van bűnözés, mert az ítélkezési gyakorlat enyhül. „Nem fejlődött önálló tudomány maga a büntetés-végrehajtás sem” – állapította meg szomorkásan dr. Lukács Tibor, az IM tudós osztályvezetője.⁴ Az országos parancsnokság által 1982 és 1989 közt megjelentetett Módszertani Füzetek szerzői pedig komoly kísérletet tettek ebben az irányban, elég, ha a szerkesztő bizottságból megemlítjük Fejes Imrét, Ilovsky Vladimirt, Palotás Miklóst, Vincze Tamást vagy Lőrincz Józsefet: többükkel fogunk találkozni a későbbiekben is a „börtönológia” tudományának terén.

Fejes Imre, mint a BVOP nevelési osztályának vezetője például javaslatot tett arra, hogy a költségvetési kereteken túl más erőforrásokat is kéne a részükre biztosítani, hiszen olyan hiányokat pótolnak börtöneink, amelyek társadalmi bajok, törésvonalak eredői. Általános iskolákat tartanak fenn a börtönök – írta –, s negyvenéves korig kötelező a tanulás. Kórházakat tartanak fenn kívülről hozott betegségek gyógyítására, külön foglalkoznak a fiatalkorúakkal és a cigány szubkultúrából származókkal, akiknek többségéről szüleik soha nem gondoskodtak s írni-olvasni is alig tudnak. A szellemi visszamaradottság az iskoláztatással felszámolható, de ehhez speciális pedagógusok és pszichológusok kellenének – jelentette ki –, hiszen a szakmunkásképzés sem a bévé saját üzemeinek, hanem a népgazdaságnak szól. „Belső használatra” szóló elaborátumában éppen ezért azt javasolta, hogy a börtönüzemeknél a szabad vállalatokhoz hasonló kötelező elvonások maradjanak a BVOP-nál. Az ilyen elképzeléseket tudományos szinten komolyan vették, de a nem is gondoltak arra, hogy átültessék őket a gyakorlatba. A két háború közti, a szabadultak számára anyagi kapaszkodót jelentő rabpénztárak – amelyek pénzét részben a benti keresetek kötelező befizetéséből, részben adományokból töltötték fel – valamilyen más formában való visszaállítása fel sem merült fel. (Képzeljük el, hogy a kormányzó felesége után most az új, szocialista rabpénztár fő patrónusaként az első titkár felesége, Tamáska Mária szerepelt volna.)

Lukács Tibor érdekes elemzést ad a változások sodrába került állomány lelki állapotáról is. Hajdan „a börtönőr a „fehér” világhoz, a „jó” közé tartozott, és vigyáznia kellett a „rosszakra.” Emberi kielégülést adhatott számára az, hogy ő a jó, mert különben nem őrizhetné a rosszakat.” Miután ez a séma megdőlt, s az elítéltek társadalmi státusa emelkedni kezdett, a személyzet többsége értetlenül figyelte az eseményeket, s nem támogatta a változásokat. S miközben az őr egykori kivételezett státusát a nyolcvanas évek mindent leleplező írásai megrendítették, a közvéleményt csak a rab sorsa, az övé nem érdekelte. Amikor a pártvonalról jött, de a bévét módszeresen „kitanult” s tisztjei által is becsült dr. Nagy Tibor vezérőrnagy 1988-ban, majd tíz év után nyugdíjba ment, a központ éppúgy, mint ez egyes

Az IM BVOP és a Legfőbb ügyészség közös értekezletének rövidített jkv.-e 1982. november 5. és 8. o. BVOP Irattár.

4 Lukács Tibor: Feljegyzések az élők házából. Gondolat, Bp., 1979. 272.o.

börtönök olyan válság középpontjába kerültek, amelyet ugyan nem ők idéztek elő, de amelynek kezelésére igen korlátozottak voltak az eszközeik. Mint Hajnal László Gábor írta kis rabkönyvében, „elsorvadtak a bévéseknél is a korábbi anyagi-erkölcsi kiváltságok, már nem lehetett kis növésű, „térdzoknis” fegyőröknek üvöltve terelgetni az egyébként megérdemelt büntetésüket töltőket. Hovatovább csak arra emlékezhetnek büszkén a régi dicsőségből: akkor is úrnak szólították őket, amikor másoknak az elvtárs dukált.” Az értékvesztés egyértelmű volt: szabadidejükben kerülni kezdték az egyenruhában járást, rendszerváltás után pedig lekommunizálták, sőt, leavószták egymást. A vagányabb zsvány 1990-ben már súlyosabb körülmények nélkül vigyorogetott a fegyőre, hiszen eltűntek a félelmet keltő, durva fegyelmező eszközök.

NAGY IMRE TEMETÉSE ÉS A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS

A kivégzetteket 1979-ig jeltelen sírba temették, s erről nyilvántartást nem vezettek. Amikor Nagy Imréék temetése szóba került, a Kádár Jánost félreállító új pártvezér, Grósz Károly meglehetősen kárörömmel arra hivatkozott, hogy a rendelet még magától Nagy Imrétől származik. Az azonban köztudott volt, hogy az ötvenhatosokat a Gyűjtő kisközségében végezték ki, s innen kerültek az Új Köztemető 301-es parcellájába. Amikor 1988 nyarán Grósz az Egyesült Államokban járt, kénytelen volt kijelenteni, hogy biztosítani fogják a kivégzettek végtisztességét, s a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya elrendelte a kérdés gyors rendezését. Ezt követően az IM-ben Borics Gyula államtitkár vezetésével egy háromtagú kis bizottság alakult, amelynek kulcsfigurája dr. Tari Ferenc, a BVOP akkori általános parancsnokhelyettese lett. Közben, – mint az ügy történetét ismertető 2007 évi tanulmányában írja – Pajcsics József rendőr ezredes is megbízást kapott, hogy keresse meg Nagy Imréék földi maradványait. A megbízás akkor született, amikor a rendőrség a június 16-i, a 301-es parcellánál gyülekező emlékezőket durván szétkergette.⁵

Temetni pedig kellett, mint erről Eörsi István Antigóné c. átirata is tanúskodott: a temetetlen holt átkot hoz Theba városára. Pajcsics, Tari és a kivégzettek családtagjainak információi alapján aztán megkezdődött a kutatás kinn a terepen. Kísérteties mondat: „Gyenes Judit birtokában volt például Maléter Pál egy foga, vagy megvolt Nagy Imre protézise, ami az azonosításnál szinte perdöntőnek bizonyult. (Elferdült ajak, csak oda illeszthető protézis.)” Pajcsics megtalálta a BM titkos iratárában a „Darázsfészek” dossziét, amely pontosan tartalmazta a kivégzés utáni, a

⁵ Tari Ferenc: Nagy Imre és mártírtársai újratemetése. Börtönügyi Szemle, 2007/4. sz. 65-74.

Kisfogház udvarán, majd a későbbi, a 301-es parcellába történt elhantolás leírását. Az utóbbi 1961 februárjában volt, amikor a teljes őrseget lecserélték s rendőröket vezényeltek ki helyettük. Az exhumálásnál „derült ki, hogy a kivégzetteket arccal a föld felé, valamilyen zsákvászonba csavarva, drótkötéllel átkötve temették el.” (Van, aki azt állítja, ez a megbélyegző temetés pravoszláv szokásra, bosszúra utal.)

1988. június 16-án a Hősök terén ravatalozták, majd – Nagy Imre kivételével – a 301-es parcellába temették el a mártírokat. (A Nagy Imre per vizsgálati anyagát tekintve azonban a mártír szóhasználat kissé elhamarkodottnak tűnik: a hatalom saját soraiban tisztogatott, akárcsak a Rajk per idején. Igaz, nem véletlen, hogy épp őket, „renitenseket” adták bakó kezére.) A temetés után is folytak a kihantolások és azonosítások, amelyeket az Orvosszakértői Intézet munkatársai végeztek el Susa Éva vezetésével, s lassan kialakult a mai emlékpark. Kétségtelen, a bévések szerepe igen nagy volt a nagy temetés előkészítésében: talán ennek is köszönhető, hogy az SZDSZ-en belüli radikálisok követelése ellenére a testület nem alakult át civil szervezetté: megőrizte az egyenruhát. Mundérzület – viccelődött a sajtó. Igaz, a szubkultúrák népe minden rendű rangú formaruhát szíve mélyéből utál. De kényszerrel csak annak láttán érez. A civil maskara nem érdekelte volna.

A BÖRTÖN OLYAN, MINT A TINTAHAL...

Kun László, a rendszerváltás idejének új országos parancsnoka 1988 és 1990 kritikusi esztendeiben igazgatta a börtönvilágot. Kun KISZ vonalról jött, jó verbális készségekkel s egy olyan csemetével, akinek dolgait nem győzte elsimítani. 1989 novemberében elgondolkoztató interjút adott a Magyar Nemzet számára, amelynek a riporter egy börtönügyi szakembert idézve a fenti címet adta, azaz hogy: „a börtön olyan, mint a tintahal: közeledésre festéket lövell s eltűnik a maga kavarta homályban.” A riporter kérdéseire válaszolva a parancsnok elmondta, „sajnos, előfordul, hogy az elítéltek között tettelegességre, fizikai erőszakra kerül sor, s nem ritka a gyengébb társak sérelmére elkövetett szexuális erőszak sem.”⁶ Ez akkor, mintegy beismerésként újdonságnak számított, mint ahogy a homoszexuálisokkal való bánásmód kedvező megváltozása is. Természetesen szóba kerültek a megvesztegetések is. „A közel nyolcezer fős személyi állomány tagjai, dolgozói közül évente körülbelül 8-10 olyan ember akad, aki – bizonyíthatóan – anyagi ellenszolgáltatásért vagy szívességből korrupciós kapcsolatba kerül az elítéltekkel. Előfordul, hogy az őr, a felügyelő pénzt, élelmet, szeszes italt, levelet vagy valamilyen tiltott könyvet csempész be az elítéltnak. A vétkeket a legtöbbször elbocsátjuk a testülettől.” A fő

6 Balla Péter: Van-e korrupció, erőszak, öngyilkosság? A börtön olyan, mint a tintahal... Magyar nemzet, 1989. november 9.

kábítószernek ekkor még a gyógyszer és a méregerősre főzött doboznyi tasakból készült tea számított: a dobizás „repülni” tanította a rabot. Az igazi üzlet, a kábítószer és a börtöngeng még alig kísértett. Joggal hangzott el hát: „Egy nagy adag cinizmussal úgy lehetne fogalmazni, hogy a korrupció a börtönön belül nem más, mint a börtönrendszer működésének egyfajta káros szükségszerű mellékterméke.” (Ma már milliomosként jönnek ki a rivotrillal s más tudatmódosítókkal kereskedő elítéltek a börtönből, s szlengjükben megvető hangsúllyal szerepel az árja kifejezés.)

A munka szentségéhez még ragaszkodott a vezetés, bár a rabüzemek a csőd közelebe sodródtak: „A büntetés-végrehajtási intézetekben a munkavégzés nemcsak jog, hanem kötelezettség. Nyugat-európai börtönügyi szakemberek nagy elismeréssel szólnak erről a teljes foglalkoztatási szisztémáról. A jogszabályban foglalt köteleységünk, hogy az elítéltek munkájukért tisztességes bért kapjanak. Ebben az évben több mint tíz százalékkal emeltük fel a béreket, de keresetük ennek ellenére sem éri el a kívánt szintet, 2500-30000 forint körül mozog. Kizsákmányoljuk-e a rabokat?” A kérdés költői. Ma is fel lehet tenni. S azon sem lehetne vitatkozni, hogy a börtönön belüli öngyilkosságot segélykiáltásként kell-e értelmezni. Segítség azonban, főképp a fiatalok börtönében, alig van.

A Németh kormány s egyáltalán a szocialisták amnesztiát ígértek az elégedetlenkedő börtönnépességnek, de az 1989-es részleges amnesztiák a nagy ígélet beváltását a polgári kormányra hagyták. A BVOP statisztikája szerint 1987-ben 6, 1990-ben 14, 1991-ben pedig 12 alkalommal volt zendülés vagy annak minősített fegyelemsértés börtöneinkben.⁷ Debrecenben ört ejtettek túsul, Sopronkőhidán és Balassagyarmaton sztrájkolgattak, a váci fegyházban pedig a „szőrök”, a szigorított őrizetesek éhségstrájkja idején az egyik – a többieknek eladósodott elítélt valószínűleg adóssága elengedése fejében – felgyújtotta magát. (A balhé sikerült: ő meghalt, több száz „szőr” pedig szabadult.) A miskolci börtönlázadás veszélyesnek indult, de gyorsan megfékezték: még a sátoraljaújhelyi börtönből is jött egy különítmény fegyőr rendet teremteni. 1989-ben elengedték a baracskai börtönből a katonai szolgálatmegtagadókat – mintegy nyolcvan volt, többségükben Jehova tanúi –, s végül nem csináltak politikai foglyokat a szkínhed-per vádlottjaiból. (Másodfokon csökkentették ítéleteiket s szabadlábra helyezésükkel elkerülték a beharangozott cigány-szkinhed összecsapást a Gyűjtőfogházban.) Az utolsó, izgatás miatt bezárt politikaiak, az „államellenesek” is még a Németh-kormány idején szabadultak. A bévé vezetés ügyesen taktikázott ezekben a kritikus években, s a nagy amnesztia – mintegy 3000 köztörvényes elítélt szabadon bocsátása a polgári kormány, Balsai dr. minisztersége alatt – kiengedte a gőzt a kazánból.

7 Fogolyzendülés, fegyelemsértések alakulása, 1981-1992. BVOP Irattár.

Dr. Horváth Attila

Agitáció és propaganda az ifjúság átnevelése érdekében Magyarországon, a szovjet típusú diktatúra idején

A lenini agitáció és propaganda révén Magyarország is olyanná vált, mint egy hatalmas átnevelő tábor.¹ A pártvezetés kisajátította minden információforrást a külvilág felé, és a véleménynyilvánítást is monopolizálta. Egy fiktív világképet építettek fel, amelyet az embereknek el kellett hinniük, vagy úgy kellett tenniük, mintha elhinnék. A cél az emberek átnevelése, ezért az egész lakosságot (még a felnőtteket is)² különböző iskolákba, tanfolyamokra küldték, hogy megtanulják az új eszmerendszert. A totális propaganda eszközei rendkívül széles körűek voltak. Az élet minden területén jelentkeztek: a névadó ünnepségtől az óvodán, az iskolán, a munkahelyen át, egészen a nyugdíjas otthonig. Minden eszközt ennek a célnak rendeltek alá: sajtó, rádió, televízió, film, kultúra, oktatás, sport, könyvkiadás stb. Az embereket olyan mesterséges környezettel vették körül, amely még a képzeletvilágukat, vágyaikat, értékítéleteiket is befolyásolták. A propaganda a legkisebbeknél mesékkel (pl. Leninről, Sztálinról, Rákosiról stb.) gyermekkönyvekkel, gyermekműsorokkal, példaképek és magatartásminták bemutatásával kezdődött.³

1 Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. Budapest, Magvető, Párizs, Magyar Füzetek, 1991. 253. o.

2 Pl. a Marxizmus Leninizmus Esti Egyetem stb.

3 A szülőket jogszabályok kötelezték ugyanerre a feladatra. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. tv. 75. § (1) bekezdés előírta, hogy a gondviselőknek: „Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemben történő nevelését.”

A propaganda technikusai öt alapelvet alkalmaztak:

1) Leegyszerűsítés elve: minden tényezőt egyszerűsíts le a jó és a rossz, a barát és az ellenség egyszerű képletére (burzsoázia–munkásosztály, imperialisták–Szovjetunió stb.). A társadalmat a tömegemberek csoportjaként fogták fel, amely reakcióit, viselkedését szuggerálható minták alapján próbálták befolyásolni, irányítani. Kliséket, divatszavakat, szlogeneket, leegyszerűsített képeket használtak fel erre a célra.

2) A torzítás elve: ellenfeledet durva rágalmazással és kigúnyolással foszd meg a hitelétől (pl. a koncepciók perekben elítélteket nemcsak államellenes összeesküvéssel, tehát politikai bűncselekménnyel vádolták, hanem köztörvényes bűncselekményeket is rájuk fogtak, gúnyrajzok jelentek meg róluk, esetleges testi fogyatékoságukat, származásukat, nevüket is kigúnyolták stb.). Az ellenség képet állandóan súlykolni kellett, hogy azt sugallják: ördögi természetű és morálisan elfogadhatatlan.

3) A transzfúzió elve: a célközösség által elfogadott értékeket a saját céljaiknak megfelelően használták fel.

4) Az egyöntetűség elve: a pártelit álláspontját, nézeteit úgy tüntették fel, mintha az minden helyesen gondolkodó ember egybehangzó álláspontja lenne. Egyszerű munkásemberek, közismert közéleti személyiségek nyilatkozataival erősítették mindezt. (Lásd: pl. a napilapok levelezési rovatát, ahol még egy általános iskolás is hibátlanul sorolta fel a párt éppen aktuális álláspontját.)

5) A hangszerelés elve: különböző feldolgozásban és hangszerelésben vég nélkül ismételtették ugyanazt az üzenetet.⁴

A manipuláció egyik eszközeként egyes fogalmak új nevet kaptak. Pl. akik Magyarországról külföldre szöktek, azokat nem „emigránsoknak”, hanem a pejoratívabb hangzású „disszidens” kifejezéssel illették.⁵

Jellegzetesen új szavakat kreáltak: éberség, röpgyűlés, tömegszervezet, alapszerv, politikai bizottság, központi vezetőség, bolsevik, mensevik, népbiztos, pártközpont, párttitkár, pártmunkás, pártépítés, pártlap, tömeggyűlés, tagjelölt, tagfelvétel, testvérpárt, bizalmi, munkásőr, faliújság, küldöttértekezlet, munkásmozgalom, termelési viszonyok, sztahanovista, kombájnvezető, élüzem, bérlakás, kulák, brigád, agitáció, káder, békeharc, béketábor, kulturális forradalom, csasztuska, életanuló, elvtárs, zakatolás, diszpécser stb.

Állandóan különböző jelzőket kellett használni: a munkásosztály: „hős”, „bátor”, „nagyszerű”, „élenjáró” stb. Rákosi Mátyás: „Sztálin elvtárs legjobb magyar tanítványa”, „kipróbált”, „messzetekintő”, „szeretett”, „bölcs vezér”, „építőmunkánk első

4 Davies, Norman: Európa története. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 472. o.

5 Pokol Béla: Médiahatalom. Válogatott írások. Budapest, Windsor, 1995. 121. o.

tervezője”, „pártunk szeretett vezére”, „nagy tanítónk”, „bátorítónk”, „szeretett édesapánk”, „sikereink kovácsa”, „lángeszű”, „zseniális”, „biztos kezű kormányos” stb.

A marxista irodalomelmélet szerint az író feladata a kapitalista társadalomban a társadalombírálat, a szocializmus építése közben pedig a fennálló rend igénylése, propagálása. Ennek az új stílusnak három fő ismérve volt:

1. a pártosság: a párt stratégiájának lebontása taktikai (napi politikai) feladatokra (ezt Leninnek egy 1905-ben írt cikkére hivatkozva tették);

2. az eszmeiség: amely a „társadalmi haladást” képviselő hősök didaktikusan elhelyezett alakjának bemutatását (pozitív hős) írta elő;

3. a népiesség: amely egyrészt stílus, másrészt a nemzeti jelleg óvatos kidomborítását jelentette. Ez az igény Sztálintól származott, aki a tőle megszokott frappáns fogalmazásában „a formájában nemzeti, tartalmában szocialista” irodalmat helyeselte.⁶

Az irodalmi formát illetően egyfajta naturalisztikus-pedagógikus közérthetőség vált követelménnyé, a tartalomnak pedig a hivatalos szervek által kijelölt aktuális témákat kellett agitatív színezettel és bizonyos extenzitással tükröznie.⁷ Ennek fontos eleme a sematizmus, amely kötelezően írta elő a szocializmusért folytatott harc, az éppen soron levő legfontosabb feladatok, valamint a dicső (munkásmozgalmi) történeti múlt ábrázolását. A fennálló politikai irányvonalat, helyzetet mindig lelkesen helyeselni kellett, legfeljebb a múltbéli hibákból lehetett emlékeztetést tenni. Azt is megfelelő óvatossággal.

Pozitív hősnek kellett szemben állni a negatív szereplőkkel. Mindegyiküknek megfelelő származásúnak, az előírtnak megfelelő társadalmi réteghez tartozónak kellett lenniük. Ahogy közeledtek a mához, úgy kellett tompítani a konfliktusokat, hiszen a szocializmusban megszűntek az antagonisztikus ellentétek, csak a beférkőzött ellenséget kellett legyőzni. A filmgyártás terén is hasonló tendenciák érvényesültek. A készülő filmektől gyors és praktikus hatást vártak el. Pl.: a pozitív hősként szereplő párttitkár színre lépése, beszélgetés az ingadozó dolgozóval, rövest jó útra tereli azokat, akik hibáztak.⁸ Állandóan visszatérő elemeket variáltak: az ellenség alattomosan, a jóindulat álarcában igyekszik a termelést akadályozni, de végül is lelepleződik. Egy munkás valamilyen kis hibája folytán ellentétbe kerül munkatársaival, de végül a párttitkár bölcs rábeszélése jó útra téríti. A termelésben mindenki magasabb százalék elérésére törekszik, valaki azonban lemarad, és

6 Czigány Lóránt: Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990. 55–56. o.; Sárközi Máttyás: „Ő mondta meg ki voltál...” Irodalmi élet a Rákosi-korszakban. In: Századvég, 1987/4-5. 38. o.

7 Szerdahelyi István: A magyar esztétika története: 1945-1975. Budapest, Kossuth Kiadó, 1976. 5. o.

8 Szilágyi Gábor: Tűzkereszttség: a magyar játékfilm története, 1945-1953. Budapest, Magyar Filmmintézet, 1992. 218. o.

ezzel az egész brigád teljesítményét rontja. Segítenek neki, mire a lemaradóból is jó munkássá válik. Egysíkú, egyetlen tulajdonságot megjelenítő szereplők vagy elvetemülten gonoszak és kártékonyak, vagy becsületes és jó szándékú hősök. Minden korszaknak megvoltak a sablonos figurái: pl. a bölcs, de sokat szenvedő jobbágypár, a dözsölő földbirtokos stb.⁹

A rádió és a televízió még az újságoknál is hatékonyabb propagandát folytatott, hiszen üzenetüket a legszélesebb rétegekhez is mindenfajta kritika nélkül el tudta juttatni. Megkönnyítette a propagandisták helyzetét az is, hogy Magyarországon a legtöbb család a nyolcvanas évek végéig csak a hivatalos, magyarországi adásokat tudta fogni. (A műholdas adásokat csak a rendszerváltozás után kezdték sugározni.) A Magyar Televízió kezdetben egyetlen csatornával rendelkezett, majd később kiegészült a 2-es műsorral (1971). A Magyar Rádió az egész ország területére csak a Kossuth és a Petőfi Rádió adását sugározta.¹⁰ Ennek következtében a hallgatottság, illetve nézettség rendkívül magas volt. A legnépszerűbb műsoroknál 80–90%-os! A politikai vezetés a média monopolhelyzetét kihasználva a műsoridő jelentős részét nyílt politikai üzenetek közlésére használhatta fel, de az adásidő többi részében az irodalmi, tudományos, ismeretterjesztő adásában, de még a szórakoztató műsorokban, kabarékban is közvetve próbálták befolyásolni a magyar lakosságot.¹¹

Sándor György, a televízió műsorigazgatója, a műsorkészítés és az elméleti munka felelőse erről így nyilatkozott: *„Mi sohasem tagadtuk a tudatos, pártos válogatás elvét, a közlésre kerülő tények, adatok, ismeretek, alkotások feladatát a szocialista ember formálásának célját ...a rádió és a televízió mindenekelőtt politikai intézmény és nemcsak tájékoztató közleményeit, hanem ismeretterjesztő és szórakoztató tevékenységét is meghatározza a politikai feladat, a politikai célpont. Ez közelebbről azt jelenti, hogy valamennyi műsor közös törekvése a szocialista tudat alakítása, a dolgozók társadalmi aktivitásának kifejlesztése. Azokra az információkra, azokra az ismeretekre és azokra az alkotásokra van szükség, amelyek az embereket szocialista módon tanítják gondolkodni és dolgozni. Nincs helye a műsorban ellenséges*

9 Balogh Gyöngyi – Gyürei Vera – Honffy Pál: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2004. 74. o.

10 A Szabad Európa Rádiót folyamatosan zavarták. Lásd: Balás B. Dénes: Rádiózavarás Magyarországon (1950–1979). In: Rádió Technika Évkönyve. 2002. 170. o.; Palkó László András: Hidegháború az éteren át (A Magyar Rádió és a külföldi adók viszonya a Rákosi-korszakban). In: Valóság, 2008/9. 81. o.; Révész Béla: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956). In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, Szeged, 1996. 13., 59. o.; Simándi Irén: Magyarország a Szabad Európa rádió hullámhosszán, 1951–1956. Budapest, Gondolat, 2005.

11 MOL M-KS 188f. 5/396. ö.e.

szándékú, a szocializmussal szemben álló, azt tagadó, a dolgozó embert megvető közleménynek, alkotásoknak.”¹²

Ugyanezen elveket fogalmazta meg a rádió államosítása után kinevezett igazgató, Szirmai István: „A rádió nemcsak szórakoztató üzem, dolgozó népünk harcos szerve is, amelynek gyomlálni, irtania kell a kulturális életünkbe beütő reakciós imperialista, kispolgári befolyásokat.”¹³

A Magyar Rádióban „Miska bácsi” gyermekműsorában egy „magyar édesanya” levelét idézte: „Kislányomnak Sztálinról” címmel. A gyermek szomorú kérdése: „Hát én már nem fogom látni?” – a válasz: „Te a világbékét is megéled, és a világbékében vidáman, frissen, fiatalon, mintha csak Terád mosolyogna ... látni fogod őt. Te megéred a kommunizmust és édes, drága kicsi lányom, ne sírj hát, hanem neved, és a kommunizmus ragyogó fényében rá ismersz majd ... őt fogod látni ... Sztálint!”¹⁴

Hasonló módszereket alkalmaztak a filmgyártás terén is. Lenin híres, 1922-ben elhangzott mondatát: „az összes művészetek közül számunkra a legfontosabb a film” elvét valószínűsítették meg. Az államosított filmgyárat átállították propagandafilmek gyártására. Ez természetesen a játékfilmekre is vonatkozott. Ettől kezdve leginkább a pártvezetés által megrendelt többszörös cenzúrán átment filmeket vetítették le.

Rákosi Máttyás vezérkultusza is a sztálini mintát követte. A párt lapja szerint: Rákosi „Sztálin legjobb, leghűbb, legkövetkezetesebb, legkristálytisztább magyar tanítványa.”¹⁵ (Pl. Sztálin 70. születésnapjára szervezett ünnepést utánozták Rákosi 60. születésnapjánál.) A Magyar Írók Rákosi Máttyásról című antológiában Kossuth utódaként ábrázolták, Örkény István írásában 1919-ben Rákosi nagy beszédet mond Rákóczi fája alatt és ez lelket önt a katonákba és visszaverik az inváziós csapatokat.¹⁶ A többi műből kiderül, hogy Rákosi vezér, tanító, apa egy személyben. Rákosi életét tanították az óvodától az egyetemig. Illés Béla Rákosi-életrajzából megtudhatta az ország lakossága, hogy Rákosi falusi kovács nagyapja „részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, egyenesítette a felkelő parasztok kaszáját.” Illés Béla kapcsolatba hozta Rákosit Bebellel, Rákóczi Ferencsel, Marxszal, Engels-szel, Leninnel, Sztálinnal.¹⁷

12 Sándor György: Rádió, televízió-művelődés. In: Népművelési értesítő 1968/4. 304. o.; Vö. Murai György: Adalékok a Magyar Televízió történetének kezdeteihez. In: Múltunk, 1993/1. 77. o.

13 Magyar Rádió, 1949/34. sz.

14 Ráczkevi Ágnes: Mesekommunizmus. Egy ünnep változó megjelenítése a Magyar Rádió 1947–1953 közötti gyermekműsoraiban. In: Médiakutató, 2002/tavasz 41. o.

15 Szabad Nép, 1949. február 4.

16 Hajdu Tibor: Kérdőjelek Rákosi Máttyás hiányzó portréjához. In: Élet és Irodalom. 1983. február 11.

17 Illés Béla: Történelmi lecke: cikkek, tanulmányok. Budapest, Művelt Nép, 1952.; Illés Béla: Népünk szabadságáért: Rákosi Máttyás elvtárs életéből. Budapest, Szikra, 1952. Illés Béla: Rákosi elvtárs harcos élete. Budapest, Magyar Foto Dia-Osztály, 1953.

Nevének hallatán az embereknek lelkesen fel kellett állniuk és dübörgő taps mellett harsogni: „Éljen Rákosi! Éljen a Párt!” Születésnapját, március 9-ét megünnepezték. Munkaversenyeket, felajánlásokat tettek. Az Agitációs és Propaganda Osztály utasítására, egységesített képek készültek, propagandafilmeket forgattak.

A Rákosi körül kialakított vezérkultusz lényegét Gerő Ernő operaházi ünnepi beszéde határozta meg: „*Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert minden becsületes, magyar, hazánk minden igazi fia érzi, tudja: Rákosi és a Párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!*”¹⁸

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének elődje „Rákosi Mátyás harcos élete” címmel nyitotta meg kiállítását. Rusznyák István a Magyar Tudományos Akadémia elnöke „Rákosi Mátyás és a tudomány” címmel taglalta Rákosi „*rendkívüli képességeit.*” Vadász Elemér a magyar földtanban beállott nagy fordulatról számolt be: „*Munkánk legnagyobb értékmérőjének tartjuk Rákosi Mátyás bizalmának kiérdemlését.*”¹⁹ A Magyar Történelmi Társulat „Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány” címmel rendezett emlékülést: „*A magyar történelemtudomány művelői mélységes hálával és köszönettel fordulnak Rákosi elvtárs felé, azokért az útmutatásokért, amelyekkel a magyar történet annyi fontos kérdését megvilágította. Rákosi elvtársban nemcsak a magyar dolgozók vezetőjét ünnepli, hanem azt a vezetőt, aki történetet alakító munkáját az eddigi magyar történet szükségszerű továbbfejlesztésének, a dolgozó tömegek évszázados történeti törekvései megvalósulásának fogja fel.*”²⁰

Néhány adalék Rákosi Mátyás vezérkultuszáról:

Névadások: Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, Rákosi Mátyás Tanulmányi Verseny, Rákosi Mátyás Tanulmányi Ösztöndíj, Rákosi Mátyás Tanulmányi Érdemrend (levéltár), Rákosi Mátyás Gyermekotthon, Bp., VI. Kmetty u. 31. Rákosi Mátyás Kultúrház, Bp., XIII. József A. tér 4. A Testnevelési Főiskola Rákosi Mátyás Kupája, labdarúgó torna

A Kádár-rendszer tanult a Rákosi-kultuszból, s a magyar lakosság is immúnissá vált 1956 után a direkt politikai propagandára. Ezért Kádár János vezéri kultuszát sokkal áttételesebben, ravaszabban és ötletesebben építették fel. Jóval kevesebb Kádár-képet tettek ki a közintézményekben, nem neveztek el róla már életében gyára-

18 Révai József: Rákosi Mátyás hatvan éves. In: Társadalmi Szemle, 1952/2–3. 100–106. o.

19 Szabad Nép, 1952. március 8.

20 Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközössége Molnár Erik vezetésével: Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. Budapest, 1952. 7. o.; Vö.: MOL M-KS 267.f. 65. 388.ö.e.; Apor Balázs: A Rákosi-kultusz kialakulása és megnyilvánulásai 1945 után. In.: Sic Itur Ad Astra, 1999/11. 97–128. o.; Kardos László: Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. In: Irodalomtörténet, 1952/2. 133. o.; Cs. Szabó László: Atya, fiú, szentlélek. In: Látóhatár, 1953. 60–61. o.

kat és intézményeket stb. A Kádár Jánosról megjelent életrajz,²¹ bár nem véletlenül, a más hasonló köteteknél jóval olcsóbban, 26 forintért volt megvásárolható, és első kiadását 100 ezer példányban néhány nap alatt „*elkapkodták*.” A Magvető Könyvkiadó valamilyen csoda folytán nem mondta, hogy a könyv gyors utánnyomása „*technikailag megvalósíthatatlan*,” hanem 3 nappal később már több tízezres szériát terített szét az ország könyvesboltjaiban. 1986-ig négy kiadást ért meg és félmillió példányt ért el. Az sem véletlen, hogy a könyv két lektora Aczél György és Óvári Miklós,²² a Politikai Bizottság tagjai voltak, és a műnek nem kellett végigmenni az akkor kötelező cenzori procedúrán.

A Kádár Jánosról kialakított kultusz esetében mégis fontosabbnak tűntek az informális csatornákon át működtetett, suttogó propagandával erősített legendák: Azt terjesztették Kádárról, hogy szerény és puritán ember, aki korábban becsületes, szorgalmas munkásember volt. (Valójában sohasem volt gyári munkás.)²³ Személyesen megtapasztalta a dolgozók bűját, baját. Emellett a nyugati emigráns sajtóban megjelent cikk alapján tudni vélték, hogy Kádárt Rákosi ÁVH-ja megkínozta, körmei azért V alakúak, mert gyufaszálakat vertek alájuk, és azokat meggyújtották, majd Farkas Vladimir (Farkas Mihály fia) a szájába vizelt.²⁴

Börtönből való kiszabadulása óta éjt nappallá téve dolgozott a magyar népért. 1956-ban Kádárral a kisebbik rosszat kaptuk, hiszen visszatérhetett volna Rákosi vagy más keményvonalas is. Kádár, miközben „*összekacsint*” a népével, fél szemmel a moszkvai vezetőket figyeli, és ügyesen lavírozva védi a magyar érdekeket a szovjet vezetéssel szemben. Megvan a magához való esze, ha nem lennének itt a szovjet megszálló csapatok, csodákat művelne ezzel az országgal. A pártelit hasonló embereivel szemben szerény, semmilyen egyéni hasznot nem húz,²⁵ pedig tehetné. Rendszeresen le is teremti a hatalmával visszaélő elvtársait. Sokan tudni vélték, hogy csirkéket nevel az udvarán, hokedlin, kanállal eszi a grízés tészta. Jól tudott ultizni és sakkozni, kijárt focimeccsre, tehát „*jó magyar ember*” volt.²⁶

21 Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi háttérrel. Budapest, Magvető Kiadó, 1982. Gyurkó László nem sokkal ezután Kossuth díjat kapott.

22 Óvári Miklós (1925–2003): kommunista politikus, a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának a vezetője.

23 Huszár Tibor: Kádár: a hatalom évei, 1956-1989. Budapest, Corvina, 2012. 24. o.

24 Farkas Vladimir könyvében cáfolta, hogy megkínózták volna Kádárt (Lásd: Farkas Vladimir: Nincs mentség: Az ÁHV alezredese voltam. Budapest, Interart, 1989. 614–615. o.). Kádár is azt nyilatkozta Kanyó Andrásnak, hogy nem bántották. Lásd: Kádár János: Végakarát. Az interjút készítette és a dokumentumokat válogatta: Kanyó András. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat, 1989.

25 Az egyszerű átlagember nem tudott Kádár vadászatairól és a rendelkezésére álló kastélyokról, nyaralókról.

26 Szerencsés Károly: Eltért az évtized: adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez. Budapest, Kairosz Kiadó, 2010. 235. o.

A szovjet típusú diktatúrákban a propagandisztikus hatás mellett a szimbolikus elnyomás eszközeként arra kényszerítették az embereket, különösen az iskolás gyermekeket, hogy részt vegyenek olyan felvonulásokon, tömeggyűléseken, amelyeken a pártvezetőt, a pártot, a Szovjetuniót stb. ünneplik.²⁷

A felvonulások alkalmával a külső szemlélő számára a legnagyobb hatást a felvonuló tömeg fegyelmezett magatartása kelti. A résztvevő pedig a közösség atomjának érzi magát, akinek nem szabad kilépnie a sorból, nem szabad beszélgetnie, nevetgélnie, hiszen ezzel rontaná a menet pszichológiai hatását.²⁸ A felvonuláson egyébként is az alkalmazottaknak és tanulóknak kötelező volt a részvétel. Megszületett a jelszó: *„A dolgozók ellensége az, aki nem vesz részt a május 1-jei ünnepségen.”*²⁹

A felvonulások utcai dekorációját külön jogszabályokban rendezték. Teljes *„dísz”* kellett alkalmazni a hivatalos ünnepek alkalmával: felszabadulás: április 4., nemzetközi munkásosztály ünnepe: május 2., a Nagy Októberi Szocialista Forradalom: november 7. ünnepén. A nemzeti emléknapokon: március 15-én, augusztus 20-án, az alkotmány ünnepén elég a várost ünnepélyes díszbe öltöztetni. Minden egyéb esetben vagy külön rendelkezés alapján alakították ki a díszítést: születésnap, vendégek fogadása, temetés stb. vagy mindössze zászlódíszít írtak elő.

Az 5.155/1951. BM sz. rendelet szerint: *„Teljes dísz esetén, az összes középületeket és közterületeket zászlókkal, drapériákkal, feliratokkal, és arcképekkel és más időszzerű táblákkal kell feldíszíteni.”* Az *„ünnepélyes dísz”* esetén ez a rendelkezés csak a főútvonalakra vonatkozott.

Az iskolai rendezvényeken a nagyterem berendezéséhez elengedhetetlen dobogó vagy színpad építése, ahol a tömegtől elkülönülve és mindenki által jól látható helyen ülhettek a meghívott párt- és az állami vezetők és az iskola vezetése. Középre a címert, kétoldalt pedig a pártvezetők arcképeit kellett kitenni: *„Vezetőink arcképeinek elhelyezésénél Lenin elvtárs arcképe legyen balról, Rákosi elvtársa arcképe középen és Sztálin elvtárs arcképe jobbról.”*³⁰

Előre kialakított forgatókönyv szerint kellett egyes neveknel, jelszavaknál tapsolni, de a tapsolásnak is kialakították a hivatalos rendjét: a taps és a nagy taps az aktuális ügyek, sikerek, megemlékezéseknél szükségesek, de pl. a jegyrendszer eltörlésének bejelentése percekig tartó tapsot kapott. Viharos taps a Vörös Had-

27 Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 67. o.

28 Berký Imre: A társadalmi érintkezés. A demokratikus ember viselkedési formái a társadalomban. Szeged, Szukits, é. n. 35–37. o.

29 Szűcs György: A „képfelség” elve. In: György Péter – Turai Hedvig: (szerk.): A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Budapest, Corvina Kiadó, 1992. 132. o.

30 Gábor Béla: A kultúrotthon berendezése. Dekorációs megoldások. Budapest, Művelt Nép, 1953. 10–12., 67. o.

seregnek, Sztálinnak,³¹ Rákosinak járt. Sor kerülhetett még helyeslő nagy tapsra, hosszan tartó ütemes éljenzéssel, ovációval együtt járó tapsra, dübörgő vastapsra, lelkes, hosszan tartó tapsra is, ahogy éppen a helyzet megkívánta.

A vastaps egyébként szintén az uralom és a kontroll eszköze. Az állva, lelkesen éljenző, tapsoló tömegben feltűnik az, ha valaki nem tapsol. Még az is, ha csak erőltetetten csinálja. Ezért tehát lelkesen, erőteljesen kellett tapsolnia annak is, aki magában esetleg mást gondolt. Aki viszont tapsol, az aláveti magát a központi akaratnak, önmaga előtt is megszégyenül, hiszen kénytelen szándéka ellenére viselkedni. Egy-egy ünnepség, ahol több tucat tapsra is sor kerül, valóságos tréning az önfeladásra, engedelmeskedésre, megalázkodásra.³²

Szovjet mintára készültek a gyereklapok. A Kisdobos szovjet megfelelője a Murzilka, az Úttörő a Druzsnie Ribjája, a Pajtásé a Pionir volt. Ugyanilyen formátumú és tartalmú lapok jelentek meg a többi szocialista országban is.

Az ifjúsági lapcsalád legfontosabb kiadványa, a Magyar Ifjúság című hetilap 1957. január 5-én indult, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat kiadásában, kezdetben a Magyar Forradalmi Ifjúság Szövetség gondozásában, majd a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (1957-1989) lett a lapgazda. A lap mindenkor főszerkesztője tagja volt a Kommunista Ifjúsági Szövetség legszűkebb körű politikai testületének, az Intéző Bizottságnak, amely valójában a Politikai Bizottságot jelentette. A KISZ egyébként, mint egy „sajtócézar” úgy működött. Kilenc lapot adtak ki, több is közülük százezer feletti példányszámmal (Füles, Pajtás). Emellett saját lapkiadó vállalattal is rendelkeztek (Ifjúsági Lapkiadó Vállalat). A legtöbb újság szerkesztőségében nem csak párt, hanem KISZ alapszervezet is működött.³³ A KISZ Központi Bizottsága 1972. augusztus 25-i ülésén az alábbiakban határozta meg az ifjúsági sajtó feladatát: *„Az ifjúsági sajtónak lényegében hármas igényt kell kielégítenie. Mindenekelőtt az ifjúság szocialista neveléséből a párt ifjúsági szövetségére háruló társadalmi követelményeket; a fiatalság, az egyes ifjúsági rétegek sajátos igényeit; valamint az ifjúság nevelésében meghatározó szerepet játszó társadalmi szervek, intézmények munkájának támogatását és a közvélemény orientálását. E hármas köve-*

31 Berend T. Iván írja le visszaemlékezéseiben, hogy az egyetemen minden tantárgy bevezetése Marx-, Lenin-, vagy Sztálin-idézettel kezdődött. Amikor Varró Tibor, a Könyvvitel című tantárgy előadója a következő szavakat olvasta: „a könyvvitelt Sztálin elvtárs...” nem tudta folytatni, mert a 300 fős évfolyam nyomban felpattant és ütemes vastappsal kísért: „Éljen Sztálin” kiáltással szakította meg az előadást. Lásd: Berend T. Iván: A történelem ahogyan megéltém. Budapest, Kulturtrade, 1997. 76. o.

32 Buda Béla, pszichológus nyilatkozata: Magyar Nemzet, 1989. december 30. 4. o.; Horváth Zsolt: Tá-tá tá-ti-tá, tá-ti-ti-tá. A taps autonómiája. In: História, 1987/5–6. 13. o.

33 Gergely Ferenc: KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története, 1957–1989. Budapest, Holnap, 2008. Gubcsi Lajos: „Magyar Ifjúságot a magyar ifjúságnak.” In: Magyar Sajtó, 1986/4. 6. o.

*telményeknek sajtónk lényegében megfelel, elsősorban a Magyar Ifjúság és a Pajtás, az Ifjúkommunista és az Úttörővezető, de figyelemre méltó eredményeket mutathat fel e tekintetben az Ifjúsági Magazin és a Világ Ifjúsága is...*³⁴

Nemzetközi kitekintést kívánt nyújtani a Világ Ifjúsága, A fiatalabb korosztályhoz a Pajtás, a serdülőket az Ifjúsági Magazin, míg a legfiatalabbakat a Kisdobos és a Dörmögő Dömötör volt hivatva megszólítani. Ezenfelül léteztek a politikailag elkötelezett fiatalok számára készített elméleti- módszertani folyóiratok is: Ifjúmunkás, Úttörővezető, Ifjúsági Fórum, Őrsvezető. Mindegyikük az adott korosztálynak megfelelő módon próbált agitálni: A Magyar Ifjúság a napi politikai kérdésekre koncentrált. Az Ifjúsági Magazin a KISZ-t népszerűsítette. A Világ Ifjúsága a KISZ nemzetközi ifjúsági magazinja, ezért a külföldi kommunista ifjúsági szervezeteket propagálta és természetesen a Világ Ifjúsági Találkozót. A Pajtás képes hetilapja 11-14 éveseknek készült, és az úttörőmozgalom népszerűsítésére szolgált, ezért direkt politikai cikkeket is közölt. A Kisdobosba is igyekeztek minél több propaganda anyagot becsempészni. Pl. több számban is próbálták a szovjet hadsereget népszerűsíteni. Még a Dörmögő Dömötör is, az óvodások lapja a képi ábrázolásokkal próbált vizuális üzeneteket közvetíteni. Pl. a vörös szalag gyakori ábrázolásával.³⁵

A hatvanas évek második felétől igyekeztek színesebbé, érdekesebbé tenni a sajtót. Arra utasították a szerkesztőségeket, hogy adjanak tágabb teret a kevésbé politikus műfajoknak, több sport, rejtvény, kvíz, szórakoztató cikk jelenhetett meg. Természetesen ezeket is úgy kellett elkészíteni, hogy áttételesen szinte észrevétlenül, de politikai üzeneteket közvetítsenek.³⁶

Az iskolákban kötelezővé tették az orosz nyelv tanulását.³⁷ A nyugati nyelvek tanulása egyébként is gyanús, hiszen megkönnyíti a kapcsolatfelvételt.³⁸ Az egyetemeken, főiskolákon kötelező tárgy lett a Szovjetunió története, párttörténete. Az

34 Záhonyi Ede: A magyar úttörősjátó három évtizede 1946-1976. Budapest, Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, 1980. 31-32. o. Szilágyi Erzsébet: A családból az életbe? In: Jel-kép, 1987/2. 51. o. Tomka Miklós: Vita a gyermek- és ifjúsági sajtóról. In: Jel-Kép, 1987/2. 37. o.

35 Beck László: Politika a gyermek- és ifjúsági sajtóban. In: Jel-Kép, 1987/2. 45. o.

36 Vásárhelyi Miklós: A Kádár-rendszer tájékoztatási politikája. A cenzúra visszaállítása 1956 után. In: Valuch Tibor: (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 467. o.

37 Ennek hatására a magyar állampolgárok sem oroszul, sem pedig valamilyen világnyelven nem tanultak meg igazán. Még a 2001. évi népszámlálás adatai szerint is a magyar lakosságnak csak 19,2%-a. (Az Európa Unió országaiban ez az arány 53% tudott valamilyen idegen nyelven.) Lásd: Juhani Nagy János: Gondoltad volna? Debrecen, TKK, é. n. 33. o.; Hadas Ferenc: Dolgozat az oroszoktatásról. In: Mozgó Világ, 1981/8. 44. o.

38 A Debreceni Egyetemen a hallgatók „követelték” az olasz, mint fasiszta nyelv száműzését az universitásról. Lásd: Madarász Imre: A Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének története. In: Debreceni Szemle, 2006/4. 551. o.

Állam- és Jogtudományi Karon külön tanították a szovjet államjogot, büntetőjogot, polgári jogot és eljárásjogot.

Még a természettudományokkal foglalkozó tankönyveket is átírták. Kiderült ugyanis, hogy szinte mindent (rádiót, léghajót, repülő, villanyt, telefont stb.) orszognak vagy a szovjet tudománynak köszönhetünk. Az akkori hivatalos szóhasználat szerint a „világ egyhatodát kitevő” állam minden tudás hordozója, amelyről csak tanulni lehet.

Az iskolai tananyag részévé váltak a szovjet mozgalmi zenék és dalok. A szovjet himnuszról az Amuri partizán dalokig bezárólag. Az iskolai ünnepeken közvetlenül a magyar himnusz követően kellett elénekelni a szovjet himnusz.

A Szovjetunióknak a sportteljesítmények terén is elsőnek kellett lennie a világon. Az 1952-es, Helsinkiben megtartott olimpián az Amerikai Egyesült Államok 40 arany, 19 ezüst, és 17 bronzérmével szemben a szovjet sportolók eredményssorozata 22, 30, 19 lett. Ennek ellenére a magyar sajtóban sikerült olyan pontszámítást kidolgozni, amely a Szovjetuniót repítette az élre.

A megszálló Vörös Hadsereget is megpróbálták népszerűsíteni. A korabeli propagandaképek, festmények, újságcikkek ilyen címekkel jelentek meg „A szovjet harcos megosztja kenyérét az éhező magyar gyerekkel.”, „A szovjet katona csokoládét ad a magyar kisgyermeknek.”, „Édes fiaként fogadja a magyar parasztasszony a felszabadító szovjet Hadsereg harcosait.” stb.

Nagy példányszámban kiadott propagandafüzetekkel pl ilyen módon propagálták a megszállást: „Hogy örült volna Kossuth is, Petőfi is, vagy annak idején Rákóczi, az egész szabadságharcos magyar néppel együtt, ha nemcsak néhány száz vagy ezer önkéntes, hanem egy nagyhatalom szervezett hadserege jött volna a magyar szabadság védelmére.”³⁹

A Szovjetunió és a Vörös Hadsereg támogatása érdekében Illés Béla⁴⁰ nem létező szovjet levéltári forrásokra hivatkozva kitalálta Guszev kapitány alakját, aki az 1849-es orosz intervenció során átállt a magyar oldalra és hősi halált halt.⁴¹ Azt, hogy Guszev kapitány valójában nem is létezett, senki nem merte kijelenteni, különösen azok után, hogy Mikojan⁴² a magyar Parlamentben külön megemlékezett

39 Otta István: Miért tartózkodnak szovjet csapatok Magyarországon? Budapest, Kossuth Kiadó, 1958. 48. o.

40 Illés Béla (1935–1974): 1923 és 1945 között a Szovjetunióban élt, legismertebb regényei a forradalmakat és a háborút idézi: Ég a Tisza (1929), Kárpáti rapszódia (1939), Honfoglalás (1954)

41 Illés Béla: Orosz tisztek Kossuth Lajosért. In: Új Szó, 1945. február 10. 3. o.; Illés Béla: Orosz tisztek Kossuth Lajosért. In: Igaz Szó, 1945. március 13. 3. o.; Illés Béla: A Guszev ügy. Budapest, Budapest Irodalmi Intézet, 1947. Illés Béla ezen műve több kiadást is megélt Magyarországon és külföldön is.

42 Mikojan, A. I. (1895–1978): szovjet (örmény) kommunista politikus. A Politikai Bizottság tagja, Sztálin közeli munkatársa.

Guszev kapitányról. Illés Béla újra és újra írt történetét mások is feldolgozták, sőt a történet bekerült az általános iskolai tananyagba és a március 15-i ünnepi műsorokba. Katonai tiszteletadással felavatták Guszev kapitány emléktábláját a Szabadság tér és Sas utca sarkán, majd 1951-ben a Sas utcát átkeresztelték Guszev utcára.⁴³ (Csak 1990-ben kapta vissza a régi nevét.)

A kommunista párt az iskolát is az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni. Az 1950-es tanterv célként tűzte ki, hogy az iskola „*tanuló ifjúságunkat Népköztársaságunknak öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje.*”⁴⁴ A „*fegyelmezett állampolgárrá*” való nevelés akkoriban az alattvalói magatartás kialakítását jelentette. Ez az oktatási rendszer kiölt minden kezdeményezést a tanulókból és üldözte az önálló gondolkodást. Az új tantervi programokban, tankönyvekben mindenekelőtt az ateista-marxista világnézet terjesztését írták elő, ezért minden egyes tantárgy oktatásának célrendszerét átszőtték az ideológiai, politikai elemek, még az olyan ismeretkörökét is, amelytől távol állónak gondolnánk a direkt politikai nevelés lehetőségét. Ezt konkretizálták a kötelezően és egységesen bevezetett tankönyvek, ellenőrizték a tan- és szakfelügyelők, az iskolák igazgatói és párttitkárai, és ennek a terjesztésére készítették fel a leendő pedagógusokat a főiskolákon és az egyetemeken.⁴⁵

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. évi közoktatási határozata utasításba adta, hogy „*olyan ütemben, amennyiben csak gyakorlatilag megvalósítható, a tankönyvek, a tananyag „sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját.” „Emellett felszólított az ún. „klerikalizmus” és a „burzsoá ideológiák” elleni harcra.*”⁴⁶

A tankönyvkiadás technikai ellátására 1949-ben létrehozták a Tankönyvkiadót. A tananyag-szabályozás joga teljes mértékben az állampárt hatáskörébe került.

Az egész iskolai tananyagot átírták az alsó iskoláktól a felsőoktatásig. A régi tankönyveket igyekeztek kivonni a forgalomból. Az elsőrendű cél az volt, hogy a

43 Vörös Boldizsár: Illés Béla „Guszev-ügye”, avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkekkel és lábjegyzetekkel. In: Krász Lilla, Oborni Teréz: (szerk.): Redite ad cov. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Budapest, 2008. 450–451. o.; Vörös Boldizsár: Írói fikció, mint történelmi legitimáció: a Guszev ügy. In: Valóság, 2008/8. 98. o.

44 Tanterv az általános iskolák számára. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1220-10/1950. VKM sz. rendeletével. Budapest, 1950.

45 Mészáros István: ...kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994. II. 36. o.; Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1975–1990. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1995. III. 72. o.; Donáth Péter: A „kettős nevelésről” az ötvenes években. In: Valóság, 2000/7. 64. o.; Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből (1868–1958). Budapest, Trezor, 2008. 450. o.

46 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal kapcsolatos kérdésekről. In: Köznevelés, 1950/8. 210. o.

mindent átfogó propagandának és manipulációnak rendeljék alá az oktatást és a tudományt. Így lett pl. Liszenko, biológus és agronómus tanítása szinte megdöntetlen dogma,⁴⁷ Engels dialektikus materializmusa és Marx tanai a társadalmi változásokról cáfolhatatlan tétel.

1950. szeptember 15-én adták ki a vallás- és közoktatási miniszter rendeletét, az iskolai hitoktatás rendjéről,⁴⁸ amely már önmagában is drasztikus módon megnehezítette a hitoktatást. A rendelet értelmében hittanórát csak az iskola épületében lehetett tartani,⁴⁹ és csak az utolsó tanítási óra után. Hittanból nem lehet osztályzatot adni, „a vallásstanórákkal kapcsolatban elkövetett mulasztásért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehet.”

A hitoktatót egyházi javaslatra a megyei, illetve a fővárosi tanács bízza meg. A megbízás megtagadható és visszavonható attól, *„aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el.”* *„A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával, (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein és az iskola épületében csak a vallásoktatás alatt tartózkodhatik.”*

A hitoktató munkáját, tanmenetét, óravázlatát szigorúan ellenőrizték és azért az igazgatót tették felelőssé.

A hittanra való beiratkozás minden évben egy meghatározott időpontban (amit rövid időben határoztak meg és lehetőleg ütközött a munkaidővel) és azon mindkét szülőnek meg kellett jelennie és alá kellett írnia a kérelmet. Az iskola igazgató-

47 Liszenko, T. Gy. (1898–1976) támadást indított a genetika tudománya ellen, és azt vallotta, hogy neveléssel meg lehet változtatni az örökletes tulajdonságokat. A növénynevelés terén is szélsőséges nézeteket vallott. Fő művei: *Az élő szervezet és a környezet* Budapest, Szikra Kiadó, 1949. *A biológiai tudomány állásáról.* Budapest, 1949; *Agrobiológia.* Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1950; *A természetes kiválasztódás és a fajonbelüli küzdelem.* Budapest, Szikra Kiadó, 1950. *Az öröklődés és változékonysága.* Budapest, Szikra Kiadó, 1950. *A hőtényező hatása a növényi fejlődésfázisok időtartamára. Kísérletek a pázsitfűfélékkel és gypattal.* Budapest, 1951; *A Szovjetunió állattenyésztésének eredményei és feladatai.* Budapest, Athenaeum, 1950. *A növények szakaszos fejlődése.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. Lásd: Keller, B. A.: *A növények természetének átalakítói: K. A. Timirjazev, I. V. Micsurin, T. D. Liszenko.* Budapest, Budapesti Szikra Nyomda, 1949. Németh Sándor – Szabó Gyula: *Hogyan irányítja Liszenko a növények életét?* Budapest, Tankönyvkiadó, 1951. Hahn Géza: *Micsurin és Liszenko tanítása.* Budapest, Népszava, 1953

48 A rendelet szövegét közölte: Magyar Katolikus Almanach. II. 625–627. o.

49 Templomban csak elsőáldozásra lehetett két hónapig tartó, bérmlásra pedig egy hónapig tartó előkészítő oktatást tartani, heti egy-két órában. Az ifjúság templomon kívüli tanítását szigorúan ellenőrizték, büntették. Pl. Bulányi György atyát kiscsoportos vallásoktatásért 1952. december 9-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Lásd: Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* Budapest, Márton Áron Kiadó, II. k. 501. o.

jának jelentenie kellett a beiratkozók számát a megyei tanácsnak és a névsort pedig el kellett küldeni az illetékes egyházi hivatalba.

Az állampárt városi, községi, valamint iskolai szervezetei, illetőleg a helyi tanácsi művelődési osztályok arra utasították a hitoktatásra jelentkezőket beíró pedagógus-bizottságokat, hogy beszéljék le a szülőket gyermekük hittanra járatásáról. Emellett agitációs brigádok jártak házról-házra, hogy fenyegetéssel vagy hízelgéssel lebeszéljék a szülőket a hittanra való beiratkozásról. A tanulók hátrányos helyzetbe kerültek a továbbtanulásnál, s az is előfordult, hogy a tanárok egy része kigúnyolta a hittanra járókat.⁵⁰ Ugyanez történt a munkahelyeken is. A gyermekeiket hittanra beírató szülők munkahelyi személyi lapjára megbélyegző bejegyzést tettek. Ugyancsak nyomást gyakoroltak az iskolák igazgatóira is, hogy a hittanra iratkozók számát minden eszközzel lecsökkentse.

A hittan tanárokkal szemben a legkülönbözőbb ürügyekkel bírósági eljárást indítottak. Pl. fajtalanság vádjával stb. Így előfordulhatott, hogy hiába jelentkeztek hittanra, nem volt, aki tanított volna az iskolákban. Ezért 1957 után már szinte kizárólag papok tartották a hittanórákat, hiszen az 1949 előtt kiképzett hitoktatók fokozatosan kiöregedtek, más világi hitoktatóképzés az 1980-as évek elejéig Magyarországon nem volt.

1956 egyik fontos vívmányaként rövid időre szabaddá vált az iskolai hitoktatás. Olyan sokan jelentkeztek, hogy gondot jelentett a kellő számú hitoktató biztosítása. A forradalom és szabadságharc leverése után nem sokkal a 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet⁵¹ azonban visszaállította a Rákosi-korszak szabályozását.

Képmutató módon kimondta a rendelet: *„A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törek-szenek.”* Ezt a rendelkezést a lehető legszélesebb körű értelmezéssel érvényesítették. Még a vallásoktatásra való beiratkozásra buzdító prédikációt is büntették.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1974-ben hosszas tárgyalás után abban állapodott meg a Római Katolikus Egyházal, hogy 1975. január 1-jétől heti két alkalommal egy-egy hittanóra tartható a templomokban, de a plébánián már nem! Maximum négy csoportot lehet létrehozni, s ezek közül egynek a diákmise után kell elkezdődnie. Természetesen a hittanoktatásban résztvevők névsorát az Állami Egyházügyi Hivatal helyi szerveinek jelentenie kellett. Ilyen feltételek mellett nem csoda, hogy a hittanra járók száma folyamatosan csökkent. 1949 szeptemberében még az általános iskolások 80%-a, 1951-ben 43,2%-a, 1952-ben 26,4%-a (Budapesten 1,8%-a) 1965-ben 10%-a, 1975-ben 6–7%-a, 1987-ben 3,18%-a iratkozott be hittanórára.⁵²

50 Valuch Tibor: Rekviem a parasztságért. Debrecen, KLTE, 1988. 54. o.

51 Szövegét közli: Magyar Katolikus Almanach. II. 631–635. o.

52 Mészáros 1995. III. k. 58. o.

Gyakorlatilag minden egyes tantárgy oktatását átszőtték az ideológiai, politikai elemek. Ezt leginkább a társadalomtudományoknál tudták megvalósítani. A történelmet a napi politikának rendelték alá. Pl. Révai József azért üdvözölte Kossuth Lajost, mert parancsot adott az ellenséggel együttműködő tisztek és mágnások ki-telepítésére az ország fővárosából. Szinte nem volt a történelemnek olyan eseménye, amelynek nem tudtak volna valamilyen aktualitást adni. Egy tanfelügyelői jelentésből olvashatjuk: „Colbert rendszerének ismertetése kitűnő alkalmat ad a tervgazdaság célszerű szempontjainak megismertetésére.” „Az óra legnagyobb hibája az volt, hogy bár a tárgyalt anyagrészt (a parasztság vándormozgalma a XVIII. században) erre nagyszerű lehetőséget adott, a tanár nem aktualizálta az anyagot a klerikális reakció mai kérdéseire.” „László és Kálmán külpolitikáját a modern imperializmussal kellett volna összevetni.”⁵³ stb.

A történelem oktatásáról a pedagógusok lapjában így írtak: „A jó pedagógus egy kicsit színész is, egy kicsit bíró is. A jó történelemtanár pedig nem is kicsit – politikus [...]. Elovassuk a görög vallásról szóló olvasmányt, majd részletesen ismertetem a mitológikus elképzeléseket az istenekről és főleg a világról. A naiv elképzelések derűtséget, nemegyszer hangos nevetést fakasztanak. Ez az a pillanat, amelyet meg kell ragadni. [...] A továbbiakban egyetlen szóval sem mondom, hogy nincs isten. Sőt, azt bizonygatom, hogy milyen sok van. Lám csak, a görögök mennyivel rendelkeznek. De nemcsak a görögöknél van ennyi isten, hanem másutt is. [...] A fogalmazás: Augustus császár uralkodása alatt született – keresztény legenda szerint – Krisztus, a kereszténység megalapítója. Figyelnek a „keresztény legenda szerint” és a „Krisztus, a kereszténység megalapítója” kitételre. Ez számukra új, igényli a magyarázatot, amely a következő. Krisztus csodatevéséről, születéséről csak keresztény források szólnak, amelyekről feltételezhető, hogy kissé hazabeszélnek. Hát nem furcsa, hogy a kor krónikásai, akik egész sereg apró-cseprő dolgot feljegyeznek, Krisztus csodálatos tetteiről egyetlen sort sem írtak? [...]. Igen jól el lehet mélyíteni a következő gondolatot: a történelem folyamán, ha a pápától segítséget kértek (a terjeszkedő török ellen, a keresztény világ védelmében), bárha dugig tömve volt a kincstára, legfeljebb megáldotta a fegyvereket és harcosokat, vagy imádkozott a győzelem érdekében, de pénzt, katonát nem küldött. Nem mulasztom el megemlíteni például, hogy a nándorfehérvári diadalban a pápa egyetlen érdeme, hogy délben meghúzatja a harangokat [...] Az az ember, akit hite irányít, csak vakon bolyong a világban. Nincs meggyőződve semmiről, mert meggyőződése kialakítását a hit gátolja. Igen érdekes, hogy a vallások mily sokszor akadályozták az elmélkedést, a hívek természet- és társadalomkutató tevékenységét. Miért? Nyilván azért, mert tudták, hogy a tudomány és a hit ellenségek. Okos ember azt fogadja el, amiről meggyőződött. Nos, istenről nem lehet

53 Szébenyi Péter: Feladatok, módszerek, eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1970. 176–177. o.

meggyőződni, őt hinni kell. Olyan istent, amilyent a vallások tanítanak, én még sohasem láttam, tapasztaltam, nem is tudom elképzelni – nem is tudom elhinni.”⁵⁴

Még olyan tantárgyaknál is megpróbálták ezt a módszert követni, amelytől távol állónak gondolhatnánk a direkt politikai nevelés lehetőségét. Néhány tantervi célrendszerből vett alábbi idézet jól alátámasztja a fenti megállapítást: Fizika: „A természettudományos világkép kialakítása és ezáltal a dialektikus-materialista világnézet megalapozása. Harc az idealista világnézet ellen.”⁵⁵

Természetrajz: „A szocialista mezőgazdasági termeléshez, a nagyüzemi növénytermesztéshez és állattenyésztéshez szükséges alapvető ismeretek elsajátítása oly mértékben, hogy azokat a leendő nevelő tanításban felhasználhassa.”⁵⁶

Földrajz: „A Szovjetunió a népi demokráciák és a tőkés kizsákmányolás alatt álló országok földrajzának megtanítása – ezen keresztül a szocialista társadalom és gazdaság magasabbrendűségének bemutatása... Harc a sovinizmus, a kozmopolitizmus ellen, a proletár nemzetköziség érzésének ápolása, szocialista hazafiságra nevelés.”⁵⁷

Az ilyesfajta utasításoknak megfelelően kerültek a földrajz könyvekbe az alábbi megállapítások: „Délkelet-Európa szocialista országai... a legtöbb fejlett tőkés országnál gyorsabban és főleg egyenletesebben gyarapították gazdaságukat, amelyek szerkezetét... a tervgazdaság jóval arányosabbá tette.”⁵⁸

„A tőkés társadalmakban... visszafejlesztették, vagy ki sem építették a tömegközlekedési hálózatot.”

„A szocialista nagyvárosok tervszerű fejlesztése a korábban elhanyagolt városrészeket a többivel azonos színvonalra emelte.”⁵⁹

Rajz: „A szocialista művészetszemlélet kialakítása.”⁶⁰

Matematika: „Az általános iskola számtan- és mértananyagának gyakorlaton alapuló biztos ismerete és áttekintése magasabb szempontból.”⁶¹ Az alábbi matematika példákat eredményezte: „Egy francia gyárban 360 munkás dolgozott. A gyártulajdonos a gyári dolgozók harmadát elbocsátotta, mivel az amerikai iparcikkek beözönlése miatt nem tudta termékeit nagy haszonnal eladni. Hány munkás vált munkanélkülivé?”

54 Torma Győző tanulmánya. In: Köznevelés, 1963. május 10. 274. o.

55 Az általános iskola 4. osztályos tanulóit pl. Farkas Mihály szavai győzték meg II. Rákóczi Ferenc nagyságáról: „Rákóczi Ferenc a szabadságharc vezéréként él népünk szívében. Ő volt a Habsburgok ellen folytatott igazságos háború legendás katonái és politikai vezetője.” Lásd: Negyedik könyvünk. Budapest, 1952. 129. o.; Tanterv, Budapest, 1951. 20. o.

56 Tanterv, Budapest, 1951. 22. o.

57 Tanterv, Budapest, 1951. 24. o.

58 Földrajz, II.

59 Földrajz, I.

60 Tanterv, Budapest, 1951. 33. o.

61 Tanterv, Budapest, 1951. 33. o.

„Egy Koreába kényszerített angol hadosztály létszáma 16450 katona volt. 1892 ember megadta magát, 827 meghalt, 1245 megsebesült a koreai és a koreaiak segítségére érkezett kínai csapatokkal vívott küzdelemben. Hány főre csökkent a hadosztály taglétszáma?”

„Egy egyénileg dolgozó paraszt 95 kg rozst vetett. Aratás után 1140 kg-ot csépeelt belőle. Hányszoros a termése? A szomszédos tsz-ben ugyanolyan földön 16-szoros termés volt. Hány q-ás termésnek felel meg? Miért volt ott nagyobb a termés?”⁶²

A pedagógiai elvek, az oktatás módszertanai, a tanítás anyaga mint „tisztá”, „objektív” tudomány jelent meg, olyan tudományként, amely példaképének a szovjet pedagógiát tartotta.⁶³ Nagy Sándor, az ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék vezetője és Horváth Lajos oktatótársa által szerkesztett *Nevelélmélet* (Budapest, 1965) című könyv hosszú időre meghatározta a magyar pedagógusképzést. A *Nevelélmélet* című tankönyv „Kommunista nevelés” című fejezetében az alábbiakat olvashatjuk: „Ahogy a társadalmi fejlődés eljut a szocialista formáción keresztül a kommunista társadalomig, éppúgy a nevelés fejlődése is eléri a történelmileg addig ismert legmagasabb minőséget: a kommunista nevelés fokát.” Ez már a közeljövőben várható. Ami azért is fontos, mert a kommunista nevelés „a nevelésnek eddig ismert legnagyobb minősége.” A nevelés célja: a kommunista ember nevelése. „A kommunista ember arculatát a Szovjetunió Kommunista Pártjának programja úgy foglalja össze, mint olyan emberét, aki egyesíti a szellemi fejlettséget, az erkölcsi tisztaságot és a testi tökéletességet.”⁶⁴

Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter a Szabad Népből tette közzé, hogy a „szocialista társadalom ugyanazokat a nevelési célokat tűzi ki a szülők és az iskola elé. Mind a családban, mind az iskolában a kommunista nevelés feladatát kell megvalósítani. A kommunista erkölcs elválaszthatatlan a szocialista hazafiság és a Szovjetunió szeretetétől.”⁶⁵

A pedagógusképzést is ennek a célnak rendelték alá. 1961-ig szinte kizárólag szovjet pedagógiai munkákon alapuló tantervek ezért előírták, hogy a pedagógiai oktatás célja „annak tudatosítása, hogy az iskola az osztályharc jelentős eszköze, kultúrforradalomnak, szocialista építésünknek erős fegyvere.”⁶⁶ „Óvó- és tanítóképzőinknek a kommunista pedagógia műhelyévé kell válniuk, meg kell alapozni dialektikus-materialista világnézetüket. Egyidejűleg tanulóinkat a kommunista erkölcs megszabta magatartásra, bolsevik akarati és jellemtulajdonságokra kell nevelniük.

62 Általános iskola 4. osztály. Budapest, 1952.

63 Nagy Sándor: A neveléstudomány mai helyzetéről. In: Társadalmi Szemle, 1958/4. 75. o.

64 Nagy Sándor – Horváth Lajos: (szerk.): Nevelélmélet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965.

65 Szabad Nép, 1955. szeptember 1.

66 Tanterv a tanító(nő) képzők számára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1951. 15. o.

Olyan pedagógusokat kell nevelnünk, akik az óvodákban és az iskolákban pártunk politikája szellemében képesek helytállni.”

A tanár „tűnjék ki kommunista nézeteinek és meggyőződésének szilárdságával, állhatatos és hajlíthatatlan pártszerű magatartásával. Ismerje a marxizmus tanítását és éljen annak megfelelően.” „Bátran vegyék ki részüket az osztályharcból, az idealista, vallásos világnézet elleni szakadatlan, nyílt ádáz küzdelem nélkül nevelésünk terén csak fél munkát végezhetünk.”⁶⁷

Az oktatás minden szintjére kidolgozták a tantervi előírásokat.

Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ismerte a korabeli hivatalos álláspontot: „...az iskolaügy elsőrendű politikai hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendékeket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző pontjain, a szellemi gazdasági, politikai és egyéb irányító pontjain, hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét. [...] Az iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van: ha tetszik bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni.”⁶⁸

A tanárok kiválasztására vonatkozólag Aczél György előterjesztése alapján a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága határozatot hozott arról, hogy az egyetemi és főiskolai felvételiknél a jövőben ne csak a munkás-, illetve parasztszármazást vegyék figyelembe, hanem azt is, hogy a jelentkezők megbízhatóan antiklerikális családból származzanak.⁶⁹ Aczél György hozzátette: „... az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégis csak a pedagógusoknál dől el.”⁷⁰

Az 1971-ben megjelent, Az óvodai nevelés programja című minisztériumi kiadvány (az utolsó, 7. kiadást 1985-ben adták ki) „Az óvodai nevelés célja és feladatai” című fejezetben az óvónőknek előírták, hogy az óvodai nevelés során úgy igyekezzenek, „hogy a gyermekek a dialektikus materialista világnézet megalapozása irányába fejlődjenek.”⁷¹

Az általános iskolának készült tanterv 1950-ben még a „szocialista emberről” szólt, 1963-ban már a következő célmeghatározást olvashatjuk: „Az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását. Ennek érdekében nyújtson minden tanulónak egységes, korszerű alpműveltséget, egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre

67 Biló Gyula: Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben. In: Köznevelés, 1955. 457–459. o.; vö.: Jóbóru Magda et al.: Neveléstörténet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1984. 383. o.

68 Ortutay Gyula: Művelődés és politika: tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Budapest, Hungária, 1949. 191–192. o.

69 Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL 288.f.5.cs.83. öe.

70 Idézi: Mészáros 1994. II. k. 72. o.

71 Idézi: Mészáros 1994. II. k. 111. o.

*jellemző erkölcsi tulajdonságokat...*⁷² A korabeli oktatási reform kidolgozására létrehozott bizottság ehhez az elvhez még az alábbi iránymutatást is hozzátette: *„A tantervek összeállításánál ennek a tételnek kell elsősorban érvényesülnie, nem pedig a tantárgyak mögött álló szaktudomány rendszerének.”*⁷³

Az 1977-ben a Művelődési Minisztérium 114/1977. sz. utasításával kiadta *„Az általános iskolai nevelés és oktatásról”* szóló tervezetét. Eszerint *„az általános iskola célja, hogy megalapozza a szocialista ember személyiségének az ismeret-világnézet-magatartás egységében történő kialakítását.”*

A pedagógus a *„marxizmus-leninizmust”* alkalmazza, és a *„marxizmus-leninizmus”* legyen az *„embereszménye,”* a tanuló pedig *„értse a világnézeti harc lényegét, fontosságát.”*

Az 1950-es gimnáziumi tanterv szerint a gimnázium feladata, hogy a *„tananyagban, az oktató-nevelő munkában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós, idealista szemlélet ellen, [...]küzdjön a polgári nacionalizmus és kozmopolitizmus ellen...”*⁷⁴

Az oktatási miniszter 1955. június 2-i dátummal adta ki a gimnáziumi rendtartást. Eszerint *„a párt és a munkásosztály, egész dolgozó népünk érdekeit odaadóan szolgáló, hazaszerető, szocialista emberré kell nevelni, ennek megfelelően marxista-leninista szellemű általános, valamint politechnikai műveltséget és sokoldalú képzést kell adni, tovább kell fejleszteni tanulói kommunista világnézetét és kommunista erkölcsi tulajdonságait.”*⁷⁵

Az egyetemek, főiskolák tanrendjében a marxista tárgyak központi jelentőségűvé váltak (dialektikus materializmus, tudományos szocializmus, munkásmozgalom-történet stb.)

Az ún. marxizmus-leninizmus a felsőoktatás kötelező tantárgya lett. 1974-re már az 55 felsőoktatási intézményben 91 marxizmus-leninizmust tanító tanszék működött. Az 1950-ben kiadott oktatási program szerint: *„A marxizmus-leninizmus központi jelentősége azáltal is jusson kifejezésre, hogy minden évfolyamon tanítsák. Felsőoktatásunk középponti előadása során nyerjen a hallgató bevezetést a magyar politikai gazdaságtanba, a marxizmus-leninizmus alapjaiba, a párttörténet*

72 Tanterv és utasítás az általános iskolák számára. Kiadta a Művelődési Minisztérium a 16/1962. (MK 23.) MM sz. utasítással. Budapest, 1963.

73 Idézi: Kovács Éva: Öt nap tanulás – egy nap munka. Munkaoktatás a Kádár-korszak elején. In: História, 1995/9–10., 45. o.

74 Idézi: Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994. I. k., 73. o.

75 Idézi: Mészáros. I. k., 74. o.

nyomán, kiegészítve magyar vonatkozású anyaggal, valamint a dialektikus és történelmi materializmus megismerésébe.”⁷⁶

Szokássá vált, hogy minden tantárgy tankönyve Marx-, Engels-, Lenin- vagy Sztálin-idézettel kezdődött.

A *Világnézeti nevelés a belgyógyászat oktatása keretében* (Budapest, 1973) címmel megjelent könyvben az alábbi indoklás jelent meg: „A munka célja, hogy...hatékonyabbá tegye a fiatal értelmiség képviselőinek kommunista szakemberré nevelését.” Ezt a célt sugallta egyik beszédében Kádár János is: „...Néhány hónappal ezelőtt a budapesti orvosegyetemen voltam, s ott kellemes találkozásom volt professzorokkal és más emberekkel. Szóba kerültek az orvostársadalom különböző problémái, a többi között az a kérdésünk, hogy kommunista szakembereket neveljenek. A hallgatók, professzorok jelentős része maga nem kommunista, és ez mégis lehetséges. Itt nincs ellentmondás. Megpróbáltam érzékeltetni, mi a különbség a jelen és a jövő között. az állam ma az orvosokkal tud dolgozni, bár tudjuk, hogy az orvosok között van kommunista, van szimpatizáns, van politikailag közömbös és van még reakciós nézetű is. Dolgozunk velük, ha egyébként mint orvosok értenek a szakmájukhoz és tiszteletben tartják a Magyar Népköztársaság törvényeit.

De harminc év múlva ez kevés lesz és erre gondolni kell. Képzeljék elvtársak – mondtam –, hogy most egy orvos megnézi a beteg nyelvét, a hátát, megkopogtatja, ír neki receptet, utána még elmélázik és azt mondja: „De tudja azért Habsburg Ottó egy okos ember!” S mit csinál a beteg? Elmegy, és el van intézve. De tíz év múlva már fejlett szocialista társadalom lesz, s ezt nekünk tudnunk kell, amikor a jövő embereinek a neveléséről van szó. Most ott ül az egyetem padjában a 18–20 éves fiú vagy lány, aki 40 év múlva mint aktív orvos fog dolgozni. Most 1961-et írunk, akkor 2001-et fogunk írni. Hát mi lesz akkor Magyarországon? Kommunizmus lesz, kommunista társadalom lesz! Képzeljék el, akkor jön a beteg az orvoshoz, az megkopogtatja, felírja, ami kell és a végén – a mi hibánkból, a mi elkövetett hibánkból – 40 év múlva azt mondja. „Tudja, hogy az a Habsburg Ottó nem volt buta ember” Hát ekkor mi fog történni? (Derűltség) Akkor nem az orvos, hanem a beteg fog mentőért telefonálni.”⁷⁷

Mindemellett a tanulóktól nagy szigorúsággal távol tartották az egyetemes emberi kultúra számos nagy és jelentős alkotását.⁷⁸ Ezek zúzdába kerültek, vagy be sem jutottak az országba. Így több generáció úgy nőtt fel, hogy ismeretlenek maradtak előttük a művelődés múltjának és jelenének kiemelkedő képviselői, tudósa, filozófusai és gondolkodói.

76 Idézi: Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj”: az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 19. o.

77 A beszéd megjelent a Köznevelés, 1961. május 14-i számában is.

78 Lásd erről részletesen a következő részt!

A könyvek cenzúrája már az 530/1945. ME sz. rendelet alapján megindult. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló 1330/1945. ME sz. rendelet felállított egy bizottságot, amely több kötetben, mintegy 200, fasisztának és szovjetellenesnek minősített könyvcímet gyűjtött össze.⁷⁹ A lista kétségtelenül nagyon sok antiszemita, fasiszta, náci könyvet tartalmazott, de a tiltott és bezúzásra ítélt művek között már megjelentek azok a szerzők, akik a legmérsékeltőbb módon is, de kritizálták a Szovjetuniót vagy a szocializmust. Ezért vonták ki a forgalomból Fekete István *Zsellérek*,⁸⁰ Somogyváry Gyula *És Mihály harcolt*, Baktay Ervin *India szabadságot akar*, André Gide *Utazásom a Szovjetunióban*, Jánossy István *Vitéz Horthy István a repülő* című könyvét, de bekerült a névsorba Mécs László összes verse, Tormay Cecile, Pekár Gyula, Jankovics Marcell, Erdélyi József, Sinka István, Darányi Károly, Gratz Gusztáv, Heller István, Méhely Lajos, Wolff Károly, Kállay Miklós, Papini, Prohászka Ottokár, Magyary Zoltán, Bangha Béla, Hóman Bálint stb. életműve is.⁸¹ Ugyanerre a sorsra jutottak azok is, akik Nyugatra távoztak: Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Zilahy Lajos, Nyíró József, Wass Albert stb.⁸²

A „fordulat évétől” (1948) kezdve egymás után adták ki az újabb és újabb listákat könyvek bezúzásáról (kb. 1500 cím és 120 ezer példány), s most már a könyvtárakban, antikváriumokban és magánkönyvtárakban is „selejtezték.” Emellett megjelentek olyan utasítások is, amelyek arra kötelezték a könyvtárakat, iskolák és művelődési házak könyvgyűjteményének vezetőit, hogy egyes műveket vegyenek le a szabadpolcokról, és tegyék le őket a raktárakba.⁸³ A könyvek likvidálásának egyik módszerét Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter így határozta meg: minden iskola „kettétépett állapotban, szorosan becsomagolva” haladéktalanul szolgáltatssa ki a papírhulladék vállalatoknak a felsorolt könyveket.

A bezúzandó, forgalomból kivonandó könyvek listájára felkerültek – többek között – Szabó Dezső, Kittenberger Kálmán, Passuth László, Rejtő Jenő, Hamvas Béla, Kodolányi János, Tamási Áron, Benedek Elek, Móra Ferenc egyes művei, a

79 A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. Debrecen, 1945. I–III.

80 A Zsellérek című regényt még 1991-ben is cenzúrázva adták ki!

81 Zalai K. László: Könyvpusztítás a háború után. In: Élet és tudomány, 1992/51. 1620. o.; Z. Karvalits László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban. In: Magyar Könyvszemle, 1993/4. 404. o.; Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorium a demokratikus Magyarországon. Könyvindexek 1945–1946. In: Könyvtári Figyelő, 2007/3. 413. o.; Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában. Könyvindexek 1949–1950. In: Könyvtári Figyelő, 2007/4. 684. o.; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárak, könyvkivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945–1950. In: Könyvtári Figyelő, 2004/3. 513. o.; Varga Sándor: Selejtlista: 1950. In: Irodalomtörténet, 1983/2. 471. o.

82 Czigány 1990. 17. o.

83 Az iskolai könyvtárak átrendezése és selejtezése. In: Köznevelés, 1950. március. 1.; Sipos 2007/4. 684. o.; Bánfi Szilvia: „...a káros sajtótermékek terjesztését megakadályozhassam.” A könyvtári zártság gyakorlata a negyvenes évek második feléből. In: Könyvtári Figyelő, 2006/4. 514. o.

Karinthy Frigyes által magyarított *Micimackó*, Szerb Antal *A világirodalom története, Gondolatok a könyvtárban, Utas és holdvilág* című könyve.⁸⁴ A külföldi szerzők közül: Jean-Paul Sartre, Albert Camus (*Közöny*), Sienkiewicz, Stefan Zweig, May Károly, Dante, Dickens, Dumas, Kipling, Marcel Proust, Sommerset Maugham, Ernest Hemingway, Benjamin Disraeli művei, Grimm meséi stb. A Magyar Dolgozók Pártjának elnöke, egyben a Magyar Népköztársaság elnöke, Szakasits Árpád vezércikke jól illusztrálja a pártvezetés véleményét a nyugati irodalomról: „Az angolszász imperializmus [...] szellemi rothadásának csempészárújával igyekszik elárasztani a népeket s országokat. Éppen úgy, ahogyan elzártuk magunkat a Marshall-tervtől,⁸⁵ úgy kell szemben állnunk ezzel az imperialista szellemi csempészettel.”⁸⁶

A listákat összeállító bizottságoknak az is elég volt, ha Márai Sándor írt előszót Cervantes művéhez, vagy az, hogy Petőfi Sándor, Csokonai Vitéz Mihály verseskötetét „reakciós” könyvkiadók adták ki.⁸⁷ Ezen kívül 1956-ig nem adták ki Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című könyvét, Fekete István műveit,⁸⁸ s 1958-ig Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* sem. (Utóbbi későbbi kiadásaiából viszont kihúztak 34 oldalt.)⁸⁹ 1953-ig Marx fiatal kori műveit sem lehetett kikölcsönözni a könyvtárakból.⁹⁰

A selejtezés, a könyvek megsemmisítése csak akkor csillapodott valamelyest, amikor 1950. december 7-én a BBC gúnyos kommentár kíséretében ismertette a *Times* vezércikkét, amely leírta, hogy mi történt Magyarországon a világirodalom klasszikusaival.⁹¹ A kortárs írók közül „dekadensnek” minősítették Füst Milánt,

84 A fenti szerzők közül néhányan a kádári-konzolidáció után megjelenhettek.

85 Marshall-terv, Európai Újjáépítési program: az Egyesült Államok gazdasági segélyprogramja a II. világháborúban kárt szenvedett európai országok talpra állítására. A szovjet vezetés megtiltotta, hogy Magyarország és a többi szocialista ország részt vegyen a segélyprogramban, amely nagy mértékben megnehezítette a háború utáni újjáépítést.

86 Szabad Nép, 1949. február 12. Természetesen ezeknek a szerzőknek egyes műveit a 1960-as évektől újra kiadták.

87 Vértessy Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? In: Könyvtáros, 1988/5. 306. o.

88 Ifj. Fekete István: Fekete István az édesapám volt. Dokumentumregény. Budapest, Móra, 2004. 282. o.

89 Pl. ezt a részt is kihúzták: „1919 tavaszán a forradalmi és proletarizált Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalomban kompromittált emberek eltűntek és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az Internacionálét dúdolták és most könnyek közt fújták felváltva a Himnuszt és az Erger-bergert.”

90 Heller Ágnes–Kőbányai Sándor: Biciklizó majom. Budapest, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 1999. 118. o.

91 Később a selejtlista-botrányt Losonczy Géának rótták fel, aki ellen amúgy is egy koncepció pert folytattak le. Lásd: Kövér György: Losonczy Géza, 1917–1957. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 201. o.

Weöres Sándort, „modernistának” Kassák Lajost, „kávéházi írónak” Nagy Lajost, „antirealistának” Ottlik Gézt, „harmadikutasnak” Németh Lászlót stb. Perifériára szorították Nemes Nagy Ágnest, Mándy Ivánt és Pilinszky Sándort.⁹²

Azok a könyvek és folyóiratok, amelyeket nem semmisítettek meg, a könyvtárak ún. zárt anyagába kerültek. A 17/1976. (VI. 7.) MT sz. rendelet szerint: azokat „csak a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott módon, külön engedéllyel szabad használatba adni.” Az 1981-ben kiadott miniszteri utasítás szerint (135/1981. [M. K. 19.] sz. utasítás) ezeknek a műveknek az elolvasását csak azoknak a kutatóknak engedélyezték, „akik a kutatás indokoltságára vonatkozóan a munkáltatójuk – a kutatási téma megjelölését is tartalmazó – igazolását felmutatják.”

Még nem készült összesítés arról, hogy hány könyv megjelenését akadályozták meg, vagy, ha mégis kiadták, akkor hogyan csonkították meg, írták át ezeket a műveket. Így a következőkben csak néhány kirívó példát sorolunk fel. A tiltáshoz elég volt egy pártfunkcionárius utasítása; pl. Marosán György kijelentette. „A Lovas Márton által írt könyvet letiltom” (Magyar Szocialista Munkáspárt Intézőbizottságának 1957. március 12-i ülése). Déry Tibor *Niki* című novellájáról már párthatározat rendelkezett.

Szabolcsi Miklós *József Attila Emlékkönyve* azért nem jelenhetett meg, mert a szerzők utalást tettek arra, hogy József Attila és a Kommunisták Magyarországi Pártjának kapcsolata nem volt felhőtlen. 1964-ben betiltották Hernádi Gyula *Az ég bútorai*, Mészöly Miklós *Az atléta halála*, Szász Imre *Gyertek este 9-kor*, Major Ottó *Szerelem és halál a Kapucinus utcában* című könyvét.

Megjelenhetett Verne Gyula jó néhány könyve is, természetesen csak alapos cenzúrázás után. Például a Rejtelmes sziget című kalandregényből több helyen is kihúzták az „Isten” szót, még azon az áron is, hogy így értelmetlenné vált a mondat. Karl May, Old Shatterhand történetei közül csak az Amerikában játszódó műveket adhatták ki. A Winnetout újrarendelték és kihagyták belőle a pietista vallás-erkölcsi elmélkedéseket, s azt is, hogy amikor az apacsok főnöke halála előtt megtért, sírjára keresztet állítanak. Egyébként is az ifjúsági regényekből (pl. Jókai regényeiből) kihagyták a vallásos részeket. Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című könyvéből kilencszer húzták ki az „Isten”, illetve a „Jézus” szavakat. Ahol a tankönyvek leírják, hogy Jedlik Ányos a dinamó feltalálója, onnan kihúzták, hogy bencés szerzetes volt. Még a zeneművekre is odafigyeltek. Liszt Ferenc ismert műve, a *Villa d’Este szökőkútjai* kottájára odaírta a mű lényegi mondanivalóját: „Aki ebből a vízből iszik, amelyet én adok neki, nem szomjazik soha többé.” (Jn 4,14). Ezt a szerzői instrukciót

92 Nagy példányszámban (1 millió példány) adták ki Illés Béla silány műveit és Mesterházi Lajos Karacs Lajos sztahanovista betonszerelő élete és munkamódszere (Budapest, 1950) vagy Sótér István A szegedi textilkombinát (Budapest, 1951) stb. könyveit.

egyszerűen kitörölték. (A vallásellenes művekért viszont magas honoráriumokat fizettek.)

Mikszáth Kálmán kritikai kiadásának 29. kötetéből, amely az 1877-ben megjelent elbeszéléseket tartalmazza, kihagyták A selyem kokárda című elbeszélés néhány mondatát. A szabadságharc idején játszódó novellában ugyanis az orosz beavatkozásról Mikszáth ezt írta: „*Azt a nemzetet, mely egyedül képes vállalkozni a bakó szerepére.*”⁹³

Krúdy Gyula Tegnapok ködlovagjai (1925) című gyűjtemény Kun Béláról szóló portréját, ami „*A bolsi*” címmel jelent meg a Magvető Kiadónál, az 1961-es kiadásból minden külön értesítés nélkül kihagyták.

Jókai Mórnak A Bárdy-család című novellája miatt nem jelenhetett meg a kritikai kiadásban egyetlen 1850-ben írt műve sem.

Kassák Lajosnak az Egy ember élete című önéletrajzából kihagyták az 1918–19-re vonatkozó utolsó könyvet, igaz ezt már a Horthy-korszakban is betiltották.

Móricz Zsigmond: A boldog ember című regényének összes kiadásából kihúztak három szót: „*arról nem tehetsz, hogy az ember az ország szolgálatában ég el, mint a kicsiny gyertyaszál. Ebben mindnyájan osztályos társaid vagyunk e megtörtetett (kis trianoni csonka) hazában.*”⁹⁴

Zilahy Lajos: A két fogoly című regényének Leninről szóló részét egyszerűen átírták. Az eredeti így szólt: „*A kocsiban térdeire könyökölve egy kopasz és töprengő ember ült, akit igazi nevén Illits Uljanov Vladimirnak hívtak. Szegletes szatír arc, lapos, tatár szemekkel, s bennük egy borzalmas eskü tüze lappangott, amit akkor fogadott az egész emberiség ellen, amikor a testvérét, a cár elleni merénylet miatt felakasztottak, őt magát pedig láncra verték és hat évre Szibériába vitték.*

És ahogy ez a lepecsételt kocsi Moszkva felé közeledett, úgy változott át lassanként Oroszország homlokán Isten kenete Káin átkává.”⁹⁵

Az ideológiai elvárásoknak megfelelő szöveg: „*A kocsiban, térdeire könyökölve egy kopaszodó és töprengő ember ült, akit Vlagyimir Iljics Uljanovnak hívtak, s aki-nek testvérét a II. Miklós cár ellen tervezett merénylet miatt felakasztottak, őt pedig láncra verve vitték Szibériába, ahonnan hat év múlva szabadult.*

Lenin!

És ahogy a lepecsételt kocsi Moszkva felé közeledett, úgy változott át lassanként homlokán a cári évszázadok sötét jele egy teljesen új, és még beláthatatlan jövődő jelévé.”⁹⁶

93 Lányok Lapja, 1877. 10. füzet 184. o.

94 A boldog ember. In: Móricz Zsigmond művei. Budapest, 1939. 320. o.

95 Zilahy Lajos: Két fogoly. Budapest, Athenaeum, 1926. II. rész 260. o.

96 Zilahy Lajos: Két fogoly. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. 430. o.

Kosztolányi Dezső Édes Anna című könyvének kiadásainak többségéből hiányzott a XV. fejezet harmadik bekezdésének két utolsó mondata: *„Csöndes, megindító viszontlátás volt. A bujdosók, mint annyiszor a magyar történelemben, hazaérkeztek.”*

Szerb Antal: A világirodalom története című könyvéből kihúzták az alábbi mondatokat: *„A szovjet színpad érdekes különlegessége volt egy időben az irtózatosan átírt klasszikus darabok, például Schiller Don Carlosa, megfelelő átalakításban. Hamletet úgy játszották, hogy kihagytak belőle minden polgári és elavult mozzanatot, így például a szellemet; Hamlet maga öltözik szellemnek, ezzel a fogással ugratja bele a többieket bosszú tervébe; Ofélia pedig nem örül meg, az nagyon romantikus volna, hanem leissza magát és részeg állapotban fullad a vízbe.”*⁹⁷

Karinthy Frigyes fiához írt levele 1945 után nem jelenhetett meg: *„De nem mondtam ki azt a szót soha. És most már nem is tudom kimondani, csak annyit: valami fáj, ami nincs. Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágják a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”*⁹⁸

A Tanár úr kérem című kötet „Reggel hétkor” című fejezetében Magyarország és Szerbia helyére Dániát és Norvégiát tették.

Táncsics Mihályt, a sajtószabadság hőseit is cenzúrázták. Önéletrajzából kihagyták azokat a részeket, amelyekben vallásosságáról írt.⁹⁹

Szemere Bertalan útleírásából pedig azt a részt hagyták el, amelyben a természeti szépségtől megilletődve a teremtető Istenről elmélkedett.¹⁰⁰

Lengyel József Szembesítés című művét 1965-ben írta. Hosszú szélmalomharc után 1971-ben jelent meg, de csak belső használatra kiadott könyvként. A nagyközönség csak 1988-ban olvashatta, de a Népszabadság egyik cikkében még ekkor is megróttá a kiadót, hogy miért merték kiadni ezt a könyvet.¹⁰¹

97 Szerb Antal: A világirodalom története. Budapest, Révai, 1941. 405. o.

98 Kosztolányi Dezső: (szerk.): Vértő Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért. Budapest, Pallas Nyomda, 1921. 190. o.

99 Táncsics Mihály: Életpályám. Budapest, Révai, 1949.

100 Lukácsi Sándor: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai úti naplójából. In: Irodalomtörténeti közlemények, 1985. 135. o.; A fenti szövegben példaként említettek Szörényi László: Delfinárium. Filológiai groteszkek. Miskolc, Helikon, 2010. 9–73. oldalon találhatók.

101 Major Ottó: (válogatta, sajtó alá rendezte): Lengyel József noteszeiből, 1955–1975. Budapest, Magvető Kiadó, 1989. 363. o.

Ránki György 1973-ban kiadott „A második világháború története” c. könyvéből kivették az első fejezetet, mert abban leírta, a Náci Németország mellett a Szovjetunió is részt vett Lengyelország lerohanásában.¹⁰²

Dolmányos István *A Szovjetunió története* című könyve 1971-ben jelent meg, de betiltották, mert: „A szerző igencsak túlértékeli az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségét, pozitív szerepét és Hruscsov tevékenységét. [...] Értékelése után nehezen érthető meg, miért került sor Hruscsov leváltására.”¹⁰³

1979-ben már a könyvesboltokból szedték össze Borsányi György Kun Béláról szóló monográfiáját. Állítólag azért, mert a „guruló rubelek” ügye tabu témának számított.¹⁰⁴

Sára Sándor „Pergőtűz” c. filmjéből készült könyv százezer példányát bezúzták.¹⁰⁵

Néhány éves késéssel ugyan, de megjelenhetett Nádor Péter *Egy családrege* vége,¹⁰⁶ valamint Hajnóczy Péter *A fűtő*¹⁰⁷ című műve.

A *Sorsforduló* című kötetet, amely az 1944–45-ös „felszabadulásról” szólt, azért tiltották be, mert olyan dokumentumokat közöltek benne, amelyek a szovjet katonák atrocitásait mutatták be.

A Móra Könyvkiadó ismeretterjesztő sorozatának egyik kötete a híres hadvezéreket mutatta be Nagy Sándortól kezdve. Mivel Erwin Rommelt is bemutatották, a könyvet bezúzták, a kiadó igazgatóját pedig menesztették.

Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című esszékötetét először 1978-ban adta ki a Magvető Kiadó, de egy évtizedig raktárban őrizték. A tízéves késés magyarázata: „Magas szintről származó tilalom volt a várakozás oka.”¹⁰⁸

Sinkó Ervin *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–37* című művét 1961-ben Jugoszláviában adták ki, de Magyarországon csak a rendszerváltozáskor jelenhetett meg, pedig a szerző alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Hasonló sorsra jutott 1970-ben Sík Endre nyugalmazott külügyminiszter és központi bizottsági tag *Vihar a levelet...* című visszaemlékezése is, hiszen a

102 Bokodi-Oláh Gergely: Megelevenedő történelem. Történelmi műsorok a Magyar Televízióban, 1957–1990. Budapest, Szerző kiadása, 2009. 42. o.

103 Idézi: Standeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 322. o.

104 MOL 288. f. 7/580. öe.; Hajdú Tibor: Változó korok, változó vélemények a magyarországi Tanácsköztársaságról. In: Századok Füzetek Budapest, 2009. 14. o.; Huszár 2002. 532. o.

105 Bokodi-Oláh 2009. 48. o.

106 Balassa Péter: Mindnyájan benne vagyunk. Nádas Péter művei. Budapest, Balassi, 2007.

107 Czigány Lóránt: Pé mint prózaíró portréja. Hajnóczy Péter. In: Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1981.

108 Soltész Anikó – Palotai János: Kinyílt dobozok – olvasható könyvek. In: Magyarország politikai évkönyve, Budapest, 1989. 380. o.; Huszár 2002. 538. o.

szovjet elvtársak érzékenységre hivatkozva a már kinyomtatott könyvet visszavonták,¹⁰⁹ és csak a gorbacsovi glasznoszty idején (1988) jelenhetett meg.¹¹⁰

Hernádi Gyula *Borotvált tabló* című művét bezúzták (csak 1980-ban jelenhetett meg), az író pedig nem kapott útlevelet, azzal az indoklással, hogy kiutazása „*sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit.*”¹¹¹

Németh László *Sorskérdések* című írása 10 évig nem talált kiadót, csak 1989-ben jelenhetett meg.

Az 1984-es Los Angeles-i olimpiát a szocialista országok többsége szovjet utasításra bojkottálta. Ezért az olimpiáról készült könyvet is bezúzták.

1986-ban egy kiadó elhatározta, hogy újra kiadja a *Révai Nagy Lexikonát*. A hasonló kiadásra néhány nap alatt 75 ezer előfizetés gyűlt össze. A pártvezetés mégis betiltotta, s a már kinyomtatott első kötetet is visszavonatta. Állítólag Berecz János a Szamuely Tiborról írt szócikkre hivatkozott a határozat meghozatalakor.

Vas Zoltán emlékiratai rendkívüli előzmények után jelentek csak meg: Vas Zoltánnál házkutatást tartottak, útlevelét elkobozták, végül hosszú alkudozások után, Nemes Dezső és Óvári Miklós cenzúrázása után jelenhettek meg a könyvek.¹¹²

Hamvas Béla művei 40 évig nem jelenhettek meg. A *Karnevál* című regényt 1985-ben adták ki, majd 1988-ban kezdték meg az adósság törlesztését, Hamvas műveinek kiadását.

Tamási Áron Ábel-trilógiája csak úgy jelenhetett meg, hogy egyes részeit átírták a szerzővel.

Móra Ferenc *Hannibál feltámasztása* című regényét mind a nyilasok, mind a kommunisták átírták. Végül 2004-ben jelenhetett meg az eredeti mű.¹¹³ Verses ABC-jében a sorok rímelték egymással és a kezdő betűk adták meg az ABC-t. „*Jó az Isten, jót akar.*” – helyére „*Jó az anya, jót akar.*” mondat került. Móra Ferenc Az ének a búzamezőről című regényét (1927) sokáig nem adták ki a Tanácsköztársaságra tett megjegyzése miatt. Még a Magvető Könyvkiadó életműsorozatából is kihagyták. Végül 1978-ban jelenhetett meg, de csak csonkítva.

Külföldi szerzők sem jártak jobban. Paul Guirmand *Hárman Párizsban* című művét utólag, sajátos módon cenzúrázták. A már kinyomtatott 7100 példány mindegyikében zsilettpengével kivakartak három betűt és fekete tollal átjavították. Így lett az „*összeesküvő oroszokból*” „*összeesküvő orvosok.*”

109 MOL 288. 36. cs./1971. öe.; MOL 288. f. 41/1971/152. öe.

110 Sík Endre: Vihar a levelet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988. 525. o.

111 Domokos Mátyás: Leletmentés: könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában, 1948-1989. Budapest, Osiris, 1996. 222. o.

112 Vas Zoltán: Betiltott könyvem. Budapest, Szabad Tér, 1990. 337–339. o.

113 Hajdú Tibor: Hannibál legújabb feltámasztása – Móra Ferenc: Hannibál feltámasztása. In: Mozgó Világ, 2004/11. 107. o.

Milan Kundera *Tréfa* című könyve 1968-ban jelent volna meg, de a szerző politikai szerepet vállalt a prágai tavasz eseményeiben, majd disszidált, ezért mégsem adták ki a könyvét.

Borisz Paszternak Nobel-díjas regényét, a *Doktor Zsivágót* csak 30 évvel nyugati megjelenése után lehetett közölni.

Bulgakov 1926-ban írt *Kutyaszívűek* című könyvét csak 1988-ban merték kiadni.

Arthur Koestler *Sötétség délben* és A. I. Szolzsenyicin *A GULAG szigetcsoport* című regénye is csak a rendszerváltozás révén jelenhetett meg. Addig Magyarországon csak bértollnokok ledorongoló véleménye jelenhetett meg ezekről a művekről és szerzőikről.

Másfél évtizeddel a rendszerváltozás után derült ki, hogy Günter Grass *A bádogdob* című könyvét is cenzúrázták.¹¹⁴

A költőkre is hasonló sors várt, mint az írókra. 1945 után átvizsgálták az addig született műveket. Egyes verseket örökre ki akartak törölni az irodalmi tudatból, másokat pedig meghamisítottak. Ady Endre,¹¹⁵ József Attila,¹¹⁶ Juhász Gyula,¹¹⁷ Babits Mihály,¹¹⁸ Kosztolányi Dezső¹¹⁹ irredentának, reakciónak és klerikálisnak minősített verseit egyszerűen kihagyták az „összes versei” kiadványokból. József Attila *Az Isten itt állt a hátam mögött* című verséből kihúzták az első két sort: „Az Isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot”, s ezzel teljesen más értelmet adtak a műnek. Kortörténeti kuriózum, hogy Babits Mihály 1939-ben írt *Ezerkilencszáznegyven* című költeményének harmadik versszakát az 1942-ben működő katonai cenzor és 1961-ben a Köpeczi Béla¹²⁰ által irányított Kiadói Főigazgatóság is kicenzúrázta: „*Immár a népeket terelik mint nyájak, / emberek futkosnak,*

114 Magyar Nemzet, 2004. május 4.

115 Az ötvenes évek gimnáziumi tankönyvei viszont Ady Endre műveként tanították a Cári ágyú filozófál című verset.

116 József Attila versei közül kicenzúrázták a „fasiszta kommunizmusról” és Trianonról szóló verseit. Az 1925-ben született Nagy városokról mesélt a messiás vándor című vers „messzi vándorában” Rákosi Mátyást fedezték fel, és a „nagy városok” legfontosabbika Moszkva lett.

117 Juhász Gyula 1963-ban megjelentetett „összes versei”-ben nem szerepelhetett az Arad (1920) című vers, mert ugyan 1849 vértanúinak állított emléket, de az országot „csonka” jelzővel illette.

118 „Egy néhány sor a Vásár, a Dal az esztergomi bazilikáról, (bár lenne a hangom tiszta ...) és a hazám című versekből” a hátrahagyott versekből „külön kettőt – az Áldás a magyarra és az Erdély címűeket kihagytuk.” Lásd: Babits Mihály művei. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 661–662. o.

119 Például: „Kassa / Csak arra vár, hogy egyszer / Rákóczi kürtjeit újra megríkassa.” Lásd: Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1971. 1–2. k.

120 Köpeczi Béla (1921–2010): kommunista politikus, irodalomtörténész, történész. 1954–1964 között a Kiadói Főigazgatóság, 1964–1966-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt Kulturális Osztályának vezetője. 1971–1975 között a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára. 1982–1988 között művelődési miniszter.

mint riadt patkányok, / városok lángolnak telhetetlen tűzben / nemzetek halálát engedte az Isten.”

A kortárs költők közül Weöres Sándort,¹²¹ Kassák Lajost, Vas Istvánt, Pilinszky Jánost, Szabó Lőrinczet,¹²² Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt ítélték hosszabb-rövidebb hallgatásra. Jékely Zoltán *Álom* című kötetét már 1948-ban betiltották, Pilinszky János verseinek második kötetét Bóka László¹²³ államtitkár tiltotta be.

Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse,¹²⁴ illetve Vas István Rákosi Mátyásról írt alábbi sorai természetszerűleg az asztalfiókban maradtak: *”Míg Marx és Lenin tanait tanítod / mohó szemedet szemügyre veszik. / Hiába hogy a dobogón dagadva / eszméidet emlegeted / rácáfol a szikár szavakra / tokás, pocakos termeted.”*

Az 1956-os forradalomról és szabadságharcról írt versek – Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán*, Márai Sándor: *Mennyből az angyal* stb. – nem jelenhettek meg 1989-ig.¹²⁵

Az 1956-os szabadságharc leverése után a költők egy része börtönbe került vagy emigrált, a többiek pedig egy ideig szolidaritásból nem publikáltak. Csak a rendszerhez hű, de egyébként tehetségtelen költők versei jelenhettek meg.¹²⁶

Utassy József *Zúg a március* című verse az egyik Művelődési Ház programfüzetének címodalán jelent meg 1973. március 15-én. Az éber állambiztonsági szolgálat felfigyelt az esetre, s a „*Lopnak a bőség kosarából*” szövegű verssort államellenes izgatásnak minősítették.¹²⁷ (Bár a vers már korábban, 1968-ban a *Kortárs* című folyóiratban és a *Szép versek* antológiájában¹²⁸ is megjelent.)

121 Weöres Sándor *Theomachia* című drámai költeményét a lektori jelentés a következőképpen minősítette: „Weöres költeménye objektíven miszticizmus, irracionizmus propagálása a költészetten keresztül, ezáltal harci eszköz a burzsoázia kezében, abban a küzdelemben, amelyet az ideológia területén folytat a materialista világszemlélet ellen. Épp ezért nem adható ki.” Idézi: Domokos 1996. 135. o.

122 Nagysokára megjelent „Összesként” hirdetett versei közül hiányzott „Az Ipoly ünnepe” c. vers.

123 Bóka László (1910–1964): irodalomtörténész, író, költő, kritikus, 1947–1950 között a Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára.

124 Kovács Viktória: Igen és nem: Illyés Gyula: Két kéz – egy mondat a zsarnokságról. In: *Hitel*, 2008/11. 101. o.

125 Medvigy Endre – Pomogáts Béla: (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*. Budapest, Püski Kiadó, 1991.

126 A kor jellegzetes terméke Földeák János *Kilenc marha autón* című verse. A vers arról szól, hogy a szocializmus fejlődése már annyira előrehaladt, hogy a teheneket teherautón szállítják a vágóhídra. „Mindegy, az ember hal, s amit teremt / az örök életű: / kilenc marha utazik autón- / hurrá, de nagyszerű.” Lásd: *Tűz-tánc antológia*. Vö. Murányi Gábor: *Az irodalomban nincs légius tér. A Tűz-tánc antológia*. In: 1956-os Intézet Évkönyve. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 137. o.

127 Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*: október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. Budapest, Magvető Kiadó, 1996. I. k. 351–352. o. (Az egyik rendőr „zug márciusnak” olvasta a zúg márciusot.)

128 *Kortárs*, 1968/8. 1273. o.; *Szép versek*. Budapest, Magvető Kiadó, 1968.

Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versével emlékezett Nagy Imre kivégzésének 15. évfordulójára. A szerkesztők nem vették észre, hogy a költő a versbe többször is beírta Nagy Imre monogramját, ezért 1984-ben a tatabányai *Új Forrás* című folyóirat leköszölte. A lapot feljelentették, és Sárándi József versrovatvezetőt eltávolították, mondván, hogy nem volt elég éber.¹²⁹

Még nagyobb retorzióra került sor, amikor a *Tiszatáj* 1986. júniusi számában megjelent Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse, amelyben a költői látomás „*immár harminc évgyűrűjével*” „*drága júdástájá*”-ban Kádár János magára ismert, ezért az ügyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága elé vitte, ahol kijelentette: „*Hogy ha harcolni köll, akkor harcolni köll, és együtt köll harcolni.*”¹³⁰ Tüstént betiltották a *Tiszatáj* legújabb számát és felfüggesztették működését. Lemondatták a főszerkesztőt, s két közvetlen munkatársa fegyelmit kapott.¹³¹

A színpadi művek közül Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámájának 1947-es előadásán a rendező Ádámot vörös jelmezbe, Lucifert pedig zöld, nyilas egyenruhára emlékeztető gúnyába bújtatta. A „*haladó*” szereplők jobbról balra, a „*reakcióso*k” balról jobbra közlekedtek a színpadon.¹³² Ez sem mentette meg az előadást; pesszimistának tartották, történelemszemléletét hamisnak minősítették, mert nem az osztályharcot hirdette. Leginkább a falanszterjelenet miatt akarták a művet betiltatni. 1954-ben újra felmerült a mű bemutatása, de akkor az addig háttérbe szorított Lukács Györggyel íratnak a Szabad Népbe egy támadó cikket a Tragédiával szemben.¹³³ 1955. január 7-én mutatták be végül is Madách drámáját, miután Rákosi Mátyás is megtekintette, de csak havi három előadást engedélyeztek.¹³⁴

A Kádár-korszak idején is sokat foglalkoztak Madách Imre drámájával. Gromov szovjet nagykövet tiltakozott, Marosán György pedig egyszerűen átíratatta volna a falanszterjelenetet.¹³⁵ Kádár János még azt is kifogásolta, hogy gimnazistákat vit-

129 Monostori Imre: Az Új Forrás vonzásában. Tatabánya, JAMK, 1994. 136–182. o.

130 Idézi: Huszár. 303. o.

131 Könczöl Csaba: A Tiszatáj a főnix. Szegedi interjú Vörös Lászlóval és Annus Józseffel. In: Kritika, 1989/11. 22. o.; Müller, Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. In: Kortárs 2001/7. 39. o.; Gyuris György: A Tiszatáj fél évszázada, 1947–1997. Szeged, Somogyi Könyvkiadó, 1997. 198. o.; Domokos László: Egy levélváltás története. Beszélgetés a Tiszatáj viszonytagságairól. In: Élet- és Irodalom. 1989. február 17.; Márkus Béla: A költő egyszemélyes pere. In: Tiszatáj, 1990/10. 140–141. o.; Varga Péter: A Tiszatáj és az irodalompolitika. In: Múltunk, 1997/1. 74. o.; Olasz Sándor: Tiszatáj-dráma, 1986. In: Juss, 1989/március 6. o.

132 Magyar Nemzet, 1947. szeptember 28.

133 Urbán Károly: Lukács György és a magyar munkásmozgalom. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985. 161–162. o.

134 Imre Zoltán–Ring Orsolya: (szerk.): Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez. Budapest, Ráció, 2010. 50. o.

135 Marosán György: „Érthetetlen, hogy itt nálunk minden jelenetet be kell mutatni.” MOL 288. f. 4. cs./18. öe.

tek az előadásra. Aczél György végül azt a megoldást javasolta, hogy a falanszter-jelenetet úgy rendezzék át, hogy az ne a kommunizmus, hanem a burzsoázia ellen szóljon.¹³⁶

Németh László Galileijét azért száműzték, mert feszegette az igazság és a „dogma” kérdését, és mert Galilei fizikai megkínzásának a színpadon való bemutatása az ÁVH-ra emlékeztette a közönséget.¹³⁷

Németh László Széchenyi című darabját is csak tíz alkalommal lehetett bemutatni, mert a közönség olyan lelkesen tapsolt, hogy a hatalom gyanakodni kezdett. Ráadásul az olasz testvérpárt vezetője, Palmirino Togliatti¹³⁸ is éles kirohanást intézett Németh László ellen a *Népszabadságban*.¹³⁹

Bartók Béla A csodálatos mandarin című táncjátékát „*dekadensnek*” és „*formalistának*” bélyegezték, s újbóli bemutatását megtiltották.¹⁴⁰ Bartók Béla Szovjetunióbeli utazásáról készült cikkét még a teljes Bartók-bibliográfiából is eltüntették.¹⁴¹

Kodály Zoltán: Hány Jánosát 1950-től némileg átalakítva játszották a magyar operett színpadain. Az eredetiben muszka-osztrák határ szerepelt, ezt átalakították burgus-osztrák határrá. Kimaradt az a jelenet is, hogy egy hórihorgas kozák határőr hogyan igazoltatja az öreg zsidót, aki ki akar vándorolni: „Dokument jeszty?” A zsidó előkereste az iratot, de a zord határőr ennek ellenére elzavarta.

Sarkadi Imre Oszlopos Simeonját 1960-ban tervezték bemutatni, de a színház végül is nem merte előadni. 1967-ben a Madách Színház egy egész sor olyan darabot mutatott be, amelyek 10–20 éve tiltás alatt álltak: Dürrenmatt *Nagy Romulusát*, Illyés Gyula *Kegyencét* és E. Albee *Nem félünk a farkastól* című színművét.¹⁴²

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című drámáját már 1969-ben műsorra tűzte a Vígyszínház, de a darabot betiltották. Később megjelent volna az *Új Írás* című folyóiratban, de annak összes példányát bezúzták, mielőtt az újságos standokra került volna. Végül 1978-ban engedélyezték a színházi bemutatót, de még 1979-ben is „*utólagos helytelenítés*” járt érte.¹⁴³

1986 januárjában a kultúrpolitikai kormányzat letiltatta Csúrkai István *Vizsgák és fegyelmik* című darabjának márciusi bemutatóját, mert „*a szerző monori szerep-*

136 MOL 288. fond. 4. cs. 18. ö.e.

137 Németh László: Galilei. (A dráma „pere” 1953–56). Debrecen, 1994.

138 Togliatti, Palmirino (1893–1964): olasz kommunista politikus. Jogot végzett, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója, 1927-től haláláig a főtitkára. Lásd: Uő.: A demokráciáért, a békéért, a szocializmusért: szemelvények beszédekből és cikkekből. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974.

139 Népszabadság, 1957. április 14. 16. o.; N. Pál József: Az életmű kegyelmi pillanata. Németh László és az 1956-os forradalom. In: Kortárs, 2001/4. 54. o.

140 Bónis Ferenc: Élet-képek: Bartók Béla. Budapest, Balassi, 2006. 336. o.

141 Bartók Béla oroszországi útjáról. In: Zenei Szemle, 1929/II. 10. o.

142 Karinthy Ferenc: Napló. Budapest, Littoria, 1993. 6. o.

143 Radnóti Zsuzsa: Lázadó dramaturgiák száz éve. In: Jelenkor 2003/6. 531. o.; Örkény István: Drámák. Budapest, Palatinus, 2001. III. k. 635–636. o.

lésétől¹⁴⁴ függetlenül eszmei, politikai szempontból több vonatkozásban is erőteljesen vitatható.¹⁴⁵ Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának júliusi ülésén az ellenzékről szóló vitában, nevet nem említve, de egyértelműen a Csurka elleni fellépésről szólt: „híve vagyok annak is, hogy a legdurvább esetekben publikációs tilalom legyen. Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot,¹⁴⁶ ne publikáljon Magyarországon és ne utazzon, amíg a magatartásában nem változik.”¹⁴⁷ Ennek alapján a Politikai Bizottság 1986. július 2-i ülésén határozott arról, hogy Csurka István „ellenzéki hangvételű politikai eszmék megjelentése, ellenzéki magatartása miatt kapjon szilenciumot”.¹⁴⁸

A filmek közül is jó néhányat betiltottak. Évekig dobozban tartották Szóts István 1947-ben készült, Ének a búzamezőn című filmjét, s még a kópiákat is elkobozták.¹⁴⁹

1957 szeptemberében a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága megvizsgálta az elmúlt „zavaros időszak” filmtermését. Betiltották Várkonyi Zoltán Késérő igazság, Banovich Tamás Eltűszentett birodalom,¹⁵⁰ Kalmár László A nagyrozsdási eset című filmjét. Ezek a filmek három-három és fél évtizedig maradtak dobozban. Az első film, amelynek eredeti címe „Vádirat” volt, a tartalma miatt: Sztuckó János igazgató (Bessenyei Ferenc) csak a sikerrel, a terv túlteljesítésével foglalkozik, a munkát Palócz Imrére (Gábor Miklós), a helyettesére hagyja. Figyelmeztetik, hogy a siló süllyed, de a munkát nem állítják le, ezért összeomlik, és két ember meghal. A felelős természetesen Palócz lesz.¹⁵¹

Banovich Tamás filmjét annak ellenére betiltották, hogy a mesélő Darvas Iván helyébe Gábor Miklóst tették, pedig a pesti utcákon kint voltak a bemutató plakátok. Valószínűleg a mesejáték néhány kiszólása szolgáltatott minderre indokot: „A király fél a birodalomtól, a birodalom fél a királytól” „Ezek a távolról hatalmas emberek közlől kicsinyek.” A rendezőt 9 évre eltiltották a filmezéstől, segéd munkásként kellett dolgoznia egy roncsládagyárban.¹⁵²

144 Csurka István a monori tanácskozáson Új magyar önépítés címmel tartott előadást. Lásd: A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 2005. 28. o.

145 MOL 288. f. 7/738. öe.

146 Kádár itt Csurka 1986 tavaszán elhangzott amerikai előadásaira, illetve a Püski Kiadónál, New Yorkban megjelent Az elfogadhatatlan realitás című esszékötetére utalt.

147 Idézi: Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988. Budapest, T.Twins, 1995. I. k. 294. o.

148 MOL M-KS 288. f. 11/4446. öe.

149 Szóts István: Szilánkok és gyaluforgácsok. Egybegyűjtött írások. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 63–64. o.

150 Szilágyi Gábor: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Budapest, Magyar Filmintézet, 1994. 302., 498. o.

151 Hankiss Elemér: Üde és gyilkos naivítás. Késérő igazság. In: Filmvilág, 1986/4. 22. o.

152 Balogh Gyöngyi – Gyürei Vera – Honffy Pál: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2004. 91–93. o.

A nagyrozsdási eset című film Gogol A revizorához hasonló történetet dolgozott fel.¹⁵³

Fábri Zoltán és Apáthy Imre filmjei, a Bolond április és a Játék a szerelemmel Mensáros Lászlóval együtt „szabadultak”; azért tiltották be őket, mert egy bebörzönzött színész szerepelt bennük.

Keleti Márton Csodacsatárát a külföldre „szakadt” Puskás Öcsi helyett egy itthon maradt játékossal, Hidegkúti Nándorral újraforgatták.¹⁵⁴

Máriássy Félix¹⁵⁵ Külvárosi legenda című filmjét az ötvenes évekből „visszarendték” a harmincas évekbe, de mivel az angyalföldi proletariátus nem lett eléggé öntudatos, ezért leállították a film forgalmazását.

Eisenstein: Rettegett Iván című filmjének második részét Sztálin 1946-ban betiltotta és a Szovjetunióban csak 1958-ban mutattak be, Magyarországon biztos-ami biztos alapon nem engedték levetíteni.¹⁵⁶

Kovácsnai György: Gitáros fiú a régi könyvtárban című kísérleti animációs filmjét (1964) egészen a rendszerváltozásig nem mutathatták be. A Filmigazgatóság 1965. június 15-én kelt jegyzőkönyve szerint: „A filmet forgalmazásra nem engedélyezték, kiadása tilos.”¹⁵⁷

Fábry Zoltán: Húsz óra (1965) c. filmjéből Kádár János személyes utasítására vették ki az alábbi mondatot: „Kommunista rendőr ide löj!”¹⁵⁸

Milos Forman Tűz van, babám című filmét 1968-ban szinkronizálták, 1988-ig mégis dobozban maradt.

1969-ben Bacsó Péter A tanúját, valamint Magyar Dezső két, a Balázs Béla Stúdióban készült filmjét, az Agitátorokat és a Büntetőexpedíciót tiltották be.

Az 1970-es években főleg dokumentumfilmeket tiltottak be: többek között Ember Judit, Gazdag Gyula, Kósa Ferenc¹⁵⁹ alkotásait. A Balázs Béla Filmstúdióban készült dokumentumfilmek közül is többet betiltottak: Vitézy László: Tagfelvétel (1972), Gazdag Gyula–Ember Judit: Határozat (1972), Dárdai István: Küldöttvá-

153 Nemes Károly: A magyar filmművészet története 1957 és 1967 között. Budapest, Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1978. 518. o.

154 Révész Sándor: Aczél és korunk. Budapest, Sík, 1997. 211. o.

155 Varga Balázs: Filmpolitika, film és politika a forradalom után. In: 1956-os Intézet Évkönyve, IV. 1995. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 155–157. o.

156 Baráth Magdolna: Szovjet „imázspépítés” Magyarországon. A Szovjetunió magyarországi népszerűsítésének módszerei és eszközei 1956 után. In: Századok, 2011/6. 1539. o.

157 Iványi-Bitter Brigitta: Kovácsnai. Budapest, Vince Books, 2008. 75. o.

158 Gervai András: A tanúk. Film-történelem. Budapest, Saxum, 2004. 226. o.

159 Kósa Ferenc a filmművészet cenzúrázásáról az alábbiakat nyilatkozta: „...a hatalmat nemcsak az sérti, ha a politikai témájú filmekben az alkotók megkörnyékezik a tabukat, a szabadság, az igazmondás, az európai típusú demokrácia kérdését, de az is bosszantja, ha valakinek az égvilágon semmi köze nincs a politikához, ám kimagasló eredeti tehetség” Idézi: Magyar Nemzet, 2006. május 20. 30. o.

lasztás (1972), Gulyás Gyula: Vannak változások (1978) és Ember Judit: Hagyd beszélni a Kutruczot! (1985).¹⁶⁰

Gazdag Gyula rövid idő alatt a legtöbb betiltott filmmel „büszkélkedő” magyar filmrendező lett. Sípoló macskakő (1971) című filmjének külföldi vetítését 1979-ig nem engedélyezték.

1975-ben készült el Gazdag Gyula Bástyasétány '74 című filmje, melyet Szabó B. István, a Filmfőigazgatóság vezetője a film „esztétikai, ideológiai zavarossága” miatt nem javasolt vetítésre.¹⁶¹ Ugyancsak tiltólistára került Böszörményi Géza Az utolsó tánctanár (1975) és Hungarian Dracula (1983) című filmje is.

Ingmar Bergman filmjét, a Suttogások, sikolyokat állítólag azért kellett levenni a műsorról, mert Aczél György felesége rosszul lett az egyik naturális jelenettől.¹⁶²

Egyéb bemutatott, de valamilyen okból mégis visszavont filmek: Halálfejesek, Psycho, Kína szindróma stb. Egyes külföldi gyártású filmekből kivágtak a politikai vezetésnek nem tetsző részeket.¹⁶³

Amikor L. I. Brezsnyev meghalt (1982. november 10.), villámgyorsan letiltottak két filmet, az Ajándék ez a napot és A bestiát.¹⁶⁴ Egyébként az éber elvtársakon kívül senkinek sem jutott volna eszébe összefüggést találni a filmcímek és a szovjet pártfőtitkár halála között.

Az 1980-as években egyébként nemcsak ilyen tragikomikus okok miatt tiltottak be filmeket: Sára Sándor *Pergőtűz* című filmjét azért, mert az a 2. magyar hadseregnek állított emléket, a Keresztúton című filmet pedig azért, mert a bukovinai székelyekről szólt balladai tömörséggel.¹⁶⁵

Ember Judit Pócspetri című dokumentumfilmje egy olyan koncepciót pert mutatott be, amelynek Péter Gábor mellett Kádár János volt az egyik rendezője, ezért nem lehetett bemutatni.

Jeles András Álombrigád című filmje a munkásokról nem a hatalom által elvárt stílusban szólt.¹⁶⁶ Mész András Bebukottak című filmje a fiatalok bűnözők beilleszkedési problémáit mutatta be.¹⁶⁷ Mészáros Márta Napló gyermekeimnek című filmjének bemutatása is jó néhány évet késett.

160 Holtzer Lóránt: Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála. In: Beszélő, 2003/12. 84. o.

161 MOL M-KS 288. f.-36/1975/2. öe.

162 Selmeczi Mari: Kellett nekem rongybicikli? Budapest, K. u. K. K., 2005. 102–103. o.; Kovács Emőke: Gondolatok a Kádár korszak filmcenzúrájáról. In: Valóság, 2007/7. 44. o.

163 Szekfű András: A cápa utolsó tangója. Média szociológiai tanulmányok a félkemény diktatúrából. Budapest, Gondolat, 2008. 219. o.

164 Vörös László: Szigorúan ellenőrzött mondatok: a főszerkesztői értekezletek történetéből, 1975–1986. Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2004. 351. o.

165 Fekete dobozaink. Beszélgetés Sára Sándorral. In: Filmvilág, 1988/2. 12. o.

166 Schubert Gusztáv: Az elvarázsolt proletár. Álombrigád. In: Filmvilág, 1989/2. 4. o.; Gervai 2004. 244. o.

167 Zsugán István: A félelem senkiföldjén. Bebukottak. In: Filmvilág, 1989/1. 19. o.

Koltay Gábor Szép volt fiúk! (1986) című filmjének forgatását leállították, a vágatlan anyagot a rendező a saját kertjében ásta el.¹⁶⁸

Vicsek Ferenc és Vitézy László: Úgy érezte szabadon él c. dokumentumfilmje a fiatalok kábítószer-fogyasztásáról szól, ezért csak 1989-ben jelenhetett meg könyv alakjában.

Rófusz Ferenc nem utazhatott ki az Oscar-díj átadására, a díjat – a helyi rendezőket is átverve – Dósay István, a Hungarofilm vezérigazgatója vette át, akitől aztán a csalást felfedezve, a rendőrség vette vissza a szobrot.¹⁶⁹

A Filmhíradókat is cenzúrázták: Gárdos Péter is készített egy filmet a zálogházakról és bemutatta, hogy kikből áll a zálogházi kölcsönökért folyamodók serege. A rendező statisztákkal forgatta le a filmet, és a valóságot adta vissza, mégis Kádár János személyesen járt el a betiltás érdekében.¹⁷⁰

A filmgyártás állambiztonsági kontrolljára jellemző, hogy még neves filmrendezőket is beszerveztek ügynököknek. Az 1981-ben bemutatott és Oscar-díjat nyert Mephisto című filmnek a rendezője és forgatókönyv-írója is besúgó volt.¹⁷¹

November 7-e előtti napon a TV-maci nem köphetett a fogmosáskor, nehogy valaki azt a következtetést vonja le, hogy „köp” az ünnepre.¹⁷²

168 Thury Gábor: Elásott műremek. In: Nemzeti Sport, 1910. május 8. 20. o.

169 Varga György: Meddig zümmög a légy? In: Magyar Nemzet, 2010. május 8. 30. o.

170 Tényi István interjúja. In: Magyar Nemzet, 2010. április 27. 2. o.

171 A filmrendezők szervezéséről lásd: Gervai András: Fedőneve: „Szocializmus”. Művészek, ügynökök, titkosszolgák. Pécs, 2010. 81. o.

172 Mráv Noémi A tévémaci tudatformáló szerepe. Az államszocialista nevelés emblematisz figurájának története. In: Médiakutató, 2009/nyár

Dr. Horváth Miklós

A Szovjetunió háborúja Magyarország ellen, 1956¹

A szovjet csapatok maradnak

A szovjet csapatok Magyarországon való tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget, majd az így kialakult helyzetet a Szovjetunió és Magyarország között az 1947. február 10-én megkötött békeszerződés állandósította. Ennek a szerződésnek az egyik cikkelye² lehetőséget biztosított arra, hogy a Szovjetunió által meghatározott erejű és összetételű csapatok tartózkodjanak hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak és

-
- 1 A tanulmány a Konrad-Adenauer-Alapítvány és a KDNP Kommunizmus Bűnei Munkacsoportja 4. nemzetközi szimpóziumán hasonló címmel lehangzott előadás írásos anyaga. A témakörrel további részletek: HORVÁTH MIKLÓS – A szovjet katonai intervenció – 1956, In.: 1956 és emlékezete (szerk.: Pallai László, Püski Levente, Mazsu János) Debreceni Szemle, könyvek I., Debrecen, 2008., HORVÁTH MIKLÓS – 1956 hadikronikája, Akadémia Kiadó, Budapest, 2003., HORVÁTH MIKLÓS – TULIPÁN ÉVA: In memoriam 1956, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006. HORVÁTH MIKLÓS – KOVÁCS VILMOS – Hadsereg és fegyverek 1956., Zrínyi Kiadó, Budapest, 2012.
 - 2 A Békeszerződés IV. – A szövetséges haderők visszavonása – részének 22. cikkelyében erről többek között az alábbiak állnak: 22. cikk. 1. „A jelen Szerződés életbelépését követően minden szövetséges fegyveres erőt 90 napon belül Magyarországról vissza kell vonni, mindazon által a Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa. [...] 3. Magyarország azonban rendelkezésre fog bocsátani minden olyan eszközt és könnyítést, amelyre az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartása céljából különösen szükség lehet, aminek ellenében a magyar kormány megfelelő ellenszolgáltatásban fog részesülni...” HALMOSY DÉNES – Nemzetközi Szerződések 1945-1982. „A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződései” – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1985. 84. o.

nyugati szomszédunk vissza nem nyeri állami függetlenségét. A Magyarországon 1947-től 1955-ig „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el mintegy 4 hadosztálynyi erővel.

Miután a Szovjetunió és Magyarország között 1948. február 18-án kötött „barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés”³ 1956 októberében és novemberében még hatályos volt⁴, hangsúlyozni kell, hogy ez a szerződés – amint a Varsói Szerződés (VSZ) is – szándékai és írott betűje szerint egyaránt egy esetleges külső támadás kollektív elhárítása céljából kötött. A szerződő felek 1948 februárjában is kifejezésre juttatták, hogy egymás függetlenségét, állami szuverenitását tiszteletben tartják, hogy a másik fél belső ügyeibe – értem alatta mindazon ügyek összességét, amelyek nem merítik ki egy harmadik fél fegyveres támadása közös elhárítása fogalmát és tartalmát – semmiképpen be nem avatkoznak.⁵ Ezen túlmenően arra is kötelezettséget vállaltak, hogy olyan akciókban vagy intézkedésekben nem vesznek részt, melyek a másik fél ellen irányulnak.

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést. A szovjet csapatok Ausztriából történt kivonása után hazánkban a helyzet a várttal ellentétben csak annyiban változott, hogy a Szovjetunió katonai jelenlétét – e kérdés törvényi szabályozásának elmaradása ellenére – a május 14-én megkötött Varsói Szerződésre hivatkozva tették lehetővé.

A szovjet kormánynak az osztrák államszerződés megkötését követően a csapatait 1955. október végéig, de legkésőbb december 31-ig – a békeszerződés alapján – nemcsak Ausztriából, hanem Magyarországról is ki kellett volna vonnia. A szovjet csapatok további magyarországi állomásoztatására, illetve ezen erők létszámának növelésére, összetételük megváltoztatására a Varsói Szerződés Alapokmánya lehetőséget nem adott.

A magyar párt- és állami vezetés az osztrák államszerződés megkötését követően a szovjet csapatok Magyarországon maradásához – a törvényi feltételek hiányának ellenére – hozzájárult. Az Ausztriából kivont erők egy részének letelepítésébe, a Különleges Hadtest felállításába beleegyezett, az erre vonatkozó politikai és katonai döntések meghozatalával a szovjet katonai jelenlét fokozásához segítséget nyújtott.

Tette ezt annak tudatában, hogy a Varsói Szerződés megkötése ezt a kérdést nem rendezte, az Alapokmány aláírásának pillanatában meglévő, illetve az Ausztriából

3 PATAKI ISTVÁN „Egyezmények” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról, Múltunk, 1995. 3. szám. 125-127. o.

4 A szovjet csapatok magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldali egyezményt 1957. május 27-én írták alá.

5 PATAKI ISTVÁN – „Egyezmények”..., Múltunk, 1995. 3. szám. 125-127. o.

történt kivonulást követően formájában és tartalmában jelentősen módosult helyzetet önmagában nem legalizálta.

Az így kialakult nemzetközi katonapolitikai helyzetben – a Központi Hadsereg-csoport felszámolását követően –, a szovjet politikai és katonai vezetés indokoltan látta az itt állomásozó csapatai létszámának és összetételének – a VSZ katonai doktrínájában megfogalmazott célok és feladatok szerinti – megváltoztatását.

Az 1955 szeptemberében felállított Különleges Hadtest állományába kettő – a 2. és 17. – gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászpilóta, a 177. bombázópilóta hadosztály, a 20. pontonos hidász ezred, valamint légvédelmi és más fegyvernemi és szakcsapatok kerültek. A hadtest parancsnoksága Székesfehérvárra települt, főerői Szombathely, Kecskemét, Pápa, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Sárbogárd, Veszprém, Hajmáskér, Győr, Körmend, Komárom városokban állomásoztak.

A Különleges Hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme, a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a szovjet fegyveres erők miniszterének volt alárendelve. Parancsnoka Pjotr Nyikolajevics Lascsenko altábornagy volt, a törzsfőnöki teendőket 1956 nyarán – Georgij Andrejevics Scselbanyin vezérőrnagy szabadsága, majd betegsége miatt – ideiglenesen Jevgenyij Ivanovics Malasenko ezredesre, a törzsfőnök felderítő helyettesére bízták.⁶

MAGYARORSZÁGON MINDEN ESZKÖZ BEVETHETŐ

A szovjet vezetés – már jóval a forradalmat megelőzően – nemcsak Magyarországon és Lengyelországban, hanem még Csehszlovákiában is érzékelte az SZKP XX. kongresszusa szellemében fogant, a társadalom gyökeres átalakításának igényét kifejező általános válság jeleit. Mivel a nagyhatalmak közötti viszonyt meghatározó módon befolyásoló térség Németország volt, ezért Nyikita Szergejevics Hruscsovnak – az SZKP KB első titkára – elsősorban a Lengyelországban kialakult helyzet megoldása okozott komolyabb fejtörést. Magyarország jelentősége a szovjet vezetés számára eltörpült. Hruscsov több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni.

Ezért a hadtest parancsnoka már 1956 júliusában parancsot kapott: készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása” érdekében történő alkalmazására. A terv kidolgozását Malasenko ezredesre bízták, aki azt Jurij Vlagyimirovics Andropov nagykövet és Mihail Fjodorovics Tyihonov altábornagy – Bata István vezérezredes, honvédelmi

6 JE. I. MALASENKO – Oszobij Korpusz v Ognye Budapesta, Vojenno Isztorieszkij Zsurnal. 1993. 10. szám, 22-30. o. (I. rész)

miniszter szovjet katonai „főtanácsadója” – közreműködésével és segítségével rövid időn belül el is készítette. Az ezzel kapcsolatos munkálatok során az ezredes tanulmányozta a honvédség, a rendőrség és a belső karhatalom hasonló célú terveit is.

A tervben rögzítették, hogy a fővárosban lévő fontosabb objektumok védelme a 2. gépesített gárdahadosztály – parancsnoka Szergej Vlagyimirovics Lebegyev vezérőrnagy – feladata, míg a 17. gépesített hadosztály – parancsnok Anton Vaszilijevics Krivosejev vezérőrnagy – fő erői adott esetben az osztrák határ lezárását, a működésük körzetében a rend fenntartását kapta. A hadosztály kötelékébe tartozó harckocsi ezred – állomáshelye Hajmáskér – a Budapesten bevetésre tervezett erők tartalékát képezte.

A repülőhadosztályoknak és a hadtest közvetlen irányítása alá tartozó fegyvernemi- és szakcsapatoknak a laktanyák, repülőterek, állások, raktárak és egyéb objektumok védelmét, valamint állomáshelyeiken a rend fenntartását határozták meg.

A terv részeként kiadott „különleges utasításban” többek között meghatározták az alegységek, egységek tevékenységének rendjét, az objektumok őrzésével, védelmével összefüggő feladataikat, a magyar egységekkel történő együttműködés formáját. Ebben részletesen szabályozták a fegyverhasználat kérdését is.

A terv, amelyet Lascsenko altábornagy hagyott jóvá a „Volna” – „Hullám” fedőnevet kapta és annak végrehajtását a „Kompassz” – „Íránytű” – jelszó elhangzását követően kellett megkezdeni.

A hadtest vezetése a Vezérkarnak október elején küldött jelentésében már felhívta a figyelmet a megmozdulások lehetőségeire. Számolva a helyzet súlyosbodásával Lascsenko altábornagy október közepén elrendelte, hogy a parancsnokok állomáshelyeiken legyenek készen a szükségessé váló intézkedések megtételére. Malasenko ezredes október 22-én Budapestre érkezett, hogy személyesen is tájékozódjon a helyzetről. Az ezredes ekkor értesült a másnapra tervezett tüntetés előkészületeiről is.⁷

1956. október 23-án a magyar politikai vezetés egy része tudott arról, hogy adott esetben a szovjet erők karhatalmi célú alkalmazása lehetséges. Gerő Ernőnek, illetve Hegedüs Andrásnak azt is tudnia kellett, hogy a szovjet csapatok a karhatalmi feladatok végrehajtására – a magyar hadsereg és a belső karhatalom hasonló célú és tartalmú feladataihoz igazodó – részletes tervekkel is rendelkezett.

Véleményem szerint egyértelmű, hogy a Szovjetunió mindenkor politikai vezetésének döntései alapján vezetőfunkcióba helyezett – a szovjet vezetés Magyarországgal kapcsolatos politikai elhatározásait feltétel nélkül megvalósító – magyar vezetők az így szerzett, „megszolgált” hatalmuk megvédése érdekében – a követ-

7 JE. I. MALASENKO – A Különleges Hadtest Budapest tüzében – Egy szemtanú visszaemlékezései. In.: Szovjet katonai intervenció 1956. Argumentum Kiadó, Budapest – 1996. 214-217. o.

kezményekkel nem számolva – szinte reflexszerűen fordultak a Szovjetunióhoz segítségért.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a szovjet csapatok – október 23-i bevetésével – függetlenül attól, hogy azt kérték, vagy a bevetés tényét tudomásul vették – a magyar politikai vezetés meghatározó része egyetértett. A szovjet vezetőknek a válság kezelésével kapcsolatban adott „tanácsait” elfogadták, és azok végrehajtását magukra nézve kötelezőnek tartották. Bizonyítható, hogy a szovjet vezetők által kijelölt, majd az események hatására többször módosított mozgástér határait október 23-a és 28-a között a magyar vezetés egyetlen lényeges kérdésben sem lépte át.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy részkérdésekben ne lettek volna viták, de a menet közben bekövetkezett súrlódások, félreértések, félrehallások sem eredményezték október 31-ig azt, hogy a szovjet vezetés a magyar vezetéstől a támogatását megvonta volna. A szovjet vezetés a Kádár János vezette párt- és a valójában formálisan nem létező, – Nagy Imre nevével fémjelzett – állami vezetést a kialakult válság szovjet érdekeknek megfelelő kezelésére alkalmasnak tartotta.

A fentiekkel összefüggésben nem kerülhető meg annak kimondása sem, hogy a politikai vezetés – a válság kezelésével kapcsolatos alapkérdések meghozatalában – egységes volt, így véleményem szerint egységes a felelősségük is mindazokért a következményekért, amelyek ezeknek a döntéseknek a hatására Magyarországon bekövetkeztek.

A TERV VÉGREHAJTÁSA MEGKEZDŐDIK

1956. október 23-án a magyar vezetés, közvetlenül Gerő Ernő az MDP első embere – miután nem bízott a Magyar Néphadsereg határozott fellépésében – kérte a szovjet vezetést, hogy a Különleges Hadtest erőinek bevetésével segítse az „ellenforradalmi, fasiszta elemek” rendszerellenes megmozdulásának leverését. Hruscsov ezt, azzal a feltétellel engedélyezte, ha a magyar kormány vagy annak elnöke, Hegedüs András ezt írásban is kéri.

Miután Gerő erre ígéretet tett, a szovjet Vezérkar – az SZKP Központi Bizottságának jóváhagyásával – magyar idő szerint 18 óra körül elrendelte a Különleges Hadtest harcászati helyzetbe helyezését. Három óra múlva Vaszilij Danilovics Szokolovszkij marsall, a Vezérkar Főnöke telefonon utasította a hadtest parancsnokát: a szovjet csapatok vonuljanak Budapestre és a magyar honvédségnek, rendőrségnek, valamint a belső karhatalom erőinek a rend helyreállításához nyújtsanak segítséget.

22 órakor a szovjet csapatok Kecskemét, Cegléd, Szolnok, Székesfehérvár és Sárbogárd helyőrségekből megkezdtek a menetet Budapest irányában. A hadtest vezetésének szűk törzse éjfélkor érkezett Budapestre és a Honvédelmi Minisztérium

épületébe, ahol a Malasenko ezredes vezette operációs csoport közvetlen irányításával megkezdtek tervezett feladataik végrehajtását.

Amikor a hadtest törzse a Honvédelmi Minisztériumba megérkezett csak úgy záporoztak a párt vezetőinek, a kormány tagjainak és a katonai vezetőknek a kérései. Ezek többnyire a fontosabb objektumok védelmének megerősítésére, a kerületi pártbizottságok és rendőrkapitányságok, a raktárak és laktanyák, illetve a fontosabb személyek lakásainak a megvédésére vonatkoztak. A hadtest parancsnoksága hamarosan belátta, hogy a fenti kérések teljesítéséhez már azért sem rendelkeznek elégséges erővel, mert a hadtest alapvető feladatát ekkor már a fegyveres csoportok szétverése a rend helyreállítása képezte. Október 24-én Budapesten volt kb. 7 ezer magyar katona és 50 harckocsi. A Honvédelmi Minisztérium jelentése ezen a reggelen kb. 4500 katona bevetéséről és 1300 fő központi tartalékról adott számot.⁸

A helyzet súlyosbodása, valamint az, hogy a magyar rendőrséggel és hadsereggel tervezett együttes, összehangolt tevékenység nem alakult ki, a szovjet katonai vezetést terveik pontosítására kényszerítette. Legfontosabb feladatuknak elsősorban a fegyveres csoportoknak a megvédésre kijelölt objektumokból történő kiverését, a város legfontosabb objektumainak a védelem alá helyezését és a város központjában a felkelők lefegyverzését tartották.

A 2. hadosztály parancsnokának a vezetésével elsőként – október 24-én hajnali két órakor – a 37. harckocsiezred érkezett Budapestre. Az ezred élén Grigorij Timofejevics Dobrunov alezredes motorkerékpáros zászlóalja menetelt. A zászlóalj parancsnoka feladatul a város központjában fegyveresen tevékenykedő csoportok és az ellenük bevetett katonai és rendőri alakulatok helyének és erejének a felderítését, valamint a felkelésben résztvevő lakosság jellegének, összetételének a megállapítását kapta. Tüzet – a parancs szerint – csak megtámadásuk esetén nyithattak. A harckocsi ezred utasítást kapott az MDP KV Akadémia utcai székházának, a Parlament és a szovjet nagykövetség épületének, valamint a Dunán lévő hidaknak a megvédésére, a Rádió visszafoglalására. A szovjet csapatok tájékozódásának segítése érdekében magyar tiszteket küldtek ki a Honvédelmi Minisztériumból.

A 2. hadosztály főerői Budapestre csak hajnali 3 órakor érkeztek. Az 5. gépesített ezred Kecskemétről, a 6. gépesített ezred Szolnokról és a 87. nehéz rohamlöveg ezred Ceglédre érkezett. A hadosztály egységei a fentiekén kívül feladatul a Külügyminisztérium, a Nemzeti Bank, a repülőtér, a fegyverraktárak védelmének a megerősítését és a központi telefonközpont, a Szabad Nép szerkesztőségének visszafoglalását és a fegyveres csoportok lefegyverzését, a rendőrségnek való átadását kapták.

8 Hadtörténeti Levéltár – 1956-os gyűjtemény, 8. őrzési egység. 131, 134, 144, 145, 150. o.

A beérkezett egységek azonnal harcba bocsátkoztak és a fegyveres csoportoktól több objektumot visszafoglaltak, a pályaudvarokat, hidakat és néhány raktárt az ellenőrzésük alá vontak. A harckocsi ezred alegységei a Rádió épületeiből csak egyet tudtak a felkelőktől visszafoglalni. A többi épület megszállására a gyalogság támogatása nélkül nem volt lehetőségük. A felkelők csak ezen a helyen 4 szovjet harckocsit tettek harcképtelenné.

A szovjet katonai vezetés előtt a helyzet, 24-én a déli órákra tisztázódott. Számukra is egyértelművé vált, hogy a fontosabb objektumok közül több a fegyveres csoportok kezébe került, a rendőrség erői dezorganizálódtak, passzívák voltak, a magyar egységek az aktív harctevékenység folytatására határozott parancsot nem kaptak, és sok katona és néhány szervezett alegység is átállt a felkelők oldalára. Felfedték a fegyveres csoportok helyét. Becslésük szerint Budapesten a fegyveres felkelők együttes létszáma kb. 2000 fő volt, akik tapasztalataik szerint a legaktívabban a VIII. és IX. kerületben voltak.

Október 24-én a szovjet csapatok az összes általuk is fontosnak tartott objektumot – a Parlamentet, az MDP KV, a Fővárosi Tanács, a Budapesti Pártbizottság, a Nemzeti Bank, a Főposta épületét a pályaudvarokat és a hidakat – az ellenőrzésük alá vonták.

Folytatódott a harc a város központi és délkeleti részében, a Rádiónál, a Corvin mozi környékén és az Üllői úton. Elfogtak, lefegyvereztek és rendőrségnek átadtak kb. 300 felkelőt.

A nap második részében megérkezett Hajmáskérről a 17. gépesített gárdahadosztály kötelékébe tartozó 83. harckocsi- és az 57. gépesített ezred is. Ezek feladatként Budán a rend megteremtését és a hidak budai hídfőinek a megvédését kapták.

A fővárosba rendelt szovjet egységek katonái közül október 24-én 20 fő meghalt, 48-an megsebesültek. Két harckocsi és két autó elégett, további hat harckocsi és 4 páncélozott szállító harcjármű vált harcképtelenné.

A Budapesten lévő szovjet csapatok létszáma nem haladta meg egy hadosztály létszámát. A fegyveres felkelők ellen bevetett 6000 katona, 290 harckocsi, 120 páncélozott szállító harcjármű és a 156 ágyú kevésnek bizonyult.⁹

Ezt felismerve a szovjet hadvezetés a Kárpáti Katonai Körzet alárendeltségébe tartozó lövészhadtest állományából a 128. – más források szerint kettő – lövész hadosztályt, valamint a Románia területén állomásozó szovjet önálló gépesített hadtest alárendeltségébe tartozó 33. gépesített hadosztályt Magyarországra, fő erőivel Budapestre rendelte.

Egyes szovjet források szerint az így riadókészültségbe helyezett és „rendcsinálás” céljából bevetett öt hadosztály állományába 31 500 fő, 1130 harckocsi és önjáró

9 JE. I. MALASENKO – Oszobij Korpusz v Ognye Budapesta, Vojenno Isztoriceszkij Zsurnal. 1993. 10. szám, 30. o. (I. rész)

lőveg, 616 tüzérségi lőveg és aknavető, 185 légvédelmi lőveg, 380 páncélozott szállító harcjármű és 3830 gépkocsi tartozott. Riadókézsültségbe helyezték a Kárpáti Katonai Körzet egy vadászpilóta-, és egy bombázópilóta hadosztályát is. Így a Különleges Hadtest légi erőivel együtt összesen 159 vadászpilóta és 122 bombázó várt bevetési parancsra. A szovjet katonai erők felvonulásának ezen időszakában a vadászpilóták fedezték a menetben lévő csapatokat, a bombázó pilóták a repülőtereken láttak el fokozott készségi szolgálatot.¹⁰

FŐ CÉL A FEGYVERES ELLENÁLLÁS LETÖRÉSE

Október 25-én még alig virradt, amikor a város több pontján ismét fellángoltak a harcok. A szovjet hadvezetés változatlanul gyalogsági támogatás nélkül, harckocsikkal és a felülről nyitott, gumikerekes páncélozott szállító járműveken – találó néven a „nyitott koporsókban” – küldte katonáit a biztos halálba. Néhányszor kíséreltet tettek a szovjet harckocsi vagy gépesített alegységek és a magyar gyalogos erők együttes alkalmazására, de ezek a próbálkozások – mint azt a következő eset is mutatja – rendre kudarccal végződtek.

A Népligetben lévő egyik szovjet harckocsi alegység és a tüzértiszt iskolások egy százada október 27-én a déli órákban a Kilián laktanya elleni támadásra, egyben a Körút közelében elakadt három szovjet harckocsi kimentésére kapott parancsot.

Az iskola parancsnoka Koltai Vilmos ezredes 50 növendéket rendelt ki azzal a feladattal, hogy a szovjet harckocsikra felfeküdve hajtsák végre a támadást. Az eligazításon a beosztott tisztek közül többen jelentették Koltai ezredesnek, hogy ez a növendékek biztos pusztulását jelenti. Szóltak arról is, hogy felderítési adatok nélkül és a Kiliánban lévő katonák számának ismerete híján a vállalkozás végrehajtása felelőtlen, csak kudarccal, a kirendelt állomány elvesztésével végződhet. Koltai hajthatatlan volt, mereven ragaszkodott utasítása végrehajtásához. A növendékek vonakodva, de végrehajtották a parancsot, felfeküdtek a harckocsikra. Alig jutottak a Nagyvárad térig, amikor az Üllői út felől a felkelők tüzet nyitottak. A növendékek ekkor leugráltak a harckocsikról és a parancs további végrehajtását megtagadták. A vállalkozás kudarcba fulladt.¹¹

10 Jelentés az SzKP Központi Bizottságának. 1956. október 24. (aláírta: G. Zsukov és V. Szokolovszkij) In.: Hiányzó lapok 1956 történetéből – Dokumentumok a volt SzKP levéltárából, (szerk.: VJACSESZLAV SZEREDA, ALEKSZANDR SZTIKALIN) Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. 99-100. o.

11 Hadtörténeti Levéltár, 1956-os gyűjtemény. 1. őrzési egység 438. o. A Tüzértisztiskola jelentése.

A szovjet csapatok az 1956-os magyarországi beavatkozása során, annak ellenére, hogy alakulataik – a második világháborús tapasztalatoknak és az érvényben lévő harcászati szabályzatoknak megfelelően – felkészültek a lakott településeken folytatott harcra, a legfelsőbb politikai vezetés döntése alapján az 1953-as berlini események¹² idején „sikeresen kipróbált” eljárást alkalmazták.

Ennek lényege, hogy a magasabb műszaki színvonalat képviselő harci technika felvonultatásával, erődemonstrációval meg lehet félemlíteni, a harctól vissza lehet tartani a spontán módon összeverődött, szervezetlen, alacsony színvonalú fegyverzettal rendelkező, helyüket állandóan változtató csoportokat.

Ilyen megfontolásból jelentek meg Budapesten, október 24-én, a hajnali órákban a szovjet Különleges Hadtest páncélos járművei, T-34-es harckocsijai és kezdték meg „elrettentő”, valójában öngyilkos cirkálásukat a város főbb közlekedési útvoalain, csomópontjain.

A szovjet és magyar politikai- és katonai vezetés nem volt felkészülve ilyen erejű határozott szembenállásra. Sokáig nem értették meg, hogy ez a harcmód a Budapestben bevetett szovjet csapatok vereségéhez vezethet.

Később, magukhoz térve a komoly veszteségekkel járó meglepetésből, bénultságból, a fegyveres csoportok, az ellenállás fő gócai ellen indított támadás előkészítése érdekében igyekeztek megszerezni azokat a felderítési adatokat, melyek alapján megtudhatták, hogy hol, milyen erők harcával kell számolniuk. Például harckocsikat rendeltek tüzelőállásba a felkelők feltételezett helyétől viszonylag messze, majd harckocsikat küldtek a veszélyeztetett útszakaszra. Az álló harckocsikból figyelték, hogy az utca közepén lehetőleg teljes sebességgel haladó harckocsikra honnan lőnek, és az így felderített tüzelőállásokra mértek tűzcsapást. Ez a módszer az okozott és elszennvedett veszteségek ellenére sem járt eredménnyel például a város olyan részeiben, mint amilyen a Corvin köz és környéke is volt. Az Üllői úton a Nagyvárad tértől a Kálvin térig és a Nagykörúton a Mester utcától a Rákóczi útig a különálló, egymástól többé-kevésbé független felkelő csoportok szinte összefüggő ellenállási láncolatot alakítottak ki.

A szovjet katonai vezetés előtt tehát egyértelművé vált, hogy a gyors győzelemre nincs remény addig, amíg a forradalom fő bázisai léteznek.

Mint az a dokumentumokból kiderül, a Gerő Ernő, majd október 25-től Kádár János vezette párt-, és a Nagy Imre irányította állami vezetés – az SZKP Elnökségének Magyarországra küldött képviselőivel egyeztetett – határozatai, intézkedései, taktikázásai az október 28-ig terjedő időszakban kettős célt szolgáltak:

12 1953. június 17-én, 18-án Kelet Berlinben és az NDK több városában munkásfelkelés tört ki a június 9-én meghirdetett „új szakasz” intézkedéseinek támogatása és a normarendezésre hozott intézkedés visszavonásának érdekében. A megmozdulásoknak a szovjet páncélos alakulatok bevetésével vetettek véget.

1. Ha kell politikai engedmények, a nép követelései egy részének teljesítésével vagy annak ígéretével a tömeget leválasszák a hatalom és a szovjet csapatok ellen harcot folytató fegyveres csoportokról.

2. A főcél ez volt: a fegyveres ellenállást – elsősorban a szovjet csapatokra támaszkodva megtörjék.

SZOVJET VEZETŐK SEMMIT NEM BÍZTAK A VÉLETLENRE

Október 24-én és az azt követő napokban a szovjet párt-, állami- és katonai vezetők egymásután érkeztek Budapestre. A Különleges Hadtest parancsnokának harcálláspontján – szovjet tábornokok és tisztek kisebb csoportjának a kíséretében – váratlanul megjelent Ivan Alexandrovics Szerov, a KGB főnöke, Mihail Szergejevics Malinyin hadsereg tábornok, a Vezérkar Főnökének első helyettese.

Egy kis kitérővel – a repülőgép a nagy köd miatt Veszprémbe szállt le – páncélozott személygépkocsival Budapestre érkezett Anasztasz Ivanovics Mikojan, az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja és Mihail Andrejevics Szuszlov, a KB Elnökségének tagja is, akik a helyzetről ekkor már sokkal objektívebb tájékoztatást kaptak. A hadtest vezetése külön jelentett a városba vezényelt szovjet csapatok tevékenységéről. Andropov, Szerov, Mikojan és Szuszlov ekkor úgy értékelték, hogy Magyarországon imperialista összeesküvés van és ha a Szovjetunió nem nyújt katonai segítséget, akkor Magyarországon ellenforradalom jellegű folyamat alakulhat ki és a NATO részéről az agresszió veszélye is fennáll.

Október 25-én reggel Budapestre érkezett Romániából a 33. gépesített gárdahadosztály – parancsnoka Gennadij Ivanovics Obaturov tábornok – és az esti órákban N. A. Gorbunov ezredes parancsnoksága alatt a fővárosba befutott a 128. lövész gárdahadosztály is. Mivel ezen a napon a felkelők ellenállása a városban tovább erősödött a 33. hadosztály részére feladatuk megszüntették, hogy a város központi részeit – a Kőbánya és az Üllői út szektorban, a Duna parton lévő területeket, a Rádió épületét, a Kilián laktanyát és a Corvin mozi körzetét – a fegyveres csoportoktól tisztítsa meg és a „hadosztály elővédjében” lévő 104. gépesített gárdaezred elsőként jusson ki a Parlamenthez. Amikor Obaturov tábornok hadosztályának néhány egysége menetből betört a városba, a felkelők egy harckocsit és egy páncélozott szállító harcjárművet, a bennük lévő két ezreddel együtt kilőttek és törzs rádió állomását is megsemmisítették. A Ferenc körúton a hadosztály tüzér ezrede két tűz közé került és a 2. osztályát majdnem teljes egészében elvesztette. Az ezred parancsnoka életveszélyesen megsebesült.

Október 25-én este a 128. lövész gárdahadosztály – előrevetett osztagként alkalmazott – 315. lövész gárdaezrede azt a feladatot kapta, hogy Budán a fegyveres csoportokat semmisítse meg.

Október 26-án a 33. hadosztály törzse megszervezte a felderítést és az ellenálló fegyveres csoportok felszámolása érdekében folytatták a harctevékenységet. Október 27-én a hadosztály egységei több háztömböt megtisztítottak, de a Corvin mozi és a Kilián laktanya környékén lévő ellenállási csomópontot nem tudták felszámolni. Ez volt az ellenállás erős gócpontja, amelynek megsemmisítése nélkül Budapesten a felkelő csoportok felszámolása nem volt lehetséges.

A Központi Vezetőség határozata alapján a szovjet és a magyar katonai vezetés ekkor már döntött arról, hogy 28-án hajnalban a magyar csapatok bevonásával megsemmisítő csapást mérnek a Corvin köz és a Kilián laktanya környékén egyre szervezettebben és főleg egyre eredményesebben harcoló szabadságharcosokra.

A feladat végrehajtásába bevonták az alapvetően Budán tevékenykedő 128. lövész gárdahadosztály erőit is.

A 17. gárdahadosztály alegységei ebben az időszakban az osztrák határ védelmére készültek. A szovjet vezetés egy amerikai és nyugat-német provokáció veszélyével számolt.

Így Budapesten ebben az időszakban három – a 2. és 33. gépesített, valamint a 128. lövész – gárdahadosztály és a 17. gépesített hadosztály részei tevékenykedtek. Ezek létszáma együttesen elérte a 20 000 főt.¹³

A hadtest operatív törzsének gyakorlati segítséget adott a szovjet vezérkar Malinyin hadseregtábornok által vezetett csoportja. A hadtest vezetése az e csoportba beosztott tisztektől tudott a szovjet fegyveres erők minisztériumában meghozott döntésekről, arról, hogy mikor, milyen csapatokat irányítanak Magyarországra és ezekből melyek kerülnek a Különleges Hadtest alárendeltségébe. A magyar vezetéssel a kapcsolatot Malinyin hadseregtábornok, a nagykövet Andropov és a KGB-s Szerov tábornok tartotta. Malinyin a hadtest törzsnél néha egészen váratlanul felbukkant, pontosította a feladatokat és azok végrehajtása, segítése érdekében megfogalmazta javaslatait. A hadtest tevékenységéről jelentett a Vezérkar Főnökének Szokolovszkij marsallnak és a hadtest vezetését mentesítette a Moszkvával folytatott személyes megbeszélésektől.

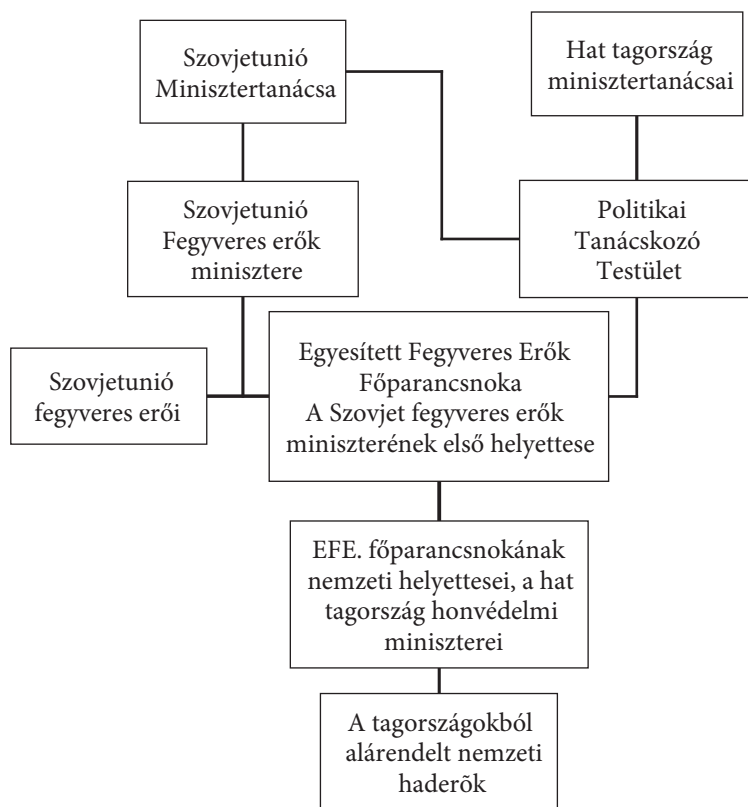
SZOVJETUNIÓ AGRESSZIÓ ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS

Fontos annak tisztázása, hogy 1956 őszén, Magyarországon a szovjet haderő a hadműveleteket a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek részeként, vagy e szervezettől független önálló nemzeti erőként hajtotta végre.

13 JE. I. MALASENKO – Oszobij Korpusz v Ognye Budapesta, Vojenno Isztoriceszkij Zsurnal. 1993. 11. szám, 30. o. (II. rész)

A dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy a Varsói Szerződés megalakításának nem belső, hanem külső, tömbön kívüli nemzetközi indokai voltak. Ha az ENSZ Alapokmányában rögzített – és a VSZ Alapokmányában hivatkozott – alapelveket és a Szovjetunió 1956-os tevékenységét összevetjük, minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az alapelvek nagy részét a Szovjetunió figyelmen kívül hagyta, illetve megsértette.

A Szovjetunió vezetése a lengyel és magyar „ügy” megoldásakor a Varsói Szerződés tagállamait nem kezelte egyenjogú partnerként, az elvárható mértékben nem gyakorolt türelmet, hanem azonnal az erőszakkal való fenyegetést, illetve a fegyveres erők bevetését választotta. A két ország belügyébe beavatkozva, a nemzetek önrendelkezésének jogát elutasítva, a békés eszközök használata helyett, szinte automatikusan a fegyveres erőszak alkalmazására helyezte a hangsúlyt.

„A lengyel és magyar események rávilágítottak – írta a Romániában fogva tartott Nagy Imre 1957 elején –, hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovíniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszk-

vai utasításra belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra. [...] A Varsói Szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi katonai törekvéseknek. [...] A Varsói Szerződés a szocialista országok egymásközi viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze. Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”¹⁴ Ezt tette lehetővé az a tény, hogy – mint az a következő vázlatokon is látható – a tagországok az általuk kijelölt nemzeti erőiket – az alapelvekkel ellentétben – nem egy önálló, az egyes nemzetek haderőitől szervezetileg is elkülönült parancsnokság alárendeltségében egyesítették.

Az Egyesített Fegyveres Erők mindenkori főparancsnoka a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének első helyettese volt, így személyén keresztül a Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe kijelölt nemzeti alakulatokat a szovjet haderő részévé tették. Így érthetővé válik, hogy a szovjet csapatok magyarországi tevékenysége során a szovjet hadsereg és az Egyesített Fegyveres Erők tevékenysége a vezetés, irányítás és a végrehajtás minden szintjén összemosódott.

A VSZ. alapokmánya szerint az Egyesített Fegyveres Erők szervezetét az alábbiak szerint kellett volna kialakítani:

Ivan Sztjepanovics Konyev marsall ebben az időszakban nem az Alapító okirat szellemében, illetve a VSZ Politikai Tanácskozó Testület utasításainak megfelelően járt el, hanem mint Georgij Kosztantinovics Zsukov első helyettese, a szovjet politikai vezetés döntéseit hajtotta végre. Mivel külső – tömbön kívüli – támadás a tagországok egyikét sem érte, így az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe rendelt nemzeti haderőknek – ezen belül a szovjet csapatoknak – a Varsó Szerződés keretében történő karhatalmi alkalmazására indok és lehetőség nem volt. Konyev marsall a Szovjetunió nemzeti haderejének lengyelországi és magyarországi karhatalmi alkalmazására utasítást nem adhatott, illetve a szovjet kormány erre vonatkozó döntései és parancsai végrehajtásában és végrehajtatásában mint legfelső katonai vezető részt nem vehetett.

A fentieket is figyelembe véve következtetésként megállapítható: a szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását, az arra vonatkozó tervek – „VOLNA”, és a november 4-i támadási terv, a „VIHR” – „Forgószél”- elkészítését a Varsói Szerződés, illetve az 1956-ig megkötött és hatályban lévő szerződések egyike sem tette

14 Nagy Imrének a romániai Snagovban készült feljegyzései 1957. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), A Nagy Imre és társai per iratai, XX-5-h. Vizsgálati Iratok 8. kötet 19-22. o.

lehetővé, összességében a Magyarország ellen irányuló szovjet karhatalmi intézkedéseknek a lehetőségét kizárták.

A Szovjetunió 1956. október 23-án, majd október 31-én, a Varsói Szerződés alapító okiratában rögzített normák felrúgásával egyoldalúan döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként elismerni nem lehet.

A szovjet kormány 1956. október 30-án közzétett Nyilatkozata megállapításai közül valótlan az is, hogy a szovjet csapatok a Varsói Szerződés alapján tartózkodtak Magyarországon, mivel a szovjet csapatok magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldalú egyezményt csak 1957. május 27-én írták alá.

A Különleges Hadtest tevékenységét – 1956. november 2-ig – a szovjet fegyveres erők vezérkara, annak Vezérkari Főnöke Szokolovszkij marsall közvetlenül, vagy/és a Magyarországra küldött első helyettesén, Malinyin hadseregtábornokon keresztül irányította.

A Különleges Hadtest és az október 23-tól november 2-ig – a szovjet politikai és katonai vezetés döntéseinek megfelelően – Magyarországra vezényelt szovjet hadseregek kötelékébe tartozó hadosztályok feletti közvetlen parancsnokságot Konyev marsall csak november 2-án vette át.

Erre lehetőséget a Varsói Szerződés Alapokmánya, illetve az Egyesített Fegyveres Erők Szervi Határozványa nem adott, illetve a Politikai Tanácskozó Testület döntést erre sem hozott. Az, hogy Konyev marsall, mint az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoka 1. számú parancsát¹⁵ 1956. november 4-én adta ki, ha csak közvetett módon is, de bizonyítja, hogy a szovjet csapatok, mint nemzeti haderő az ezt megelőző időszakban sem az Egyesített Főparancsnokság alárendeltségében tevékenykedtek. Az egyoldalú orosz agresszió – a háború – tényét bizonyítja az is, hogy Magyarország lerohanásában a Varsói Szerződés alárendeltségébe nem tartozó szovjet alakulatok is részt vettek.

FORDULAT, A POLITIKAI HELYZET ÁTÉRTÉKELÉSE

A politikai és katonai vezetés – mint láthattuk – a kezdeti zűrzavar után, egyre pontosabb képet kapott a felkelő-szabadságharcos csoportok erejéről. Ebből arra következtettek, hogy a legjelentősebb fegyveres csoportok állásai ellen indított összpontosított támadással döntő fordulat következhet be a harcok menetében. A felkelés leverése legfontosabb előfeltételének a Corvin köz és a környékén lévő – a Kilián laktanyát is ide sorolták – felkelő erők ellenállásának a megtörését tartották.

15 Döntés a Kremlben, 1956. – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról (szerk.: HEGEDŰS B. ANDRÁS, KENDE PÉTER, LITVÁN GYÖRGY, RAINER M. JÁNOS) 1956-os Intézet, Budapest 1996. 203-204. o.

Az október 27-én kiadott, másnapi akcióra vonatkozó harcparancs szerint a támadást a szovjet és magyar erők két irányból – a Nagyvárad tér és a Kálvin tér felől az Üllői úton – tervezték végrehajtani. A támadást a szovjet erők megindították, de az első jelentősebb veszteségek után annak végrehajtását bizonytalan időre elhalasztották.

A szovjet csapatoknak a felkelők továbbra is nagy veszteségeket okoztak. Erőfeszítéseket tettek az önállóan tevékenykedő szovjet katonák és azok kisebb csoportjainak a lefegyverzésére. Lascsenko altábornagy parancsot adott a határozottabb ellenállásra. Az egységek és alegységek parancsnokait parancsban figyelmeztette: beosztásukból le lesznek váltva, ha a lefegyverzést, vagy a fegyverzet és a lőszer elvételét eltűrik.

A FORDULAT KATONAI ÉS POLITIKAI OKAI

A felkelő csoportok harci sikerei, a magyar csapatok alkalmazhatatlansága és a szovjet csapatok kudarcra a magyar legfelső politikai vezetésben tovább erősítette azok táborát, akik a kialakult válság megoldásában egyedül a politikai eszközök alkalmazását tartották célravezetőnek. Két lehetséges út állt a vezetés előtt. Az egyik, hogy továbbra is elutasítani a nép jogos követeléseit, nem változtatni a kormány összetételén és a szovjet hadseregre támaszkodva folytatni a harcot. Ennek az útnak a választása esetén a hatalom képviselői elveszítették volna a harcokba még be nem kapcsolódó, de a felkelőkkel kezdettől szimpatizáló lakosság bizalmát és kapcsolatát, és az újabb áldozatok, pusztulás még jobban elmélyíti a szakadékot a lakosság és a kormány között. Ezt mérlegelve – és ezzel akkor még a Magyarországon tartózkodó szovjet politikai vezetők Mikojan és Szuszlov is egyetértettek – a magyar párt és állami vezetés – taktikai megfontolásból – engedmények megtételére kényszerült.

Tény, hogy Donáth Ferencnek és Losonczy Géának az események ártértékelésére vonatkozó javaslatát október 26-án a többség elutasította, és a párt vezetői még október 27-én is kitartottak azon elhatározásuk mellett, hogy a tömegeknek a fegyveres csoportokról történt leválasztását követően – a párt civil fegyveres erői, a szovjet és a feladat végrehajtásába bevonható magyar csapatok bevetésével – a fegyveres felkelést a leghatározottabban felszámolják.

Hogy az események ártértékelése mennyire a körülmények kényszerítő hatása alatt született, mutatja, hogy a MDP vezetését október 26-án átvévő Direktórium – más néven Pártelnökség, Rendkívüli Bizottság, Különleges Bizottság – október 27-én még arról határozott, hogy a Legfőbb Ügyészség és a Vizsgálati Főosztály haladéktalanul kezdje meg a foglyul ejtett fegyveres felkelők elleni vizsgálatot és ha a statáriális tárgyalások objektív feltételei megvannak, akkor azok lefolytatását

haladéktalanul indítsák el. Ez a döntés akkor egyet jelentett az elfogott fegyveres felkelők halálos ítéletével.¹⁶

A Direktórium ekkor bízta meg Kiss Károlyt és Czinege Lajost a „mozgósítási stáb” megszervezésével, melynek feladata a funkcionáriusok megfelelő mozgósítása, felfegyverzése és különleges feladatok – a katonai és karhatalmi egységekkel történő – megoldása lett.¹⁷

Münnich Ferenc részére a Direktórium meghatározta, hogy belügyminiszterré történt beiktatásakor úgy nyilatkozzon, hogy a karhatalmi szervek helytállását, szilárdságát tovább erősítse, illetve intézkedjen arra, hogy a pártbizottságokon szervezett, civil ruhában lévő fegyveres egységek megkülönböztető jelzéssel legyenek ellátva.¹⁸

Joggal tehető fel a kérdés, hogy ha a pártvezetés többsége még október 27-én is az erő kíméletlen alkalmazása mellett kötelezte el magát, akkor a kormányerők kudarcán túl mi volt az a kényszerítő erő, amely a Politikai Bizottságot – hangsúlyozom a szovjet vezetés beleegyezését követően – a döntése megváltoztatására kényszerítette.

Ez a párt vezetése és közvetlenül Kádár János által is elismert ok véleményem szerint az volt, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa – Gáspár Sándor vezette – Elnöksége az Egyetemi Forradalmi Diákbizottsággal és a Magyar Írók Szövetsége képviselőivel együtt – október 27-én – elfogadott megállapodásban az országban zajló eseményeket „nemzeti demokratikus forradalomként” értékelte.¹⁹

A megállapodás aláírói a szovjet csapatok kivonása kérdésében a pártvezetés október 26-i álláspontját – a szovjet egységek a rend helyreállítása után haladéktalanul térjenek vissza állomáshelyükre – fogadták el, ugyanakkor az ÁVH megszüntetését határozottan követelték.

16 Kutatásaim szerint Kecskeméten és Soroksár környékén, a statárium alapján kb. 20-25 felkelőt végeztek ki.

17 Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban PIL) 290. f. 1. csoport 15. ő. e. 36-41. o.

18 Uo. 12. ő. e. 1. füzet

19 A Népszava október 28-i számában megjelent megállapodás „Követeléseink” részében erről többek között a következők olvashatók: „1. Minden hatalmat az új demokratikus nemzeti kormánynak, hogy biztosíthassa hazánk függetlenségét, a szocialista demokrácia továbbfejlődését. A nemzeti demokratikus forradalom résztvevői részesüljenek amnesztiában. Az új kormány küldjön ki bizottságot a szakszervezetek és az ifjúság képviselőinek bevonásával a bekövetkezett események okainak feltárására: személyekre és funkciókra való tekintet nélkül állapítsa meg a felelősséget. A bizottság a jelentést hozza nyilvánosságra...” Idézi: Ripp Zoltán A pártvezetés végnapjai 1956. október 23–31. Ötvenhat októbere és a hatalom – A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai (1956. október 24-október 28.) Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. A bevetőt írta és a dokumentumokat kiadáshoz rendezte: HORVÁTH JÚLIA. 186. o. (A továbbiakban: Ötvenhat októbere és a hatalom)16. sz. melléklet 151-152. o. – A megállapodásban foglalt követelések géppel írt tisztázata: PIL 290. f. 1/20. ő. e. 121. o.

Amikor a pártvezetés értesült a megállapodásról, az ez alapján készült nyilatkozat megjelentetését megtiltotta. Erről az MDP Politikai Bizottságának október 27–28-i ülésén²⁰ Kádár János többek között az alábbiakat mondta:

„Éjfélkor értesültünk, hogy a SZOT tárgyal egy diákszervezettel, [és az] [...] egész megmozdulást úgy ahogy van ‘nemzeti demokratikus forradalomnak’ tekintenék. Az a tény, hogy a SZOT és a diákság külön nyilatkozatot adnak ki a párt és a kormány nélkül, ez a mi politikai vonalunk teljes szétválását jelenti. Gáspár [Sándor] elvtárs jóhiszemű volt, de egészen biztos, hogy az ellenség is így akarja ezt. A külön nyilatkozat a munkásosztály elválását jelenti a párttól. [...] Ez elvileg tarthatatlan, gyakorlatilag pedig azt jelenti, hogy a KV és a kormány minden tekintélye megdől.

Ha azt mondjuk, hogy azok, akik még az utolsó percben is harcoltak, forradalmárok, akkor a vezető szervüket a munkások és a diákok nem a párt Központi Vezetőségében, hanem a SZOT-ban, vagy egyebütt látják. A helyzetet mi sürgetőnek tartjuk, gyorsan kell az állásfoglalást tisztázni [...] a megmozdulást csak így nemzeti forradalomnak nevezni nem szabad, mert ez azt jelenti, hogy mindenki, aki ellenünk van, forradalmár, és mi ellenforradalmárok vagyunk. Meg kell találni a megfelelő formát...”

Kádár azt is jelezte, hogy a SZOT és ifjúság egyezségében „vannak helyes dolgok is”, de a „párt hiányzik belőle teljesen”, és kell, „hogy a párt szerepeljen benne...”

Kádár János áttérve az Államvédelmi Hatóság kérdésére hozzászólását így folytatta: „Az elvtársak egy része ellene volt a megszüntetésnek... Az államvédelmi csapatok katonaruhába öltöztetett munkások. A mi szavazatunkra indultak harcba, lemosták a gyalázatukat, azokat mi nem dobhatjuk oda az ellenforradalomnak. Lehetséges [...], hogy valamilyen formában belevegyük a készülő [kormány] nyilatkozatba, hogy a Belügyminisztérium szervezetét átalakítjuk...”

Az átértékeléssel kapcsolatos szándékok komolyságát minősíti az is, amit Kádár János a legfőbb követelés, a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban mondott: „Megmondtuk az ország népének, hogy mi hívtuk a csapatokat, meg is indokoltuk, hogy ahogy mi kértük a harcbavetésüket, ugyanúgy kérhetjük, hogy vonják ki a csapatokat a harcból... Az, hogy kivonják, vagy nem vonják, az a Szovjetunió kizárólagos döntésétől függ...”

Kádár János kihangsúlyozta: „Az SZKP Elnökségének két tagja – Mikojan és Szuszlov – van itt, nekünk utasítást nem adnak, de én, mint kommunista, elemi kötelességnek tartom, hogy tanácsaikat, ami népünk és a kommunisták, a nemzetközi proletárinternacionalizmus érdekeit képviselik, figyelembe vegyük. [...] amit én itt vázlatosan elmondtam, azt az elvtársak helyeselték.”²¹

20 MOL XX–5 h. Vizsgálati 23. doboz 7. kötet. Közéteszi Glatz Ferenc História, 1989. 4–5. sz.

21 Éjjel Kádár János és Nagy Imre Mikojannal és Szuszlovval, valószínűleg a szovjet nagykövetséggen tárgyalt. Erről a tárgyalásról Rainer M. János és Ripp Zoltán kutatásai szerint nem maradt

Mikojan az ülésen többször szót kért. Hozzászólásai során többek között kijelentette: a törvényes kormány nem tárgyalhat a felkelőkkel, a SZOT-nak kell tárgyalni a fiatalokkal is, de az ifjúság a kormánnyal szemben feltételeket nem támaszthat. „A kérdéseket nem a fegyveres harc során kell megoldani, hanem utána” – mondta Mikojan.

Gerő Ernő rendkívül fontosnak tartotta, hogy a szerveződő fegyveres erők gerince az öntudatos munkásosztály legyen. *„Biztosítani kell, hogy kezdettől fogva mi, a párt irányításával szervezzük ezt a fegyveres erőt és ne csússzon ki a kezünk-ből”* – mondta, majd az amnesztiával kapcsolatban megjegyezte, hogy vigyázni kell, nehogy a következő lépés a felkelők ellen harcolók bírói felelősségre vonása legyen.

Apró Antal miután megállapította, hogy más megoldás, mint amit Kádár előterjesztett nincs, szólt arról is, hogy a tűzszünetet idő- és határidő megadása nélkül kell elrendelni, és gondoskodni kell arról, hogy amikor a szovjet erőt kivonják, a magyar rendfenntartó alakulatok már működőképesek legyenek.

Ezek után Rónai Sándor kérte Nagy Imrét, hogy fejtse ki álláspontját.

„Ilyen tragikus helyzetben, hogy ma a kérdésekben véletlenek vannak, az, hogy a kérdések véletlenül merülnek fel, ez éppen a pártvezetés csődje” – kezdte hozzászólását Nagy Imre, majd később többek között a következőket mondta:

„Mikojan elvtárs felém fordult és azt mondta, hogy szilárdabban kell állni. Én ott nem fogok szilárdan állni, ahol a párt érdekei továbbmenést követelnek... Két lehetőség van: 1.) ha mi a széles alapokon nyugvó mozgalmat ellenforradalomnak értékeljük, mint ahogy először annak értékeltük, akkor nem marad más lehetőség, mint az az út, hogy fegyverek, tankok és tüzérség segítségével verjük le. Ez tragédia. Most már látjuk, hogy ez nem a mi utunk... A Szovjetunió számára rendkívül súlyos helyzetet teremtettünk, és a világ számára azt, hogy előtt bennünket az ellenforradalom. Azt jelenti ez, ha nem vigyázunk imperialista agresszióknak vagyunk kitéve.

A nagy, hatalmas népi erőknek, melyek mozgásban vannak, az élére kell állni. Ezt azonban csak úgy lehet, ha úgy értékeljük az eseményeket mint mi.

Tűzszünet a lehető leggyorsabban. Ma reggel is még a legnagyobb bizonytalanság volt, ma reggel 6 órakor el akarták kezdeni a hadműveletet.²² ... Szovjet csapatokat a tűzharcból ki kell vonni, párhuzamosan magyar csapatokat kell bevetni, honvédségre, demokratikus rendőrségre, munkásokra támaszkodni és nem zárom ki a diákságot sem... Feltétlenül beszélni kell az ÁVH-ról. Most a harcból ki kell őket vonni, anélkül, hogy valamiféle értékelést adnánk... Amnesztia feltétlenül helyes” – fejezte be többször megszakított hozzászólását Nagy Imre.

fenn közvetlen forrás. RAINER M. JÁNOS – Nagy Imre 1953 – 1958. Politikai életrajz II. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 273. o.. RIPP ZOLTÁN – Ötvenhat októbere és a hatalom... 269. o.

22 Szovjet és magyar csapatok támadása a Corvin köz környékén lévő csoportok felszámolása érdekében.

Gerő Ernő kapcsolódva Nagy Imréhez megismételte, hogy nem szabad bírói úton felelősségre vonni azokat akik ellenük [a felkelők ellen] vannak. *„Kétféle amnesztia lehet: 1.) a harcok résztvevőire, 2.) az összes politikai elítélt számára.”*

Rónai Sándor megkérdezte Apró Antaltól, hogy a szovjet hadsereg nélkül tudják-e biztosítani a rend fenntartását. *„Egyetlen garancia, ha megvan az egység a párttagokkal, munkásokkal, öntudatos emberekkel a fosztogatók, gyilkosok ellen. Félek különben vákuum keletkezni”* – válaszolta Apró Antal.

Kádár János határozati javaslatában megállapította, hogy a testület elfogadta az általa vázolt platformot, és azt magukra nézve kötelezőnek tartják, egyetértének abban, hogy kormánynyilatkozat legyen. Kifejezésre juttatják, hogy a kormány a párt egyetértésével működik és intézkedik, egyetértének abban, amit Kádár János és mások a SZOT határozatának a megakadályozása érdekében tettek. A Politikai Bizottság a fentieket elfogadta és döntött abban is, hogy a párt központi vezető szervét ne direktóriumnak, hanem pártelnökségnek²³ nevezzék el.

A Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség október 28-i üléseit követően az események felgyorsultak. 28-án 13 óra 20 perckor a kormány a rádión keresztül elrendelte az általános azonnali tüzszünetet. A Nagy Imre által ismertetett, a párttestület döntésének megfelelően megszerkesztett és a minisztertanács által is jóváhagyott kormányprogram 17 óra 25 perc után a kérdésre – Ellenforradalom? Nemzeti demokratikus forradalom? – a következő választ adta:

*„A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Kétségtelen, hogy úgy, ahogy minden nagy népmegmozduláskor történni szokott, kártékony elemek az elmúlt napokat is felhasználták közönséges bűncselekmények elkövetésére. Tény az is, hogy reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak, és igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi demokratikus rendszer megdöntésére. De az is vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat, szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban.”*²⁴

23 Elnök: Kádár János, tagok: Nagy Imre, Münnich Ferenc, Szántó Zoltán, Apró Antal, Kiss Károly.

24 A forradalom hangja – Századvég füzetek 3. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. [Szerk.: FELLEGI TAMÁS LÁSZLÓ, GYEKICZKI ANDRÁS, KÖVÉR LÁSZLÓ, KÖVÉR SZILÁRD, MÁTÉ JÁNOS, ORBÁN VIKTOR, STUMPF ISTVÁN, VARGA TAMÁS, WÉBER ATTILA] A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Budapest, 1989. (A továbbiakban: A forradalom hangja...) 131-132. o.

Nagy Imre azt követően, hogy – a kormányprogram alapján – nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait. Többek között bejelentette:

„A kormány a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendelte az általános, azonnali tűzszünetet. Utasította a fegyveres erőket, hogy csak abban az esetben tüzeljenek, ha megtámadják őket. Ugyanakkor felhívja mindazokat, akik fegyvert fogtak, hogy tartózkodjanak minden harci cselekménytől és fegyverüket haladéktalanul szolgáltatassák be.

A rend védelmére és a közbiztonság helyreállítására haladéktalanul megalakul az új karhatalom a honvédség és a rendőrség alakulataiból, valamint a munkások és az ifjúság felfegyverzett osztagaiból.

A magyar kormány megállapodott a szovjet kormánnyal, hogy a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről, s az új karhatalom megalakulásával egyidejűleg elhagyják a város területét.

A magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderő visszavonásáról...

A rend helyreállítása után egységes, új államrendőrséget szervezünk és az Államvédelmi Hatóságot megszüntetjük. Senkinek semmi bántódása nem eshet, hogy a fegyveres harcokban részt vett...”²⁵

Az MDP Központi Vezetőségének üléséről kiadott közleményben – a politikai vezetés döntésének megfelelően – többek között elhangzott, hogy a fenti testület „helyesli a Magyar Népköztársaság kormányának mai nyilatkozatát” és a Központi Vezetőség – „tekintettel az előállott rendkívüli helyzetre” – a jogosítványait egy hattagú pártelnökségre ruházta át. „A pártelnökség felhatalmazása a lehető legrövidebb idő alatt összehívandó IV. pártkongresszusig érvényes. A párt elnöksége munkájában a Központi vezetőségre és a Politikai Bizottságra támaszkodik.”²⁶

A fentiek részben ismertetett döntések értelmében a szovjet katonai vezetés a csapatok kivonását két ütemben tervezte végrehajtani. Az első ütemben a külső kerületekben lévő erőket, a második ütemben pedig a város belső részeiben lévő, a Pártközpont, a Honvédelmi Minisztérium, a Parlament és a Belügyminisztérium őrzését ellátó csapataikat szándékozták kivonni. A csapatok kivonulása a Fővárosból október 30-án 15 órakor megkezdődött és másnap a déli órákban befejeződött.

25 Uo.

26 Uo. 133. o.

„NAGY HÁBORÚ NEM LESZ” – „MAGYARORSZÁGOT NEM ADHATJUK”

Október 30-án, a szovjet kormány nyilatkozata, amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országokkal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta. Ma már tudjuk, hogy ez az új viszony első torzszülöttje a magyar forradalomra kollektíven kimondott halálos ítélet volt. A katonai előkészületek és az újabb szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos egyeztető tárgyalások megkezdődtek. A magyar vezetés döntései – segítségkérés az ENSZ-től, a semlegesség bejelentése, a Varsói Szerződés felmondásának kilátásba helyezése, javaslat újabb tárgyalásokra stb. – az új magyar kormány összeállításával és a többi szocialista ország tájékoztatásával, meggyőzésével elfoglalt szovjet vezetést nem bírta jobb belátásra. Október 31-én újabb erők Magyarországra irányításával, a már Magyarországon lévő megszálló erők jelentős növelésével a november 4-i újabb támadás előkészítése kezdetét vette.

A Különleges Hadtest törzse a Tökölön lévő repülőtérré települt, ahol egy szovjet repülő egység állomásozott. A szovjet csapatok Budapest határától 15-20 km-re összpontosítási körletet foglaltak el, ahol a harci technikát és fegyverzetet karbantartották, a személyi állományt, a lőszert, üzemanyagot és az élelmiszerkészleteket kiegészítették.

A Különleges Hadtest vezetését ekkor Malinyin hadseregtábornok arról tájékoztatta, hogy a Magyarországon lévő csapatok vezetésével Konyev marsallt bízták meg, aki már meg is érkezett Szolnokra. Ekkor értesültek arról is, hogy – Szovjetunió és Románia területéről – a 38. és a 8. hadsereget is Magyarországra irányítják. Megtudták, hogy Szovjetunió területéről átdobott légideszant egységek meg is kezdték a magyar repülőterek elfoglalását. A veszprémi repülőtérré a 31. légideszant gárdahadosztály két ezrede már meg is érkezett.

Konyev marsallt a Budapesten kialakult helyzetről Malasenko ezredes tájékoztatta. A magyar Vezérkar által készített munkatérképen bemutatta a katonai egységek és a fegyveres csoportok helyzetét és jelentett a városban végrehajtott védelmi jellegű katonai előkészületekről is. Kihangsúlyozta, hogy ezen csoportok és néhány magyar katonai egység, alegység további makacs ellenállásával kell számolni. Az ezredes úgy tudta, hogy a magyar csapatok a főváros körül légvédelmi ágyúkkal is megerősített védelmi övet létesítettek és a várossal határos lakott településeken tankokkal és tüzérséggel is rendelkező erők jelentek meg. A fontosabb objektumokat a fegyveres csoportok elfoglalták, az utakon a fegyveres csoportok és a nemzetőrség erői járőröznek. Malasenko a magyar katonai egységek létszámát Budapesten 50 ezer főre becsülte és ezenkívül véleménye szerint még 10 ezer nemzetőr és a városban lévő 100 darab harcokosi ellenállásával is számolniuk kellett.

Konyev marsall azon kérdésére, hogy a hadtest erői elegendőek-e arra, hogy a fővárosban 3-4 nap alatt leverjék a fegyveres felkelést és *„helyreállítsák a rendet”*,

a Hadtest parancsnoka Lascenko határozottan „nem”-mel válaszolt. Elmondta, hogy a siker érdekében a hadtestet meg kell erősíteni gyalogsággal, önjáró tüzérséggel és harcokcsikkal. Összességében kíváncsnak tartotta, hogy a hadtestet még egy hadosztállyal erősítsék meg, és kérte az ezen alegységek felkészítéséhez szükséges idő biztosítását is.

A jelentések és a vélemények meghallgatása után Konyev marsall közölte: a Varsói Szerződés országainak legfelső politikai vezetése döntést hozott – ez persze nem volt igaz – a Magyarország részére nyújtandó katonai „segítségéről”. Az „ellenforradalmi erők szétzúzása” feladatát a szovjet csapatokra bízta. A Különleges Hadtest erőinek ezért fel kell készülni a „Forgószél” fedőnéven megtervezett hadműveletben való részvételre, melynek célja Magyarországon a szocialista társadalmi rend helyreállítása. A Különleges Hadtest feladata Budapesten az ellenálló fegyveres erők szétverése és a rend biztosítása. A Magyar Néphadsereg azon egységeit, amelyek kísérletet tesznek az ellenállásra le kell fegyverezni.

A hadtest állományába – a parancs szerint – Budapesten változatlanul a 2., a 33. gépesített- és a 128. lövész gárdahadosztály tartozott. Ezen kívül a hadtestet harcokcsi-, tüzér- és légideszant egységekkel erősítették meg.

Az osztrák határ védelmét, valamint a fővároson kívül eső területeken, és a vidéki városokban lévő felkelő csoportok „megsemmisítésének” feladatát Amaszp Hacsaturovics Babadzsanjan és Hadzsi U. D. Mamszurov tábornokok hadseregeire – a 38. és 8. – és a hadtest 17. gépesített hadosztályára bízta.

A feladatok megkezdéséhez a készenlétet november 3-án estig kellett elérni és a „Forgószél” hadműveletet végrehajtását a „Grom”, „Menydörgés” jelszó elhangzását követően kellett megkezdni.

Az támadási terv sikere érdekében Szerov, a KGB elnöke – a szovjet csapatok kivonásáról tárgyalásokat folytató magyar tárgyalóküldöttség tagjait – Erdei Ferencet, Maléter Pál vezérőrnagyot, honvédelmi minisztert, Kovács István vezérőrnagyot, a vezérkar főnökét és Szücs Miklós ezredest, hadműveleti csoportfőnököt letartóztatta, illetve a Moszkvában összeállított Kádár János vezette bábkormány politikai legalizálása érdekében Nagy Imrét és a politikai vezetők egy jelentős részét – a törvényes kormány lemondásának kikényszerítése céljából – a Josip Broz Titóval történt megállapodás értelmében – a menedékjog felkínálásával Jugoszlávia Követségnek épületébe csalta.

A „MENYDÖRGÉS” ÉS AZ AGRESSZIÓ VALÓSÁGOS OKA

A hadművelet megkezdése előtt Konyev marsall, mint az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka adta ki az 1. számú parancsát, melyben a helyzet értékelését követően felszólította a csapatokat, hogy a helyi államhatalmi szerveknek és azok

képviselőinek nyújtsanak segítséget az államrend megteremtésében és a normális élet beindításában.

November 4-én moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint 4 órakor elhangzott a jelszó – „Mennydörgés” – és ezzel a „Forgószél” fedőnevű hadművelet végrehajtása megkezdődött. A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok főerői – a főváros környékén települt felkelő erők egy részének ellenállását leküzdve – Budapestre 5 órakor különböző irányokból betörték.

A MAGYARORSZÁGI HADMŰVELETEKBEN RÉSZTVEVŐ SZOVJET CSAPATOK²⁷

katonai alakulat megnevezése	állandó elhelyezési körletük	a harcászult- ságbe helyezés időpontja*	az államhatár átlépésének időpontja*
<i>Különleges Hadtest alárendeltjei</i>	<i>Magyarország</i>	<i>1956. október 23. 20 órától</i>	–
2. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra	–
17. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra 10 perc	–
177. bombázó repülő gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23- ról 24-re virradó éjszaka.	–
195. vadászrepülő gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23- ról 24-re virradó éjszaka.	–
128. lövész gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24. 0 óra 15 perc és 7 óra között
33. gépesített gárdahadosztály	Románia	1956. október 23. 22 óra 35 perc	1956. október 24. 11 – 12 óra között
8. gépesített hadsereg erői	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28- ra virradó éjjel	1956. október 28- tól november 4-ig
70. lövész gárda- hadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 26.	1956. október 28. 6 óra

²⁷ ALEKSZANDR KIROV – Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956. 200. o.

katonai alakulat megnevezése	állandó elhelyezési körletük	a harckészült- ségbe helyezés időpontja*	az államhatár átlépésének időpontja*
32. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 28- 29-én
60. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 30. és november 1. között
11. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28- ra virradó éjjel	1956. november 1.
31. harckocsi hadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. november 1-én éjjel	1956. november 3. 8 órakor
35. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Ogyeszei Katonai Körzet	1956. október 31. 18 óra 45 perc	Románián keresztül 1956. november 4-én hajnalban
38. összefegyverne- mi hadsereg erői**	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24-től 27-én 8 óráig.
39. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
61. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
27. gépesített hadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 27. 8 óra
7. légideszant gárdahadosztály	Szovjetunió Baltikumi Katonai Körzet	1956. október 19.	1956. október 30. 17 óra 30 perc Tököl – repülőtér
31. légideszant gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28. 10 óra	1956. október 30. Veszprém repülőtér
1. vasúti gárdadandár	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 29.

* Az időpontok a táblázatban magyar idő szerint vannak megadva.

** A Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó 17. gépesített gárdahadosztály fő erői 1956. október 28-a után a 38. összefegyvernemi hadsereg alárendeltségébe került.

Vidéken is megindult a támadás, amelyben 17 – 8 gépesített-, 1 harckocsi-, 2 lövész-, 2 légvédelmi-tüzér-, 2 repülő-, 2 légi-deszant – szovjet hadosztály részei – mintegy 60 ezer szovjet katonával – vettek részt.²⁸

A hadsereg és a polgári lakosság, a Király Béla tábornok vezette nemzetőrségbe szerveződött felkelőcsoportok ellenállását a szovjet csapatok a tervezett november 7-ével ellentétben csak 11-én tudták megtörni.

Ezzel Budapesten és vidéken a forradalom erőinek szervezett fegyveres ellenállását leverték. A szovjet csapatok védték a fontosabb objektumokat, bevezették a járőrözést.

A szovjet csapatok vesztesége 2260 fő, ebből 669 fő – 85 tiszt, 584 tiszthelyettes és honvéd – meghalt, 51 fő köztük 2 tiszt eltűnt és 1986 fő megsebesült.²⁹

A „Forgószel” fedőnevű hadművelet véget ért. A magyar nép, a forradalom egyik legfontosabb céljának a megvalósulása, a szovjet csapatok teljes kivonása még hosszú évtizedekig váratott magára.

A szovjet csapatok októberi, novemberi tevékenységével kapcsolatban a szovjet vezetés körében a leggyakrabban visszatérő fogalmak: a bevonulás, beavatkozás, megszállás, nem lesz nagy háború, nem adhatjuk Magyarországot, stb. voltak.

A „magyar kérdés” szovjet rendezésének tartalmát – ezzel együtt a szovjet vezetés gondolatait – véleményem szerint legpontosabban a Hruscsov által elmondottak tükrözik.

A szovjet csapatok bevetésének okairól Hruscsov – 1956. november 2-án – a Títóval folytatott tárgyaláson – Veljko Micunovic „naplőfeljegyzése” szerint – a következőket mondta:

A Szovjetunió a Magyarországon kialakult eseményeket „*semmiképp sem nézheti tétlenül*”, mert ha „*engednének, a kapitalisták azt gondolnák, hogy gyengék, vagy ostobák [vagyunk], ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák állásaikat. [...] jó páran akadnak, akadnának, akik az egész ügyet a következőképpen értelmeznék: míg Sztálin uralkodott, mindenki kussolt és nem volt semmiféle zűrzavar. Most, hogy ők (itt Hruscsov egy nagyon csúnya szót használt a szovjet vezetésre) vannak hatalmon, íme az első vereség Magyarország elszakadása. És közben ugyanezek a vezetők Sztálin elítéléséről papolnak! Hruscsov szerint ezt elsősorban a szovjet hadsereg hányná a szemükre. [...] Magyarország a Nyugat szövetségeseként már kétszer viselt háborút Oroszország ellen. A szovjet hadseregben erős a Magyar-*

28 ALEKSZANDR KIROV – Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956. In.: Szovjet katonai intervenció 1956. (szerk: GYÖRKEI JENŐ, HORVÁTH MIKLÓS) Argumentum Kiadó Budapest, 1996. 199-200. o., Döntés a Kremlben, 1956. – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról 142. o.

29 Uo. 201-202. o., Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról 142. o.

*ország-ellenes hangulat: a magyarok most megint összefogtak a Nyugattal és az oroszok ellen törnek.*³⁰

Malasenko ezredes, a szovjet Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke szerint a magyarok elleni harcot a szovjet katonák többsége a II. világháborúban történtek folytatásaként élte meg.³¹ A hatalmas pusztítás mutatja, hogy ez kitűnő alkalom volt a törlesztésre.

„Nem szabad elfelejteni, hogy az előző háborúban a horthysta Magyarország a hitleri Németországgal együtt Hazánk ellen lépett harcba” – buzdította határozott fellépésre katonáit I. számú parancsában Konyev marsall.³²

A szovjet hadsereg győzelméről – és ebben a beszámolóban már egy szó sincs a Varsói Szerződésről – 1957. március 15-én egy értekezleten a Szovjetunió Honvédelmi Minisztvere, Zsukov a következőket mondta:

„Kezdetben Magyarországon két hadosztályunk állomásozott. Az egyik az osztrák határt fedezte, a másik bevonult Budapestre és ott »felszívódott«. A magyar hadsereg egységei kezdtek átállni az ellenforradalom oldalára. Szükségessé vált, hogy a hadosztály alakulatait kivonjuk Budapestről. Mi kivontuk ezt a hadosztályt.

Ezt követően titokban Magyarországra rendeltünk még 12 hadosztályt, amelyek közül néhány Kárpátokból, Romániából és az Ogyeszei Katonai Körzetből indulva egy nap alatt kb. 400 kilométert tett meg.

November 4-re virradó éjszaka a harckocsi századainkat a repülőterekhez rendeltük. Harckocsijaink elfoglalták a le- és felszálló pályákat, ágyúcsöveikkel a repülőgépeket megcélozták és tüzet nyitottak azokra, amelyek megpróbáltak felszállni.

Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami- és nemzetközi hírközlő eszközt birtokba vettünk. A tábornokok lakásait és minden katonai törzset bekerítettünk, a Honvédelmi Minisztérium »fejeit« jó előre, már éjjelkor –, hogy ne adjunk nekik lehetőséget az ellenállás megszervezésére – foglyul ejtettük.

A magyar csapatokat, a légvédelmi tüzérséget, a harckocsikat és másokat a mi csapataink minden oldalról bekerítették és a kormány intézményekkel együtt blokád alá vették.

*A magyar hadsereg erős volt, melynek állományába 120 ezer ember, kb. 700 harckocsi, 5 ezer ágyú, néhány repülő hadosztály és ezred tartozott. A magyarok nem rossz harcosok, ezt mi tudtuk az I. és II. világháború tapasztalataiból. Ez a hadsereg pontosan 5 perc alatt megszűnt létezni.”*³³

30 GYÖRKEI JENŐ – HORVÁTH MIKLÓS – Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez In.: Szovjet katonai intervenció 1956., Argumentum Kiadó, Budapest 1996. 106. o., TOP SECRET – Magyar-jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok MTA Jelenkor-kutató Bizottság (szerk.: Ormos Mária, Vida István, Kiss József, Ripp Zoltán) – Budapest, 1995. 151-156. o.

31 JE. I. MALASENKO – A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben... 283. o.

32 Uo. 258-259. o.

33 ALEKSZANDR KIROV – Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon..., 183-184. o.

Zsukov marsall arról már nem szólt, hogy a szovjet csapatok által megtámadott, lefegyverzett, majd szétkergetett hadsereg meghatározó része az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe tartozó nemzeti haderő volt.

A szovjet csapatok „segítségnyújtásának”, valójában a Szovjetunió Magyarország ellen végrehajtott támadásának – háborújának – szomorú következményeit a következő adatok is érzékeltetik:

A harcok következtében Budapest 11 évvel a háború után ismét romokban hevert, közel 20 ezer fő megsebesült, több mint két és fél ezer ember – ebből 2000 Budapesten – meghalt, hozzávetőlegesen 200 ezer ember a hazája elhagyására kényszerült. A szovjet hatóságok közel ötezer főt november első napjaiban elfogtak, akik közül a KGB 860 főt – ezek között kommunistákat, katonákat, egyetemistákat kiskorú fiukat és lányokat mint hadifoglyokat szovjet területre hurcoltak. A szovjet vezetés által hatalomra segített bábkormány – szovjet instrukciók alapján és segítséggel – kb. 15 ezer embert ítéltetett el. 229 főt a halálos ítéletet végrehajtották.

Magyarországon a hadműveletek 1956 novemberének végén, december elején befejeződtek. Kádár János az MSZMP Központi Bizottsága 1957. június 22-i ülésén a szovjet csapatok helyzetét értékelve többek között a következőket mondta:

„Mindig így számolgotam magamban a hatalom állását. No és ha a szovjet csapatokat kivonnánk? Akkor állunk a lábunkon?

*Én azt hiszem, megállnánk a lábunkon. De rettenetes harc és véráldozat közben. Ez most a helyzet...”*³⁴

A szovjet csapatok teljes kivonása még hosszú évtizedekig – 1991-ig – váratott magára.

34 Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei. IV. kötet 200. o. INTERA RT., Budapest, 1993. PIL

Dr. Jobbágyi Gábor

A Kossuth téri tömeggyilkosságról

*„Ma még csak tükörben homályosan látunk
Akkor majd színről színre
Most még csak töredékes a tudásom”
(Szent Pál első levele a Korinthusiakhoz)*

1956. október 25-én a XX. század második felének egyik legnagyobb európai tömeggyilkossága zajlott le a Kossuth téren.

A tragédiáról három könyv jelent meg,¹ és több publikációban is – legalább részben – elemzésre kerül az esemény.

Ennek ellenére sem a politika, sem a „hivatásos” történészsakma mindez ideig nem derítette fel kellő mélységben és alapossággal a történeteket, a magyar igazságszolgáltatás – hasonlóan a többi sortűzperhez – elszabotálta a jogi eszközökkel való igazság-felderítést.

A megjelent publikációk nem kis részben ellentmondanak egymásnak, vagy nem vesznek tudomást a többről.

Pedig úgy vélem, minden megjelent írásban van több-kevesebb igazságtartalom; még a Kádár korszakban keletkezett alapvetően hazug 56-os publikációkban is.²

1 Kő András – Nagy Lambert; Kossuth tér 1956. Teleki László Alapítvány 2001. Kéri Edit; Kik lőttek a Kossuth téren 1956-ban? Magyarok Világszövetsége 2009. Róth Miklós – Szerdahelyi Szabolcs; A Kossuth téri sortűzper Magyar Ház 2006.

2 Pl. Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. (Az ún. Fehér Könyv) K; A Magyar Népköztársaság Tájékoztatási Hivatala én. Hollós –Lajtai; Drámai napok Kossuth 1986. Gyurkó László; 1956 Magvető 1987. Ez történt. Népszabadság 1981.

A sok részpublikációból álló mozaikban vannak közös vonások; ennek alapján összeállítható egy teljesen új kép: mindez nyilván vitatható, de talán közelebb visz a teljes igazsághoz.

ELŐZMÉNYEK

A sortüzet feldolgozó művek viszonylag szűk terjedelemben foglalkoznak a történetek előzményeivel. Holott ezek ismeretében érthetőek lehetnek 1956 sokszor megmagyarázhatatlan eseményei – többek között az október 26-ig lezajlott összességében több mint 1000 áldozatot követelő nagy sortüzek. (Rádió október 23, HM október 24, Kossuth tér október 25, Mosonmagyaróvár október 26.)

Először észre kell vennünk, hogy több közös vonás van ezen eseményekben;

- A tüntető tömeg mindenütt fegyvertelen – ez igaz a Rádiónál történetekre is hosszú ideig – ennek ellenére minden helyszínen felfegyverzett alakulatok, harckészültségben várják őket.

- A Rádiónál történeteket leszámítva, nehezen kideríthető mit is akar az adott helyszínre vonuló tömeg; minden helyszínen van adat arról, hogy mintegy „bevezetik”, „beterelik” az adott helyre a tüntetőket.

- A vérengzésekről – a Rádió kivételével – minden helyszínen több vezető előre tud; néhányan közülük igyekeznek jó szándékúan visszatartani az embereket a tüntetéstől.

Mindezek tükrében semmiféle ésszerű magyarázatot nem lehet adni arra, miért lőttek fegyveresek a fegyvertelen tömegbe; erre egy sztálinista hatalom tudatos provokációja lehet a közös mozgató, hogy az ennek nyomán keletkezett spontán ellenállást felszámolva, megsemmisítsék a „reformistákat”, és az ellenállókat. Itt közbevetőleg rögtön jegyezzünk meg valamit. A korabeli történetírás is tudatos provokációról beszél a Kossuth téri sortűz kapcsán, csak éppen ezt az „ellenforradalmároknak” tulajdonítja.³ (Ami képtelenség ld. később.)

Nincsen részletesen szó arról, hogy 1956. június 20-án a szovjet katonai és politikai vezetés – a magyar politikai és fegyveres vezetéssel együttműködve – haditervet dolgozott ki, a magyarországi „társadalmi béke” helyreállítására. Ennek keretében indultak meg a szovjet csapatok 1956. október 23-án jóval a fegyveres harc előtt,

3 Id. a 2. alatt „Fehér Könyv” 3. kötet 121. old. 2. alatt Hollós Ervin – Lajtai 115-118. Gyurkó László; 1956 172-173. old. – igaz ő már árnyaltabban is fogalmaz a 174. oldalon; „Nem valószínű, hogy a felkelők tüzeltek.. Elképzelhető, hogy ugyanazok szervezték a tüntetést, akik fegyveres osztagot vezényeltek a Kossuth téri épületekbe (!!!) De kik voltak ezek, s honnan állt a rendelkezésükre ilyen fegyveres erő?” (Hiába; 1987-ben más történelmi szeleket is lehetett már érezni.) Ezen kívül ld. 2. alatt „Ez történt” 38. old.

illetve érkezett Budapestre Szerov fegyveres KGB-sekkel, és 7 KGB tábornokkal.⁴ A haditerv részletei, illetve a KGB szerepe a forradalomban a mai napig ismeretlen.

A KGB aktív szerepét viszont jól példázza Kopácsi Sándor visszaemlékezése. Budapest rendőrfőkapitánya, akit a Nagy Imre perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, -véleményem szerint az események hű belső krónikása – ennek ellenére a „hivatásos” történészek szinte alig hivatkoznak rá.

Kopácsi október 23-án Piros László belügyminiszternél találkozott Szerovval, a KGB vezetőjével, akkor mikor a tüntetést még betiltották. Kopácsi felteszi a logikus kérdést: mi történik akkor, ha a tiltás ellenére mégis lesz felvonulás?

Szerov válasza: „A fasiszták és imperialisták csapatai kimerészkednek az utcára Budapesten, s önök között még van vezető, aki azon töpreng, szabad-e ellenük fegyvert használni?” „Most jött el az ideje annak, hogy a fasiszta alvilágot meglec-kéztessük.”

Mikor Kopácsi közölte, hogy nem „fasiszták és imperialisták készülnek felvonulni, hanem egyetemisták, Szerov dühösen elrohant.⁵ Emeljük ki, mindez még a tüntetés kezdete előtt történt.

Szerov jelenlétét röviden említi Horváth Miklós az októberi napokban,⁶ viszont az, hogy a KGB Szerov vezetésével részt vett a megtorlásban, közismert. Ez szintén Kopácsi könyvéből is kiderül, kinek kihallatását brutális módszerekkel a KGB vezette.

Szerov vezetésével a KGB tartóztatta le a Maléter Pál vezette magyar küldöttséget Tökölon november 4-én.⁷

Szerov szerepét az eseményekben jól érzékelteti Ságvári Ágnes visszaemlékezése, aki az október napokban gyorsíró volt az Akadémia utcai pártközpontban. Szerinte Szerov „abszolút szuverén módon vett részt az eseményekben,”⁸ tehát október 25-én az ott tárgyaló Mikojantól és Szuszlovtól is függetlenül cselekedett.

Hazánkban a történészek keveset foglalkoztak a magyar eseményekkel párhuzamosan futó lengyel történetekkel, holott sok a párhuzam, s komoly volt ennek a hatása is. 1956 júniusában, Poznanban tüzet nyitnak a tüntetőkre a belügyi alakulatok, melynek következtében kb. 70-en meghalnak. (Belügyi és a szovjet alakulatok egyébként is elkövettek hasonló tömeggyilkosságokat; pl. a balti partvidéken 1970-ben negyven halott,⁹ Kelet Berlinben, 1953-ban 51 halott.¹⁰)

4 in;Jobbágyi Gábor; Provokáció? Magyar Szemle 2011. november és Horváth Miklós; 6 alatt

5 Kopácsi Sándor; Életfogytiglan I.U.S. 1989. 98-99. old.

6 ld. Horváth Miklós; 1956 hadikrónikája Akadémiai Kiadó 2003. 104. old.

7 ld. 5 alatt 201. és 212. old.

8 ld. 1 alatt Kő – Nagy 197 – 221. old.

9 A kommunizmus fekete könyve Nagyvilág én. in; Andrzej Paczkowski; Lengyelország az ellenséges nemzet 393. old.

10 ld. 9 alatt 450. old.

Ezután Lengyelországban a „sztálinisták” október 16-án 700 „reformistát” akartak letartóztatni.¹¹ (Zárójelben jegyezzük meg; ugyanez megtörtént, mikor Rákosi Mátyás csoportja, a Politikai Bizottság 1956. július 17-én kívánta jóváhagyatni Nagy Imre és 400 „ellenzéki” letartóztatását, ezt a jelenlévő Mikojan és Szuszlov akadályozta meg; akik viszont erre ekkor váltatták le Rákosit.)¹²

A lengyel események – a magyaréhoz hasonlóan – 1956 októberének második felében váltak drámaivá.

Fejtő Ferenc „felülről irányított forradalomnak” nevezi a történeteket. Ennek során a szovjet hadsereg egységei megindultak Varsó felé, ahol felfegyverzett munkások és egyetemisták vártak harcra készen. A lengyel pártvezetés október 19-20.-i ülésén Hruscsov és több szovjet pártvezető is kiegészzték az „antisztálinista” Gomulkával.¹³ (Gomulka a „lengyel Nagy Imre”, fő különbsége tőle, hogy nem vitatta a szocialista alapeszméket, a Szovjetunióhoz való viszonyt, s a Varsói Szerződést; Gomulka „antisztálinista” volt, s sajátos lengyel szocializmust akar – ez a feszült helyzetben belefért a szovjet vezetés toleranciaszintjébe.)

A TÜNTETÉS

A tömeggyilkosságot megelőző tüntetés létrejöttéről általában kevés szó esik. Azonban, ha kissé alaposabban megvizsgáljuk az eseményt, látható, hogy nem „spontán tüntetésről” van szó, hanem szervezett provokátorok mintegy behajtották a fegyvertelen, békés tömeget több irányból a térre.

Már a Kádár rendszer idején megjelent brossurák is szervezett tüntetésről írtak; „ellenséges elemek elterjesztették a hírt; a Parlament előtt nagy tüntetés lesz.” „Aki magyar velünk tart, ez volt akkoriban az efféle toborzások jelszava”. „Valójában a legszemérmetlenebb provokáció történt, amelynek a nyilvánvaló célja az állambiztonsági szervezetnek... a végleges befekettítése volt.”¹⁴ „A férfiakból, nőkből és gyermekekből álló tüntető tömeg túlnyomó többsége becsületes szándékú ember lehetett... nyilván nem gondoltak arra, hogy aljas provokáció készül, hogy a tömegben több férfi fegyvert rejteget a felöltője alatt.”¹⁵ „Valószínűleg a tüntetést szervezték is, több fegyveres csoport vezetőjéről is tudjuk, hogy részt vett benne.”¹⁶

11 Fejtő Ferenc; A népi demokráciák története Magvető 1991. II. kötet 90. old.

12 ld. Kopácsi Sándor 5 alatt 92-93. old.

13 ld. Fejtő Ferenc; 11 alatt 86-92. old.

14 ld. Ez történt 2 alatt 138. old.

15 ld. II. alatt Fehér Könyv III. 119. old.

16 ld. Gyurkó László 2 alatt 170-171. old. (Kiről tud? az említésre sem érdemes Gyurkónál) Néhányat ugyan megnevez később; Bakancsos forradalom 1956 Kossuth 2006 131. old., de máshol nincs adat erről.

Kő András – Nagy Lambert könyvének hátsó borítóján szereplő helyszínrajz 5 különböző helyszínt jelöl meg, ahonnan a tüntetők szinte egy időben érkeznek a térre. Ez összehangolt szervezés nélkül lehetetlen. Az is elég érthetetlen, hogyan lehet a tüntetés vezetőinél címer nélküli nagyméretű magyar zászló. (nem is kivágott a címer)¹⁷ Mindezek a tények szervezettségre és nem spontaneitásra utalnak.

Megkérdőjelezhető az Astoria előtti szovjet tank szerepe is az eseményekben. A mai napig elterjedt nézet szerint a tank legénysége és az ott lévő gyalogosok között barátkozás kezdődött, a tankra – majd a csatlakozó szovjet páncélcocsira – magyar zászlós tüntetők ültek, s ekkor a szovjet páncélosok vezetésével megindultak a Parlamenthez.¹⁸ A tömeget felbátorították a hozzájuk csatlakozó, őket vezető szovjet páncélosok. Egy korabeli tanú, aki a Szabadság téren lévő KGM-ben dolgozott, lekiabált az ott tartózkodó tüntetőknek; „Ne menjenek a Parlament elé, mert az orosz páncélosok megszállták a Parlamentet!” Egy 16 éves lány nevetve visszaszólt; „Semmi baj az oroszokkal. Nincs baj. Az oroszok átálltak.” A tanú 2 orosz tankot és 2 páncélcocsit látott felkelőkkel megrakva.¹⁹ Az Astoriától a szovjet tankokkal a Parlament elé vonuló dr. Kelecsényi Erzsébet 1999. 03. 14.-én a Kossuth Rádióban, egy riportban a következőket mondja;

„Egy kérdés azonban sok éve, sőt évtizedek óta foglalkoztat. Az, hogy tulajdonképpen miért is mentünk mi akkor a Kossuth térre... Több sortűz perben is halottam, most már tudjuk és tény, hogy embereket odatereltek... Érdemes lenne kideríteni, hogy véletlenül kerültünk mi akkor a Kossuth térre?” Erre utal Beke Katának dr. Kelecsényi Erzsébethez írt levele, kivel együtt lapultak az egyik „viszszalövő” szovjet tank alatt a Parlament előtt, „Jó volna, ha mi túlélők a tömeggyilkosság elkerülhetetlen hibaszázaléka, összevonnánk emlékeinket...” „Egyébként egyre inkább úgy gondolom, hogy szándékosan tereltek bennünket a fegyverek elé, mint decemberben Salgótarjánban és másutt. Abba az esztelen logikába beleillik, hogy halottak százaival akarták megfélemlíteni a várost, az országot... Mostanában mesélte el valaki, hogy a Rákóczi úton, az áruházak táján is azt mondogatta néhány ember, hogy menjünk a Parlamenthez – de felolvasott pontok és felizzó tömeghangulat nélkül. Nem értem fel a tankra az Astoriánál, így hát teherautóval mentem, sokakkal együtt – vajon véletlenül volt ott és azonnal néhány teherautó? A feltételezés hátborzongató, de hihető. És mintha ez igazolná a csönd a parlamenti vérengzés körül, a sok hazugság, a sok félrevezető kicsinyítés.”²⁰ Kopácsi Sándor is a BRFK Deák téri épületéből észleli, hogy hatalmas tömeg vonul a Tanács körúton,

17 ld. 1 alatt Kő – Nagy; a hátsó borítón és a 259. 21. old., 25. old. Kéri Edit; 1 alatt 148. old., 145. old.

18 ld. Kő – Nagy; 1 alatt fényképek 17-27 fényképek és visszaemlékezések

19 Orbán Éva; Igazságot 56-nak Szent László Király Alapítvány Kiadó 2011. I. kötet Bálint János visszaemlékezése 51. old.

20 ld. 1 alatt Róth – Szerdahelyi 69. old. és Beke Kata levele dr. Kelecsényi Erzsébethez

s a tömeg élén három szovjet páncélos magyar zászlókkal és tüntetőkkal, köztük sok asszony és gyerek. Kopácsi két nép egymásra találásának nevezi a jelenetet.²¹

Egy másik tanú szerint, az egyik tank, amely „bevezette” a tömeget megállt s Báthory utca sarkán (most Vértanúk terénél), majd kivette csövéből a magyar zászlót, s a tank löni kezdte a Rákóczi szobornál lévő tömeget.²² (ld. később)

Hogyan értékeljük ezután azoknak a páncélosoknak a szerepét, melyek „bevezették”, „beterelték” a tömeget a Kossuth térre?

Először jelentsük ki, hogy nem szabad ezeket a páncélosokat azonosítani a Parlament előtt álló szovjet páncélosokkal, melyek védték a fegyvertelen tömeget! (ld. később)

Az ismeretek birtokában elképzelhetetlen ezeknek a páncélosok az „átállása”. A katona „átállása” a szovjet hadsereg gyakorlata szerint biztos kivégzést jelentett, akár a helyszínen is! Ez volt többek között a politikai tisztek feladata, s ne felejtjük el, hogy szovjet statáriális bíróságok is működtek a forradalom napjaiban, melyek ismeretlen számú szovjet katonát is halálra ítélték. Így a „bevezető” szovjet páncélosok nagy valószínűséggel parancsra cselekedtek, s a provokáció aktív részesei voltak.

A provokációs szervezettségére a tüntetésnek utal az, hogy a Kossuth tér közelében lévő épületekben többen tudtak a készülő tüntetésről, sőt akadtak olyan vezetők is, akik előre tudva a történésekről igyekeztek visszatartani az embereket, hogy a térre menjenek.

Szűcs Ferenc az FM dolgozója volt 1956. október 25-én, s elmondja, hogy „a miniszter első emeleti titkárságáról kilenc és tíz óra között értesítettek minket, hogy az utcai irodahelyiségeket azonnal ürítsük ki, és mindenki vonuljon olyan szobákba, amelynek ablakai nem a térre, vagy az utcára néznek! Hát mi össze is zsúfoltunk az épület egyik oldalán.”²³ Hasonlóról számol be Somodi István is, aki szintén az FM dolgozója volt. „A hivatali szobákban nem tartózkodott jóformán senki, a tanakodó személyzet az épület belsejében, egy nagyobb teremben gyűlt össze.”²⁴ Kopácsi Sándort felhívja kétségbeesetten egy munkatársa a sortűz előtt, hogy nagy baj lesz, mert a tetőn ÁVH-sok vannak tüzelőállásban, s most rohant fel egy ÁVH-s tiszt; „Majd megmutatjuk nekik... erre parancsunk van.” Kopácsi nem hisz az információnak, mert korábban látta, hogy a tömeg békés, nők és gyermekek is vannak köztük. Kopácsi annak ellenére nem hiszi, hogy bármi baj lehet,

21 ld. Kopácsi 5 alatt 127-128. old.

22 Kő – Nagy; 1 alatt T.S. visszaemlékezése 139-143. old.

23 ld. Kő – Nagy; 1 alatt 83. old.

24 Somodi István; Kossuth tér 1956. október 25. Hitel 2009. október 61. old.

hogy tudta, hogy október 23-án Nagy Imre beszéde alatt is felfegyverzett ÁVH-sok voltak a tetőkön.²⁵

Bánrévy Gábor egy közeli tervezőintézetben dolgozott a Báthory utcában; „1956. október 25-én elterjedt a híre a vállalatnál, hogy a Kossuth téren nagy nőtüntetés kezdődik. Persze mindenki igyekezett kifelé az épületből.” A Báthory utcai székház kapujában a párttitkár kétségbeesetten próbálta visszatartani az embereket, de ez reménytelen vállalkozás volt.”²⁶

A tüntetők visszatartását, még a pártközpont köreiből is megpróbálta 1 – 2 ember, – vagyis ott is tudtak arról, mi fog következni; „Orbán Lászlóné a Központi Vezetőség osztályvezetőjének felesége, a Műszaki Egyetem pártbizottságának titkára telefonon próbálta meg riasztani az egyetemistákat, tartsák fel valahogy a halálba menetelőket... Benke Valéria a rádió elnöke – szintén a pártközpontban – Erdős Péter újságírórt bírta rá a hasonlóan reménytelen feladatra.”²⁷

A tüntetés három elemének összegzése alapján le lehet vonni a következő végkövetkeztetéseket;

- a provokáció aktív résztvevője, az átállást színlelő négy szovjet páncélos, melyek így növelték a tömeg biztonságérzetét.
- a hatalmi centrumokban a vezetők egy része tudott arról, hogy mi fog történni, s voltak közülük néhányan, akik sikertelenül próbálták feltartóztatni a tömeget.
- Az embereket mintegy „beterelték” az irányítók és a szovjet harckocsik a térre.

A TÖMEGGYILKOSSÁG ÉS HALOTTAI

A térre érkezők létszámát a sortűz előtt a különböző források 3000 – 20.000 főre becsülik. Ennek alapján kiindulópont lehet Horváth Miklós becslése alapján a tüntető tömeg 8000-10 000 fős nagysága.²⁸

A tüntetők nagy része a visszaemlékezők szerint a Kossuth tér kb. felét foglalta az Alkotmány utca vonalától délre, részben kihúzódva a Vértanúk tere, Báthory utca fele. A tömeg – nyilván felbátorodva a „bekísérő” szovjet páncélosok korábbi támogatásától – odament a Parlamentet őrző szovjet tankokhoz, s ott is megkezdődött a barátkozás.

A szovjet tankosok meglepődtek, de ők is barátságosak voltak; felnyitották a harckocsikat, beszélgettek a tüntetőkkel.

25 ld. Kopácsi; 5 alatt 128. old.

26 Bánrévy Gábor visszaemlékezése. Kézirat

27 ld. 1 alatt Róth – Szerdahelyi 85. old.

28 ld. 6 alatt Horváth; 76. old.

Kideríthetetlen mit is akartak a tüntetők a Kossuth téren. A tüntetésen leginkább a „vesszen Gerő”, és a „nem vagyunk fasiszták”, „nem vagyunk csőcselék” jelszót kiabálták, de az valószínűleg ismert lehetett, hogy a pártvezetőség a közeli Pártközpontban van, ezért egy Gerő ellenes tüntetésnek kb. 300 méterrel arrébb, az Akadémia utcában lett volna helye.

Elhangzott a Himnusz, folyt a barátkozás, nagy volt az öröm, a békés, barátkozó szovjet harckocsik láttán, de megkockáztatható, hogy a tömeg hosszú percekig érkezése után nemcsak békés, hanem céltalan is volt.

Ekkor teljesen váratlanul elszabadult a pokol; a tér különböző helyeiről, az épületekből ösztűz zúdult a gyanútlan, védtelen tömegre; tankokról, géppuskákkal, golyósórókkal, és kézifegyverekkel.

S itt álljunk meg egy pillanatra, az eddigi tanulmányok nagy része két véleménykör köré csoportosítható, az egyik szerint az Akadémia utca, illetve a Vértanúk terén álló szovjet páncélosok lőtték a tömeget, s nem szól arról, hogy máshonnan is lőhettek.²⁹ A másik véleménycsoport szerint az FM-ből lőtték a tömeget, s itt nem szólnak a szovjet tankokról.³⁰

Mindkét szerző kizárja, hogy a másik nézetcsoporthoz igaza lehet, holott véleményem szerint mindkettőjüknek igaza van, a két vélemény nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. (Azzal kiegészítve, hogy nemcsak FM-ből lőttek, hanem több épületből is!)

Véleményem szerint leginkább Horváth Miklós közelíti meg a valóságot, aki egyrészt részletesen leírja a szovjet páncélosok tüzelését a tömegre, de bemutatja, hogy a tér szintjén lévő magyar határőregységek is lőttek, ugyanakkor nem zárja ki az FM-ből való tüzelést.³¹ (A „kik lőttek” kérdését a következő fejezetben elemzem.)

Visszatérve: Így a téren lévő tömegre, de a „barátkozó” szovjet harckocsikra is, „öszttűz” zúdult számos helyről.

A parlament körüli szovjet harckocsik legénysége vagy a harckocsikról, vagy azon kívül visszalőttek az épületekre, vagyis védték a tömeget. Rendkívül érdekes tény, hogy ezt az 1 alatt jelzett két szerző egyike sem közli, pedig a téren lévők egyértelműen beszámolnak róla,³² sőt a Fehér Könyv is ír róla. (Igaz úgy, hogy a szovjet katonák az épületekben lévő „ellenforradalmárokkal” szemben védték a tö-

29 Ez a véleménye az 1 pontban megjelölt Kő – Nagy szerzőpárosnak, s véleményüket osztó szerzőknek és véleményyt mondóknak

30 Ez a véleménycsoport az 1 alatti Kéri Edit könyvében megjelölt csoport

31 ld. 6 alatt Horváth; 76- 81. old.

32 ld. pl. Róth – Szerdahelyi 20 alatt Dr. Kelecsényi Erzsébet visszaemlékezése 67. old. , de erről számol be Nagy József is. Ld. Stefka István; Ötvenhat ötven éve Kairosz 2006. 124-125. old. és dr. Kelecsényi Erzsébet, Kő – Nagy; 1 alatt 320 – 321. old., Pákh Tibor nyilatkozata Stefka Istvánnak cit; Kéri Edit 1 alatt 83. old., Stefka István; 56 arcai Kairosz 278 – 279. old., Bill Lomax beszámol róla, hogy a szovjet katonák védték a tömeget, és sok szovjet katona is meghalt. Bill

meget!)"³³ A szovjet katonák között halottak is voltak! A szovjet páncélosok ellentmondásos szerepét később igyekszem feltárni.

Az „össztűz” kétszer kb. 15 percig tartott. A vérengzés azonban nem ért véget; az eddig védettebb helyre húzódó, s ezután menekülni akaró sértetleneket, és sebesülteket – s a sebesülteket mentőket – sorozat és egyes lövésekkel lőtték. Simonffy András, aki gyerekként apjával élte át a történeteket, a lövöldözés teljes idejét másfél órára teszi.³⁴

A halottak számát tekintve hatalmas a különbség az egyes források között. A „Fehér Könyv” szerint a halottak száma 22 volt, s a „lövöldözés megszűnte után a tömeg nyugodt körülmények között hagyhatta el a teret, a könnyű sebesültekkel együtt.”³⁵

Mikojan és Szuszlov október 25-én küldött jelentésükben 60 halotról számoltak be.³⁶ Kő András és Nagy Lambert 76 halottat tud azonosítani, Körömi Teréz 238-at.

Ugyanakkor Kéri Edit 1000- re becsüli a halottak számát, s a helyszínen lévők is hasonló adatokat mondanak.³⁷ Kopácsi Sándor 2 teherautót küld külön a halottak és sebesültek szállítására, az angol nagykövetség szerint 12 teherautóval szállították el a holttesteket.³⁸ David Irving szerint az angol hivatalos jelentés 300 – 800 – ra teszi a halottak számát.³⁹ Másnap Mikes Tamás a Kerepesi temetőben 820 máglyába rakott holttestet számol meg. Nem vitatja, hogy a téren lévők 100 – 200 halottat láttak, de szerinte az elszállított sebesültek között rengeteg lehetett a menthetetlen.⁴⁰

Összegezve; a Kossuth téri tömeggyilkosság halottjainak számát 800 – 1000 főre becsülhetjük, figyelembe véve a későbbi sebesülthalálozást is.

A biztos számot nem tudjuk megállapítani több okból. Részben a teherautók ismeretlen helyre szállították a holttesteket, s lehetséges, hogy több halottnak elvették az iratait- akárcsak a HM sortűz halottaitól – így „ismeretlen”-ként lettek valahol eltemetve. Nem zárható ki, hogy a halottak egy részét elhamvasztották, mivel Mikes Tamás a „használaton kívüli krematórium” mellett látta a holttest „gúlákat”.

Lomax; Magyarország 1956. Aura K. 1989. 139 – 141., Kopácsi Sándor is beszámol arról, hogy a szovjetek lőtték az FM-t. Kopácsi 5 alatt 129. old.

33 ld. 2 alatti Fehér Könyv 120 – 121. old.

34 Simonffy András; Rozsda ősz Magvető 1990.

35 Ld. 2 alatt Fehér Könyv 120. old.

36 A „Jelcin dosszié” Századvég 1993. 50. old.

37 ld. Kő – Nagy 1 alatt 257. old. és Kéri Edit 1 alatt 121 – 127. old.

38 ld. Kopácsi 5 alatt 129. old. Bill Lomax 32 alatt 141. old.

39 pl. Bánrévy Gábor 26 alatt s Pákh Tibor 32 alatt ill. Jobbágyi Gábor; „Szevasztok én meghalok” Kairosz 2010. 45- 46. old. David Irving; Felkelés 621. old.

40 56-ról 86-ban Századvég 56 Int. Konferenciakötet 2011. cit; Kéri Edit 1 alatt 56. old.

Teljességgel elfogadhatatlan viszont az az adat, mely az anyakönyvezésre támaszkodva az V. ker. anyakönyvvezető által 1956. október 25.-i V. kerületi halálozáshoz köti a halottak számát; ez közel áll a Kő–Nagy-féle 76 számhoz.⁴¹

KIK LŐTTEK, HONNAN LŐTTEK?

A „honnan lőttek” kérdésre adott válasz több publikáció alapján úgy válaszolható meg, hogy több helyről, több irányból egyszerre zúdult a védtelen, fegyvertelen tömegre az osztű. Ezért véleményem szerint, téves Kéri Edit álláspontja; mely csak az épületekből leadott sortűzeket vizsgálja, de szovjet tankok tüzelésével gyakorlatilag nem foglalkozik. De ugyanígy téves a Kő – Nagy szerzőpáros állítása is, mely kizárja az épületekből jövő tűzcsapást, s kizárólag a szovjet páncélosok vérengzéséről ír. Könyvükben ugyan számos túlélő beszámol arról, hogy lőttek az épületekből, a szerzők ezt azzal cáfolják, hogy a túlélők a szovjet tankok torkolattűzének visszatükröződését látták az ablakokon, s ezt vélték torkolattűznek!⁴²

Vagyis az egyik szerző kizárólag a magyarokat, a másik kizárólag a szovjeteket teszi felelőssé az eseményekért. Holott közös akcióról volt szó, mint a Kahler Friegyes vezette Tényfeltáró Bizottság is röviden leírta 1991-ben; viszont ekkor még kevés adat állt rendelkezésre.⁴³ E tekintetben jelentsünk ki egy logikus tényt; a tömeg, a Kossuth tér különböző pontjain helyezkedett el, az egyes túlélők nyilván azt érzékelték, hogy ők honnan lőtték, s ez elől igyekezett védelmet találni. Így a Parlament előtt lévők elsősorban az FM-ből jövő lövéseket észlelték, a Rákóczi szobornál állók a szovjet páncélosok lövéseit.

A „honnan lőttek” kérdésre feltétlenül fel kell hívni a figyelmet egy eddig senki által nem közölt tényre, nevezetesen; a Kossuth téren lévő épületeken, s a Parlamenten jelenleg is látható lövésnyomokra. Az FM épületén nem csak a kb. embermagasságban lévő rekonstruált lövésnyomok láthatók az épület egy részén, hanem az egész FM Kossuth téri oldalán embermagasságtól az első emeletig. A tér északi és déli oldalán az épületeken embermagasságban jelenleg is láthatók lövésnyomok, akárcsak a tér sarkán lévő épületek mellékutcai részén.

A Parlamenten különösen a déli oldalon nagyon sok lövésnyom látható embermagasságtól az első emeletig, akárcsak az FM-mel szemben lévő oldalon.

Ezek után vizsgáljuk meg konkrétan, mely helyekről adták le az osztűt.
Kossuth teret övező épületek.

41 ld. 1 alatt Kő – Nagy 256 – 257. old. és Varga L.; 48 alatt

42 ld. 1 alatt 256 – 257. old.

43 Igazságügyi MinisztériumTényfeltáró Bizottsága Antológia Kiadó 1993. I. kötet 9. old.

Itt hosszú ideje azon folyik a vita, hogy lőttek-e az FM-ből, vagy sem. A kutatók s a túlélők visszaemlékezései nyomán nem csak azt vehetjük bizonyítottnak, hogy az FM-ből lőttek, hanem még legalább két épületből. Maga a „Fehér Könyv” közli, hogy lőttek az FM, az Építésügyi Minisztérium, s az Országház Étterem épületének tetejéről.⁴⁴ Nagyon érdekes új elem, hogy az FM és az Állami Ellenőrzési Minisztérium Kossuth tér fele eső részét már a tüntetés kezdete előtt kiürítették, tehát innen is lőhettek, nem csak a tetőkről. Az épületrészek kiürítéséről számol be Somodi István és Czinki Imre.⁴⁵ Varga László szintén határozottan három épületet sorol fel. (FM. Építésügyi Minisztérium, Állami Ellenőrzési Minisztérium – Ez a későbbi házasságkötő terem épületében működött.)⁴⁶ Ez a tény azzal egészíthető ki, hogy valószínűleg nem csak az épületek felső szintjéről, hanem az alsóbbakról is lőttek. Érdekes módon az egyik legdöntőbb bizonyíték az FM-ből való sortűzre, magában az ezt a tényt cáfolni akaró Kő – Nagy könyvben található. Gosztonyi Péter beszámol arról, hogy riportot készített Malasenkó tábornokkal Moszkvában, aki az 1956-os Forradalom idején a budapesti szovjet katonaság parancsnoka volt. Az FM-ből a Parlamentet körülvevő tankokban lévő szovjet katonákat is lőtték, – nem csak a tömeget – s a szovjet katonák visszalóttek az FM-re. Ez a tény ma már nem vitatható, de szovjet következményei meglepőek.

Malasenkó beszámol ugyanis arról, hogy az FM-t lövő katonákat utóbb hadbírórság elé állították.

Nos, a szovjet hatóságok ezzel a ténnyel hatalmas baklövést követtek el, amit már jól megoldani nem tudtak. Ha ugyanis elítélik ezeket a szovjet katonákat, ennek csak az lehetett volna az alapja, hogy lőtték az épületekben lévő „magyar elvtársakat”. Ha felmentik őket, akkor ezzel összedöntik a magyar hatóságok évtizedekig hangoztatott koncepcióját, hogy az épületekből az „ellenforradalmárok” lőttek.

A szovjetek a nem mindennapi csapdahelyzetből az utóbbi kiutat választották, és felmentették az FM-t lövő szovjet páncélosokat, mondván, hogy ők „visszalóttek” a tér házaira ahonnan „ismeretlen alakulatok lőtték a védtelen tömeget”.⁴⁷ Ezzel a szovjetek de facto megdöntötték az évtizedes magyar koncepciót, s elismerték, hogy „magyar alakulatok” lőtték a tömeget.

Nem vitatható, hogy szovjet páncélosok is lőtték a tömeget, – de nem a Parlament körüli alakulatok. A tömeget lövő páncélosok két helyről lőttek; részben az Akadémia utca felől előrehúzódók lőtték a Kossuth teret, részben a Báthory utca Kossuth téri sarkáról a Rákóczi szobor környékét. A helyszínen lévő túlélők mind-

44 ld. 2 alatt 119-120. old. és „Ez történt” 38. old.

45 ld. Somodi István 24 alatt és Köröspataki Kiss Sándor; Kettőkor már csak a halottak voltak. Új Tükör 1989. 10. 22. 11. old.

46 Varga László; A magányos tömeg 1950-1956 Cserépfalvi 109-110. old.

47 ld. 1 alatt Kő – Nagy 334. old.

két helyről beszámolnak arról, hogy a tüzelés megkezdése előtt orosz vezényszavakat halottak. (ld. később)⁴⁸

Viszonylag új elem Horváth Miklós kutatása alapján, hogy a tömeget a tér szintjén lévő magyar határőregységek is lőtték. (Ők voltak a „zöld ávosok”, akik nem keverendők össze a „kék ávosokkal”)⁴⁹ Beszámol a határőrök jelenlétéről Juhász Tibor, aki a határőr-parancsnokság gépjármű alosztályát vezette. Szerinte a tér több pontján voltak határőrök és folyamőrök, sőt a Nádor utca sarkán lévő épületben az asztalra volt felállítva egy golyószóró, ahonnan határőrtilsztek lőtték a tömeget.⁵⁰ Kaló József is beszámol arról, hogy a Báthory utca sarkán lévő épületből a földszintről „ugráltak ki a zöld ávosok.”⁵¹

Összegezve; megállapíthatjuk, hogy a téren lévő több épületből, illetve a tér szintjéről fegyveresek és páncélosok lőtték a védtelen tömeget.

A kik lőttek kérdését nehezebb megválaszolni.

Bevezetőben könnyebb azt megállapítani, kik nem lőtték.

Teljességgel kizárható, – bár a magyar források évtizedekig állították – hogy a felkelők (a kor szóhasználatára szerint „ellenforradalmárok”) lőttek volna a tömegre. Részben lehetetlen lett volna bejutniuk a szigorúan őrzött kormányépületekbe, részben alapjuk sem lett volna rá.

Ezt az álláspontot osztja Eörsi László is.⁵²

Szintén kizárható a magyar honvédség részvétele, bár több magyar katonai vezető ott volt az HM-ben.

Erre legdrámaibb példaként a HM Titkárság 1957 jelentését mutatjuk be. Ebben a magyar katonai vezetést – köztük Bata István minisztert – „analfabétizmus, tehetetlenség” vádolják miért nem léptek fel határozottan a felkelők, s a tömeg ellen.

Erre az egyik példaként az október 25-én a HM-ben történeteket hozza fel a beszámoló. „A szűkebb felső vezetés igazi álláspontja akkor mutatkozott meg, amikor október 25-én Tyihonov altábornagy Tóth Lajos vezérőrnagytól határozott parancsot követelt a magyar egységek tisztogató akciójára és követelte a feltétel nélküli tűzparancsot.” (sic.)

Tóth Lajos vele szemben is kijelentette, hogy ilyen értelmű parancsot ő nem ad ki, s ő mint a vezérkar főnöke az eseményekért felelősséget nem vállal.”⁵³ (Hogyan? A szovjet katonai vezető „feltétel nélküli tűzparancsot követel” a tömegbe lövetésre

48 ld. 1 alatt Kő – Nagy több helyen

49 ld. Horváth Miklós; 6 alatt 77-79. old.

50 ld. Kő – Nagy 1 alatt 334. old.

51 ld. 1 alatt Kő – Nagy 99. old.

52 Eörsi László; Véres csütörtök. Századvég 1991. 241-253. old.

53 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor; Rejtett dokumentumok Mundus 2006. 84-85. old.

a magyar vezérkar vezetőjétől?) Nem feladatunk védelmezni itt és most az 1956-os magyar katonai vezetést. Azonban nem lehet, hogy tudatosan, emberi érzéstől vezetve nem adták ki a tűzparancsot a tömegbe lövetésre, a felkelők elleni fellépésre? Ennek következménye lett Révész Géza altábornagy szerint, hogy „Bataék tehetetlenségét és a huzavonát kihasználva egyre jobban előtérbe került a HM-ben a Nagy Imre szárny. (Kovács István, Hegyi László, Váradi Gyula stb.) E csoport tevékenysége „akkor lett nyilvánvaló”, mikor a Katonai Bizottságnak a Corvin köz „likvidálására” készített tervét Nagy Imrén keresztül megakadályozták.”⁵⁴

Emeljük ki; Nagy Imre ez időben Magyarország törvényes miniszterelnöke volt. Hozzátehetjük még azt is, hogy a HM-ben lévő „sztálinisták” katonai diktatúrát akartak bevezetni a forradalom első napjaitól, leváltva Nagy Imrét.

A vérengzés résztvevőinek elemzése előtt egyetértünk Varga Lászlóval; „Az elmondottak azt bizonyítják, hogy nem dilettánsok, hanem kiválóan képzett katonák irányították az akciót... „A vérengzés már csak mérete miatt is politikai döntésen alapult... A rendelkezésre álló szálak egyértelműen a Pártközpontba vezetnek... Az akcióban részes valamennyi alakulat felsőbb parancsnoksága a HM épületében volt.”⁵⁵ Ezért a későbbi „tűzpánikra”, „riasztólövésekre” vonatkozó vélemények teljesen megalapozatlanok.

A szovjet páncélosok

Horváth Miklós is beszámol róla, hogy a tüntető tömeg érkezése közben a szovjet pártvezetés (Mikojan, Szuszlov és a KGB vezetője Szerov) az Akadémia utcai Pártközpontban a magyar pártvezetőkkel tárgyalt. Szerov a megbeszélések alatt elhagyta az üléstermet és az épületet.⁵⁶ A tanácskozás alatt a szovjet politikai vezetők éles hangon felelősségre vonták Gerőt az eddig történetekért, s ezután leváltatták, vagyis a vérengzés időpontjában már nem Gerő volt az első titkár.

A Kossuth téren lévő szovjet páncélosok szerepét vizsgálva két csoportra lehet őket választani véleményem szerint; voltak a provokációs merényletben résztvevő; illetve „be nem avatott”, áldozat páncélosok.

A „résztvevő” páncélosok körébe sorolhatók egyrészt a tömeget „bevezetők”, illetve az Akadémia utca, illetve a Báthory utca felől tüzet nyitók. Ezen páncélosok közelében álló túlélők egyértelműen hallották az orosz nyelven kiadott tűzparancsot. (pl. Hanák Péter az Akadémia utcában) Maga Tóth Lajos a honvédség parancsnoka is egyértelműen a szovjet páncélosoknak tulajdonítja a történeteket.⁵⁷ Ezen páncélosok akcióját a Parlament déli oldalán ma is látható számtalan golyónyom, illetve a Rákóczi szobor környékén lévő számos halottról készült fényképfel-

54 ld. 53. alatt 86. old.

55 ld. Varga László; 46 alatt 109-111. és 116. old.

56 ld. Horváth Miklós 6 alatt 77. old.

57 ld. Varga László; 46 alatt 1115. old. és Kő – Nagy 1 alatt 139-141. old. és 234-236. old.

vétel is bizonyítja. Az nem eldönthető, hogy a páncélosoknak ki adta ki konkrétan a tűzparancsot, viszont nem zárható ki, de nem is alátámasztható jelenleg, hogy a parancs kiadója a Pártközpont épületéből távozó Szerov volt. A szovjet parancs valószínűleg „jeladás” volt a magyaroknak is; vagyis a tüzelés több helyről szinte egy időben kezdődött.

A „be nem avatott, áldozat” páncélosokat eredetileg a Parlament védelmére rendelték ki az FM-mel szemben, de köztük volt egy olyan is, amely az Astoriától jött, s Kelecsényi Erzsébet szerint lőtte az FM-t. Legénységük barátkozni kezdett a békés tüntetőkkel, ekkor érte őket a tűz az épületekből. A szovjet katonák részben a tankokból, részben azonban kívülről lőni kezdték az épületeket. Ezen páncélosoknak halottaik is voltak. A helyzet abszurditását mutatja; hogy utóbb hadbíróság elé állították őket – mint korábban írtuk.

A legnehezebb kérdés annak eldöntése, kik lőttek az épületekből? Véleményem szerint ezt név szerint megállapítani jelenleg nem lehet több okból:

– valószínűnek mondható, hogy nem egyenruhás alakulat lőtt az épületekből. (Kivéve esetleg a „zöld ÁVH-s” határőröket ld. korábban) Az épületekből „vegyes” személyek lőttek civilben, akik a HM épületéből vonultak át. A „vegyes” alakulatban lehettek a Partizánszövetség tagjai; civilben lévő ÁVH-s tisztek, leszerelt katonák. Röviden és vitathatóan mondv a Nagy Imre vonal ellenzői, vagy még rövidebben a provokációs vérengzésben tudatosan résztvevő „sztálinisták”. A Partizánszövetség tagjainak részvételét állítja többek között Eörsi László és Kéri Edit.

– Kizártnak tartható, hogy a százon felüli „önkéntes” névsort készített volna magáról, lehet többen nem is ismerték egymást.

Konkrét források közül legtöbben a Partizánszövetség tagjait említik,⁵⁸ akik egy „vegyes alakulattal” szerepeltek együtt.⁵⁹ Ezt alátámasztani látszik Földes Lászlónak, a Partizánszövetség vezetőjének a Központi Vezetőség 1956. október 26.-i ülésén elhangzott kijelentése; „Reggel 7 óra óta nem lőttünk a tömegekre.”

Maga Földes László később határozottan cáfolja, hogy ez a történetekben való részvételt jelentette volna. Viszont maga írja 1984-ben megjelent könyvében; „átmentünk a KV ülésére, majd visszamentünk a HM-be... A Partizánszövetség Beloiannisz utcai épületéből értesítést kaptunk, hogy igen sok régi elvtárs jelentkezett, harcolni akarnak. Átmentem értük és 80 – 100 elvtársat átvittem a HM-be. Fel is fegyvereztük őket. Sokféle akcióban

58 ld. pl. Kéri Edit és Eörsi László 55 alatt

59 pl. Somodi István 24 alatt Hegedűs Árpád (!) cit. Varga László 49 alatt 111. old. és maga Varga László is 49 alatt 110-111. old.

vettek részt, így például szovjet csapatokkal együtt objektumok őrzését vállalták.”⁶⁰

A Pártközpontban ezután valamiféle felelősségre vonás folyhatott le a történetek miatt október 26-án, mert Kádár János – immár első titkárként – első felszólalóként kijelenti; „Le kell kapcsolni a puccsistákat”, majd Nagy Imre – nyilván a Katonai Bizottság tagjainak címezve – „Magunknál a katonai szempont megelőzi a politikai szempontokat. Maguk a Politikai Bizottság ellenére adtak utasítást.”⁶¹ Erre mondta Földes László az idézet mondatot, amit Hazai megerősít „csak a középületeket védtük.”⁶² Földes László később több helyen cáfolta, hogy a Partizánszövetségnek köze lenne a Kossuth téri vérengzéshez.

A „vegyes alakulatot” támasztja alá Bánrévy Gábor visszaemlékezése is; aki elmondta, hogy munkahelyén egy 1953-ban leszerelt katonatiszt részeg állapotban dicsekedett utóbb azzal, hogy lőtt a tömegre.⁶³

Fel kell hívni a figyelmet, azonban egy érdekes körülményre. A városban azonnal terjeszteni kezdik, hogy az ÁVH (ez akkor a „kék” ÁVH-t jelentette) lőtt a tömegekre, ezt a nyugati rádióadók is bementák. Ezt az „álhírt” valószínűleg szándékosan terjesztették, hogy a valódi résztvevőkről eltereljék a figyelmet. E körben logikusnak mondható a volt Parlamenti „kék ÁVH-s” őrség jelentése, mely két szempontból tartja kizártnak, hogy ÁVH-sok (kék) lőttek volna; részben arról, hogy a környező épületekben ÁVH-sok lettek volna. Parlamentben lévő ÁVH-soknak tudni kellett volna, másrészt lehetetlen, hogy szovjetekre lőjenek ÁVH-sok.⁶⁴

A vérengzésben résztvevő magyar határegységekről („zöld ÁVH”) korábban írtunk. Esetükben azt tartjuk feltűnőnek, hogy szerepüket, a résztvevőket miért nem derítették fel pontosan, holott erre a Kossuth téri sortűzperben több indítvány is volt.⁶⁵

Végül röviden érinteni lehet a Parlamentben történeteket. Nem zárhatjuk ki, hogy innen is lőtték az FM-t és az Akadémia utcai szovjet tankokat, és a tömeget. Erre utal Dobrica Cosic szerb újságíró naplója, aki október 29-én járt a Parlamentben. Itt az épületen belül lövésnyomokat, elszórt töltényhüvelyeket látott. A kölcsönös tűzharcra utalhat a Parlamenten, s az FM-n jelenleg is látható első emeleti lövésnyomok. Erre utal Somodi István beszámolója is; aki felhívta a Parlamenti őrséget az FM-ből, hogy hagyják abba a tüzelést. Megdöbbenésére azt a választ kapta, hogy az „Rendben van! Rakják le a fegyvereket, s akkor nem fogunk tüzelni rájuk.” Nagy

60 Sub clausula 1956. Közlöny Kiadó 2006. 547. old. Földes László; A második vonalban Kossuth 241-242. old.

61 pl. ld. 60 alatt 530. , 546. old.

62 ld. 60 alatt 547. old.

63 ld. Bánrévy Gábor 26 alatt

64 ld. Fehér Könyv 3 alatt III. kötet 121. old.

65 ld. Róth – Szerdahelyi 1 alatt

József – aki a fényképek tanúsága szerint fehér ballonkabátban állt a Parlament előtti szovjet tankon – Stefka István tanulmánykötetében határozottan állítja, hogy a Parlamenttől is lőtték a téren lévőket.⁶⁶

Összegezve a történeteket, a következőket lehet nagy valószínűséggel megállapítani;

– a Kossuth téri tömeggyilkosság közösen, tudatosan kitervelt, magyar – szovjet akció volt.

Magyar részről a Gerő–Rákosi-féle ekkor még hatalomban lévő „sztálinista” pártvezetők, illetve a HM-ben lévő szovjet és magyar végrehajtók tervezték, illetve hajtották végre a tömeggyilkosságot.

Céljuk a vérengzés nyomán várhatóan fellépő ellenreakció, – ami a Köztársaság téren be is következett, noha sokkal kisebb mértékben – elleni hatalmas megtorlás, illetve a Nagy Imre-féle „reformisták” felszámolása volt. Nagy Imre tényleges szerepe a forradalomban majd a megtorlás során valószínűleg nincs teljesen felderítve. Donald Rayfield nagyszabású munkájában a következőket írja; „Berija utolsó kivégzett emberének Nagy Imrét lehet tartani, aki Berija pártfogoltja volt, és az 1956-os felkelés idején Magyarország miniszterelnöke. Galád hazugsággal csapdába csalták, majd 1958. június 16-án kivégezték.”⁶⁷ Nagy kár, hogy a szerző csak a rövid lábjegyzettel érinti a kérdést.

A tragédiáról véleményem szerint Nagy Imre és Kádár János előzetesen nem tudott – hiszen a cél az ő megbuktatásuk is volt. Mikojan és Szuszlov azonban valószínűleg észlelték október 25-én a Gerő-féle „sztálinisták” teljes kudarcát, ezért került sor Gerő Ernő leváltására. A beindított eseményeket, a Parlament felé hömpölygő tömeget már nem lehetett leállítani, nem tartom kizártnak, hogy a Pártközpontból kiinduló sikertelen kísérletek a tömeg leállítására esetleg tudatosak voltak. (Hasonló lehetett a helyzet, mint Lengyelországban, ahol a szovjet vezetők a „sztálinista” Bierut-tal szemben az „antisztálinista” Gomulkát segítették hatalomra. Nagy Imre –többek között – azért nem lehetett a „magyar Gomulka”, mert túllépte a szovjetek által még tolerálható határokat.)

Így az „utcán” a forradalmárok küzdöttek a világ legerősebb hadserege és magyar kollaboránsaik ellen, addig a hatalmi szerveken belül a tömeggyilkos „sztálinisták” akartak leszámolni a „reformistákkal.”

66 ld. Dobrica Cosic; 7 nap Budapesten 1956. október 23 – 30., Bethlen Gábor Kiadó 1989. napló részlet Új Tükör 1989. 10. 22. 16. old. és Somodi István 24 alatt, ld. Stefka István; 32 alatt 127. old.

67 ld. Donald Rayfield; Sztálin és hóhérai Park Könyvkiadó 2011. 551. old. és Talán az lehet a háttérben, hogy a szovjetek ideiglenes, rövid átmenetnek tekintették Nagy Imre miniszterelnökségét.

KÖVETKEZTETÉSEK

– A vérengzést megelőző tüntetés nem spontán volt, hanem az embereket mintegy „beterelték” a Kossuth térre, melyben szovjet páncélosok is aktív szereplők voltak.

– A halottak számát 800 – 1000 főre becsülhetjük, beleértve a sebesülthalálozást is. (Ezért félrevezetőek a magyar sajtóban az elmúlt 20 évben közölt fényképek, melyek csak a Rákóczi szobor körül fekvő halottakat mutatják. Valójában a Kossuth tér felét, s a tér déli oldalát a Parlament felől sűrűn borították a halottak és a súlyos sebesültek, a túlélők szerint.)

– A magyar résztvevőket személy szerint, véleményem szerint jelenleg nem lehet felelősséggel azonosítani, a „civiliek” részéről. Ebben segítséget nyújthatnak az esetleg később előkerülő önéletrajzok, kitüntetési javaslatok. Biztosnak látszik a határőregységek („zöld ÁVH”) részvétele, személyük pontos azonosítása eddig szintén nem történt meg.

– Az „össztűz” a tér különböző helyeiről, s a környező épületekből szinte egy időben indult, valószínűleg szovjet parancsra.

– A téren lévő szovjet páncélosok egy része, aktív része a vérengzésnek, a Parlament körül lévők, „beavatatlan” áldozatok, akik visszalóttak az épületekből a rájuk is tüzelőkre.

– A történések pontos felderítése eddig nem történt meg, a politika, a történések, s az igazságszolgáltatás részéről. Ebben nagy segítséget jelenthetne az eddig ismeretlen szovjet iratok kutatása – például a „visszalövő” szovjet katonák elleni nyomozás és a per iratai.

– Az épületekből tüzelő magyarok önéletrajzai, és ezek kitüntetési javaslatai.

Dr. Kahler Frigyes

A kirakatperek mint fegyverek a társadalom ellen. Ezek háttere, célja és a politika befolyásoló szerepe; példa a Tóth Ilona-ügy

KIRAKATPEREK – KONCEPCIÓS PEREK – FOGALMA – SZERKEZETE

A független bíróságok intézménye a jogállam nélkülözhetetlen pillére.

Karl Marx (1818 – 1883) – Friedrich Engels (1820 – 1895) társszerzőségével – útjára bocsátott *Kommunista Kiáltvány* (1848) c. röpiratában a fennálló polgári társadalmi rend *erőszakos megdöntésének* és egy új társadalmi rend – a kommunizmus – megszervezésének szándékát tudatta a világgal.

A gyakorlatban a kommunista ideológia megvalósítására 1917- ben került sor Oroszországban Vagyimir Iljics Uljanov – mozgalmi nevén *Lenin* – (1870 -1924) vezetésével.

A VCSK –t a kommunista párt központi bizottsága (KB) *felruházta a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”*.

Lenin a *terrort* tartotta a bolsevik hatalom céljai eléréséhez a leghatékonyabb eszköznek.

A formálisan létezett és a politikai vezetésnek alárendelt bíróságokat a diktatúra – a hatalomgyakorlás eszköztárában – gyakran alkalmazta a koncepciós perek lefolytatására.

A koncepciós pereken olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárási törvénybe foglalt céljától és különböző politikai célok elérését szolgálják.

A politikai cél elérése érdekében

- *fiktív tényállás alapján, vagy/és*
- *megalapozatlan tényállás alapján, vagy/és*
- *anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és*
- *amorális jogszabályok alkalmazásával hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet.*

A szovjet koncepciók perek általános jellemzőit – amelyek a később tárgyalta magyarországi hasonló eljárásokra is igazak – az alábbiakban foglaljuk össze:

- Ezek a perek tárgyi és más hitelt érdemlő *bizonyítékok nélkül*, kizárólag a *vádlottak beismerésén* nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismerő vallomások. A beismerő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megtévesztés eredménye.

- A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a *vádlottak teátrális* jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva. Más részük – ahol nem sikerült rábírní a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” szigorúan *titkos* volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tárgyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését szolgálta. Ez többnyire sikeres manőver volt. Davies amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába¹. Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak. A titkos eljárások pedig, fokozták a társadalom félelemszintjét. A megtévesztés és a félelemkeltés, mint a terror eszköze összehangoltan működött.

- A perek – túl a diktátor hatalmának megkérdőjelezhetetlenségnek biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolja”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

- A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben *hiányzik a büntetőeljárás lényege: a független bíróság* előtt folyó kontra-diktórius eljárás,

- ahol a *törvény előtti egyenlőség* elve alapján,
- a *vád és a védelem fegyveregyenlőségével*, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a
- *vád bizonyítási terhével és*
- *az ártatlanság vélelmének* szem előtt tartásával,
- a *bizonyítékok szabad mérlegelése* alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet

1 Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg.

– A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a *kollektív felelősség* egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott *vélelmezett bűnös* is.

Lényeges tárgyunk – első sorban az emberi jogok – szempontjából, azaz álláspont, amelyet *Lenin az erkölcsről* vallott. A Komszomol III. kongresszusán elmondott beszédében így fogalmazott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le [...] Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését, a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”

A bolsevik hatalmi rendszer – *tagadva* a természetjogot és az abból levezetett *emberi jogokat* – csak olyan „állampolgári jogokat” ismert el, amelyet az állam biztosít az alattvalóknak, s azt bármikor meg is vonhatja.

Így egy sajátos „*kettős normarendszer*” (Kahler, Zlinszky János) alakult ki. A *kihirdetett jogi normákat, felülírják alacsonyabb szintű normák, valamint* (pl. törvényben foglalt jogot miniszteri rendelet vagy utasítás) *jogi normát nem is öltő párt-határozatok, sőt politikai elvárások*. Ez utóbbiakat a jogirodalomban *pseudo – jogi normáknak* nevezzük.

Politikai hatalom: Az *eszer* (orosz rövidítés: Szocialishti Revoljucionyeri – szociálforradalmárok) *vezetők pere* (1922),

Egyház megtörése: Az orosz ortodox egyház *megtörését* szolgálta – mint említettük – a *Tyihon pátriárka* [polgári nevén Vaszilij, Ivanovics Belavin (1865–1925)] ellen folytatott per.

Gazdasági: 1928-ban koncepciók per folyt Donyec – medence bányauzemének „polgári” vezetői ellen (*Sahti – per*),

MAGYARORSZÁGON

A II. világháborút lezáró Párizsi-békét követően *az ország szuverenitása nem állt helyre*

Amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozta a *népbíróságokat* – 1945. jan. 25-én – a később, szeptember 26-án az 1945 évi VII. tv.-ben foglalt többször módosított 81/1945 ME. rendelettel – a kommunista törekvés eredményes volt abban a tekintetben, hogy ezek a bíróságok valójában politikai külön bíróságként funkcionáljanak. Ries István (1885–1950) szociáldemokrata igazságügyminiszter nyíltan is *politikai elégtelnyújtásról* beszélt és a népbíráskodást úgy fogta fel, hogy az „a nemzet pere megrontóival szemben”. Sajátos ellentmondást rejtő mondatában ki-

fejtette: A felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lennie, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek elkövetői *nem várhatnak igazságot, csak megtorlást...*”(Kiemelés tőlem K. F.)

A népbíráskodás során félretéve a jogállam kizárólag egyéni bűnösséget elismerő elvét, nem egyszer a *kollektív bűnösség* szerint döntöttek (pl. – mint Zinner kutatásai feltárták, – olyan folksbund tagok esetében, akik semmilyen tevékenységet nem fejtettek ki).

A népbíráskodás során alakult ki azaz egész büntetőítélkezést a sarkaiból kifordító gyakorlat, amely „megteremtette” a *jogellenesség nélküli bűnösség lehetőségét*.

„Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós erők* szervezkedése *akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető* eszközökkel is veszélyeztesse” (NOT. I. 687/1949/22 ítélet a Mindszenty József bíboros (1892 -1975) és társai perben, Kiemelés tőlem. K. F.)

A népbíróság előtt folyamatba tett ügyekben a nyomozást vagy a katonapolitikai osztály (KATPOL) vagy az Államvédelmi Osztály (ÁVO) folytatta le, ahol a *kényszervallatás*, súlyos testi *bántalmazás* és a kínzás alkalmazása az ügyek túlnyomó többségében bevett gyakorlat volt s ez tetten is érhető.

A Demény ügygel kapcsolatban Feri Sándor így ír: „Megfelelő bíró és ügyész legyen kiválasztva. Úgy a bíróval, mint az ügyésszel előzőleg beszéljen az arra megfelelő elvtárs.” Később Feri Sándor így jelent: „A vádirat elkészült, de nem megfelelő. Intézkedni fogok, hogy az megfelelően készíttessék. Azt javaslom, Major Ákos tárgyalja az ügyet. Pervezetési tevékenysége csak arra korlátozódjék, hogy a nyomozási eljárás során lefolytatott egész egyszerű tényállás a tárgyaláson ugyanazon tanúk kihallgatásával bizonyítást nyerjen.”

Major Ákos, aki jól tudta, hogy a nagy politikai perek valójában színjátékok, emlékirataiban négy évtized távlatából e tragikus tényt így fogalmazta meg: „1948-ban minden jelentős bírósági ügy valamilyen politikai eseményhez kapcsolódott [...] Egyengette az időszerű politikai fejlődés útját[...]A népbíráskodás malter volt a politikai építés téglái között.” Major Ákos visszaemlékezése annyiban hibás, hogy ez a folyamat már 1945. elején megkezdődött

Hasonló módon Olti Vilmos – maga is beismerte – megkapta Rákosi utasítását Tímár Istvántól – Péter Gábor helyettesétől – arra nézve, hogy a Mindszenty – perben mi legyen az ítélet.

A másodfokú eljárásban hozott döntés valójában az MDP KV Titkársága 1949. június 28.-ülése született meg.² Rákosi előterjesztésében a jegyzőkönyv rögzíti: „A jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenty- ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet.”

2 MOL-276. fond. 54/51 ő.e..p.1. Idézi Zinner: Qui prodest? In. Büntetőjogi tanulmányok X. Bp. Magyar Közlöny és Lapkiadó.p.34.

A bírák függetlenségének megszüntetését szolgálta, hogy a bírói karból 1100-an – a bírák 70%-a – vesztette el állását. Szétverték a magyar közigazgatás teljes gépezetét is (86 530 un. B. listás elbocsátás történt).

Molnár Erik igazságügy-minisztersége alatt olyan *megdönthetetlen vélelmek* is napvilágot látnak az utasításokban, mint: a kulák vádlott búzájában a zsizsik előfordulása államellenes célzatú! (1950. október 7-én kelt leirat valamennyi felsőbbi-róság elnökének).

Ugyancsak eljárásjogi kérdés – még visszatérünk rá az alapelvek tárgyalásánál – a *védelem szűkítésére* vonatkozó utasítások, az un. „00”-ás védők lajstroma.

A jogállami alapelvek egy részét formailag a diktatúrák büntetőeljárása is megtartotta a törvények írott szövegében, gyakorlati alkalmazásukat azonban az alacsonyabb rendű szabályozás, vagy pártutasítás – a pseudo-jog – megsemmisítette..

Az 1949. évi XX. tv. valamint, a büntetőeljárásról rendelkező 1951. évi III. tv. (az új Bp.) vallja, a *törvény előtti egyenlőséget*. Ezzel szemben a gyakorlat az *osztálybíraskodás* bevezetésével *nyílt jogegyenlőtlenséget* teremtett.

A *védelem joga* nem csak azért volt *formális*, mert a nyomozási szak – amelyben védő el sem járhatott – gyakorlatilag eldöntötte az ügyet, hanem mert a védők – tartva a politikai rendőrség velük szemben való fellépésétől – a védelmet úgy látták el, hogy a nyomozóhatóság vagy az ügyészség rosszallását ki ne vívják. S ez a megállapítás sem csak a nagy koncepciók eljárásokra igaz.

Az *ártatlanság vélelme* és az *in dubio pro reo* elv a büntetőeljárásokban épp oly illuzórikus volt, mint amilyen formális szerepet játszott a védelem. Rossz osztályhelyzet esetén pedig bízvást a *bűnösség vélelmét* tekinthetjük fő szabálynak.

A *nyilvánosság elve* – amelyet az 1951-es Bp. is ismert – teljes mértékben eltűnik a politikai tartalmú perekből, s csak a kizárólag propaganda céllal a nyilvánosságnak szánt koncepciók perekben bukkan fel. Sajátos, hogy pl. a Mindszenty – perben a tárgyalást a rádió is közvetítette, az elsőfokú ítéletet az érdekelteknek még sem kézbesítették, és az ügy másodfokú tárgyalása már a titkos eljárás szabályai szerint folyt.

A nyilvánosság és az azzal való manipuláció kizárólag a megfélemlítés célját szolgálta.

I. Az első csoportba soroljuk a *konstruált koncepciók pereket*. Jellemzőjük a valótlan – kitalált – *tényállások* rendszere, esetleg hamis (gyakran az államvédelmi hatóság által hamisított) bizonyítékok alkalmazásával. Többnyire azonban csupán a vádlotti vallomások állnak rendelkezésre, amelyeket kínzás, zsarolás és megfélemlítés kombinált alkalmazásával „állít elő” a nyomozóhatóság a kívánt igény szerint. Gyakran – források alapján – tényszerűen tudjuk, előbb születik meg az elképzelt szereplő, és csak később keresnek a szerepre alkalmas vádlottakat (így a Grösz-per, Friedrich-per).

A konstruált perek egyik változata, amikor a valóság elemeiből állítják össze a tényállást úgy, hogy azok tendenciózus csoportosítása után a tényállásnak már semmi köze sincs a valósághoz, csak a per valóságos céljához. Ez jellemző a legtöbb szabotázs típusú perre. A szabotázs – pereknél leggyakrabban vagy baleset elemeit használják fel (Pócspetri-ügy), vagy gazdasági folyamatok torz elemzése és a ténnyektől eltérő beállítása a fő eszköz (MAORT-per).

II. A *tendenciózus koncepciók perek* esetében nem elsősorban a konstruált vagy torzított tényállás játszik fő szerepet, hanem a *joganyaggal történő visszaélés*.

Ez különböző formákban történik:

A) Az *anyagi jogi szabályok* sérelmével folytatott perek: Ebbe a csoportba tartozik pl. Mester Margit – az UINUM nővérek alapítója – ellen folytatott koncepciók per is. (Budapesti Megyei Bíróság B.III. 001250/1951. sz. ügy. Az ítélet kelte 1951. szept.26.)

a) Nyílt törvénysértéssel folytatott eljárások – tipikusan két variációt produkálnak:

1) A törvény tartalmának érdemi „megfordítása”, miként azt az 1946. VII. törvénycikk esetében tették 1949. augusztus 12-én, amikor is a „demokratikus államrend” helyébe a „népi demokratikus államrend” lépett. Ezzel jogilag nem kevesebb történt, mint hogy a többpárt-rendszerű – parlamentáris demokrácia – berendezkedés védelmére alkotott törvény az egy párt-rendszerű diktatúra védelmét szolgálta. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1946. évi VII. törvényt eredeti formájában is visszaélésszerűen használták fel.

2) Nyílt törvénysértést jelentett, amikor bűncselekményt deklaráltak rendeleti úton, miként arról fentebb bővebben szoltunk.

b) Az amorális jogszabályokon nyugvó ügyek sokasága külön csoportot képez. Ez esetben nincs nyílt törvényszegés, de a megalkotott joganyag teljes mértékben szemben áll a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi normarendszerrel, (deviza-büntettek, terv-büntettek stb.). A koncepciók pereknek ez a csoportja- 1989 után – kizárólag a *semmisségi törvényekkel volt orvosolhatók*.

c) Az állampolgári jogegyenlőség nyílt sérelmét jelentő un. osztály-hovatartozás szerinti ítéletek csoportjánál valós tényállás és valóban elkövetett bűncselekmények esetén is súlyos sérelem keletkezik, mert más nagyságrendű büntetést alkalmaznak a vádlott (esetenként a sértett) osztály-hovatartozására tekintettel.

B) A törvénybe foglalt *eljárási szabályok* és alapelvek lerombolásával és titkos utasítások alkalmazásával folytatott eljárások.

A HATALOM BELVISZÁLYAI – A „MUNKÁSMOZGALMI – PEREK”

A perek, amelyekről eddig szóltunk, a kommunista hatalom eszközei voltak a magyar társadalom ellen. Ismeretes azonban a kommunista hatalom berkein belül is a koncepciós perek alkalmazása. Ezek az ún. *önfelszámoló perek* (M. Kiss), amelyeket munkásmozgalmi pereknek is neveztek.

Legismertebb e körben a Rajk – per és szatellit pere

Nem csak az érintettek száma volt összehasonlíthatatlanul kisebb a társadalom egésze ellen viselt büntetőjogi hadjáratlal érintettel több százazres nagyságrend-jéhez (hiszen a munkásmozgalmi perekben érintettek száma alig haladta meg az ötszázat), hanem, mert a társadalomra gyakorolt hatás sem mérhető össze a többi koncepciós perével

A MAGYAR KONCEPCIÓS PEREK CÉLJA

tehát azoknak a hatalmi, gazdasági, ideológiai kérdéseknek a „megoldása”, amelyre a kizárólagos hatalomra törő, majd a hatalmat megragadó kommunista párt nem talált politikai megoldást. A koncepciós perek alkalmasnak bizonyultak arra is, hogy a társadalomban olyan félelmet tartsanak fenn, amelyre a kormányzó hatalomnak szüksége volt.

KONCEPCIÓS PEREK A FORRADALOM MEGTORLÁSÁNAK FOLYAMATÁBAN

Mátyás László ezredes – a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője – összefoglalójában:

„Az igaz, hogy nem törvényes eszközökkel vertük szét az ellenforradalmat[...]Amikor rendkívüli állapotok vannak, rendkívüli eszközökkel kell dolgozni[...]Ha nekem meg kell védeni a proletár hatalmat, és én csak úgy tudom megvédeni, ha szembe-szállva az ellenforradalommal, törvénytelen eszközökhöz kell nyúlni, azt nem lehet elítélni.”(MOL. 288. fond 30/1957,3 öe.1-66. Kiemelés tőlem. K. F.) [Az „elven” és a későbbi gyakorlaton mit sem változtatott, hogy Mátyás Lászlót, Kádár 1957. februárjában, bizalomvesztés miatt leváltatta.]

Ugyancsak figyelmet érdemel a BM szervezetének módosításáról hozott 1957. március 12-i MSZMP PB határozatot feldolgozó értekezés is (MOL. 288. fond 30/2957 12.öe.)

Ezek az értekezleteken már világosan körvonalazódott, mi a politikai vezetés elvárása a rendőri szervektől. Jelesül kirótták a rendőrség politikai nyomozó osztályaira a megtorlás stratégiájában ráeső feladatokat.

A Legfőbb Ügyészségen 1957. február 4-én tartottak értekezletet, amelyen részt vett és felszólalt – többek között – Münnich Ferenc és Marosán György is IIB tagok.

Marosán közvetítette az ügyészségi vezetők felé a PB elvárásait, a megtorlás „*követelményrendszerét*.” A lényegét az alábbi példázattal világította meg: „A kínai elvtársak azt mondták, hogy itt nem volt proletárdiktatúra. Annak a feladata, hogy az ellenforradalmat *fizikailag semmisítse meg* [...] Ha 1945-ben nem volt mód, akkor 1957-ben *ezt meg kell csinálni*”. (Kiemelés tőlem – K. F. MOL. 288. fond 30/1957 12. őe.)

Az ügyészi és bírósági szervezetben végigsöprő „tisztogatási hullám” november 4-e után 26 bíró önként távozott a Legfelsőbb Bíróság kötelékéből, akik nem vállalták a statáriális eljárásban, illetve gyorsított eljárásban való részvételt. További 130 bírót elbocsátott az IM a bírói karból. 30 közjegyzőnek és 46 fogalmazónak is távozni kellett.

A tisztogatás a Szénási Géza (1919 – 1979) vezette ügyészi testületben 84 ügyész érintett.

A BM II. főosztálya – a politika által kijelölt céloknak megfelelően – rendszerbe is foglalta a megtorlás stratégiáját: „*Tervezet. Az ellenforradalom elleni harc további feladatai*” címmel (MOL. XIX. A-2 q-4 G – 920/1957 – továbbiakban Tervezet.)

A Tervezet azt a politikai akaratot tükrözi, amelyet az MSZMP IKB 1957. február 26-i ülése szentesített.

Mi tehát a „*megtisztogatott*” testületek feladata ?

„*Az ellenforradalmi erők elleni harc fő csapásának iránya*” c. fejezetében a tervezet így fogalmaz:

Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, illetve országos jelleggel a központi osztályok vezetői, valamint a budapesti és megyei osztályok vezetői.

Valamennyi érintett szervnek ütemtervet kellett készíteni. A megyékben június 1-i, a központban és Budapesten június 14-i határidővel.

A végrehajtás előkészítését szolgálta, hogy május 1-ig a BM szervei már 33 704 főt vettek őrizetbe. (MOL. 288. fond 5/33 őe. Jelentés az MSZMP IB- nek.)

Az MSZMP felső vezetése folyamatosan *ellenőrizte* a végrehajtást.

A megtorlás karmesteri pálcája Marosán György és Biszku Béla kezében volt. (Az MSZMP PB 1957. július 2-i ülésén: Biszku Béla: Jelentés a belső reakció elleni harc feladatáról. MOL. 288. fond 5/33 őe.)

Arra a kérdésre, hogy valóban *kiket is érintett a megtorlás*, a konkrét ügyiratok tömegének vizsgálata adott választ. Valóban az „osztályellenség” ?

A hatalom frazeológiájával szemben a *megtorlás elszenvedői elsősorban a munkásság, parasztság és értelmiség tagjai voltak*. A 229 azonosított kivégzett 23,7%

munkás, 20,7%-a agrárproletár és szegényparaszt, kis és középparaszt 14,7%, értelmiség 4,5%. Az un. osztályellenség kategóriájába csupán 7,3% sorolható.

Ami a *bírói függetlenségről alkotott felfogást illeti*: tipikus az a vélemény, amelyet *Borbély Lajos* fejtett ki a Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség közös párt-szervezetének gyűlésén: „Az igazi bírói függetlenség egyet jelent azzal, hogy a bírák semmilyen körülmények között sem befolyásolhatók a munkásosztály érdekei ellen és mindig a proletárhatalmat szolgálják”. Hasonló álláspontot hangoztatott – hivataltos véleményként – Marosán a február 4-i Legfőbb Ügyészségen tartott értekezleten és hasonló szellemben foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság 1957.március 22-i kollégiumi ülése is. Itt az ítélezést, *mint az osztályharc eszközét* ecsetelte Lee Tibortól Radó Zoltánig a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma.

Az MSZMP PB döntése alapján (MOL: XX. 5. 4 operatív iratok 18. kötet, MOL. 288. fond. 4/14/ 1 őe.) 11 személyt – Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Tildy Zoltánt, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Szilágyi Józsefet és Király Bélát (Király Béla ekkor már elmenekült az országból. K. F.) „mint az összeesküvők vezető magját” elkülönítették. A pert az MSZMP PB szeptemberre tűzte ki és egyben döntött a kiszabandó büntetéseket illetően: „...a vádlottak között differenciálni kell, s bűnösségük fokának megfelelően a *legsúlyosabb büntetést kell kiszabni Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Szilágyira és Király Bélára.*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

Mint tudjuk a „legsúlyosabb büntetés” a halálbüntetés volt Magyarországon.

Nezvál Ferenc számára a nagyobb ügyek „kézi vezérlése” nem volt idegen. *Személyes megbeszélésen* adott instrukciókat Gyepes Istvánnak(1922 -2000) a Győri megyei Bíróság elnökének a Földes – perben követendő eljárásra is.

Hatalma alkonyán *Kádár egy – Gorbacsov* szovjet főtítkárral folytatott *-beszélgetéssel* sajátos módon árulta el magát. Úgy nyilatkozott, hogy amikor a kivégzettek száma elérte a kommunista oldalon meghaltak számát „*szóltunk az elvtársaknak, hogy hagyják abba.*” Nyilatkozatából egyébként úgy tűnik Kádár szemlélete nem haladta meg az ókori tálói elvet.

Arról, hogy *kik kerültek végül az”igazságszolgáltatás” örökövei közé*, s végső soron *mi lett a sorsuk, nem jog kérdése volt*, hanem *politikai akarat* kérdése, s ez a központi és helyi politikai vezetők megítélésén nyugodott.

A 103/1958 IM-BM-Legfű közös utasítás (amely titkos volt) egy *bizottságot* állít fel a *megyei párttitkár* (első titkár) vezetésével. A bizottság tagja a megyei rendőrkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke. Ez a bizottság minősít és dönt, hogy a forradalmi tevékenységéért gyanúba keveredett „*megtévedt munkás és dolgozó paraszt származású személy*”, akinek „*kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye*” miatt nem kell bíróság elé állnia. Döntöttek abban a kérdésben is, kik azok, akik az előbbi kategóriába nem sorolandók, („e

pont alá nem vonható osztályidegen, osztályellenség, huligán, és a szokásos bűnöző”) az ő sorsuk áll a halálraítéltek és a börtönt szenvedettek számadatai mögött.

A politikai akaratot a bíróságokon – intézményesen – a vezetői értekezleteken tartott „tájékoztatónak” nevezett „parancskiosztás” jelentette.

A PB 1957. december 1. én – s mert az eredeti előterjesztést nem fogadta el – és december 31. én napirenden tartotta a „*Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről*” c. előterjesztést. (MOL. 288. fond 30/1957/11 őe.) Az előterjesztést *Biszkú Béla* készítette el. Bevezetőjében így ír: „...az ellenforradalmi szervezkedés bűnöseinek felelősségre vonásánál, a politikai jellegű bűncselekményeknél *sok az enyhe ítélet és viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma...*” (Kiemelés tőlem K. F.)

Kádár az 1957. december 10.-i PB ülésen a felett nosztalgizált, hogy az elmúlt év decemberében „*1600 fasisztát lehetett volna a másvilágra küldeni*” (ha lett volna hozzá elég erő) s, hogy a „kínai elvtársak” 30 000 kivégzést emlegettek. Kádár az 1957. decemberi BP ülésen arról is panaszkodott, hogy „...nem tudtuk elérni az ellenforradalom fő vezetőinek, kezdeményezőinek *nagyobb mérvű fizikai megsemmisítését*. Nagy kár, hogy ezeket nem sikerült megsemmisíteni, mert azért ezek a rendszer legveszedelmesebb ellenségei.” (Kiemelés tőlem K. F.) Ekkor Kádár 800-1000 kivégzést tartott szükségesnek. (MOL. 288. fond 30/1957/11 őe.)

Joggal vetődik fel a kérdés: a forradalom utáni megtorlás során találkozunk-e az 50-es években oly gyakori **konstruált koncepciós perekkel?**

A kérdésben a történészek között két markánsan eltérő álláspont kristályosodott ki első sorban a Tóth Ilona – perről folytatott vitákban.

– Egyik álláspont (Eörsi László képviseli) szerint az 1956 utáni perekben *már nem voltak* konstruált tényállások, a hatalom csupán a forradalomban való részvétellel okán indított megtorló pereket. – Álláspontja szerint nem volt szükség perbeli tényállások megkomponálására, hiszen a forradalomban való részvétel önmagában adott volt.

– A másik álláspont (Kahler – Zinner, M, Kiss, Szokolczai Attila) szerint 1956-ot követően a hatalom éppen úgy *élt a konstruált koncepciós perek eszközével*, mint az ötvenes évek nyomozó hatóságai és bíróságai.

Vizsgáljuk meg kiemelkedően fontos perek történetén keresztül, mit mondanak a források, *van-e nyoma* tényállások konstruálásának, végezetül vizsgáljuk meg – ugyancsak a források tükrében: *érdeke volt-e* a hatalomnak perek konstruálása.

Most két olyan nagy jelentőségű per anyagára hivatkozok, amelyet teljes részletességgel feldolgoztam, s kettőre, amelyet más szerzők – M. Kiss Sándor – Kiss Réka és Szokolczai Attila dolgozott fel.

A *Brusznai* – per elemzése során számos olyan percselekmény mutatható ki, amely nyilvánvalóan *valótlan tényállás* felállítására szolgál. Ezek közül most azt a legfontosabbat emeljük ki, amelyre a halálos ítéletet alapította a fellebbezési bíróság, és amely érvként szolgált a kegyelmi kérvény elutasítására.

A bizonyítási anyag egyértelműen igazolta, hogy Brusznai Árpád a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke minden eszközzel meg akarta akadályozni, hogy fegyverek kerüljenek a lakosság – elsősorban az egyetemi ifjúság - kezébe. Ennek ellenére a vád az volt, hogy felfegyverezte a „civileket”, ezért törtek ki november 4-én hajnalban a harcok Veszprémben, amelynek 180 szovjet katona és 70 polgári lakos esett áldozatul. A váddal egyező tényállás megállapítása nemcsak valótlan, hanem a koncepciók perек szokásos bizonyítási eszközeit felhasználva a bíróság által is tudottan valótlan tényállás. Tény, hogy Brusznai Árpád november 1. napján harmadmagával megjelent a Honvédelmi Minisztériumban Kána Lőrinc vezérőrnagynál, hogy a nemzetőrség felfegyverzése ügyében utasítást kapjon. Kána Lőrinc olyan utasítást adott – s ezt megismételte szolgálati telefonvonalon is –, hogy a mozgósítási készletben lévő fegyvereket kell kiadni a nemzetőröknek. A tárgyaláson mindezt Kána Lőrinc letagadta. A bíróság nemcsak minden indokolás nélkül fogadta el Kána tábornok hamis vallomását, hanem megkerülte azt az október 30-án nyilvános rádióadásban is elhangzott nyilatkozatát, amelyet Kána a hadsereg forradalmi tanácsa nevében tett.

A perben az is tisztázódott – az ítéletből azonban kimaradt –, hogy a honvédségi raktárból kiadott *géppisztolyokat nem osztották szét*, hanem az egyetem egy lezárt termében őrizték, ahol azt a bevonuló szovjet alakulatok hiánytalanul megtalálták. Ennek ellenére a hamis tényállítás érintetlenül állt az ítéletben és a kegyelmet elutasító határozatban. Az állítás valótlanságát más forrásból is tudták a döntéshozók. Ismert volt ugyanis az a jegyzőkönyv, amelyet Mészáros Gyula: *Veszprém 1956 c. monográfiájának* dokumentumtárában közzétett. A szovjet parancsnok 23 légidesszantos és 4 páncélos katona – valamennyien névvel azonosítottak – haláláról számol be, továbbá tudjuk, hogy később egy sebesült katona is meghalt. Így a szovjet halottak száma 27 fő volt. Ami a civil áldozatokat illeti 42-en haltak meg.

A per teljes bizonyítási rendszerére ugyanúgy jellemző a védelem teljes mellőzése, a valós és valótlan adatok vád-centrikus válogatása, mint azt a korábbi időszak konstruált pereinél tapasztaltuk.

A másik per a Győri Megyei Bíróság külön tanácsa előtt – amelyet Gyepes István megyei bírósági elnök vezetett – *Földes Gábor* és társainak büntető ügye.

A per I. r. vádlottja *Földes Gábor* (1923 – 1958) – meggyőződéses kommunista, Nagy Imre híve – azzal a valótlan ténnyel volt kénytelen szembesülni – s ezt Gyepes István, az ítélőtanács elnöke még el is hitette az idegösszeomlásban vergődő emberrel –, hogy Földes megnyitotta, és őrizetlenül hagyta a nyugati határt, s így az ellenséges elemek szabad mozgását tette lehetővé.

Köztudottan valótlan tényállítás épült itt a büntető ítéletbe. A nyugati határ egy perce sem maradt őrizet nélkül a forradalom napjaiban. Földes Gáborra a „revizionista” kommunistára azonban azt a szerepet osztották a megtorlás konstruktőrei, hogy igazolja: aki a „revizionizmus mocsarába süllyed”, azaz ellenséget támogatja.

A per II. és III. r. vádlottja Tihanyi Árpád (1916 -1957) tanár és Gulyás Lajos (1918 -1957) református lelkész kapta a horthysta restaurátor, illetve a klerikális reakciók képviselőinek szerepét. Minderre azért volt szükség, hogy a mosonmagyaróvári vérengzés valódi felelősei helyett a „reakció” legyen a felelős. Teljesen valótlan azaz ítéleti ténymegállapítás, hogy Tihanyi Árpád és Gulyás Lajos buzdította a tömeget a népharag áldozatául esett határőrtsztek bántalmazására, sőt meggyilkolására. Ezzel szemben a történeti valóság az, hogy mindketten elejét akarták venni a népítéletnek.

A konstrukcióhoz hozzátartozik a „lincselő csőcselék is”, akik szövetségben a revizionistákkal, a „horthystákkal” és a klerikális reakcióval, gyilkolnak. Így került bitóra Weintráger László (1928 -1958) segéd munkás (halálos ítélete az indokolásban 16 sort kapott), valamint Cziffrik Lajos (1914 – 1958) tehenész (az ítélet 7 sort szán neki). A IX. r. Zsigmond Imre (1924 -1957) gazdálkodó, aki a sortűz idején a halottakat és sebesülteket szállította, valamint a másodfokon halálra ítélték. V. r. vádlott, Kiss Antal (1933 – 1957) kazánfűtő, aki szintén a halott hordás részese volt.

A tényállás megállapításánál a bíróság áthágott minden bizonyítási szabályt és félretett minden bizonyítékot – még az orvos szakértői véleményt is -, amely veszélyeztette a koncepciót. A tények amellet szóltak, hogy Kiss Antal a már *halott* határőrtsztkbe rúgott bele, ami kétségtelenül nem dicsérendő (akkori jog szerint is halott emlékének meggyalázása bűncselekményét valósította meg), de ez mégsem gyilkosság és ezért nem lehet halálos ítéletet kiszabni.

Cziffrik Lajos védekezését – hogy ti. a már felakasztott, meggyilkolt embert rúgta meg – nem is ellenőrizték. Fel sem merült a bíróságban annak vizsgálata, hogy a három határőrtsztk bántalmazásában milyen szerepet játszott a sortűz okozta pszichózis. Mindez ellentétes lett volna a per koncepciójával. Így ez esetben is minden úgy történt, mint a korábbi időszakban.

M. Kiss Sándor – Kiss Réka: *A csalogany elszállt* c. kötetében Tóth Ilona (1932 -1957) és társai ügyéről írott feltáró elemzését adják. A kötet – túl a szorosán vett peranyagon – elemzi a Tóth Ilona per vizsgálati anyagát és több olyan –a Tóth Ilona ügghöz kapcsolódó – eljárás anyagát, amely megdönthetetlenül igazolja, hogy az *ítéleti tényállásban foglaltak nem történhettek meg*. A politikai nyomozók gyakran változó – a politikai kívánalmakhoz igazodó – „konstrukciói” nem hagynak kétséget az iránt: nem a valós történések érdeklik a nyomozókat, hanem az, hogy egy – a náci haláltáborok kegyetlenségeire asszociálható – rémtörténetet produkáljanak.

Szokolczai Attila: *Nyilas reminenciák és ötvenhat* címmel (Valóság 2010. 6. p.39 – 56) részletesen elemezte Nickelsburg László (1924 -1961) és társainak perét és meggyőzően igazolta, – leleplezve a hamis vallomások kicsikarásának „rendőri” technikáit is – hogy az abban „tényként” megállapított gyilkosságok soha sem történtek meg. Itt is a gátlástalan brutalitás „bizonyítása” volt a cél, s nem a valós történések feltárása.

Az '56-os forradalom példás megtorlása mellett a hatalom igazolni akarta, hogy „az ellenforradalom fékevesztett kegyetlenséggel tombolt”, s így az ellene való fellépés szükségszerű és jogos volt – szemben Nagy Imre állításával, amely szerint a „Bonapartista diktatúrává fejlődött” Rákosi rendszer ellen a „forradalom indokolt és jogos” volt. (MOL. XX.5-h vizsgálati iratok 8.183.(V-318.MV).

1958. október 9-én, Marosán György egy „Feljegyzést” kapott készhez az „ellenforradalmi ügyekről”

A Feljegyzés szerint „...az ellenforradalmi perek anyagai minden vonatkozásban alátámasztják pártunk értékelését az ellenforradalomról”. Nem csoda, hiszen éppen „pártunk értékelése” 1956. decemberi értékelése határozta meg jó előre mi legyen az ügyekben. S mert a valóság sok esetben teljesen más volt, ezért sürgős szüksége mutatkozott a megfelelő tényállások konstruálásának.

A diktatúra büntetőjogának szerves rész volt a konstruált koncepció per.

Hosszú az út az 1963-as felemás közkegyelem – a barikádharcosok börtönbe maradtak a „köztörvényes” minősítéssel való manipuláció segítségével – addig a változásig, amíg a politika arra a meggyőződésre jutott, hogy a bíróságok szerepét csökkenteni a társadalom féken tartásában és a hangsúlyt a politikai rendőrségre helyezte.

A folyamat tisztázása még alapos kutatást igényel. Tény, a '70 években az „új gazdasági mechanizmus” lefékezése után meggyénként indult ún. tsz. elnök-perek a bíróságokon rendre összeomlottak – a felvett szakértői bizonyítás eredménye –, ami első jele annak, hogy a bíróságok kezdték visszanyerni a döntés lehetőségét.

Dr. Kahler Frigyes

Vallásüldözés a kommunista pártállamban, avagy koncepciós perek Magyarországon a katolikus egyház tagjai ellen

A BOLSEVIK IDEOLÓGIA A VALLÁSRÓL, ERKÖLCSRŐL, CSALÁDRÓL, ÁLLAMRÓL ÉS JOGRÓL

A magyarországi viszonyokra – 1945 után – közvetlenül hatást gyakorló *bolsevik ideológia* (és gyakorlat) a marxizmus–leninizmusnak nevezett nézetrendszeren alapszik. A marxizmus – mint az közismert – a német filozófia materialista ága¹. Sajátja volt az az agitatív szellem, amely az elméletet a gyakorlattal egyesítve a társadalmi rend megváltoztatására törekedett, s így a francia forradalmi materializmus örököse lett. Közismert, hogy Marx és Engels a vallást „a nép ópiumának” tekintette. Közösén írt munkájukban „A szent család”-ban már 1845-ben éles támadást intézett a polgári rend s ezen belül a vallás, az erkölcs, a családi élet ellen.

F. Engels: Anti – Dühringjében² a vallás állami betiltását követelő Dühring nézeteinek bírálata során fejtette ki a vallással kapcsolatos nézeteit. Eszerint mindenféle vallás azoknak a külső hatalmaknak a fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, a társadalom az összes termelési eszközök birtokba vételével valamennyi tagját felszabadítja, s akkor tűnik el az utolsó idegen hatalom, amely még visszatükröződik a vallásban, „eltűnik maga a vallási visszatükröződés, abból az egyszerű okból, mert akkor már nincs többé mit visszatükröznie.”

1 Vö.: Kecskés Pál: A bölcsélet története. (Bp., 1981.) p. 407–428.

2 Friedrich Engels: Anti – Dühring, Dühring úr forradalmasítja a tudományt (Bp., 1963) p. 310.

Lenin szerint: fel kell lépni azon revizionista nézetekkel szemben, hogy a vallás az ember magánügye. Nem magánügy azonban a vallás a párthoz tartozás szempontjából! Lenin az ateista propagandát az osztályharc részének tekinti, s eszközeit az osztályharc mindenkori érdekeinek rendeli alá. Lenin a vallás „megszűnését” soha sem bírta, „spontán folyamatokra”, erre a VCSK kap parancsot.

A jogról vallott nézetek az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

A fékevesztett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnyal Nyikolaj Bergyajevnek³ kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak, mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet- Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a kereszténységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárólagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező” katekizmust „Más szóval a kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az! És mint olyan,” egyetlen igaz vallás”, ezért nem bírja elviselni a többi” hamis vallás „tételét. Saját hitét akarja kényszerrel, erőszakkal keresztülvinni, anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges” e világ „vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek. Éppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.”⁴

A HÁBORÚS VERESÉG NÉHÁNY KÖVETKEZMÉNYE MAGYARORSZÁGON⁵

Magyarország az 1947-es párizsi béke ratifikációjáig nemzetközi jogi értelemben is *megszállt ország volt* ahol a polgári élet, az újjászervezett kormányzati apparátus egy célt szolgált: Vörös Hadsereg hadműveleti célját.

A politikai megtorló-megfélemlítő kemény mag, amely mindenkor a szovjet szervek akaratát valósította meg, s csaknem kizárólag a *kommunistákból* szerveződött.

3 Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874-1948) Orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztencialista filozófiával állt szoros kapcsolatban.

4 Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugságai Kairosz Bp. p. 43.

5 Vö.: Törvénytelen Szocializmus – szerzők: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértés Róbert, Szakács Sándor, Zinner Tibor, szer.: Révai Valéria Bp., 1991. (a továbbiakban: T.Sz.) p. 15-46.

Kétségtelen tény, hogy mindkét vonulatra legfelsőbb szinten a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyelt. A politikai életben a *polgári értékeket képviselő kormányzópárt felszeteletésére, az ún. szalámitaktika* kierőszakolásához vezető hatalmi harc előidézésére indult el.

Nem lehetett kétséges az 1945-ös választások győzteseinek előtt sem,⁶ hogy mit is jelent valójában K. J. Vorosilov marsall⁷ intervenciója a miniszteri tárcák szétesztésénél.⁸ Vorosilov fellépése – valójában Sztálinnak azt az igényét realizálta, hogy a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken a Szovjetunió társadalmi – gazdasági berendezkedése valósuljon meg – azt eredményezte, hogy a fegyveres hatalmat jelentő minisztériumok a kommunisták irányítása alá kerültek.

A diktatórikus kormányzat legfontosabb eleme a *terror és a megtévesztés*.

Térfoglaló diktatúra és a katolikus egyház között *az első összecsapások az általános moralitás síkján történtek meg*.

Ennek a küzdelemnek a kezdetektől volt bátor és elszánt képviselője Mindszenty József: „A szovjetszerű vallásszabadságban nincs benne az Egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése, ahogyan mi azt Nyugaton ismerjük. A magyar kommunisták, akik ismerték a moszkvai elméletet és gyakorlatot, azt itthon a magyar Egyház akkori helyzetének megfelelően azt hangsúlyozták, hogy nem szándékuk az Egyházat eddigi működési területeiről kiszorítani ... szűkebb pártkeretekben természetesen a marxi tétel volt érvényes: a vallásos ideológia felépítmény, az elnyomott és kizsákmányolt nép elbutítását szolgálja. Csak párttagoknak adták elő Lenin tanait arról, hogy a marxizmus minden vallást és az összes egyházakat valamennyi vallási intézménnyel együtt a polgári reakció szervének tekinti”⁹

Magyarországon sokan – közöttük történészek is – szívesen beszéltek 1945–48 közötti demokráciáról és e folyamatot lezáró fordulat évről. Prof. M. Kiss Sándor e kor kiváló kutatója pályája kezdetétől minden, ebben a témakörben tett megnyilatkozásában „fenyegetett”, „korlátozott” demokráciáról beszél, teljes joggal. Valamire való magyar politikusnak tudnia kellett, hogy a hatalom a Szovjetunió és a szovjet vezetés által irányított kommunisták *kezébe volt*. A kommunisták, mint a végrehajtó hatalom eszközét a belügyet és annak összes létrehozható eszközét,

6 Akik abszolút többséggel is rendelkeztek!

7 Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881-1969) a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

8 1946. május 20.-án a Független Kisgazda Párt Politikai Bizottsága határozatban követelte az államhatalmi, államigazgatási és rendőrségi szervek vezető állásainak a választási eredményekhez igazodó „arányosítását” – eredménytelenül.

9 Mindszenty József: Emlékirataim (Első megjelenés 1974 Frankfurt/M, Berlin, Wien A továbbiakban: Emlékirataim Az oldalszámok az Apostoli Szentszék könyvkiadó Budapest 1989 kiadásra utalnak.) p.79.

azonnal a kezükbe kaparintották. Így került sor 1945. január 17-től Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére már működött a Vidéki Főkapitányság.¹⁰

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött.

Ha kellő figyelmet szentelünk az MKP főideológusának – a kiemelkedő koncepciók perek, közöttük a Mindszenty – per egyik „társszerzőjének” – Révai Józsefnek¹¹ – a Szabad Népben megjelent – a „reakcióról” írott cikkének¹² választ kaphatott arra, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. „Reakciós az, aki antikommunista.”

Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellet ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus egyház a kizárólagos hatalom megszerzésének egyik gátja volt.

Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellet ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus egyház a kizárólagos hatalom megszerzésének egyik gátja volt.

Az egyház ellenes támadás elhatározását már az MKP KV 1945. november 22-i ülésén írásban rögzíti a jegyzőkönyv.¹³ Rákosi rámutatott: „... óvatosan kell dolgozni és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk.” Ehhez képest a támadások sohasem az egyház, hanem annak – úgymond – „legreakciósabb” képviselői és intézményei ellen irányulnak, „ezzel opposícióba kényszerítve magát az egyházat.”

Szklarska Porebában 1947 szeptemberében Révai József a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén a magyar „klerikális reakció” felszámolását követelte

10 Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állam-biztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945 -1990. in: Trezor 1 – a Történeti Hivatal évkönyve 1999. p.73-90.

11 Révai József [Léderer József] (1898. okt.12 Budapest – 1959. aug. 4.Kommunista politikus. Középiskolás korában csatlakozott a Galilei Körhöz. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Berlinben folytatta. 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egyik alapítója és a Vörös Újság belső munkatársa. A kommün bukása után emigrált. Az illegális KMP Központi Bizottságának (KB) póttagja, majd tagja (1926-1930). 1930-ban Magyarországra küldték, itt 3 és fél év börtönre ítélték.1934-1937 között Moszkvában a kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (Komintern VB), a II. világháború alatt a moszkvai Kossuth rádióban munkatársa. 1944-ben a Vörös Hadsereggel tért vissza Magyarországra. 1944-1956 között a Magyar Kommunista párt (MKP) majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségében (KV),1945 -1946, majd 1948 -1953 között a titkárság tagja.1953 júniusában és 1956 júliustól októberig a Politikai Bizottság (PB) tagja. A párt legfőbb ideológusa, a hatalomátvétel után a kulturális élet irányítója. 1949. júniustól -1953. júliusig népművelési miniszter. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1949).

12 1945. július 22.

13 Pl. A. KV. 83. F. Jegyzőkönyv.

Mindez nem volt lehetséges a hercegprímás „kikapcsolása nélkül”. Ezt az *akciót személyesen Rákosi Máttyás irányította* (operatív módon is). *Először a közvéleményt kellett befolyásolni* a napi sajtó¹⁴ és írásos propagandaanyagok,¹⁵ valamint kierőszakolt tüntetések¹⁶ segítségével, amelyeket országszerte filmhíradókon mutattak be. 1948 karácsonyán Rákosi elérkezettnek látta az időt kiadni a letartóztatási parancsot, Ő irányította mindvégig a prímás koncepció perét is¹⁷

A hatalom megszerzésének és megtartásának a *diktatúra eszköztárában megkülönböztetett fontosságú hatalmi technika neve: a koncepció per!*

KONCEPCIÓS PEREK

Történelmileg a szovjet hatalmi központ csúcsán jelent meg és „tökéletesedett”.

Ilyen eljárás volt az eszer¹⁸ vezetők pere (1922).¹⁹ (ahol Lunacsarszkij²⁰ tartotta a vádbeszédet). Az orosz ortodox egyház megtörését szolgálta a *Tyihon pátriárka*²¹ ellen folytatott per.

14 Vö.: Szabad Nép 1948. október 6., 19., november 10., 14., 16., december 21.

15 Vö.: Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. (Bp., 1985.)

16 A tüntetésekre kivezényelték az egyházi iskolák tanulóit és tanárait. A püspöki székhelyeken a püspöki palota előtt tartották a tüntetéseket. A tüntetésekre „csasztuskákat” írtak, amelyet skandálni kellett a résztvevőknek. A székesfehérvári tüntetés résztvevőjének beszámolója szerint „Vesszen Mindszenty – Amerika fizeti. Vegye le a palástot – hagyja el az országot. Reakció, nem magyar – megint háborút akar”. Valamint: „Czapik érsek legyen esze – amit ígért most tartsa be.”

17 Vö.: Kahler Frigyes: A főcsapás iránya Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco 1999)

18 Eszer: orosz rövidítés Szocialiszi Revoljucionyeri – szociálforradalmárok. 1890-től kibontakozó mozgalom, 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljai: a föld társadalmasítása és az állam föderálissá alakítása. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormánykoalíció tagjai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

19 „Vandervelde, Posenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat”, akik ellen Moszkvában nagy tömegtüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet – hadjáratot.

20 Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics (1875. nov.23 Poltava – 1933. dec.26 Menton Franciaország) Orosz újságíró, teoretikus, politikus. 1895-től az Oroszországi Szociáldemokrata Párt tagja. 1899-ben letartóztatták, száműzik. 1907-ben emigrált, Lenin környezetéhez tartozott. 1917-es bolsevik hatalomátvétel után művelődésügyi népbiztos. 1929-ben Sztálinnal konfliktusba került és lemondott. A kommunista párt Központi Bizottsága mellett működő tudományos bizottság elnöke lett, majd 1933-ban spanyolországi nagykövet. Útban állomáshelyére halt meg.

21 Tyihon, Vaszilij, Ivanovics Belavin (1865. dec.31 Toporec – 1925. ápr.7. Moszkva) orosz pátriárka. Teológiai akadémiát végzett. 1891-ben tett szerzetesi fogadalmat. 1897-től lublini püspök, 1905-től a New-Yorkban az Észak-amerikai orosz ortodox egyház püspöke. 1917. augusztustól moszkvai metropolita. Novemberben kezdeményezte a Szent Szinódus összehívását és megválasztják az orosz ortodox egyház pátriárkájává. Szembe száll az 1918. januárban életbelépett

1928-ban koncepció per folyt Donyec – medence bányáüzemének „polgári” vezetői ellen (*Sahti – per*), A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: A bolsevik rendszer gazdasági fiaszkóiért az „osztályellenség” felelős. Az úgynevezett lenini politikai bizottság tagja Buharin,²² Rikov,²³ Tomszkij²⁴ és társai koncepció perében mondtak búcsút a politikai pályának – és az életnek. Az ügyészségek és bíróságok formális működésével politikai rendőrségen a pártvezetés megbízásából *új forгатókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani és azzal a közvéleményt, manipulálni.*

A koncepció perek jellegzetességeit – a teljesség igénye nélkül:

– A perek kizárólag a *vádoltak beismerésén* nyugodtak. A beismerő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megtévesztés eredménye.

rendelettel, amely az egyházat az államtól elválasztja, elítélte a breszt-litovszki békét. Felrója a Népbiztosok Tanácsának bűneit, a híveket ellenállásra szólította fel. A polgárháborúban semleges maradt. 1921-ben az egyházi javak államosítása ellen tiltakozott, s ezért internálták. 1922-ben az „Élő Egyház” mozgalom – amelyet a bolsevikok hoztak létre és szítottak egyházszakadást idézett elő. Tyihon pátriárkát elítélték, megfosztották minden egyházi tisztségétől, majd a rendszert támogató nyilatkozatra kényszerítették. A rendszerváltozás után az orosz ortodox egyház szetté avatta.

22 Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888.okt.9 Moszkva – 1938.márc.25 Moszkva) szovjet politikus, marxista teoretikus. 1900-tól az oroszországi szociáldemokrata párt tagja, kezdetűl a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908-ban a moszkvai pártbizottság tagja, 1909-ben letartóztatták. 1911-ben emigrált, 1917-ig New Yorkban a Novij Mír munkatársa. A bolsevik hatalomátvétel után Péterváron a Pravda szerkesztője 1929-ig. A kommunista párt egyik fő ideológusa. 1919-től a Politikai Bizottság póttagja, 1924-től rendes tag. Lenin halála után Sztálin oldalán állt. 1916-1929 között a kommunista internacionálé Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1928-ban a parasztagdaságot védő nyilatkozataival szembe került Sztálinnal. Többszörös önbírálat után 1937. februárjában letartóztatták, és koncepció perben kivégezték 1988 -ban rehabilitálták.

23 Rikov, Alekszej Ivanovics (1881. febr. 25 Szaratov – 1938.márc.14.Moszkva) 1899- től tagja a szociáldemokrata pártnak, 1905- től a bolsevik KB tagja.1902-től illegalitásban, majd szibériai száműzésben élt. 1917. februári forradalommal szabadul, a bolsevik hatom átvétel után belügyi népbiztos. 1919 -1929 között a PB tagja. Sztálin politikai támogatója az un. leningrádi ellenzék felszámolásában.1928-tól a Buharin vezette „jobboldali ellenzék” jelentős tagja.1930-ban nyilvános önkritikát gyakorolt. 1930-0936 között postaügyi népbiztos.1937 februárjában letartóztatták és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

24 Tomszkij polgári nevén Mihail Pavlovics Jefimov (1880. okt.31 Szentpétervár – 1936. aug. 23. Bolsevo) Gyári munkás, szovjet politikus. 1904-ben lépett be az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba. Száműzésben él Szibérián 1909-től. 1917-ben a februári forradalom után térhet vissza. Az októberi hatalomátvétel során a szakszervezet fegyveres mozgósításában vett részt. 1918 novembertől a Szakszervezetek Összoroszországi Központi Tanácsának elnöke, 1920-tól a nemzetközi Szakszervezeti Tanács főtitkára.. 1919-től KB, 1922-től PB tag. 1922-től az új gazdaságpolitika kérdésiben szembe került Trockijjal és Sztálinnal. Az un. Jobboldali ellenzék tagja lett.1936 -ban az első nagy koncepció perben többször felmerűlt a neve, ezért öngyilkos lett.

– A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a vádlottak teátrális jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva.²⁵ Más részük – ahol nem sikerült rábírní a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” szigorúan titkos volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tárgyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését²⁶ szolgálta. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megtévesztés és a félelemkeltés, mint a terror eszköze összehangoltan működött.

– A perek – túl a diktátor hatalmának megkérdőjelezhetetlenségnek biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolja”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben elve ellenséges elemek.

– A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben hiányzik a büntetőeljárás lényege: a független bíróság előtt folyó kont-radiktórius eljárás, ahol a törvény előtti egyenlőség elve alapján, a vád és a védelem fegyveregyenlőségével, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a vád bizonyítási terhével és az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával, a bizonyítékok szabad mérlegelése alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet

– A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a kollektív felelősség egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott vélelmezett bűnös is.

A korszak jogi életének – ha beszélhetünk ilyenről – volt egy másik fogalma, ami meghatározó volt. Ez a pseudo-jog.

E fogalom alatt értjük azoknak a részben jogi- részben politikai dokumentum formájában megjelent – vagy titkosan kezelt – magatartási szabályok összességét, amelyek a diktatúra érdekében hozott a hatalom- esetenként állami, esetenként párt normatíva formájában, s amelyek felülírták a kihirdetett jogszabályokat.

A legfontosabb magyar egyházi koncepciók perekről szólunk – nem önkényesen válogatva – hanem megkeresve azt a jogi üzenetet, amely az egész társadalomnak szól.

25 „Mindennek az irrealitását fokozta a vádlottak viselkedése... mindazok a szerencsétlenek, akik reflektorfénybe kerültek buzgón hamut szórtak a fejükre, fennhangon meggyónták bűneiket, sátáni ivadékoknak nevezték magukat, és de profundis dicsőítették a Supermant, akinek a lába porba tiporta őket.” (Deutscher. p.362) Mi szüksége volt Sztálinnak erre „a förtelmes látványosságra”? – teszi fel a kérdést Deutscher. A válasz, hogy ti. Sztálin meg akart semmisíteni mindenkit, akiben „egy új kormány lehetősége rejlett”, bizonynyal igaz, de csak az igazság egy része.

26 Davise amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába. (Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg) – szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltáról.

P. Kis Szaléz és társai ellen indított eljárás. P. Kiss Szaléz,²⁷ és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt,²⁸ és P. Farkas Jozefát²⁹ ügyében – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak – a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEK) keresztül *szovjet katonai bíróság* mondott ki bűnösséget és szabott ki büntetéseket. A büntetéseket a szovjet hatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993.-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy politikai megtorlás áldozata lett.

P. Kiss Szaléz és szerzetestársai egy olyan koholt eljárás áldozatai lettek, amelyben a kommunista párt – a politikai rendőrség segítségével –. Egyszerre támadta az egyházat, a gyöngyösi és hatvani ferences szerzetesek jelentős társadalmi befolyását csökkentendő, és a polgári értékeken alapuló Független Kisgazdapártot.

A manipulált iratokból jól követhető, hogy P. Kiss Szalézt *ellenfelei azzal akarták hitelteleníteni, hogy gyónási titkot sértett.* Az anyagból kitűnően, nem történt gyónási titoksértés. Az igazolható, hogy nem gyónás keretében tárták fel a fiatalok az általuk elkövetett merényleteket és rendőrség elleni fegyveres támadásokat.

27 Kiss László Szaléz (1904. júl. 27., Szeged–1946. dec. 10., Sopronkőhida): pap, ferences szerzetes. 1920. okt. 3-án lépett a kapisztránus rendtartományba. Egerben a cisztereknél (1922–1924), majd a pécsi jezsuitáknál (1924–1926) klerikus növendék. Örök fogadalmat tett, és szubdia-konussá szentelték 1928. júl. 28-án. 1926–1928 között Gyöngyösön örök fogadalmas klerikus növendék. Diakónus (1927. jún. 23), majd pappá szentelik (1928. szept. 2.). Első állomáshelye a pécsi Collegium Seraphinum (1929. jún. 23). 1924-től a jászberényi stúdiumházban oktatott filozófiát, majd a salgótarjáni rendházba helyezték (1936). 1937 szeptemberében az USA-ban misszionárius és New Brunswickban plébános. 1942-ben hazatér és a debreceni rendház lakója, majd 1944 júniusától Gyöngyösön klerikus magiszter és teológiai tanár. 1944 novemberétől a FKGP Független Ifjúság szervezte országos választmányának tagja. 1945 márciusában megszervezte a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). Szovjet katonák meggyilkolásának és fegyveres összeesküvés vezetésének vádjával 1946. júl. 12-én letartóztatták, és 1946. dec. 10-én a szovjet hadbíróság ítélete alapján kivégezték. A szovjet hatóságok 1993. máj. 25-én rehabilitálták. Kiss Szaléz neve több helyen Kis formában szerepel. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára két vizsgálati dossziében összesen 661 oldalt őriz (ÁBTL 3.1.9. V-113398/1 és ÁBTL 3.1.9. V-113398/1 szám alatt).

28 Lukács Pelbárt László (1916. febr. 18., Valpó–1948. ápr. 18., Medvezsugoszk): ferences rendi áldozópap. 1936. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba, 1941. máj. 3-án tett ünnepélyes fogadalmat. 1942. június 21-én szentelték pappá. Jászberényben helyettes újoncmester (1943). 1946-tól Hatvanban, a polgári iskolában hittanár. 1946. április 18-án a KATPOL letartóztatta, majd a szovjet hadbíróság 10 év kényszermunkára ítélte. Egyes adatok szerint tbc-ben, mások szerint gégerákban halt meg a kényszermunkatáborban.

29 Farkas Imre Jozefát (1913. máj. 3. Budapest–1961. márc. 31., Budapest): 1929-ben lépett a Kapisztrán Jánosról elnevezett rendtartományba. Egyszerű fogadalmát 1930. aug. 29-én, az ünnepélyes fogadalmat 1934. jún. 4-én tette le. 1937. jún. 27-én szentelték pappá. 1943-tól a hatvani rendházban működött. A P. Kiss Szaléz- ügyben letartóztatták. 1948-ban – már szabad emberként – a kecskeméti rendház tagja.

P. Kiss Szaléz a fiatalokat nem jelentette fel, hanem megkísérelte saját eszközeivel visszatartani az erőszakos cselekedetektől. Nem rajta múlt, hogy néhány fiatal a bosszúvágy kerített hatalmába.

*P. Károlyi Bernát*³⁰ ferences szerzetes ellen 1945.-től folyamatosan lépett fel az államhatalom a bűnüldözés eszközével. *Három eljárást* indítottak ellene.

A *harmadik per*³¹ értelmezése a legbonyolultabb. Egyrészt azért, mert itt a koncepciók perek másik – bonyolultabb – típusával állunk szembe, a konstruál koncepciók perrel, másrészt, mert az elérni kívánt politikai cél ennél a pernél összetett.

Koncepciók perek fogalmának meghatározásakor taglalt elemek sorra fellelhetők Károlyi atya perében.

-
- 30 Károlyi (Krausz) Ádám Bernát (1892. jún. 19., Almáskamarás – 1954. márc. 12., Budapest): OMF, misszionárius, a kínai ferences misszió főnöke. 1907-ben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1913. jún. 22-én tett fogadalmat, és 1915. jan. 25-én szentelték pappá. Baján kollégiumi prefektus, hitszónok. 1917–18 között tábori lelkész, majd különböző városokban hitoktató (1919–1928). 1919. szept. 15-én Kínába indult Kecskemétről. 1930-ban letette első kínai vizsgáját. Sikeres missziós tevékenységet folytatott, de betegsége miatt 1938-ban hazarendelték felettesei. Vácott a Kapisztrán Nyomda igazgatója lett, majd Budapesten a Pasaréti úti rendház helyettes főnöke. 1941-ben ismét Kecskemétre helyezik, ahol 1945-től házfőnök. 1946-ban izgatásért 7 hónapra ítélték. 1947-ben újra Budapesten, Pasaréten házfőnök. 1949-ben letartóztaták, és 1950. dec. 29-én kémkedés és hazaárulás vádjával 15 évre ítélték. Rabkórházban halt meg.
- 31 B.XLI. 3051/1950 sz. Fővárosi Büntető Bíróság – Károlyi Bernát és 10 társa ügye I. r. Károlyi Bernát védője (meghatalmazott) dr. Szelecsényi Andor. II. r. Csorba Béla (1914) védője dr. Fischer Egon (megh.). III. r. Krasznay Béla (1894) védője dr. Kemény Győző (megh.). IV. r. Berthy János (1889) védője dr. Vicián Károly (megh.). V. r. Ongjerth Richárd (1895) védője dr. Gaszt István (megh.). VI. r. Légrádi József (1914) védője dr. Farkas Endre (megh.). VII. r. dr. Goll Andrásné Frick Jolán (1896) védője dr. Simon András (megh.). VIII. r. özv. Nagy Gáborné Csorba Sára (1917) védője dr. Fischer Egon (megh.). IX. r. dr. Molnár Gyula (1910) védője dr. Geszt István (megh.). X. r. dr. Virai Károly (1905) védője dr. Varanai István (kirendelt). XI. r. Radványi Tibor (1916) védője dr. Varanai István (megh.). A budapesti államügyészség vádirata 1950. áú. 31409/3 sz. alatt – 1950. márc. 28. A vádiratot dr. Alapy Gyula az államügyészség elnöke és dr. Avar Jenő államügyész írta alá. Alapy Gyula (1911–1972) 1941-ben a Gyulai Járásbírószágon kezdte „magyarországi” jogi pályafutását, 1945-ben Győrött népműgyész, a helyi népműgyészség vezetője. 1948. június 28. és 1956 májusa között a Budapesti Államügyészség vezetője. Felmentése után megbízták az Országos Kriminálisztikai Intézet megszervezésével. Ezt hagyta félbe, miután a kormány visszavonta megbízását, 1957. december 3-án. A legkiemelkedőbb törvénysértő perekben képviselte a vádat. A Magyar Villamos Művek Tröszt jogi osztályának jogtanácsosa lett, felmérte helyzetét – amint fogalmazta – „nem vagyok kirakatba való”. Avar Jenő (1916–2004): 1939-től vármegyei aljegyző. Esztergomban, Sopronban népműgyész 1945 júniusától, majd Budapesten 1947-től. A Budapesti Államügyészségen 1949 júliusa és 1954. június 15. között, majd ezt követően a Legfőbb Ügyészségen dolgozott. A fővárosi főügyész helyettese volt 1955. október 1. és 1956. december 5. között. Ismét a Legfőbb Ügyészségen teljesített szolgálatot 1958. január 12-éig. Innen visszahelyezték ugyancsak főügyész-helyettesnek a Fővárosi Főügyészséghez, állását 1962. szeptember 15-ig töltötte be. A törvénysértő perekben való részvétele miatt eltávolították, az Országos Kriminálisztikai Intézetben csoportvezetőként dolgozott nyugállományba vonulásáig, 1977. június 30-ig.

Ezeknek a politikai céloknak alárendelt a tényállás megszerkesztése. Az, hogy *a tényállás kitalált* több oldalról igazolható:

– Történelmi tény, hogy nem létezett 25 000 felfegyverzett volt katonatisztet tömörítő és „Kecskemét környékén” 100 000 fő támogatását élvező összeesküvés. Sem Szinnay altábornagy összeesküvés élén. Szinnayt az Államvédelmi Osztály (ÁVO) nem is a szóban forgó összeesküvés tárgyában, hanem a csendőrséggel kapcsolatosan hallgatták ki. Ezt támasztja alá, hogy vallomásáról készült jegyzőkönyv nincs az iratoknál. Pedig ez fontos bizonyíték lehetne... Csuthy ezredes – akiről oly sok szó esik s fontos ítéleti ténymegállapítás is szól róla – nem jelenik meg az ügyben sem vádlottként, sem tanúként.

Ma már ismeri a kutatás a magyar kommunista ellenes ellenállás történetét. Ha összeadjuk a legtagabban értelmezett kommunista ellenes ellenállás (tehát nem csak fegyveres szervezkedések) miatt elítéltek számát, az nem éri el az 1200 főt sem.

A jogi abszurdumok egyike az is, amit – a kémkedés megállapíthatósága érdekében – a bíróság a katonai titok fogalmával tett az ítélet. (Nem csak ebben az ügyben).

A bíróság nem kevesebbet állított (szemben a józan ésszel):

„Az osztályharc nemzetközileg kiszélesedett periódusában a világ két táborra szakadásának idején az imperialista tábor és annak vezető ereje az észak-amerikai Egyesült Államok minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy a szocializmus felé haladást, a proletárdiktatúra funkcióit betöltő nép demokráciákban megakadályozza és ezért minden eszközt felhasználni igyekszik, hogy a népi demokráciák így konkrétan a magyar népi demokrácia, belső életéről, viszonyairól tájékozódást szerezhessen. Ilyen körülmények között a népi demokratikus állam büntetőügyének rendkívül tág és e szerint tárgyi síkon minden tény megvalósíthatja a” katonai titok „fogalmát.”

Arról szó sem esik, hogy a „titok” fogalmához tartozik a titokká nyilvánítás alaki eljárása.

„Minden tény”, minden, ami egy országban köztudott nyomban „katonai titok” mihelyt „ellenségnek” mondják el. Ez nem csak jogilag örület, ez maga az örület.

Károlyi Bernát ügye úgy zárult le tehát a legfelsőbb pártállami hatalom akaratából, hogy Károlyit az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) börtönében most már „törvényesen” el lehessen pusztítani.

Molnár Erik³² igazságügy-miniszter Rákosi Mátyásnak írt jelentésében³³ az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek „ügyének elintézésére” tett javaslatot. A 31 egyházi személy közül – köztük más ferences is szerepel – a 31. „Károlyi Bernát ferencrendi szerzetes, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek volt a terhelte. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az első fokú ítéletet.”

Alia iacta est!

Az egyházi személyek ellen indított büntetőügyek közül a kizárólagos hatalomra törő kommunista párt a Mindszenty József bíboros hercegprímás elleni pert tekintette kulcsfontosságúnak, amelyre azóta készült, hogy Mindszenty József elfoglalta az esztergomi széket.

A Mindszenty – perhez vezető út: a Pócspetri – per³⁴ és az Actio Catholica (AC) ellen irányuló eljárás³⁵ A Michalovits Zsigmond és társai ellen indított per, amelyben 1948. július 23-án hirdetett ítéletet az Olti tanács.

A katolikus egyház ellen indított támadás fő frontpere a Mindszenty – per.³⁶

A Mindszenty- perben – amely a konstruált koncepciós perek típusához tartozó, terrorper – megjelenik a kommunista rendszer lényege: a társadalom leigázása érdekében, a történelmi finomszerkezetek szétrombolása, a jogrendszer felemésztése. Megjelenik mindaz, amit a történelem kriminalizálásának is mondhatunk, amikor a bűn üldözésre hivatott államhatalom maga válik bűnözővé.

A Mindszenty- per célját és funkcióját tekintve egy nagy ívű folyamat része – kísérlet a legnagyobb magyar történelmi egyház – a római katolikus egyház – meggyengítésére, s távolítáig megsemmisítésére.

32 Molnár Erik (1894. dec. 6. Újvidék–1966. aug. 6., Budapest): jogász, történész, kommunista politikus. 1944. dec. 22.–1948. szept. 26. között különböző miniszteri tárcákat vezetett. 1948. szept. 10-től 1949. szept. 26-ig nagykövet volt a Szovjetunióban. Igazságügy-miniszter 1950. júl. 17.–1952. nov. 14., valamint 1953. okt. 30.–1956. okt. 31. között. 1953. júl. 24-től 1954. okt. 30.-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. 1956-ot követően – 1966-ig – az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

33 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (továbbiakban: Iratok) 3. Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. p. 322–324. 1950. nov.16.

34 Vö.: Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” Adatok és adatlékok, tények összefüggések 1944 – 1948 Bp. 1997 p.381 – 387.A Budapesti Népbíróság Nb.XII.3269/1948 sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom.19060/1989, hogy baleset és nem gyilkosság történt. .

35 Szakács – Zinner: A háború ..387-389. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben Márton Áron kiadó Bp.1994 és Lénárd Ödön – Tímár Ágnes – Szabó Gyula – Soós Viktor Attila: Utak és útvesztők Kairosz Bp. 2006

36 Gergely Jenő – Izsák Lajos: A Mindszenty – per (Bp.1989), Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco 1998), Gergely Jenő: A Mindszenty per Kosuth kiadó Bp. 2001

Jogi kérdésben a Mindszenty – perben a Népbírószágok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök³⁷ elnöklete alatt – nyíltan megfogalmazta a jogellenes magatartás nélküli büntetőjogi bűnösség tételét, ami a büntetőjog halálát jelentette: „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós* erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse”³⁸

Ideológiailag – ez a kommunista pártban, amely a hatalomban való megjelenésének első percétől fogva a legtürelemtelenebb vallásként viselkedett (Nyikolaj Bergyajev) frontális támadást jelentett az istenhít ellen, a marxizmus – leninizmus kizárólagosságának elérése érdekében, ha tetszik az ateizmus „államvallássá” tételének egyik állomása. Ez egyben fenyegetés a nem katolikus istenhívő emberek felé is, egyfajta lecke az állami akarat mindenhatóságának elfogadására.

A per társadalmi céljait kutatva látnunk világosan kitűnik – s ez forrásszerűen is igazolható a per előkészítésének anyagából:

- az egyház felszámolása érdekében az egyházkormányzat állami ellenőrzés alá vonása;
- az ország lakosságának többségét kitevő birtokok parasztság földtől való megfosztása és integrálása a diktatúra kiszolgáltatottjainak tömegébe;
- a vallásos állampolgárok kiszorítása az érvényesülés minden területéről.

Mindez része a magyar civil társadalom széttűzésének, nincstelenné – ez által kiszolgáltatottá – tételének.

Az egzisztenciájában és emberi jogaiban védtelen társadalom ezáltal az *általános szolgáltság* állapotába kerülhetett, amely a *permanens félelem* fenntartásával uralható.

Alig zárult be a börtönajtó a hercegprímás mögött 1950. augusztus 3-án aláírták az okmányt, amelyet a hatalom kikényszerített, s amelyet „megállapodásnak” nevezett el az állam és a katolikus egyház között. Szeptember 7-én pedig megjelent az 1950. évi XXXIV. tvr. a szerzetesrendek feloszlításáról. Ezzel az 1947. évi XXXII. tc.-ben foglalt, a felekezetek teljes egyenjogúságáról alkotott törvény valójában a felekezetek egyenlő leigázását jelentette.

Az egyház elleni újabb akciósorozatot Farkas Mihály 1950. szeptember elején „az új harci szakasz” bejelentéssel indította el. Révai József 1951. április 14-én a „kleri-

37 Jankó Péter dr. (1907. aug. 20. Pápa – 1955. szept. 15 Budapest) bírói pályáját Budapesti Népbírószágon kezdte (1945. máj. 9. – 1948. jan.28.). 1946. febr.13-tól a Budapesti Népbírószág másodelnöke. Több nagy horderejű koncepciós perben járt el (Testvéri Magyar közösség, Kovács Béla – ügy stb.). Már a NOT – nál tárgyalta, de a Rajk –per tárgyalására visszament as Budapesti Népbírószághoz. 1949-nov. 2-től a Legfelsőbb Bírószág bírása. 1950-okt. 16-tól másodelnökként (elnök hiányában) – haláláig – irányította a Legfelsőbb Bírószágot. Önkezeivel vetett végett életének.

38 NOT. I. 1687/1949/22

kális reakció, mint az imperializmus legfontosabb ügynöke” megjelöléssel tartott beszédet.

1951. május 4-én az MDP Titkársága ülésén „megtervezték” a Gröss pert, amelyet a Szabad Nép 1951. április 13.-i támadásával kezdtek el.

A Titkárság megvitatta miként lehet „egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani (Elsősorban Grössre, Péterire³⁹ (sic!) és Shvoyra⁴⁰, utánuk Hamvasra⁴¹ és Papra⁴²)”. Elhatározták a „*pálosok elleni per előkészítését*” is. A forrás ezt követően így folytatódik. „A per vádlottjait” amalgám” (sic!) módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök és néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak.

A) A per politikai vonala a következő legyen: A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél szövetkezett a népi demokrácia esküdt ellenségeivel, ellenforradalmi szervezetet épített ki, és ebben a munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a püspöki kart.

B) A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, esküdt ellenségei a népi demokráciának, illegálisan dolgoznak ellene, megszegik törvényeinket, kémkednek, valutaüzletet kötnek stb. Ezek a püspökök

39 Pétery József [Petró József] (1890 – 1967) egri egyházmegyes pap. 1942-1967 között a váci egyházmegye püspöke. A politikai rendőrség 1953. -tól haláláig házi őrizetben tartotta Hejcsén.

40 Shvoy Lajos (1879. márc. 9. Budapest – 1968. jan.21. Székesfehérvár) 1901. júl 13-án szentelték pappá Esztergomban. Hittanár Budapest. A Regnum Marianum templom plébánosa.1927.-től székesfehérvári püspök .1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidán Mindszenty rabtársa. A kommunista diktatúra alatt sem hajlott kompromisszumokra.

41 Hamvas Endre (1890. febr.27 Piszke – 1970. ápr.3. Kalocsa) Az Esztergomban végzett gimnáziumi évek (1901-1909) után Bécsben folytatta egyetemi tanulmányait a teológiai karon, mint a Pázmáneum növendéke. 1913-ban pappá szentelték Segédlelkész Naszvadon, majd 1916. szeptemberétől intézeti lelkész a Notre Dame de Sion leánynevelő intézetben (Budapest). 1928. szeptemberétől teológiai tanár (morális) és spirituális az Esztergomi Érseki Papnevelő Intézetben. 1930. szeptemberétől érseki titkár és szentszéki jegyző. 1931-ben XI. Pius pápa pápai kamarás címmel tüntette ki. 1936-ban protonotárius kanonokká és irodaigazgatóvá nevezte ki, majd 1940. július 1- től budapesti érseki helynök. 1944. március 7-én XII. Pius pápa csanádi püspökké nevezte ki- Serédi Jusztinián hercegprímás március 25-én szentelte püspökké. Püspökként elítélte a zsidók üldözését. 1951 és 1956 között az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1961- 1968-ig a püspökkari konferencia elnöke. Gröss József kalocsai érsek halála után 1964. szept. 15-től VI. Pál pápa kalocsai érsekké nevezte ki. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke és az Opus Pacis díszelnöke. 1969. januárjában vonult nyugalomba

42 Papp Kálmán (1886. febr. 28. Sopron – 1966. júl. 28 Sopron) Gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Győrben végezte. A győri szeminárium elvégzése után1908. jún.29-én szentelték pappá. Kápláni ideje alatt hittanár Győrben (1912), majd tábori lelkész (1914) a háború végéig, amikor is újból a győri hittanári tisztséget töltötte be. 1920-tól plébános. 1925-től soproni plébániát és kanonoki tiszteletet kapott. 1925- ben megkapta a címzetes poki préposti rangot is. Kerületi esperes és tanfelügyelő (1916). 1933- ban XI. Pius pápapelátussá nevezte ki. Püspöki kinevezést XII. Piustól kapott (1946. máj. 3.)

csalárdul írták alá az állammal kötött egyezményt, egy pillanatig sem gondoltak az egyezmény becsületes betartására, nem lehet tehát rájuk bízni az egyezmény betartásáról való gondoskodást sem.

Nem sokkal ezután 1951. május 15-én felállították az Állami Egyházügyi Hivalt az egyházkormányzat átvételére.

A Grósz perben ítéletet hozó Olti Vilmos majd másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Jankó tanácsa olyan megállapításokat tett, amelyek a további perekre is kihatással voltak.

Mester Margit az UNUM nővérek rendalapítója ellen indított koncepció per – a diktatúra pseudo-jogának tipikus érvényesülési területe.

Mester Margit és társai „bűne” abban jelentkezett, hogy a szerzetesrendek feloszlása után többen közösen béreltek lakást, hitéleti tevékenységüket is közösen folytatták.

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a *pseudo-jog*, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel.

A perben olvashatjuk a megszokott – ÁVH által készített – „vallomásokat”:

„Vallomásomat összegezve beismerem, hogy a népi demokrácia ellenes beállítottságomnál fogva ellenségesen viszonyultam a népi demokráciához, igyekeztem annak fejlődését és erősödését meggátolni. Éppen azért a lakosság körében lázítottam, hazug propagandát terjesztettem, hogy elégedetlenséget keltsek a dolgozók körében.”

A bíróság előtt tett vallomás e mondata, bizonynyal Mester Margit sajátja:

„Ezek az összejöveteleken hitet tettünk amellett, hogy a szerzetesi fogadalmat továbbra is megtartjuk és egymást anyagilag is segítjük.”⁴³

S a pseudo-jog sajátos megjelenése az ítéletben: „a Grósz – per adatai megvilágították a szerzetesrendek szerepét...” amely nem más, mint a népi demokrácia megdöntése. Íme, egy megdönthetetlen vélelem, amely végigfut valamennyi ügyön, amelyben szerzetesek a vádlottak.

Az „*újhatvani lázadás*” ügyében – ahol a hívek nem akarták, hogy a hatóságok elhurcolják lelkipásztoraikat és körülvették a templomot és a rendházat – nem az a kiemelendő amilyen brutalitással az járt el ÁVH, de még az sem, hogy milyen valótlanságokat vertek ki a tanúkból, hanem Rákosi keze írásával érhető tetten a hatóságoknak adott utasítás, hamis bizonyítékok koholására⁴⁴:

„Gerő, Farkas, Révai visszavárolag. Lásza Péter e. feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények s anyagok (írártár, Horthy – Hitler képek, fasiszta könyvek, nyilas és horogkeresztek + dorbézolások és élelmiszerhalmozások adatai, sem a régi sem az új akcióknál el ne kallódjanak.”

43 B.III. 001250/1951/2 sz. jegyzőkönyv. p.2.

44 1950. jún. 19. MOL. M-KS-276-65 őe. Rákosi-titkárság iratai. p. 68–69.

A vádirat egy mondata: „... bandita Rajk László” vallomásából kitűnik egy nagy nyugati és vatikáni összeesküvés.

A *per* lefolytatása már a *színháték kategóriájába tartozik*.

Bár a mai előadásom a katolikus egyház ellen indult eljárásokról szól, nem lehet nem megemlíteni a protestáns vallási vezetőkkel szemben indított eljárásokat. *Ordass Lajos* evangélikus püspök,⁴⁵ vagy *Ravasz László*⁴⁶ református püspök esetében lefolytatott eljárások mindezt meggyőzően igazolják.

Ezek célja semmivel sem különbözött a katolikusok ellen indított eljárásoktól.

Az 1956-os forradalom egy pillanatra megállította az egyházüldözés hullámát, de a forradalom leverését követően a hatalom nyomban visszatért „a Lenini útra”.

Ezt legmagasabb szinten a diktatúra első embere Kádár János fogalmazta meg:

„Vannak azért nekünk is szerveink, például a BM is harcol (...) Meg kell érteni, hogy mik a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás – paraszt uralom.”⁴⁷

Ennek gyakorlati megvalósulása 1957 márciusára 57 papot vettek őrizetbe, s ez a szám az év végére további 25 fővel emelkedett.⁴⁸

A rendszer nyílt gyilkosságoktól sem riadt vissza. A hitoktatásnak és az ifjúság vallásos nevelésének megakadályozására a hatalom a gyilkosságoktól sem riad

45 Ordass Lajos [Wolf Lajos] (1901. febr. 6. Torzsa – 1978. aug.14. Budapest) evangélikus püspök. 1924-ben avatták lelkésszé. 1931 -1941 között Cegléden, majd Kelenföldön lelkész. 1939- ben a Bányai Egyházkerület lelkészegyesület elnöke. Részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1945 augusztusában a Bányai Egyházkerület püspöke lett. Tiltakozott az iskolák államosítása ellen. 1948 szeptemberében letartóztatták és koncepció perben 2 évi szabadságvesztésre ítélték. 1950-ben állami nyomásra az egyházi fegyelmi bizottság megfosztotta püspöki tisztségétől. 1956. október 31-én a Déli Egyházkerület püspöke. 1958 júniusában eltávolították. Visszavonult a közéletől. 1990 -ben és 1995-ben teljes jogi egy egyházbírói rehabilitációban részült. Vö. még: Szakács – Zinner: A háború...p.422-424

46 Ravasz László (1882. szept.29 Bánffyhunyad – 1975. aug. 6. Budapest) református püspök. Kolozsváron és Berlinben tanult teológiát és bölcsestet. A Kolozsvári Teológiai Akadémia tanára (1909-1921) Budapesten a Kálvin téri egyházköztség lelkésze (1921-től) és a Dunamelléki Református egyházkerület püspöke. Felsőházi tag (1927 – 1944). Fellépett az un. 3. zsidótörvény ellen. 1944-től az üldözött zsidók védelmére tett intézkedéseket. Több református lap szerkesztője és számos írás szerzője. 1948. április 30.—án az államhatalom lemondítja püspöki tisztségéről. 1956. nov. 1-én átveszi a Dunamelléki Egyházkerület püspökségét, 1957-ben visszavonulásra kényszerítették. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1925 -1949), az Akadémia másodelnöke (1937 – 1940). Akadémiai tagságát 1989-ben visszaállították.

47 MOL SZT XIX. A-21-s.3.d.

48 Szántó Konrád: Az 1956.-os forradalom és a katolikus egyház. Miskolc Szt. Maximilián 1993 p.134-142.

vissza. *Kenyeres Lajos*⁴⁹ tiszavárkonyi plébános és *Brenner János*⁵⁰ rábakethelyi káplán bestiális módon történő meggyilkolása.

Amikor megjelenik 1958-ban a politikai rendőrség szótárban a *támadólagos elhárítás*⁵¹, újabb provokációk sorozata és bomlasztási hullám csap le az egyházra.

Másik kulcsszó: a bomlasztás.⁵²

Szekuli Pál meggyilkolása és plébánosa *dr. Miklós József*⁵³ perbefogásának a helyi egyházközség szétbomlasztása és lehetőség szerint az MSZMP felé történő „átirányítása” volt. (az ügyet tárgyaló Dr. Csiki Ottó bírói és emberi tisztessége futtatta zátonyra). Ez azonban nem változtatott azon a télen: „A párt tömegkapcsolatainak szélesítése szempontjából, a klérus maga összességében és perspektívájában kibékíthetetlen ellenséges erők kategóriáját képez.”

A 60-AS ÉVEK

A '60-as évektől a konszolidálódott kádári diktatúra az ÁEH – t a titkosszolgálat rezidentúrájává építette ki⁵⁴ s közben nagyralátó terveket szőtt az 1962. október 11.

49 Kenyeres Lajos (1908-1957) tiszavárkonyi plébánost 1957. február 28-án – mert nem volt hajlandó feladni a hitoktatást – Vezsenyéről hazatérve a Tisza gátján hét karhatalmista megtámadta és agyonverte, majd Fekete János rendőr tarkón lőtte.

50 Brenner János (1931. dec.27 Szombathely – 1957. dec.7 Zsida) Szombathelyen a premontrei gimnáziumban érettségizett. 1950. aug.-ban Zircen novícius, de a rend feloszlátása miatt októberben el kellett hagyni a rendházat. 1955-ben Szombathelyen szentelték pappá, majd segédlelkészi kinevezést kapott Rábakethelyre. Eredményes ifjúsági munkája miatt az ÁEH el akarta helyeztetni, s mert nem fogadta el merényletet kíséreltek meg ellene. Ezt követően a továbbra is állomáshelyén maradó Brenner Jánost éjszaka a plébániáról beteghez hívták, s út közben meggyilkolták. Részletesen vö.: Kahler Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével Brenner János volt rábakethelyi káplán meggyilkolásának körülményei és az ügy utóélete Életrajz és névmutató Soós Viktor Attila Brenner János Emlékhely Alapítvány 2005

51 Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv p.149-166 Vö.még: Kahler Frigyes: III/III- as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Bp. 2005 p.11 – 64, 85 – 183 és Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956-1990 Korona Bp.2001 p.97-143.

52 Ennek eredményeként számolnak be Papp Kálmán püspök és Lányi János kanonok és társai meghurcolásáról, a Budapesti Központi Szemináriumból tanárok és nagyszámú, 90 fő -hallgató eltávolításáról Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv p.193 -206. Vö. még: Kálmán Peregrin, Püspökkari dokumentumok Grösz József hagyatékából (1956-57) c. kötet bevezető tanulmánya

53 Miklós József dr. (1889. jan.22 Veszprém – 1964. máj.22 Budapest) 1912.máj.27-én szentelték pappá. Serédi Jusztinién bíboros hercegprímás az AC Szociális és Karitatív Osztálytanácsosává nevezte ki. Kánonjogból doktorált (1927). 1940- től az ösküi egyházközség plébánosa.

54 Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen Új Ember Kiadó – Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Bp. 2006 Vö.: Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) III/I Csoportfőnökség és jogelődei. Rezidentúra dossziék. „Világosság” rezidentúra dosszié.

– re összehívott II. Vatikáni Zsinat (1952 – 1965) befolyásolására és a világegyház szétdarabolására.⁵⁵ Ez a nagyralátó terv ugyan halva született, de belföldön a diktatúra szorítása mit sem engedett.

Ezt tükrözi a titkos nyomozások sokasága továbbá, hogy 1960 novembere és 1961 februárja között 800 személyt vettek őrizetbe (közülük 85 került előzetes letartóztatásba 22 pap, 25 volt szerzetes, 38 világi hívő, s körülük 76 főt ítéltek el 1-12 év közötti szabadságvesztésre.

Az egyházi személyek és az egyházat támogató civilek elleni titkosszolgálati dossziék közül a „*Fekete hollók*”⁵⁶ a „*Missió*”⁵⁷

Az egyháziaknak különösen azt rótta fel a diktatúra, hogy az *ifjúsággal foglalkozva keresztény – vezetésre alkalmas – elit kinevelésén fáradoznak*. Ez volt az alapja a szegedi Katona Nándor⁵⁸, Csizmazia Rezső⁵⁹ és Havass Géza⁶⁰ elleni pereknek épp úgy, mint a három un. *Regnum Marianum* perek. Utóbbiakat „*Békétlenek*”, „*Bi-*

55 Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években Magyar Országos Levéltár Bp.2005 p.1-507. Vö.még: Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár Korszakban in: Eszmélet 34. 1997 p.69 -79. Kahler Frigyes: III/III- as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Bp. 2005 p.11 – 64, 85 – 183.

56 ÁBTL O- 122147/1-10

57 ÁBTL O- 12202/1-10

58 Katona Nándor (1930. jan. 12 Szeged – 1996. márc. 17.) A teológiai tanulmányait Szegeden végezte 1948 – 1953 között. Pappá szentelése (1953. jún.7) után Domaszéken káplán, majd Mezőkovácsházán (1956-tól), és Szegeden a Szt. József templomban (1958-tól) káplán. 1963 –ban Kaszaperen lelkész. 1964-es elítélése és szabadulása után Batonyán (1965-től), majd 1969-től Szeged Belvárosi Plébánián káplán. 1977-től Tiszaszigeten plébános. 1982-ben kinevezi a püspök számvevő gondnokká. 1985-től Újszegeden káplán, társplébános – 1988-tól plébános. 1990-től általános püspöki helynök. 1989 – 1995 között a Szegedi Katolikus Tudósító felelős kiadója.

59 Csizmazia Rezső (Rudolf) (1922. márc.7. ér – 2005. dec.31 Pannonhalma) 1946-ban jezsuita novíciusként lépett a rendbe Szegeden. A rend feloszlata miatt Hamvas Endre püspök, mint egyházmegyei papot szentelte fel 1951. máj.19.-én. Apátfalván segédlelkész, majd a szegedi Szt. József (jezsuita) templomba helyezték.1957-ben többször letartóztatták. 1958-ban megyéspüspöke Makóra, majd 1960-ban Mezőkovácsházára, később Tótkomlóra helyezte. Rendőrségi megfigyelését a Békés megyei politikai osztály vette át. Csorváson, Balástyán, Kövegyen, Pusztaföldváron volt lelkész. 1983 –tól szülőfalujában szolgált.

60 Havass Géza (1913. aug.26. Budapest – 2001. máj. 21 Szeged) budapesti cisztereknél érettségizett, majd joghallgató 1832-től Budapesten. 1933-ban a szegedi hittudományi főiskolán teológus. 1938. máj.1.-én szentelték pappá. Csanádpalotán, Makó –Újvárosban és Szeged Felsőközpontban káplán. 1942 jan.1 től püspöki szertartó, hittanár. 1943 -1949-ig püspöki titkár. Mindszenty letartóztatása után megkísérelte a politikai rendőrség beszervezni ügynöki feladatokra, de visszautasította az ajánlatot. Letárazták, majd szabadlábra helyezték, de távoznia kellett az egyházmegyéből.- Budapestre távozott, a Szt. Imre plébánia kisegítő káplánja lett, majd több budapesti plébánián szolgált, a fiatalok hitoktatásával és nevelésével foglalkozott. 1957. februárjában ismét Szegeden egyházmegyei számvevő. 1961. febr.6-án letartóztatták. Öt és félévi büntetését Márianosztrán töltötte. Az 1965. ápr.4.-én kihirdetett közkegyelemmel szabadult. A szegedi dóm kisegítő lelkésze. Majd 1968 szeptemberétől 1988 őszi nyugdíjazásáig újszegedi plébános és börtönlelkész.

gottak”, „*Ellenállók*” – bonyodalmas titkos nyomozásainak menetét sem tudjuk itt kifejtetni.

A „bűnüket” így fogalmazta meg a politikai rendőrség: „Tevékenységükre a korábban kidolgozott regnumi törvények további folytatása jellemző, főleg fiatal értelmiségiek elvonása a tömegszervezetektől, majd azok népi demokráciánk elleni nevelése” - állapította meg egy 1967. december 4.-én kelt Intézkedési terv.⁶¹

Ugyancsak az egyházüldözés körébe tartozik, azaz eljárás, amelyet a szegedi egyetem néprajzprofesszora

BÁLINT SÁNDOR

ellen folytattak ügynökök hadának segítségével, bevetve ellene saját ügyvédjét, dr. Kormányos Istvánt, aki „Mannlicher”, majd „Mauser” fedőnéven jelentett és manipulálta „védencét”, s mellesleg Bálint professzor régi barátja volt.

A Bálint ügyben végül nem egyházi vagy vallásos tevékenység miatt mondták ki a professzor bűnösségét, hanem izgatás miatt, mert nyugaton megjelent folyóiratokat adott kölcsön elolvasásra barátainak.

Ez azonban nem változtat azon a lényegen, hogy Bálint Sándort katolikus meggyőződése miatt vonta eljárás alá a diktatúra, csupán – a professzor nemzetközi tekintélye miatt – „öltöztette” a pert más köntösbe.

A 60-as évek végén folyt még egy jelentős per, amelyben Lénárd Ödön és Tímár Ágnes nővér szerepelt, és amit ugyancsak összeesküvés és kémkedés jogi formulájába fogalmaztak meg.

Az idő előrehaladtával azonban a „lenini út” a végéhez közeledett, s az MSZMP KB 1989-re kénytelen volt szembe nézni mindazzal, ami egyházpolitika címén történt Magyarországon.

MSZMP ⁶² „*Megszüntette a vallásos érzületűeket sértő, leegyszerűsítő ateista propaganda vadhajtasait, oldotta a vallásossággal szembeni politikai bizalmatlanságot.*”⁶³

Beismeri a KB: „Az egyházpolitikában elért eredmények ellenére nem sikerült mindenben meghaladni a múlt hibáit „...*Nem tagadhatók a vallásos meggyőződés miatt, politikai indíttatású hátrányos megkülönböztetés egyes esetei sem, amelyek*

61 ÁBTL O – 14846/4 p.200

62 MSZMP KB 1989. júl. 28-i ülése. „Állásfoglalás -tervezet: az MSZMP viszonya a valláshoz és az egyházakhoz: javaslat a lelkiismereti szabadság elveire” in: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei 2. szerk.: S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Sós László, T. Varga György (Bp.1993) p.1404-1405.

63 Uo.

*gyakran súlyos lelkiismereti konfliktushoz vezettek...A nyolcvanas évek elejétől az egyházak tömegbefolyása, a vallásosság növekedett. Különösen a fiatalok és az értelmiség körében fokozódott a vallás iránti érdeklődés és a vallásosság is.*⁶⁴ (Kiemelés tőlem K. F.)

64 Uo.

Dr. Korom Ágoston

A szlovák kormány Beneš-dekrétumokkal kapcsolatos álláspontjának¹ bírálata az uniós jog tükrében

BEVEZETÉS

Jelen írás kizárólag az Európai Unió joga, illetve az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata szemszögéből kíván reagálni az említett kormány előterjesztésére. Ettől függetlenül, ha a kollektív bűnösséggel kapcsolatban – az uniós jog fejlődésének jelenlegi állapotában² – nem is beszélhetünk jogsértésről, a dekrétumok európai értékekkel való összeegyeztethetlensége vita tárgyát sem képezheti.

Ha egy tagállam a kollektív bűnösséget jogrendjében tartva, politikai döntéssel³ az Unió tagja lett, vagy egyes uniós intézmények által elfogadott döntés értelmében úgy tűnt, hogy az adott tagállam jogrendje összességében összeegyeztethető

1 A Szlovák Köztársaság állandó képviselője nyújtotta be ezen információkat Brüsszelben, 2013. január 25-én, a 2012/0070. petícióval kapcsolatban az Európai Parlament Petíciós Bizottsága elnökének címezve. A fordítás alapját a 100.089/2013-BESZ/05 adta.

2 Az elsődleges uniós jog ugyanis elsősorban gazdasági jellegű rendelkezéseket tartalmaz, azaz a negatív integrációs formára épülő jogrend a termelési tényezők mozgása akadályainak leépítésére irányul, majd az uniós polgársággal a gazdaságilag inaktív polgárok számára biztosít – főleg a szabad mozgást elősegítő, a saját és a fogadó tagállammal szemben érvényesíthető, nem abszolút – jogosultságokat.

3 Az, hogy egy tagállamot felvesznek-e az Unióba – bizonyos jogi kritériumok betartása mellett – elsősorban politikai döntésként értelmezhető.

az Unió jogrendjével, abból nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az adott tagállam összes rendelkezése összeegyeztethető az uniós joggal.

Az Európai Unió jogának autentikus értelmezése monopóliumával az Európai Unió Bírósága rendelkezik. Egy tagállam ugyanis – Unióhoz való csatlakozását követően is – alkothat olyan jogszabályokat,⁴ illetve alkalmazhat olyan közigazgatási vagy bírói ítélkezési gyakorlatot, amelyek az uniós jog megsértéséhez vezethetnek.

Az Unió napjainkig is főként egy úgynevezett gazdasági közösségen alapszik. Ennek fenntartásához azonban szükség van jogának politikai kritériumoktól mentes, konzisztens alkalmazására. Így nem lehet olyan érveket elfogadni, miszerint az uniós jog alkalmazása kizárható lenne azért, mert az akár a második világháború után létrejött viszonyok megváltoztatásaként lenne értelmezhető.

Az európai nemzetek közötti béke fenntartásának legfőbb biztosítéka éppen az uniós gazdasági jog, az uniós polgárság, és az azzal kapcsolatos alapjogi követelmények minden tagállam vonatkozásában való egyenlő és konzisztens alkalmazása, akkor is, ha azzal szemben esetleges politikai érdekelletések merülnek fel.

E rövid írással – kizárólag szakmai érvekkel – kívánom bizonyítani, hogy nem tekinthetők megalapozottnak az olyan álláspontok, amelyek szerint a dekrétumokat olyan történelmi dokumentumoknak kell tekinteni, amelyek nem tartoznak sem az uniós jog *ratione materiae*, sem a *ratione temporis* alkalmazási körébe.

Bizonyításomban nem csak a dekrétumokat, hanem az azokkal összefüggő jogszabályokat és a (szlovák) bírósági gyakorlatot is vizsgálom.

FROWEIN-JELENTÉS

A Szlovák Köztársaság álláspontja szerint a dekrétumokhoz hasonló jogszabályokat nem csak Szlovákia és a Cseh Köztársaság alkotott, hanem a „régii tagállamok”⁵ is alkottak ahhoz hasonló rendelkezéseket. Ez az érv azonban az uniós jog szempontjából semmilyen relevanciával nem bír. A nemzetközi közzoggal ellentétben az uniós jog nem fogadja el a reciprocitás elvét, azaz egy tagállam semmi esetre sem igazolhatja uniós jogot sértő gyakorlatát azzal, hogy azt más tagállamok is megteszik.

A Szlovák Köztársaság álláspontjából is kitűnik,⁶ hogy a Frowein-jelentés – részleteiben – lényegében a Cseh Köztársaság viszonyainak vizsgálatára szorítkozott.

4 Amelyek lehetnek az adott tagállam csatlakozását megelőzően alkotott jogszabályok, illetve a csatlakozást követően alkotott jogszabályok is.

5 Szlovák Köztársaság Álláspontja, 9. pont

6 17. pont Ezt igazolja, hogy a Szlovák Kormány álláspontja szerint is elérhető anyagok a Cseh Köztársasággal voltak kapcsolatba hozhatók, valamint a Cseh Köztársaság a várakozások szerint hamarabb csatlakozott volna.

Mivel az Európai Unió Bíróságának gyakorlata alapján – amely az uniós jog autentikus értelmezésének monopóliumával rendelkezik – azt, hogy egy tagállami jogszabály⁷ összhangban van-e az Unió jogával, lényegében az azzal kapcsolatos közigazgatási gyakorlat és bírói értelmezés alapján kell eldönteni, így a Szlovák Köztársaság álláspontja éppen arra enged következtetni, hogy a petíció lezárása anélkül történt meg, hogy valamennyi lényeges anyag rendelkezésre állt volna. Az is fontos körülmény, hogy az előző petíció lezárása óta az Európai Unió Bíróságának gyakorlata következtében jelentős jogfejlődés következett be az uniós jog *ratione temporis*⁸ hatálya, valamint a tőke szabad mozgása⁹ területén¹⁰.

UNIÓS JOG RATIONE TEMPORIS HATÁLYA

A Bíróság állandó gyakorlatában megerősítette azt az elvet – többek között a Marie-Nathalie D. Hoop ügyben hozott ítéletben¹¹ –, amelynek értelmében egy tagállam csatlakozását megelőzően létrejött jogi aktusok jelenlegi következményeire is alkalmazni kell az uniós jogot.

José Manuel Barroso, az Európai Bizottság elnöke a Bizottság¹² nevében kifejtette, hogy „valamennyi új tagállamot köteleznek a szerződések és a Bíróság ítélkezési gyakorlata”.

Ebből adódóan azokat a jogszabályokat, amelyeket egy adott tagállamban, annak uniós csatlakozását megelőzően fogadtak el, és amelyek nem összeegyeztethetők az uniós jog rendelkezéseivel, módosítani kell az uniós vívmányok tiszteletben tartása érdekében.

7 Ebben az értelemben alapul vehetők a dekrétumok a Szlovák Köztársaság Unióhoz való csatlakozását követő jogi aktusok, illetve a 2007-es határozat alapján kialakított közigazgatási gyakorlat, valamint bírói értelmezés, különös tekintettel a végső fokon eljáró bíróságra. Európai Unió Bírósága, C-129/00

8 Európai Unió Bírósága, C-290/00

9 Európai Unió Bírósága, C-11/07

10 Ez válasz lehet a Szlovák Kormány által kifejtettekre (16. pont), miszerint a témában már nyújtottak be petíciót, amelyet az Európai Bizottság álláspontja alapján egyszer már lezártak. Mint már említettem, egy petíció lezárása nem bizonyítja minden kétséget kizáróan, hogy nem történtek uniós jogot sértő helyzetek, ugyanis az Európai Unió Bírósága rendelkezik az uniós jog autentikus értelmezésének monopóliumával, valamint a közigazgatási és bírói értelmezés vezethet uniós jogot sértő helyzetekhez is.

11 Európai Unió Bírósága, C-224/98

12 Írásbeli Választ Igénylő Kérdés: E-009825/2012

A Szlovák Köztársaság azt kívánja alátámasztani, hogy a dekrétumok mentesek az uniós jog időbeli hatálya alól¹³, és ez egybeesik az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatával. Ezt meg kell cáfolni. A Szlovák Köztársaság által idézett Yons¹⁴ ügyben hozott ítéletben – is – a Bíróság megerősítette, hogy joghatósága csak egy tagállam Unióhoz való csatlakozását követő tényállásokra terjed ki. Azonban az általunk – későbbiekben részletesen kifejtett – uniós jogot sértő helyzetek tényállásai 2004. május 1. után következtek be.

A Szlovák Kormány által a továbbiakban hivatkozott Gennaro Curra ügyben hozott ítéletet¹⁵, amelyben az érintett olasz államok kártérítést követeltek a német államtól a második világháború alatti deportálásuk következtében elszenvedett sérelmekért, nem tartotta az Európai Unió Bírósága sem *ratione materiae*, sem *ratione temporis* elfogadhatónak.

Álláspontunk szerint a Bíróság ezen ítéletben alkalmazott logikája és az alapesetek az általunk hivatkozott uniós jog sérelmétől teljesen különböznek. A dekrétumokkal kapcsolatban a Szlovák Köztársaság Unióhoz való csatlakozását követően sérelmezünk olyan törvényeket valamint közigazgatási és bírói gyakorlatban megtestesülő tényállásokat, amelyek sértik az uniós jogot, többek között a tőke szabad mozgására vonatkozó rendelkezéseket. Tudomásunk szerint a gazdasági közösségként működő Unió nem tartalmaz rendelkezéseket a deportálásra vonatkozóan. Ezekből következik a Szlovák Köztársaság kormánya álláspontjának megalapozatlansága e tekintetben.

TAGÁLLAMOK TULAJDONI AUTONÓMIÁJA ÉS A TŐKE SZABAD MOZGÁSA

A Szlovák Köztársaság álláspontja szerint¹⁶ az EUMSZ kizárja az Unió illetékességét a tulajdonlás rendszerének kérdésében és szerinte a bírósági gyakorlat is ezt erősíti meg. Ezen érvelés szakmai szempontból hibás alapokon nyugszik. Az Európai Unió Bíróságának állandó gyakorlata – többek között az *Ospelt* és a *Kon-*

13 Álláspontunk szerint ebben a helyzetben nem csak a dekrétumokat, hanem a 2007-es határozatot is figyelembe kell venni. Egyébként az a helyzet áll fenn, miszerint egy jogszabályt egy tagállam uniós csatlakozását követően alkot meg – hacsak nem derül ki a közigazgatási gyakorlat és a bírói értelmezés alapján is, hogy a jogszabályt nem alkalmazzák, valamint a nyelvtani értelmezés is kizárólag politikai nyilatkozat alapján értelmezhető – ab ovo kizárja az uniós jog időbeli hatálya miatti elfogadhatatlanságra való hivatkozást.

14 Európai Unió Bírósága, C-302/04,

15 Európai Unió Bírósága, C-466/11

16 Szlovák Köztársaság Álláspontja, 15. pont

le ügyekben¹⁷ hozott ítéletek – értelmében a tagállamok nem hivatkozhatnak az Alapító Szerződésekben biztosított tulajdoni autonómiára a gazdasági alapszabadságok be nem tartásának igazolására.

A tőke szabad mozgása az uniós jogrend egyik legfontosabb gazdasági alapszabadságát képezi. A Bíróság – többek között – Festersen¹⁸–ügyben hozott ítélete alapján a határokon átnyúló ingatlanforgalom tőkemozgást valósít meg. A határokon átnyúló örökségek érvényesítése a Bíróság Hans Eckelkamp¹⁹ ügyben hozott ítélete alapján szintén tőkemozgást valósít meg.

A jogtudomány szerint²⁰ – is – az Alapító Szerződések logikája alapján az EUMSZ 345. cikkére való hivatkozással a tagállamok nem igazolhatják a gazdasági alapszabadságok megsértését.

Az Európai Unió Bírósága a tőke szabad mozgásának biztosítása érdekében esetenként tisztán belső helyzetek esetében is alkalmazza a tőke szabad mozgásának kritériumait. A Bíróság az ingatlanforgalommal kapcsolatos egyik legfontosabb szempontként az ingatlanforgalom biztonságát határozta meg.

Ha az Európai Unió Bizottsága úgy ítélte meg, hogy a dekrétumokat olyan csatlakozást megelőzően alkotott történelmi dokumentumként kell értelmezni, amelyeknek nincs uniós jogot sértő folytatólagos joghatásuk²¹, minden bizonnyal nem álltak rendelkezésre²² azon információk, amelyek értelmében a Szlovák Köztársaság Unióhoz való csatlakozását követően alkotott törvények, illetve tényállások ellentétben állnak az uniós alapszabadságokkal.

Abban egyet kell érteni a Szlovák Köztársaság álláspontjával²³, hogy a Bizottság 2012. december 12-ei válasza önmagában nem jelenti azt, hogy a tagállamoknak automatikusan módosítani kellene uniós csatlakozásukat megelőzően alkotott törvényeiket. A Bizottság válaszát úgy kell értelmezni, hogy egy tagállam nem hivatkozhat arra, hogy egy jogszabályt a csatlakozást megelőzően alkottak, ha ezen jogszabály alkalmazásával a csatlakozást követően uniós jogot sértő helyzetet teremt. A Bizottság válaszából az is következik, hogy minden tagállamnak meg kell felelnie az uniós jognak, függetlenül bármilyen politikai kritériumtól vagy a második világháború utáni rendezéssel kapcsolatos álláspontoktól.

17 Európai Unió Bírósága, C-452/01

18 Európai Unió Bírósága, C-370/05

19 Európai Unió Bírósága, C-11/07

20 Louis Dubouis – Claude Blumann: *Droit matériel de l'Union européenne*, Montrestien, Paris, 2009, 5. kiadás, 442-445 p.p.

21 Szlovák Köztársaság Álláspontja, 39. pont

22 Az Európai Unió Bizottságának uniós jogot sértő helyzetek felkutatására vonatkozó munkáját segítik az uniós polgárok panaszai, valamint az Európai Parlamenti képviselők írásbeli kérdései is.

23 Szlovák Köztársaság Álláspontja, i.m.

Ha a csatlakozást követően a dekrétumokkal vagy a 2007-es határozattal összefüggésben léteznek olyan törvények, közigazgatási gyakorlat vagy legfelsőbb bírósági ítéletek, amelyek sérthetik – többek között – a gazdasági alapszabadságokat, a Bíróság²⁴ gyakorlata alapján a törvényhozónak olyan módosításokat kell eszközölnie, amelyek kizárják minden uniós joggal ellentétes értelmezési lehetőségét.

A 2007-ES HATÁROZAT ÉS AZ AZZAL KAPCSOLATOS KÖZIGAZGATÁSI ÉS BÍRÓI GYAKORLAT

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2007. szeptember 20-án határozatot fogadott el a második világháborút követő viszonyok rendezésével kapcsolatos dokumentumok érinthetetlenségéről.

A határozat – többek között – leszögezi, hogy e háború utáni határozatok nem eredményezhetnek diszkriminatív gyakorlatot és új jogviszonyok nem alapozhatók rájuk, valamint a határozatok eredményeként létrejött viszonyok megváltoztathatatlanok, érinthetetlenek és megkérdőjelezhetetlenek.

Amennyiben azt feltételezzük, hogy e határozat konzisztens alkalmazása kiszűrhetné az uniós jogot sértő helyzeteket, az csak abban az esetben lenne az uniós jog értelmében is megalapozott²⁵, ha a közigazgatási gyakorlat és a szlovák bíróságok ítélkezési gyakorlata sem vezetne uniós jogot sértő helyzetekhez, valamint a Szlovák Köztársaság Unióhoz való csatlakozását követően sem lennének hatályban és alkalmaznának uniós jogot sértő jogszabályokat.

A Szlovák Köztársaság azon álláspontját, miszerint a 2007-es határozat politikai dokumentum²⁶; uniós jogi szempontból aszerint kell megítélni, hogy arra hivatkozva a közigazgatási szervek és a bírói gyakorlat milyen értelmezést alakít ki.

Ezeket felül meg kell jegyezni, hogy amennyiben a Szlovák Köztársaság úgy véli, hogy a 2007-es határozat politikai dokumentum, nem hivatkozhat arra, hogy az megakadályoz bizonyos uniós jogot sértő helyzeteket, valamint jogilag is elítéli a kollektív bűnösség elvét.

24 Európai Unió Bírósága, C-290/00

25 Európai Unió Bírósága, i.m.

26 Szlovák Köztársaság Álláspontja, 11. pont

UNIÓS JOGOT SÉRTŐ JOGSZABÁLYOK, KÖZIGAZGATÁSI BÍRÓI GYAKORLAT

Rá kell mutatni néhány esetre, amely a csatlakozást követően az uniós jog *ratione materiae* és *ratione personae* alkalmazási körébe tartozik. Tudomásunk van olyan 2012-es Szlovák Legfelsőbb Bírósági ítéletről²⁷, amely lényegében a dekrétumok által kialakított tulajdoni rendet állította vissza, az ingatlan-nyilvántartásban minden kétséget kizáróan megjelölt tulajdonossal szemben. Az a személy, aki visszakapta az érintett tulajdont, nem szerepelt az ingatlan-nyilvántartásban. Ez arra enged következtetni, hogy a dekrétumok máig folyamatos joghatással rendelkeznek, ugyanis az azokkal szerzett tulajdon – ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzés nélkül is – „erősebb”, mint a dekrétumokon kívül szerzett tulajdon, valamint a legálisan bejegyzett tulajdonos.

Az ilyen helyzetek szintén felvetik a tőke szabad mozgásának korlátozása problémáját is, ugyanis a Bíróság gyakorlata alapján²⁸ az ilyen gyakorlat – akár tisztán belső helyzetek esetében is – eltántoríthatja a más tagállamok állampolgárságával rendelkezőket attól, hogy a kérdéses tagállamban ingatlant vásároljanak. Az ingatlanforgalom biztonsága az Európai Unió Bíróságának gyakorlata alapján is az egyik legfontosabb szempont.²⁹

A Szlovák Köztársaság állandó képviselte kifejti, hogy a dekrétumok napjainkra már elavultak, nem bírnak tényleges tartalommal.³⁰ Ennek ellentmond az, hogy a jelenleg is hatályos szlovák törvény értelmében – kivételesen – a dekrétumokkal elvett mezőgazdasági földterületek kárpótlása csak szlovák állampolgársággal rendelkező személyek számára volt lehetséges a 2004.01.01 és 2004.12.31.-ig terjedő időszakban. A határidő túllépése jogvesztő hatályú. Ez jogsértő helyzetet teremt, mert a kérdéses rendelkezés alapján esetenként e törvény alapján a német és magyar személyektől a dekrétumokkal elvett ingatlanok kárpótlását is lehetett kérni.

Az Európai Unió Bizottsága is elismerte, hogy uniós jogot³¹ – konkrétan a tőke szabad mozgására vonatkozó rendelkezést – sért bármely olyan helyzet, melyben egy tagállam a csatlakozást követően az elvett ingatlanok kárpótlását csak saját állampolgárai számára teszi lehetővé. Így számos magyar személy, aki időközben Magyarországon él/telepedett le és csak magyar állampolgársággal rendelkezik, nem kaphatta vissza elvett mezőgazdasági ingatlanjait. Szintén uniós jogot sértő

27 5 Cdo 47/2011

28 Európai Unió Bírósága, C-300/01

29 Európai Unió Bírósága, C-300/01

30 Szlovák Köztársaság Álláspontja, 8. pont

31 Írásbeli választ igénylő kérdés: E-008448/2013

helyzetet teremthet, hogy az említett időszakban csak szlovák lakóhellyel rendelkező személyek nyújthatták be kárpótlási igényeiket. Álláspontunk szerint az uniós jog megsértésével létrejött helyzetek esetén a tagállamnak visszamenőleg kötelessége rendezni az uniós jog³² alkalmazását.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján kijelenthető, hogy az elnök dekrétumai semmi esetre sem tekinthetők olyan történelmi dokumentumoknak, amelyeknek nincs a Szlovák Köztársaság Unióhoz való csatlakozását követő uniós jogot sértő hatása. Az uniós jogot minden tagállamnak be kell tartania, tekintet nélkül bármilyen politikai megfontolásra.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 2007. szeptember 20-i határozata nem tekinthető tisztán politikai nyilatkozatnak, ugyanis a közigazgatási, és különösen a Szlovák Legfelsőbb Bíróság ítélezési gyakorlata – uniós jogot sértve – fűz erősebb joghatást a dekrétumokkal szerzett tulajdonhoz, mint a dekrétumokon kívül, ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett tulajdonhoz.

A petíció nyilvánvalóan uniós jogi szempontból tartalmilag elfogadható, mert az az Unió tevékenységi köréhez tartozó helyzeteket érint, mint például a gazdasági alapszabadságokat. Az Európai Unió Bizottsága is elismerte, hogy a csatlakozást megelőzően elkobzott vagyonok csatlakozást követő kárpótlása³³ a tőke szabad mozgásába tartozik, így tilos bárminemű diszkrimináció.

A petíció az uniós jog *ratione temporis* hatálya alá tartozik, mivel a Szlovák Köztársaság uniós csatlakozását követő törvényekre, közigazgatási és bírói gyakorlatára vonatkozik.

A Frowein-jelentés óta az uniós jogban az Európai Unió Bíróságának gyakorlata következtében jelentős jogfejlődés következett be, amely hatással van a petícióra. Az is egyértelműen kitűnik a fentiekből, hogy a Frowein-jelentés nem vizsgálta részletesen a Szlovák Köztársaság viszonyait, így nem kerülhetett sor az uniós jogot sértő törvények és a közigazgatási, bírói gyakorlat részletes vizsgálatára sem.

Álláspontunk szerint a fentiek komolyan megalapozzák az uniós jogot sértő törvények, közigazgatási gyakorlat és bírói értelmezés pontos feltárásának szükségességét. Ellenkező esetben – az általunk bemutatott – uniós jogi sérelmek Európai Bíróság előtti „igazolása” komoly presztízsveszteséget okoz az Európai Parlament részére.

32 Európai Unió Bírósága, 6/60

33 Írásbeli Választ Igénylő Kérdés:E-008448/2013

Dr. Miklós Péter

Felvidékről kitelepített magyarok politikai üldöztetése a Dél-Alföldön

*Pitvarosi esettanulmányok*¹

A mai Csongrád megye területén lévő, egykori Csanád vármegyei Pitvarost nagymértékben érintette a csehszlovák–magyar lakosságcsere, s annak összes következménye.² A közel kétezer Csehszlovákiába áttelepülő pitvarosi szlovák helyére felvidéki magyarokat telepítettek be.³ A lakosságcsere a település lakosságának etnikai és felekezeti megoszlását alaposan megváltoztatta, ennek eredményeként az iskolai oktatás nyelve szlovák helyett magyar lett, az evangélikus egyház dominanciája pedig megszűnt, meghatározó szerepét a katolikus egyház vette át.

-
- 1 A csehszlovák–magyar lakosságcsere Csanád vármegyei eseményivel kapcsolatos kutatásaimat a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji népek kutatása” szakalapítványa támogatja.
 - 2 A lakosságcseréről lásd bővebben: Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony, 1993.; Uő: A deportálások. A szlovákiai magyarok kényszerközmunkája 1945–1948 között. Pozsony, 1998.; Uő: A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony, 1999. Pitvaros történetéről lásd bővebben: Komoly Pál: Pitvarosi tanulmányok. Szerk. Tóth István. Szeged, 1992; Bernula Mihály: Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez. Hely és év nélkül. [Horpács, 1999.]
 - 3 A csehszlovák–magyar lakosságcsere Békés és Csanád vármegyei eseményeiről sok adatok közölt Kugler József monográfiája (Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000.). A lakosságcsere pitvarosi eseményeiről lásd bővebben: M. Pelesz Nelli: A csehszlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Belvedere Meridionale, 2007. 5–8. sz. 88–94.; Miklós Péter: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Csanád vármegyei történetéhez. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 2007. Szerk. Tóth István. Szeged, 2008. 93–100. Ezek mellett felhasználtam Pelesz Nelli: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Csanád vármegyében. Adatok Pitvaros, Csanádalberti és Ambrózfalva 1945 és 1949 közötti történetéhez című kéziratot szakdolgozatát [Szeged, SZTE BTK Történeti Intézet, 2007.].

A Szegedi Népbíróságnak a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárban őrzött iratai között öt pitvarosi lakos peranyagát őrzi: Polgár Józsefét, Gubcsó Andrásét, Takács Gézáért, Árgyusi Rajmundét és Szépe Lajosét. Polgár József és Gubcsó András „őslakos” pitvarosi volt, ők ketten már a lakosságcsere előtt is a faluban éltek, Takács Géza, Árgyusi Rajmund, Szépe Lajos pedig az 1947–1948. évben a településen lezajlott csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében kerültek Pitvarosra, mindhárman a felvidéki Gútáról.⁴

Polgár József (sz. 1903. október 24.) helyi főmolnárnak az volt a bűne, hogy 1942 és 1944 között a Szálasi Ferenc vezette hungarista Nyilaskeresztes Párt tagja volt. Mint a periratokból kiderül, tevékenyen részt vett a pártszervezés munkájában is, amiért a Szegedi Népbíróság 1946. február 22-én hat havi börtönre és közügyektől való háromévnyi eltiltásra ítélte.⁵

Gubcsó András (sz. 1907. január 4.) pitvarosi evangélikus lelkész ellen azt hozta föl vádként a népügyészség, hogy 1944 szeptemberében – amikor a szovjet Vörös Hadsereg, éppen a térségben elérte a trianoni Magyarország határát – beszédet mondott, amelyben állítólag „kelet felől érkező fellegről” beszélt. Ezzel a Szovjetunióból érkező kommunizmusra, illetve a demokratikus magyar politikai életre veszélyt jelentő szovjet befolyásra utalhatott. A vallomások ellentmondásossága miatt azonban ejtették ellene a vádat. Ordass Lajos, a bányai egyházkerület evangélikus püspöke levelet írt Gubcsó védelmében a Szegedi Népbíróságnak, amelyben kiemelte a magyarsághoz való lojalitását, ellentétben segédlelkészével, Bulik Andrással, aki a gyülekezetnek a magyarországi evangélikus egyháztól való elszakadását kimondta és sürgette a Csehszlovákiába való áttelepülést.⁶

Takács Géza (sz. 1914. március 29.) Gútáról áttelepített egykori csendőr szakaszvezető népbíróági peranyaga szerint 1947 szeptemberében – amikor a Felvidékről Pitvarosra telepített magyarok első transzportjával megérkezett – a vasútállomáson megkérdezte, hogy maradtak-e a faluban szlovákok, az igenlő válasz után azt mondta: „Lesz rá gondunk, hogy ne legyenek”.⁷ 1948. március 14-én pedig egyike volt a magyar forradalom centenáriuma rendezett pitvarosi ünnepségen a szlovákellenes hangulatot gerjesztőknek. Ezért egy év börtönre, valamint öt év politikai jogfosztásra ítélte a Szegedi Népbíróság 1948. június 15-én. A Népbíróságok Országos Tanácsa azonban ezt 1949. április 19-i ítéletével hatheti fogházra mérsé-

4 Vö. Angyal Béla. Gúta. 1945–1949. [Második, bővített kiadás.] Dunaszerdahely, 2007.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. Szegedi Népbíróság iratai. VII. 2. (a továbbiakban: CSML SZNI) NB 865/1945.

6 CSML SZNI NB 191/1946.

7 CSML SZNI NB 1088/1948.

kelte, amit az előzetes letartóztatásban töltött idő beszámításával letöltöttnek vett, így Takács Géza akkor szabadult.⁸

Az 1948. március 14-i ünnepségen a rendzavarók között volt Árgyusi Rajmund (sz. 1927. január 24.). A szlovák Dovalovszki János, az esemény egyik szónoka a makói rendőrkapitányságon 1948. március 22-én tett tanúvallomásában a következőképpen foglalta össze a történeteket: „A banketten valamennyi demokratikus párt szónoka röviden méltatta a 100. éves évfordulót. Amikor szlovák nyelvű beszédemet meg akartam kezdeni Árgyusi Vince⁹, Szépe Lajos és Takács Géza betelepített pitvarosi lakosok elkezdtek kiabálni, hogy „bükkfanyelvet vagy kutyanyelvet hallani nem akarunk, menjetek Szlovákiába és ott beszéljetez ezen a bükkfanyelven”.¹⁰

Ugyanazon a napon a szintén szlovák nemzetiségű Hodák János pitvarosi lakos is vallomást tett, amely szerint 1948. március 14-én Dovalovszki János beszéde megkezdésekor „Árgyusi azt kiabálta, hogy kutyanyelvet hallani nem akarunk, ha nekünk nem volt szabad Szlovákiában magyarul beszélni, akkor ti se beszéljetez ezen a kutyanyelven. Ennek eredményeként a szabadságharc emlékére megrendezett ünnepi vacsora a magyar és a szlovák lakosság közötti ellentétekkel végződött.”¹¹

Az államrendőrség makói államvédelmi osztályának 1948. április 23-án írt jelentése szerint a pitvarosi „demokráciaellenes” csoport vezetője Árgyusi Rajmund volt. „A betelepítés óta állandóan a kulák paraszt ifjúság és a B listázott értelmi-ségi ifjúság körében látható. Barátai közismertek sovinizta és demokráciaellenes magatartásukról, melyek vezetője Árgyusi Rajmund.”¹² A jelentés készítője szerint Árgyusi éjszaka részegen gyakran a rendőrség előtt járkált és kiabált, s a rendőröket provokálta, ezenkívül Horthy-nótákat húzatott a vendéglőkben és bálokon, sőt „a demokratikus rendőrséget¹³ semmilyen embernek nevezte”.¹⁴

Árgyusi Rajmund apja, Árgyusi Vince 1948. május 15-én levélben fordult az igazságügy-miniszterhez, amelyben fia mielőbbi szabadlára helyezését kérte. Ezt azzal indokolta, hogy szüksége van legidősebb gyermeke munkaerejére, ahhoz, hogy családját – feleségét és tizenegy gyermekét – el tudja tartani. Kérelmében kifejtette, hogy a lakosságcsere után (amely során Gútáról telepítették át Pitvarosra) tizennégy kataszteri hold földet kapott, ami azonban nem elég a család eltartásához, ezért még hét és fél kataszteri holdat volt kénytelen mellé bérelni.¹⁵ Az Árgyusi-család legfiatalabb tagja az 1946-ban született kislány volt, aki egyéves korában

8 CSML SZNI NB 1088/1948.

9 Helyesen Árgyusi Rajmund, akinek az apját hívták Árgyusi Vincének.

10 CSML SZNI NB 1091/1948.

11 CSML SZNI NB 1091/1948.

12 CSML SZNI NB 1091/1948.

13 Nyilván a „demokratikus” rendőrség tagjait.

14 CSML SZNI NB 1091/1948.

15 CSML SZNI NB 1091/1948.

élte át az áttelepítéssel és a szülőföldtől való megfosztással járó megpróbáltatásokat. Végül Árgyusi Rajmundot 1948. június 15-én a Szegedi Népbíróság fölmentette és azonnal szabadlábra helyezte.

A szintén felvidéki származású Szépe Lajos (sz. 1922. február 14.) 1949. április 18-án – a rendőrség Makón 1949. április 30-án írt jelentése szerint – „a Földművelésügyi Minisztérium helyiségében, ahol egy asztalnál az MDP vezetősége ült együtt és ott borozgattak, Szépe Lajos odament az asztalhoz és az asztalon lévő poharakat fellökte, majd azt a kijelentést tette „szar kommunisták, nem virultok sokáig, mert pár hét múlva bejönnek az amerikai és angol csapatok, és akkor majd leszámolunk veletek, piszkos kommunisták”. Majd az asztaltól való távozáskor azt a kijelentést tette, hogy „megálljatok még, piszkos kommunisták, még mindannyiótokat le foglak szűrni nagykéssel”.¹⁶

A kocsmai konfliktusban Szépe Lajos kommunista- és szlovákellenessége mellett valószínűleg az elfogyasztott alkohol is szerepet játszhatott, noha az egyik szemtanú, Lehoczki Pál Pitvaroson, 1949. április 26-án megfogalmazott vallomása szerint Szépe „a kijelentések alkalmával nem volt oly mértékben ittas, hogy ne tudta volna azt, hogy mit cselekszik, vagy milyen kijelentéseket használ.”¹⁷ A pitvarosi kommunista vezetők szidalmazása és fenyegetése miatt Szépe Lajos szigorú büntetést kapott. 1949. szeptember 14-én a Szegedi Népbíróság egy év börtönre, három év hivatalvesztésre, politikai jogainak ugyanilyen időtartamú korlátozására és fölkelhető vagyona egyharmadának elkobzására ítéltre. Ezt 1949. november 25-én a Népbíróságok Országos Tanácsa helybenhagyta.

Összességében megállapítható, hogy egy kivételével (Polgár József ügye) a pitvarosiak ellen indított népbírószági perekben előkerült a lakosságcsere, illetve a szlovákság és a magyarság szimbiózisának kérdése, s a jegyzőkönyvekből, jelentések, tanúvallomásokból élénk tárulnak a mély indulatokat kiváltó nemzetiségi ellentétek. Az a sztereotípiák is kirajzolódik a periratokból, mintha a Felvidékről kitelepített magyarok „jobboldaliak”, az itt maradt szlovákok pedig „baloldaliak” lettek volna. A politikai preferenciák nemzetiségi hovatartozáshoz való kötése igencsak leegyszerűsítő, bár valóban alátámasztható forrásokkal, hogy a Felvidékről magyar nemzetiségük miatt Pitvarosra áttelepítettek inkább a Független Kisgazdapárttal keresték a kapcsolatot, s volt bennük bizonyos kommunistaellenesség. Ugyanakkor a Magyar Kommunista Párt helyi vezetői a szlovákságból kerültek ki. Elég csak az 1948. március 14-i ünnepség szónokára, a már említett Dovalovszki Jánosra, vagy a pitvarosi kommunista alapszervezet és a nemzeti bizottság elnökére, Hosztyina Györgyre utalni.¹⁸

16 CSML SZNI NB 533/1949.

17 CSML SZNI NB 533/1949.

18 Vö. A munkásmozgalom Csongrád megyei harcosainak életrajzi lexikona. Főszerk. Antalffy György, szerk. Kanyó Ferenc és Rácz János. Szeged, 1987. 108. (Dovalovszki Pál) és 182. (Hosztyina György)

Dr. Miklós Péter

Diáktüntetések és megtorló akciók Szegeden 1947-ben

„A munkásokat is kivonultatták, akik vasbotokkal és bicikliláncokkal verték agyba-főbe a diákokat.”

1947 márciusában az addig kötelező iskolai hit- és erkölcsoktatás fakultatívvá tételének javaslata ellen országos tiltakozássorozatra került sor. A megmozdulások egyik központja Szeged volt. Az alábbiakban az 1947 tavaszi szegedi diáktüntetések eseménytörténetét tekintem át, valamint az azokat követő megtorlásról közlők adatokat az eddigi szakirodalom eredményei mellett korabeli sajtótermékek és levéltári dokumentumok – a megtorlásoknak jogi keretet adó Szegedi Népbíróság iratanyaga – alapján.

Az 1947. március 5-i pártközi értekezleten Ortutay Gyula – kriptokommunista – kispazda nemzetgyűlési képviselő bejelentette, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetésére törvényjavaslatot tervez benyújtani. A kötelező hitoktatás megszüntetésére irányuló tervezet formailag tehát a Független Kisgazdapárttól (FKGP) – pontosabban annak úgynevezett balszárnyától – származott, a gyakorlatban azonban a Magyar Kommunista Pártot (MKP) találjuk a háttérben, Ortutay ugyanis a kommunista pártnak 1945 márciusától titkos tagja volt. Az ügyben illetékes vallás- és közoktatásügyi minisztériumot ekkor még a Nemzeti Parasztpárt által delegált Keresztury Dezső vezette, de már 1947 elejétől rebesgették a változást a tárca élén. Erre nem is kellett sokat várni: március 17-én Ortutay Gyulát nevezték ki vallás- és közoktatásügyi miniszterré.¹

¹ Ortutayról lásd még: Miklós Péter: Radnóti barátja, Rákosi szövetségese. Magyar Hírlap, 2010. április 17. 19.

Ortutay javaslata mellett kiálltak a Baloldali Blokkban tömörült pártok és szervezetek, kifejtve véleményüket, miszerint a kötelező vallásoktatás „lelkiismereti kényszer”, amely a demokráciában nem kívánatos. Szükségesnek érezték fakultatívá tételét, mondván, hogy a szülőknek – világnézeti meggyőződésük szerint – joguk van dönteni arról, gyermekük tanuljon-e hit- és erkölcstant. A történelmi keresztény felekezetek azonnal tiltakozásuknak adtak hangot. A katolikus püspöki kar kérte a kormányt, hogy amíg nem születik megállapodás a magyar állam és az Apostoli Szentszék között, a kérdést vegye le napirendről. 1947. március 17-én Mindszenty József hercegprímás levélben tiltakozott a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen.²

A baloldali politikai erők és médiumok kampánya ellenére sem az egyházak, sem a társadalom többsége nem üdvözölte a törvényjavaslatot. Országos mozgalom és tüntetéshullám indult, amelynek keretében lelkészek, egyháziak és vallásos világiak tömegei tiltakoztak Ortutay tervezete ellen. Spontán, civil hátterű ellenállás alakult ki: példátlan erővel feszültek egymásnak a tradicionális polgári értékeket valló társadalmi rétegek és a kommunista befolyás alatt álló csoportok.

Szegeden 1947. március 19. és 22. között zajlottak a diáktüntetések. A megmozdulást eredetileg március 17-re tervezték, majd tizennyolcadikára, később tizenkilencedikére halasztották. Március 19-én délelőtt a piarista gimnázium, a Klauzál Gábor Gimnázium és a Baross Gábor Gimnázium növendékei vonultak az utcára, s tizenegy órára már ezeröttszáz fős tömeg gyűlt össze a Dóm tér, s az Aradi vértanúk tere és a Szentháromság utca kereszteződésének környékén. A tanárok nem tudták vagy nem akarták megakadályozni, hogy diákjaik elhagyják az iskolaépületet és tüntessenek, de bizonyos, hogy sokan szimpatizáltak is a tanulók törekvéseivel. Ezért az MKP szegedi lapja, a Délmagyarország 1947. március 22-i számában megjelent tudósítás a tanárokat demokráciaellenességgel és a diákok félrevezetésével vádolta.³

A tüntetők – akiknek számát egy rendőri jelentés ötezerre becsülte – a Dóm térről a Szentháromság utcán át az alsóvárosi Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek középiskolájához vonultak, ahol a lánytanulókat is a csatlakozásra biztatták. A tömeg ezután visszatért a Dóm térre. Útközben „Hitoktatást akarunk!” föliratú transzparenseket vittek, s közben a magyar himnuszt, a pápai himnuszt és egyházi dalokat énekeltek. Időközben föltűnt a tüntetők között Horváth István és Kovács József – az 1956-os forradalom későbbi mártírja – az FKGP-ből távozott Sulyok Dezső vezette Magyar Szabadság Párt (MSZP) délvidéki szervezetének ve-

2 Vö. Mészáros István: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat. 1945–1948. Budapest, 1989. 66–88.

3 Délmagyarország, 1947. március 22.

zetői is.⁴ A Dóm téren a rendőrök megkísérelték föloszlatni a tüntetést. Autóval a tömegbe hajtottak, puskatussal és gumibottal verték a tanulókat, köztük egy lányt az eszméletlenségig. Ezután a diákok a tankerületi igazgatóság (Stefánia sétány), illetve a rendőrpalota (Kossuth Lajos sugárút) elé vonultak, ahol aztán – a tűzoltók bevetésével – vízágyúval oszlatták föl a demonstrációt, de a rendőrök egész este folytatták a hajtóvadászatot a tüntetésben résztvevő diákok ellen, s megtörténtek az első letartóztatások is.

Március 20-án reggel a diákok a városháza előtt a Széchenyi téren és a Klauzál téren gyülekeztek. A piarista gimnázium diákjainak nagy része távol maradt. Végh, az iskola igazgatója ugyanis bezáratta az iskolaépület kapuit, hogy a tanulók azt ne hagyhassák el. A tüntető diákok ismét a Dóm térre vonultak, ahová nem sokkal később több, munkásokat szállító teherautó érkezett. A munkások botokkal, bicikliláncokkal, ásókkal támadtak a tüntetőkre. A diákok köveket szedtek föl és azzal dobálták támadóikat. A rendőrség és a katonaság tagjai vagy nem avatkoztak közbe, vagy a munkásokat támogatták. A diákok nagy része elmenekült a térről, de több százan a székesegyházban kerestek menedéket.⁵

Visszaemlékezők és hírlapi források szerint annyi munkás vonult ki – a szakszervezetek és a kommunista párt szervezésében – a tüntetés szétverésére, hogy a városban délelőtti szünetelt az áram- és gázszolgáltatás, leálltak a villamosok. Az FKGP helyi lapja, a Szegedi Kis Újság 1947. március 21-i beszámolója szerint Pálffy György szegedi kisgazda főispánt egy MKP-tag szakszervezeti vezető megfenyegette, hogy amennyiben nem intézkedik a tüntetés befejezéséről, akkor „kétszáz szervezett munkást kihozunk és magukat és az egész tüntető fasiszta bitangokat röpítjük a fogjuk veretni”.⁶ A Magyar Nemzet március 25-én arról írt, hogy Szegeden egy szakszervezeti titkár „kirendelte a kendergyári munkásokat, akik furkósbottal verték a tüntető gyerekeket”.⁷

A szegedi – idősebb Komócsin Mihály fölügyelte – szakszervezeti bizottság március 21-én közleményt adott ki, amelyben a munkások önvédelméről és a diákok provokatív magatartásáról írt. „Szeged szervezett munkássága – állt a közleményben – mindeddig figyelmeztetten szemlélte az eseményeket és nem is avatkozott bele addig, míg gumibotos diákok munkásokat megverve azt ki nem provokálták.” Hamvas Endre csanádi püspök Mindszentynek írt levelében úgy számolt be

4 Farkas Csaba: Társadalmi válaszfalak nélkül. Adalékok a Magyar Szabadság Párt szegedi történetéhez. Szeged, 2003. 9. sz. 61–64.

5 A tüntetések eseménytörténetéről lásd bővebben: Bálint László: Diákmegmozdulások Szegeden 1947-ben. Szegedi Műhely, 2002. 3–4. sz. 137–145.; Kiss A. Sándor: A végzet hatalma. Emlékezés az 1947. évi szegedi diáktüntetésre. Szeged, 2005. 2. sz. 40–43.; Nagy István: A szegedi egyetemi és főiskolai ifjúsági mozgalom 1944–1948. Szegedi Műhely, 2000. 1–2. sz. 31–58.

6 Szegedi Kis Újság, 1947. március 21.

7 Magyar Nemzet, 1947. március 25.

az általa – a püspöki hivatal ablakából – látottakról, hogy a térre érkező munkások „megtámadták a tüntető ifjúságot, ütlegelve ököllel, vascsövekkel, láncokkal, szöges lécekkel a fiatalokat”.⁸ Az MSZP lapja, a Holnap szerint a munkások azért támadtak a diákokra, mert úgy informálták őket, hogy szimpátiatüntetést tartanak az ország három évvel korábbi német megszállását ünnepeelve.

Ezen a napon is több tüntetőt vettek őrizetbe (jellemző, hogy munkást, egyet sem) de sokuk – a föloszlatás és az összecsapások során szerzett könnyebb és súlyosabb sérüléseik miatt – orvoshoz volt kénytelen fordulni. Este hat órakor a Szukováthy (a mai Ady) téren folytatódott a tüntetés, ahol az egyetemisták egy csoportja ment ki az utcára, hogy – mint az egyik szervező megfogalmazta – „megvédelmezzük a középiskolásokat, akiket a munkások bántalmaztak”. Két-háromszázan a rendőrpáncsnokság elé vonultak, de hamar föloszlatták a demonstrációjukat. Este a Dóm téren tovább folytatódott a békés és csendes tiltakozás, de ezt az akciót a rendőrök nem akadályozták meg.

Március 21-én délelőtt az a rémhír terjedt el a városban, hogy egy tizenhárom éves kislány meghalt a rendőrök (és munkások) és a tüntetők közötti összecsapások során. De volt olyan szóbeszéd is, amely hét-nyolc halálos áldozatról tudott. Délután főleg egyetemi hallgatókból és középiskolásokból álló tüntető tömeg vonult a belvárosi temetőhöz. De mivel aznap nem volt temetés (s ezzel bebizonyosodott, hogy a megmozdulásoknak nincs halálos áldozata), megkoszorúzták a hősi halottak emlékművét. A karhatalom ezt a tüntetést is föloszlatta és több résztvevőt előállítottak. Másnap, március 22-én délelőtt még tüntettek a Dóm téren, de a rendőrség megjelenésekor – atrocitás nélkül – elvonultak.

A tüntetések napjaiban – szabadsága idején – Szegeden tartózkodott Tildy Zoltán köztársasági elnök. Március 20-án a koalíciós pártok és a szakszervezetek – azaz a „demokratikus erők” – ifjúsági szervezetinek küldöttsége kereste föl. A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz), a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM), a Népi Ifjúsági Szövetség (NISZ), a Független Ifjúság (FISZ) és a Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom (SZIT) delegációját Lévai Béla (FISZ) vezette, aki az államfőnek előadta, hogy a diáktüntetésekért a Magyar Szabadság Párt a felelős, amely demokráciaellenes magatartásával tévútra vitte a tanulókat és megmozdulásuk szándékait. A Madisz nevében Aszódy Vilmos kérte a köztársasági elnököt, hogy intézkedjen az MSZP szervezeteinek föloszlatásáról. Tildy – a tőle megszokott módon – nem foglalt állást, s kiértő választ adott: az ország fiataljait

8 Kinyó László: „Szabadlábra a diákokat!” Püspöki levéltári források az 1947-es szegedi diáktüntetéséről. Szeged, 2004. 12. sz. 16–21.

türelemre és higgadtságra intette és azt üzenete nekik, hogy közéleti kérdésekben ne hagyják magukat befolyásolni, félrevezetni.⁹

1947. március 22. és 24. között a szegedi diáktüntetésekben való részvételük miatt az eddigi kutatások szerint huszonhárom személyt – akik közül tizenhatan diákok voltak – internáltak a Dél-Budai Központi Internálótáborba (ahonnan nagy részük 1947 szeptemberében szabadult). Érdekükben Hamvas Endre püspök levélben járt közben március 24-én Rajk László belügyminiszternél, április 2-án Ortutay Gyula kultuszminiszternél. Válaszában Ortutay közölte, hogy az igazságtalanságtól a tanuló ifjúságot megóvjá, de „nehéz akkor a helyzetem és szerepem, amikor az ifjúság a demokrácia védelme helyett a demokrácia támadói mellé áll”.¹⁰

Az internálásokkal párhuzamban a Szegedi Népbíróság elé is többen kerültek vádlottként a diáktüntetések idején tanúsított magatartásuk miatt. Ezekben az ügyekben – amelyeket a hírhedt 1946. évi VII. (a köztársaság és a demokratikus államrend büntetőjogi védelméről szóló) törvény alapján vizsgáltak ki – a népbíróság öttagú különtanácsa ítélezett.

Szélpál István harminc éves vegyipari középiskolai tanárt 1947. március 22-én vették őrizetbe, két nappal később helyezték előzetes letartóztatásba. Tárgyalására 1947. június 19-én került sor. Az alapos és hosszú nyomozás során tizenöt tanút hallgattak ki, többnyire a vegyipari szakközépiskola tanulóit, Szélpál által tanított diákokat. Egyik tanítványa – a negyedikesek osztálybizalmija – így tanúskodott: „1947. március 19-én, amikor az iskola előtt sorakoztunk a tüntetésre, lejött Szélpál István tanár és kijelentette, hogy aki az órán vagy a tüntetésen nem vesz részt, igazolatlan órát kap. Láttam, hogy is velünk indult el, de nem tudom, meddig kísért bennünket.”¹¹

A tanúk között találjuk Berkesi András főhadnagyot is, akinek tanúvallomása stílusában és kifejezés módjában fölülmúlja a korabeli rendőr- és katonatiszektől megszokott primitív, helyesírási és fogalmazási hibákkal tarkított jelentéseket és vallomásokat. A későbbi nagy sikerű író előadta, hogy március 19-én egy tisztjárásával elvegyült a Dóm téri tüntető között, hogy kiemelhessék azokat „akik törvénybe ütköző kijelentéseket használtak”. „Egyszer egy sovány, beesett arcú kb. 33-34 évesnek kinéző egyénre lettünk figyelmesek – vallotta Berkesi –, aki a Dóm térnek a fogadalmi templom előtti részén állt egy nagyobb csoporttól körülvéve és nevet-

9 Lásd bővebben: Kinyó László: Az 1947-es szegedi diáktüntetések szerepe a fakultatív hitoktatás elleni tiltakozásokban és a tüntetések helytörténeti jelentősége. Kézirat. [Szakdolgozat, SZTE BTK Történeti Intézet, 2004] és Vajda Julianna: Az 1947. március 19-22-i szegedi diáktüntetés. Kézirat. [Szakdolgozat, SZTE BTK Történeti Intézet, 2006.]

10 Tamasi Mihály: Társadalmi és politikai változások Szegeden 1939–1949 között. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 34. köt. Szeged, 2004. 102–123.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. Szegedi Népbíróság iratai. VII. 2. (a továbbiakban: CSML SZNI) 52. d. NB 194/1947.

ségesnek tetsző orrhangon kiabált. Tekintettel arra, hogy nevezettnek igen gyenge hangja van, mindketten két különböző oldalról megközelítettük, ekkor a következőt hallottam nevezett szájából: „Nem kell szétoszlatni, pfujj, le a rendőrséggel, ne fogadjatok szót ezeknek a tűzköveseknek. Nem hagyjuk ezektől az Istentagadóktól elvenni Krisztust!” Még mondott valamit, amit azonban nem voltam képes megérteni, mert az orrhang elveszett a körülötte álló tömeg kiáltozásában, amelyik átvette ennek az embernek e fent leírt jelszavait.”¹²

A Szegedi Népbíróság különtanácsa Szélpál Istvánt 1947. június 19-én hathónapnyi fegyházra, mint főbüntetésre, valamint hivatalának és politikai jogainak ötévnyi elvesztésére, mint mellékbüntetésre ítélte. Ezt a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) 1949. február 10-i döntésével megváltoztatta: a főbüntetést tíz hónapra szigorította, a mellékbüntetést pedig az elítélt föllelhető vagyona egynegyed részének elkobzásával egészítette ki. 1949 májusától az ítélet végrehajtását – mivel kegyelem alá eshet – fölfüggesztették. Szélpál Istvánt a köztársasági elnök 1949. július 22-én kegyelemben részesítette.¹³

Kovács Józsefné született Kovács Piroska 1947. március 20-án a rendőri jelentés szerint a Wesselényi utcában – a Tisza Szálló és a bíróság épülete között – tizenöt-húsz főből álló hallgatóság előtt „magából kikelve beszélt”, hogy gumibotokkal verik a gyerekeket, s rendőrség ezt elnézi, sőt a rendőrök is azt teszik, valamint hogy „ezek a piszkos kommunisták kivonultak és 20 forintot kapnak, mert rész vesznek a tüntetésen”.¹⁴ A népbírósági tárgyalást 1947. szeptember 19-re tűzték, ezt azonban el kellett napolni, mivel a tanúk nem jelentek meg, így arra csak december 6-án került sor.

A per érdekessége, hogy tanúként szerepelt a népbíróság különtanácsának egyik tagja is, aki még az ítéletet is aláírta (ezt később a NOT utasítására lehúzták a dokumentumról). Mint az ítélet indoklásában szerepel: „A népbíróság különösen Tischler Ferenc tanúvallomására alapítja a fenti tényállást [tudniillik, hogy Kovács Józsefné a demokratikus rendőrség ellen izgatott]. A népbíróság előtt Tischler Ferenc tanúvallomása annál is inkább érdemel hitelt, mert nevezett a népbíróság különtanácsának állandó tagja /: ebben az ügyben természetesen nem bíraskodik:/.”¹⁵

Kovácsné hat hónapi börtönbüntetésre ítélte a Szegedi Népbíróság és mellékbüntetésként háromévi hivatalvesztést és politika jogai gyakorlásának ugyanilyen időtartamú fölfüggesztését szabta ki. Az ítélet indoklásában a népbíróság kvázi saját véleményét is megfogalmazta a diáktüntetésekről, amikor a következőket írta: „... lelkiismeretlen emberek apró gyerekeket is kihajtottak az utcára és teljesen

12 CSML SZNI 52. d. NB 194/1947.

13 CSML SZNI 52. d. NB 194/1947.

14 CSML SZNI 56. d. NB 312/1947.

15 CSML SZNI 56. d. NB 312/1947.

ferde beállításban tálták a közönség elé a kormányzat szándékait a vallásoktatással kapcsolatban. Szeged városa pedig köztudomás szerint túlnyomó részben katolikus lakosságú, akiket a kérdés érzékenyen érintett, különös tekintettel arra, hogy a már említett teljesen ferde beállításban tálták azt a kormányzattal szemben álló erők a nagyközönség elé.”¹⁶

1947. december 5-én Kovács Ferenc – Kovácsné édesapja – két tanú által aláírt nyilatkozatot küldött a Szegedi Népbíróságnak, amelyben leírta, hogy 1919 után a kommunista forradalomban való részvétele miatt kilenc hónapig volt börtönben. Kifejtette, hogy ő is és gyermeke is szocialista beállítottságú. „Leányomat én szocialista és demokratikus szellemben neveltem és ismerem annyira, hogy azokat a kijelentéseket, amelyeket a vád tanúi neki tulajdonítanak, nem tehette meg, mert én, mint régi kommunista tudom, hogy leányom ugyanabban a szellemben nőtt föl, mint én.”¹⁷ 1948 májusában a férj – aki 1947 márciusában még az államrendőrség tagja volt – kegyelmi kérvénnyel fordult az államfőhöz. Levelében felesége fiatal korára (huszonegy éves) és rossz egészségi állapotára (méhdaganatot diagnosztizáltak nála) hivatkozott. Ezt azonban elutasították. Kovács Józsefné csak 1949. október 4-én szabadult.¹⁸

Nemcsak a diáktüntetésekben résztvevők, vagy rendőri brutalitást szóvá tevők ellen, de ellenzéki politikusokkal szemben is megindultak a támadások. 1947 augusztusában nyomozást rendeltek el Nagyiván János szabadságpárti – korábbi kispap – nemzetgyűlési képviselő ellen. 1948 februárjában az időközben a politizálással fölhagyott Nagyivánt letartóztatták és népbírósági pert indítottak ellene. A vád szerint, mint az MSZP nemzetgyűlési képviselője 1947 májusában egy Szeged-Feketeszélen tartott tanyai gyűlésen a következőket mondta a márciusi diáktüntetésekről: „Amikor a szegedi diákok meg akarták védeni vallásukat a díszes” demokratikus „rendőrség gumibotokkal és puskatussal ment nekik, sőt még a munkásokat is kivonultatták, akik vasbotokkal és bicikliláncokkal verték agyba-főbe a diákokat.”¹⁹

Nagyiván János ügyében a tárgyalásra 1948. május 10-11-én került sor. A Szegedi Népbíróság különtanácsa izgatás büntette miatt tizenöt év kényszermunkára és vagyonelkobzásra ítélte a politikust, hivatalától és politikai jogaitól tíz évre megfosztotta, valamint kitiltotta Szeged és Algyő területéről. 1949. február 16-án a NOT a mellékbüntetések változatlanul hagyása mellett a főbüntetést hét év kényszermunkára csökkentette.²⁰

16 CSML SZNI 56. d. NB 312/1947.

17 CSML SZNI 56. d. NB 312/1947.

18 CSML SZNI 56. d. NB 312/1947.

19 CSML SZNI 57. d. NB 339/1947.

20 CSML SZNI 57. d. NB 339/1947.

Az 1947. márciusi szegedi diáktüntetések és az azt követő megtorlások jól mutatják, hogy a kiépülő kommunista diktatúra nagy ellenségei között tartotta számon a kereszténységet és a történelmi egyházakat. A hitoktatás fakultatívvá tétele kapcsán kibontakozó társadalmi ellenállás és politikai tiltakozás eredményeként a kormány – legalábbis egy időre – meghátrálni kényszerült. Sőt a negatív közhangulat érzékelése után Rákosi Mátyás 1947 májusában egyik beszédében követelte a kisgazdapárttól, hogy ismerje el, a hitoktatás kötelező jellege megszüntetésének gondolata az FKGP politikusaitól származik (ezzel próbálva a népszerűtlen javaslat felelősségét a legnagyobb kormánypártra tolni).

Egy évvel később – a „fordulat” bekövetkezte után – azonban a kommunistáknak már nem volt szükségük valódi szándékaik leplezésére. 1948 júniusában államosították a felekezeti iskolákat. Ugyanazon év decemberében pedig letartóztatták – majd koncepciós perben elítélték – Mindszenty Józsefet, a magyar katolikus egyház vezetőjét. A sztálinista diktatúra és a szovjet mintájú államberendezkedés bevezetése után a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. szeptember 5-én törvényerejű rendeletben törölte el a kötelező vallásoktatást.

Dr. Szabó István

Az 1949-es alkotmány és a totalitárius államberendezkedés¹

Szabó István

I. BEVEZETÉS

A magyar alkotmányos viszonyokat hosszú évszázadokon keresztül a szerves fejlődés és nem a forradalmi szakítások jellemezték. Az 1848-as polgári átalakulásról ugyanez mondható el. Ennek pedig az a természetes következménye, hogy az állampolgári jogokra és az állami intézményrendszerre vonatkozó szabályokat nem foglalták egy egységes alkotmánylevélbe. A vonatkozó rendelkezéseket különálló törvények tartalmazták, illetőleg, bár nem túl nagy részben, de még a szokásjog is érvényesült. Egyszerűen összefoglalva, hazánkban nem kartális, hanem ún. történeti alkotmánya volt. Egy kartális alkotmány kibocsátásának szükségessége már a két világháború között is felvetődött, ennek egyik fő mozgatója a miniszterelnöki tisztelet is betöltő Teleki Pál volt.

A történeti alkotmányt végül 1949-ben váltotta fel egy kartális alkotmány, amely azonban egy totalitárius állam alkotmánya volt. Ezt az államtípust viszont éppen az alkotmányon kívüli állapot jellemzi, ahol a hatalom fenntartásának legfontosabb eszköze az állampolgároknak az állam irányában fennálló kiszolgáltatottsága. Ezt pedig a jogbizonytalansággal lehet a legjobban elérni. Ha szükséges, akármiért felelősségre tudjanak vonni valakit. Van ugyan alkotmány, vannak büntetőtörvények, de ezek nem jelentenek tényleges kötöttséget az államhatalom számára. Van eset amikor betartják azt, de akkor térnek el tőle, amikor csak akarnak. A tör-

¹ A tanulmány a K76472 OTKA kutatási program támogatásával készült.

vénynek, alkotmánynak viszont pont akkor van jelentősége, ha valamit másként akarnak csinálni.

1949-ben nagyon szakítani akartak a múlttal, ezt prezentálja a kartális alkotmány. Ez azonban csak formális alkotmány volt, azon fontos tartalmi követelménynek, hogy az állam eszerint működjön, nem felelt meg. Ha egy jogállamban be akarjuk mutatni, hogy az állam egyes részelei hogyan működnek, akkor az alkotmány erre vonatkozó passzusait elemezzük. Ezt a megszokott módszert azonban egy totalitárius állam alkotmányánál nem lehet követni, az államműködést az alkotmány elemzésével csak igen felületesen lehet bemutatni.

Fontos konklúzió tehát, hogy az 1949. augusztus 20-án óriási eufória mellett hatályba léptetett alkotmány nem alkotmányos állammá tette Magyarországot, hanem az addig létező alkotmányosságot szüntette meg.

Így az 1949-es alkotmány és következményeinek elemzésénél egy olyan alkotmányról kell beszélünk, amely valójában csak papíron létezett. Így az államműködés vizsgálatakor csak szűkebb mértékben hagyatkozhatunk az alkotmány szövegszerű elemzésére, nagyjából a totalitárius állam jellegzetességeit kell vizsgálnunk. Ezek pedig nem egyedi jellegzetességek, az egyes totalitárius rendszerek sok hasonlóságot mutatnak. A kommunizmus és a náciizmus közötti határok elmosódnak. Ha ezt egy gyűrűvel szemléltetjük, az abroncs egy pontja képi a centrumot. Ettől jobbra és balra elindulva a szélsőségesen radikális erők a gyűrű hátoldalán összeérnek, a kettő között számottevő különbség nem állapítható meg.

II. A HATALMI ÁGAK EGYSÉGE (ÖSSZEFONÓDÁSA).

A polgári államot, a XVII. századi angol gyökerekig visszanyúlóan, a hatalmi ágak megosztása jellemezi. Montesquieu a Törvények szelleméről c. munkájában szemléletesen mutatja be, hogy milyen visszaélések származhatnak abból, ha a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom nincs megfelelően szétválasztva.

Németországban az 1933. március 24-i hírhedt felhatalmazási törvény² (Ermächtigungsgesetz) az Adolf Hitler vezette Birodalmi Kormány részére törvényhozói jogosítványokat biztosított. Ezt követően ugyanis törvényeket nem csak a Birodalmi Gyűlés, hanem a Birodalmi Kormány is kibocsáthatott.³ Ezen utóbbi feladata

2 Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich. Vom 24. März 1933. (Reichsgesetzblatt 141. o.) [Magyar fordításban: Szabó István: Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban Budapest 2000. 475-476. o.]

3 Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich. Vom 24. März 1933. (Reichsgesetzblatt 141. o.) 1. cikkely.

azonban nem a törvények kibocsátása, hanem azok végrehajtása lett volna. Ezzel a felhatalmazással a két államhatalmi funkciót együttesen látta el.

Az 1949-es alkotmány eleve nem mondta ki a hatalmi ágak megosztását. A deklarálás hiánya önmagában még nem lenne probléma, de mindez az államhatalmi szervek hatásköreiből, egymáshoz való viszonyaikból sem volt levezethető. Egyrészt az alkotmány a teljes állami szuverenitás gyakorlását az Országgyűlésre ruházta.⁴ A hatalommegosztást már ez önmagában is kizárta volna. De ehhez kapcsolódott még a Népköztársaság Elnöki Tanácsának helyettesítő funkciója. Az Elnöki Tanács ugyanis törvényerejű rendeleteket alkothatott,⁵ amivel az Országgyűlés törvényhozó funkcióját kiválthatta. A gyakorlatban egy-egy évben a törvényerővel bíró jogforrások alig 10-20%-a valódi törvény, a többi az Elnöki Tanács által kibocsátott törvényerejű rendelet volt.

Mivel a hatalmi ágak nem voltak megosztva, ezt az államszervezetet nehéz a polgári államberendezkedéssel párhuzamba állítani. De a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949-ben a köztársasági elnök helyére lépett, valójában egy kollektív államfői testület volt.⁶ A köztársasági elnök pedig, az 1946-ban megállapított szabályok szerint, végrehajtó hatalom feje volt.⁷ Ezt a pozíciót nyugodtan tulajdoníthatjuk az Elnöki Tanácsnak is, így a törvényerejű rendeletek alkotásának joga a törvényhozó és a végrehajtó hatalom összemosódását jelentette. Ugyanazt, mint amit az 1933. március 24-i felhatalmazási törvény Németországban tett.

Érdekes, hogy mindkét államban a törvényhozó szerv (Országgyűlés, Birodalmi Gyűlés) szerepét annak ellenére elszürkítették, hogy a választási rendszer manipulációja, illetőleg állami erőszak segítségével azt egypártrendszerűvé tették. Így a törvényhozó szervezet oly mértékben irányításuk alá vonták, hogy a szavazások szinte mindig egyhangú igennel zárultak. Így az, hogy valamit egyszerű többség-

4 „Az Országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat...” [A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya 10.§ (2) bekezdés]

5 „Ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolja...” [A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya 20.§ (4) bekezdés] „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott jogszabályok törvényerejű rendeletek...” [A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya 20.§ (5) bekezdés]

6 Azt, hogy az Elnöki Tanács a köztársasági elnök helyére lépett, alátámasztják hatáskörei is, amelyek az összes klasszikus államfői jogosítványt magába foglalták. „A Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatásköre: a) kitűzi az országgyűlési választásokat; [...] c) törvényeket kezdeményez; [...] e) a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt; [...] g) megbízza és fogadja a követeket; h) kinevezi a törvény által meghatározott fontosabb megbízatású állami alkalmazottakat, valamint a fegyveres erők magasabb rangú tisztjeit; i) adományozza az Országgyűlés által alapított rendjeleket és címeket, valamint hozzájárul külföldi rendjelek és címek viseléséhez; j) gyakorolja a kegyelmezési jogot.” [A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya 20.§ (1) bekezdés]

7 „A végrehajtó hatalmat a köztársasági elnök a Nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja.” [1946:I. tc. 13.§ (1) bekezdés]

gel, vagy kétharmados többséggel kellett elfogadni, különösebb gátat nem jelentett. Vagyis a törvényhozó, illetőleg alkotmányozó hatalom között érdemi különbség nem volt. Így nagyobb különbséget nem jelentett az a szabály sem, hogy Németországban a Birodalmi Kormány által alkotott törvények az alkotmánytól is eltérhettek,⁸ míg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott törvényerejű rendeletek az alkotmányt nem módosíthatták.⁹

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom összemosódásának elemzése után azonban ki kell emelnünk, hogy közvetlenül az állampolgárokra még nagyobb veszélyt jelentett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás közötti határvonal elmosódása. S ez egyre inkább kikerül a tételes joganyag szabályozási rendszere alól. A bevezetőben említettük, hogy egy totalitárius állam jelentős részben nem az írott alkotmányos szabályok szerint működik, így államműködésének elemzése csak korlátozottan támaszkodhat alkotmányának szövegszerű elemzésére. A hatalmi ágak megosztásának hiánya, valamint törvényhozó és végrehajtó hatalom ebből eredő összemosódásának elemzésénél még gyakran emlegettük az alkotmány tételes szabályait. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás közötti határvonal felszámolásánál azonban már elszakadunk az alkotmány tételes elemzésétől.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás egyaránt törvényeket alkalmaz, ha úgy tetszik, mindkettő a törvényeket hajtja végre. Hans Kelsen az ismert osztrák jogfilozófus ennek nyomán csak két fő hatalmi ágat, a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat különböztette meg, majd az utóbbit közigazgatásra és igazságszolgáltatásra osztotta.¹⁰ Ugyanis mindkettő a törvényeket hajtja végre. Természetesen a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztását ő is fontosnak tartja.

Érdemes azonban azt is megemlíteni, hogy valójában az államhatalom három ágának szétválása nem is egy időben történt. Ha a történelmi folyamatokat figyeljük, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom elkülönülését már a rendi korban meg tapasztaljuk. A törvények a rendi gyűlés és a király egyetértésével születtek, amelytől a király által önállóan kibocsátott rendeletek nem térhettek el. A törvényeket alkalmazó végrehajtó hatalom azonban egy hierarchikus utasítási rendszerben működik, amely könnyebben elkövethet törvénysértéseket. Vagyis nem tartja be azt az alkotmányos alapelvet, hogy a végrehajtó hatalomnak a törvény által előírt szabályok szerint kell működnie. Ezért a polgári átalakulás után a törvények alkalmazására (végrehajtására) egy olyan szervezetet is felállítanak, ahol a jogalkalmazók személyükben függetlenek, vagyis nem állnak utasítási rendszer alatt.

8 Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich. Vom 24. März 1933. (Reichsgesetzblatt 141. o.) 2. cikkely.

9 A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya 20.§ (4) bekezdés 2. mondat.

10 Hans Kelsen: Allgemeine Staatslehre. Österreichische Staatsdruckerei 1993. (Nachdruck 1993) 229-230.

A személyükben független jogalkalmazók csak a törvénynek és lelkiismeretüknek vannak alárendelve, ők fogják a bírói hatalmat alkotni. Lényegében ez jelenti a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztását. A súlyosabb jogviták eldöntése a bíróságokhoz kerül, míg a közigazgatás a kisebb súlyú (bagatell) ügyek eldöntésére kap felhatalmazást. Ez jól szemléltethető a büntetendő cselekmények elbírálási rendjével. A súlyosabbnak számító bűncselekmények (büntettek, vétségek) elbírálására a bíróságok jogosultak, míg a legenyhébb forma (szabálysértés) elbírálása zömében a közigazgatási hatóságok hatáskörében marad.

Emellett fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a polgári államban a közigazgatási hatáskörben maradt ügyek felett is bírói felügyeletet alakítanak ki. Amennyiben az állampolgár úgy érzi, hogy vele szemben a közigazgatás törvénysértő módon járt el, a közigazgatási hatóság döntésével szemben bírói felülvizsgálatot kérhet. A végső szót tehát itt is független bíró mondja ki, aki a közigazgatási hatóság döntését megsemmisítheti, vagy akár meg is változtathatja. Ezt a tevékenységet nevezzük közigazgatási bírászkodásnak.

A totalitárius államban a közigazgatás és az igazságszolgáltatás közötti határvonal elmosódása azt jelenti, hogy az állampolgároknak az a jogvédelme, amely a független bírák jogszolgáltató tevékenységéből ered, megszűnik. A szabadságjogok esetleges korlátozása mindig a közigazgatás által történik, a hozzá tartozó közegek oszlatnak fel egy tüntetést, tartóztatnak le egy embert stb. Ezért fontos, vagyis ezért lenne fontos, hogy felette bírói kontroll álljon. A totalitárius államban azonban a bíróságok elvesztik a közigazgatás feletti felügyeletüket. Hazánkban ennek első lépése volt a Közigazgatási Bíróság 1949-ben történt megszüntetése.¹¹ Az elv érdekes volt, a nép államában a nép tagját nem érheti jogsérelem, erre a burzsoá államban van szükség.

Súlyos problémák merültek fel a büntetőeljárás körében is, ahol a személyes szabadság korlátozásában a bíróság ügydöntő szerepe egyre inkább háttérbe szorult. Az ügyészség, sőt a rendőrség saját hatáskörben döntött e kérdésekben. A dualizmus idején (1867-1918) elfogadott első magyar bünvádi perrendtartás egyértelmű szabályt tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a büntetőeljárás alatti fogva tartásról csak bírói hatóság dönthet.¹² A szocialista államban azonban ez részben a rendőrség, illetőleg az ügyészség hatáskörébe került,¹³ s nagyon lényeges az is, hogy ez a

11 1949.II.tc.

12 Az első magyar bünvádi perrendtartást 1896-ban fogadta el az Országgyűlés (1896. évi XXXIII. tc.). A büntetőeljárás alatti tartós fogva tartást e törvény vizsgálati fogságnak nevezte, amelynek elrendelésére kizárólag a bírói hatalom körébe tartozó személyek dönthettek. Erre ugyanis a vizsgálóbíró, a vádtanács, vagy az ítéelő bíróság volt jogosult. [1896. XXXIII. tc. 150.§ (1) bekezdés]

13 Az 1951-ben kibocsátott bünvádi perrendtartás az eljárás alatti tartós fogva tartást előzetes letartóztatásnak nevezte. Ennek elrendelésére pedig a vádirat benyújtásáig a rendőrség és az ügyészség egyaránt jogosult volt. Bírói hatáskörbe csak a vádirat benyújtása után került. [1951. évi III. tv. 98.§ (1) bekezdés]

szabályozás egészen 1989-ig így maradt.¹⁴ Érdekes a dátumot kiemelni, ami azt jelenti, hogy a kommunista rendszer konszolidációja sem változtatott ezen a szabályon, az lényegében a rendszerváltás időszakának kezdetéig megmaradt.

Mindezt még azzal is ki kell egészíteni, hogy a totalitárius állam jelentős súlyt fordít a bíróságok személyi összetételének megválogatására is. A bírói karban kiépít egy olyan részt, aki hajlandó a hatalom feltétlen kiszolgálására.

Mindeddig a hatalmi ágak egységéről (összefonódásáról) értekeztünk. Láthatuk, hogy ez már önmagában felszámolja a demokratikus állam jogvédelmi rendszerét. Emellett azonban egy további, a demokratikus államműködési elveket még jobban korlátozó probléma is megjelenik. Az államhatalom igazi birtokosai ugyanis valójában nem az alkotmányban felállított államhatalmi szervek. A totalitárius államnak ugyanis általános jellegzetessége a párt és az állam összefonódása. Az állampárt minden más politikai pártot kiszorít a hatalomból, vagyis egypártrendszer vezet be. Az állampárt ezt követően rátelepszik az államhatalom szerveire, így valójában az államot nem az alkotmányban rögzített államhatalmi szervek, hanem a párt irányítja. A párt és az állam között egy szoros összefonódás alakul ki.

III. A PÁRT ÉS AZ ÁLLAM ÖSSZEFONÓDÁSA

Az egypártrendszer, valamint a párt és az állam összefonódása a totalitárius államok szinte állandó velejárója.¹⁵ Hatalomelméletük szerint a párt feladata a politikai vezetés, az államé – ennek szellemében – az igazgatási feladatok ellátása.¹⁶ Az állam és a párt egységének biztosításáról Németországban már 1933 végén törvény született.¹⁷ S így nem véletlen, hogy a pártnak a vezető szerepét a kommunista alkotmány is deklarálta.¹⁸

14 A rendszerváltás idején is hatályban lévő, 1973-ban kibocsátott büntetőeljárás törvény az előzetes letartóztatás szabályain annyit szelídített, hogy a rendőrség (a nyomozó hatóság) csak az ügyész jóváhagyásával rendelhetett el előzetes letartóztatást. [1973. évi I. tv. 93.§ (1) bekezdés] Az előzetes letartóztatás elrendelését azonban csak az 1973-as büntetőeljárás törvényt módosító 1989:XXVI. törvény 9.§-a utalta vissza teljes egészében bírói hatáskörbe.

15 Ernst-Wolfgang Böckenförde: Staatsrecht und Staatsrechtslehre im Dritten Reich. Heidelberg 1985 149-157. o.

16 Rudolf Kluge-Heinrich Krüger: Verfassung und Verwaltung im Großdeutschen Reich (Zweite neubearbeitete Auflage) Berlin 1939. 93. o.

17 Gesetz zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat. Vom 1. Dezember 1933. (Reichsgesetzblatt I. 1016. o.)

18 „A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje” [az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről szóló 1972. évi I. törvény 3.§]

A párt belső szervezeti felépítése az államszervezettel párhuzamosan épül ki. Az államszervezettel bizonyos szimmetrikus felépítés a több párt rendszerre építő demokratikus államokban is megtalálható, hiszen a közigazgatás területi beosztásához a civilszervezetek szervezeti felépítése is igazodni szokott. Egy-egy pártnak vannak városi és megyei szervezetei. Az egypártrendszer keretei között azonban a kapcsolat lényegesen szorosabb. Nemcsak a közigazgatási beosztás szerint, hanem funkcionálisan is kettőződik a pártszervezet az államszervezettel. A párton belül ugyanolyan szervezeti tagozódást építenek ki, mint például a központi kormányzat (minisztériumok) felépítése. A pártközpontnak is lehet külügyi, belügyi, gazdasági stb. részlege (pl. gazdasági KB titkár). A párt és az állam egysége kapcsán a kérdés az, hogy a szimmetrikusan kiépülő pártszerveknek milyen befolyásuk van az államszervek irányítására, esetleg azonos személyek vezetik-e őket, illetőleg a legszélsőségesebb esetben a pártszervek nemcsak az államszervekre gyakorolt hatással avatkoznak be az államéletbe, hanem közvetlen állami funkciókat is ellátnak. Ezen utóbbi esetben elképzelhető az állami és pártszervek összeolvadása is.

IV. AZ ÁLLAM ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK SZABÁLYOZÁSA

Egyes állam elleni cselekmények kriminalizálása nem a totalitárius állam sajátossága, ilyen jellegű cselekményeket a demokratikus államok büntetőjoga is ismer. A kettő között azonban lényegi különbségeket lehet felfedezni.

A Csemegi Károly nevéhez fűződő, 1878-ban elfogadott első magyar büntetőtörvénykönyv¹⁹ (Csemegi-kódex) európai mércével is példamutató volt az állam ellen irányuló cselekmények kriminalizálásánál. Az egyik lényeges eredményt a szankciórendszer differenciálása jelentette. Ezt nagyon jól szemlélteti a Csemegi Károly által meghatározott alábbi elv is: *„Mindazonáltal ez esetben sem szabad, s nem igazságos minden ide tartozó büntetett ugyanazon büntetéssel büntettetni, mert a fokozatosság itt sem mellőzhető az igazság elvének megsértése nélkül: éppen úgy nem, a mint a többi büntetendő cselekmények különböző bűnösségi fokozatai esetében.”*²⁰

Ezen elvhez ragaszkodva Csemegi a halálbüntetést az állam elleni bűncselekményeknél is igen szűk körre szorította. Egyedül a felségsértésnél tette azt lehetővé, de azon belül is csak a király megölésének szankciójaként lehetett alkalmazni.²¹ Ezt követően pedig a többi állam elleni bűncselekményeket súlyosságuk szerint rangsorolta, s ennek megfelelően rendelt melléjük büntetéseket. A király megölé-

19 1878. évi V. törvénycikk: a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

20 1878:V. törvénycikk miniszteri indokolás: Különös Rész I. Fejezethez (felségsértés) fűzött indoklás (7) bekezdése

21 1878. évi V. törvénycikk 126.§ 1. pont; 128.§

sén kívül azonban a legsúlyosabb cselekmények is legfeljebb életfogytiglani szabadságvesztéssel voltak büntethetőek. De ezek is elég szűk körűek voltak, mert ahogy a súlyosságuk csökkent, Csemegi konzekvensen a büntetési tételeket is csökkentette mellettük.

Hogy a kommunista totalitárius államok kapcsán ne csak az 50-es évekkel példálózzunk, vegyük elő az 1978-ban kiadott Büntető Törvénykönyvet,²² s tekintsük át benne az állam elleni bűncselekményeket. Azt tapasztaljuk, hogy a tíz államelleni bűncselekmény közül nem kevesebb, mint nyolcnál teszi lehetővé a halálbüntetést.²³ S ennek azért is jelentősége van, mert a halálbüntetés irreverzibilis. Nem ritka ugyanis, hogy a politikai bűncselekmények miatt elítéltek amnesztiában részesülnek. Így nem biztos, hogy a súlyosabb szabadságvesztés büntetéseket teljes egészében ki is kell tölteni, a halálbüntetéssel szemben azonban a későbbi amnesztia már nem sok segítséget nyújt. Ez az 1956-os forradalom után is jól érzékelhető volt, az életfogytiglanra ítéleteket is idővel szabadon engedték a sok száz kivégzett forradalmárnak azonban ezek az amnesztiák már nem sokat jelentettek.

Az állam elleni bűncselekmények szabályozásának következő jellegzetessége, hogy a demokratikus államok büntetőjogában a fennálló államrend megváltoztatására irányuló cselekményeknél annak csak erőszakos formáját rendelik büntetni. A Csemegi-kódexben a felségsértés tényállása alá három védett kör tartozott: a király személye, az alkotmányos rend és az államterület. Nézzük most meg, hogy az alkotmányos rend védelmére Csemegi milyen tényállást szövegezett: *„A felségsértés büntettét képezi azon cselekmény is, mely közvetlenül arra van irányozva, hogy: 1. [...] 2. a magyar állam alkotmánya, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államközösség, vagy a magyar állam és az osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakkal megváltoztassék.”*²⁴ Azt is érdemes megemlíteni, hogy Csemegi ehhez a tényálláshoz büntetésként nemhogy nem halálbüntetést, de még életfogytig tartó fegyházat sem rendelt. A büntetés tíztől tizenöt évig terjedő államfogház,²⁵ ami pedig egy privilegizált, s így nem túl szigorú szabadságvesztési forma volt.²⁶ Ezek után nézzük meg, hogy az 1978-as Büntető

22 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről [Btk]

23 Ezek az alábbi cselekmények voltak: Összeesküvés [Btk 139.§]; Lázadás [Btk 140.§]; Kártevés [Btk 141.§]; Rombolás [Btk 142.§]; Merénylet [Btk 143.§]; Hazaárulás [Btk 144.§]; Az ellenség támogatása [Btk 146.§]; Kémkedés [Btk 147.§].

24 1878. évi V. törvénycikk 127.§ (2) pont

25 1878. évi V. törvénycikk 129.§

26 Az államfogházra vonatkozóan a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénycikk) az alábbi rendelkezéseket tartalmazta: „35. § (1) Akik államfogházra ítéltetnek el (államfoglályok), külön országos fogházban, és a mennyire a helyi viszonyok megengedik, éjjel elkülönítve, nappal pedig többen együtt őriztetnek. Az államfoglályok munkára nem kényszeríthetők; szabadságukban áll azonban, valamely, az intézet viszonyainak megfelelő, és általuk választott munkával foglalkozni; továbbá saját ruházatukat viselhetik; önmagukat élelmezhetik. A házi rend és a fegy-

Törvénykönyv hogyan állapította meg az összeesküvés névvel illetett bűncselekmény tényállását: „*Aki a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjének megdöntésére vagy gyengítésére irányuló összeesküvésben részt vesz, vagy azt támogatja, büntettet követ el...*”²⁷ Tehát az erőszak nem feltétlenül szükséges az elkövetéshez, s az erőszakot nem alkalmazó összeesküvés büntetési tétele akár a tizenöt év szabadságvesztést is elérhette.²⁸ Csak egy példát felhozva: ha valaki a lakásán egy beszélgetést szervez arról, hogy a fennálló kormányzati rendszer jó-e, esetleg nem kellene rajta változtatni, a Csemegi-kódex által tiltott cselekménytől igen messze esik. Az 1978-as Büntető Törvénykönyvből idézett tényállást elemezve viszont könnyen az összeesküvés vádja alá kerülhetett.

Ezzel összefüggésben azt is meg kell említeni, hogy a fennálló államrend megváltoztatásánál az erőszak, mint tényállási elem megkívánása, kritikus időszakokban, az államrend fokozott büntetőjogi védelme esetén sem mellőzhető. Érdekes megnézni, hogy a rendszerváltás előtt oly sokat kritizált, a kommunista szervezkedések megfékezésére szolgáló, az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk miként állapította meg a büntetendő cselekmények körét: „*Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntettet követ el...*”²⁹ A demokratikus államrend és köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk által megfogalmazott tényállás pedig az alábbiak szerint szól: „*Büntett miatt büntetendő, aki az 1946. évi I. törvényben megalkotott demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.*”³⁰ Az elsőben világosan benne van, hogy csak az erőszakos elkövetési formát bünteti, a másodikból azonban ez a feltétel hiányzik. Az 1921-ben elfogadott törvény szövege valószínűleg napjainkban is kiállna egy alkotmányossági próbát, az 1946. évi VII. törvénycikknek azonban kevés

lem, – főleg az őrizet és az intézethez nem tartozó személyekkel való érintkezés tekintetében, a fegyházra és a börtönre megállapítottaknál enyhébb szabályoknak vannak alávetve. (2) Az államfogházban letartóztatott személyek, az igazgatóság által kijelölt területen naponként két órát a szabadban tölthetnek.

27 1978. évi IV. törvény 139.§ (1) bekezdés

28 A törvény az összeesküvés vezetőjét sújtotta ezzel a büntetéssel, ha a cselekmény az állami, társadalmi vagy gazdasági rendet súlyosan veszélyeztette. [1978. évi IV. törvény 139.§ (2) bekezdés] A halálbüntetést a vezető ellen tette lehetővé, ha az összeesküvést fegyveresen, vagy háború idején követték el. [1978. évi IV. törvény 139.§ (3) bekezdés]. Érdekes azonban megemlíteni, hogy Csemegi az erőszakosságot nem kriminalizálja tovább, vagyis a fegyveres elkövetés is a normál tényállás alá tartozik, így tíztől tizenöt évig terjedő államfogházzal volt büntetendő.

29 1921. évi III. törvénycikk 1.§ (1) bekezdés

30 1946. évi VII. törvénycikk 1.§ (1) bekezdés

esélye lenne az Alkotmánybíróság előtt. Ugyanaz a példa, amit a Csemegi-kódex és az 1978-as Büntető Törvénykönyv kapcsán felhoztunk, ezek összehasonlítására is alkalmazható. Az utóbbi példákat azért hoztam fel, hogy szemléltessem: a demokratikus elveket elfogadó állam büntetőjoga bizonyos határokat akkor sem lép át, ha kritikus helyzetben a fennálló államrendet fokozott büntetőjogi védelem alá helyezi.

Az „erőszak” tényállási elemként való létéből, vagy hiányából még egy nagyon fontos konklúziót kell levonnunk. Egy demokratikus állam polgára a fennálló államrend megváltoztatására úgy választja az erőszakos utat, hogy emellett a békés lehetőség is adott számára. A totalitárius államban élő ember viszont az utóbbi utat választva hamar súlyos büntetőjogi szankciók hatálya alá kerülhet. Ő abban a szorult helyzetbe került, hogy egyetlen esélye csak az erőszakos útnak van. S az erre történő rávilágítás azért fontos, mert az 1956-os forradalmat követő megtorlások idején a hatalom gyakran hangoztatta, hogy ő most olyan dolgokért büntet, amiért Amerikában, vagy Nyugat-Európában is bárkit megbüntetnének. Melyik állam engedi meg, hogy a rendőreire lőjenek? Csak hát nem mindegy, hogy valaki pártot alapíthat, népszavazást kezdeményezhet, tüntetést szervezhet a fennálló államrend megváltoztatására, s amikor nincs támogatottsága, akkor indulatában el kezd robantani. S teljesen más az, amikor valakit a lakásán tartott beszélgetés miatt több évre „törvényesen” elítélhetnek. A totalitárius állam büntetőjogából viszont ez következik, így az államrend megváltoztatására – ha csak a diktatúra maga fel nem adja pozícióit, mint 1989/1990-ben történt – a békés törekvések nem adnak járható utat. 1956 októbere így egy teljesen érthető eseménnyé válik.

S ha fellepozzuk azt, hogy 1989-ben milyen törvényi tényállás váltotta fel a Büntető Törvénykönyvben az összeesküvést, akkor az „Alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása” tényállással találkozunk, amely szerint: *„Aki olyan cselekményt követ el, amely közvetlenül arra irányul, hogy a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét erőszakkal vagy ezzel fenyegetve – különösen fegyveres erő igénybevételével – megváltoztassa, büntettet követ el.”*³¹ Ez a szöveg elég erősen összecseng a Csemegi Károly által 1878-ban megfogalmazott tényállással.

V. A JOGFORRÁSI HIERARCHIA FELBOMLÁSA

A jogforrási hierarchia felbomlása kapcsán visszatérünk azon gondolatmenetre, amelyet a szélsőjobboldali, illetőleg a szélsőbaloldali totalitárius rendszerek összehasonlításával indítottunk el.

31 A Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) 139.§ új szövegét az 1989. évi XXV. törvény 3.§-a állapította meg.

A jogalkotás demokratikus modellje a hatalmi ágak megosztására épül. Jogalkotásra vonatkozó felhatalmazással mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalom rendelkezik, a jogforrások azonban szigorú hierarchikus rendet alkotnak. A törvényhozó hatalom a jogalkotás legfelsőbb birtokosa, a végrehajtó szervek csak eme magasabb rendű szabályok keretei között bocsáthatnak ki jogi normákat. Az államhatalmi ágak megosztásának célja ugyanis a hatalom korlátozása. Mivel ezeket egyesítették megszűntek az addigi korlátok, így például Németországban a Führer korlátlan jogalkotó hatalommal bírt,³² az általa kibocsátott normáknak semmilyen más jogforráshoz nem kellett igazodnia. Megszűnt a különbség az addigi alkotmánymódosító és egyszerű birodalmi törvény, s egyáltalán a törvény és a rendelet között.³³

Önmagában már a különböző szintű jogforrások összemosódása is erősen sérti a jogállamiságot és az állampolgárok jogbiztonságát. Ami azonban ennél még súlyosabb helyzetet idézhet elő, a kihirdetett és a ki nem hirdetett jogi normák összemosódása. A korabeli német szakirodalom megállapította, hogy a Führer közvetlen jogalkotó tevékenységének három formája van: a birodalmi törvény (Reichsgesetz), a vezéri rendelet (Führerverordnung) és a vezéri utasítás (Erlaß des Führers).³⁴ Csakhogy ezt a konklúziót nem úgy vonták le, hogy volt egy jogalkotási törvény, s az rögzítette: a Führer milyen jogforrásokat bocsáthat ki. A Vezér saját belátása szerint bocsátott ki különböző jogforrásokat, majd az alkotmányjogi szakirodalom feladata az volt, hogy ezt próbálja valamilyen módon összerendezni. S innen elvesztjük azt a fonalat is, hogy a Führer, vagy akár más jogalkotó szervek mely jogforrásait kell a hivatalos lapban (közönyben) kihirdetni, s melyeket nem. S itt előfordulhat, hogy az állampolgároknak olyan jogforrás állapít meg kötelezettséget, amit szabályszerűen nem is hirdettek ki.

Tehát első lépésként azt elemeztük, hogy az alkotmány, a törvény és a rendelet összemosódik. Ennek következtében rendeletben állapítanak meg olyan kötelezettségeket, amelyhez törvényhozói aktus lenne szükséges. De itt még egy lényegi elem megvan, a rendeletet is kihirdetik a hivatalos lapban, vagyis az állampolgár tudja, hogy mi a kötelezettsége. Ha viszont a nyilvános és nem nyilvános jogforrások keverednek össze, annak brutális következményei lehetnek.

32 Ernst Rudolf Huber: Verfassungsrecht des Großdeutschen Reiches (Zweite, stark erweiterte Auflage der „Verfassung“) Hamburg 1939. 237. o.; Kluge-Krüger im. 167-168. o.; Helfried Pfeiffer: Die Staatsführung nach deutschem, italienischem und bisherigem österreichischen Recht. Wien-Leipzig 1938. 99. o.; Hoche: Das Zustandekommen der Reichsgesetze. In.: Reich und Länder [X. Jahrgang, 1936. 65-68. o.] 65. o.

33 Huber im. 248. o., 251. o.; Arnold Köttgen: Vom Deutschen Staatsleben (vom 1. Januar 1934 bis zum 30. September 1937) In.: Jahrbuch des öffentlichen Rechts (Band 24, 1937) Tübingen 1938. 153. o.

34 Köttgen im. 145-148. o.

A probléma pontosabb megértéséhez vegyük elő a ma hatályos jogalkotási rendszerünket. Akár a még hatályban lévő alkotmányt, akár a 2012. január 1-én hatályba lépő új alaptörvényt szemléljük, világos előírása, hogy állampolgárokra vonatkozó jogot és kötelezettséget csak jogszabály állapíthat meg, amelyet viszont a Magyar Közlönybe kötelező közzé tenni.³⁵ A jogalkotásról szóló törvény³⁶ a jogszabályok mellett ismer úgynevezett „közjogi szervezetszabályozókat”³⁷ is, amelyet a korábbi jogalkotási törvényünk az „állami irányítás egyéb jogi eszközeinek”³⁸ nevezett. Ezekkel egyes államhatalmi szervek (Országgyűlés, Kormány, miniszter, helyi önkormányzat stb.) az irányításuk, felügyeletük alá tartozó szervek működésére állapíthatnak meg előírásokat.³⁹ Tehát a jogszabály az állampolgárokra vonatkozik, a közjogi szervezetszabályozó pedig alárendelt szervekre. Az utóbbiak az állampolgárok irányában történő közzététele nem feltétlen követelmény. Ennek ellenére jogalkotási törvényünk, ha csak valamilyen minősített (titkos) adatot nem tartalmaz, a közjogi szervezetszabályozók Magyar Közlönyben való közzétételét is előírja.⁴⁰

Ha az 1949-es alkotmányt elővesszük, azt tapasztaljuk, hogy a jogforrási rendszert olyan mértékben nem kuszálja össze, mint azt Németország példájában láthattuk. A törvény és a törvényerejű rendelet mutat ugyan ilyen nyomokat, de ezekhez kapcsolódva a minisztertanácsi rendelet, a miniszteri rendelet, vagy a tanácsrendelet egy hierarchikus rendszerbe tagozódott. Csak ez nem szabad, hogy megtévesszen bennünket. A jogszabályok és a közjogi szervezetszabályozók összemosódása ugyanis Magyarországra is jellemző volt. Így sokban nem különbözött a másik totalitárius államtól. S hogy megint ne csak az 50-es éveket hozzuk példaként, a rendőrség szolgálati szabályzatát 1990 januárjáig egy belügyminiszteri utasítás állapította meg, amely az állami irányítás egyéb jogi eszköze (közjogi szervezetszabályozó) volt. A régi jogalkotási törvényünk pedig a miniszteri utasítások közzétételére vonatkozóan semmilyen rendelkezést nem tartalmazott,⁴¹ s így ez a miniszteri utasítás sem volt kihirdetve. Tehát amikor a belügyminiszteri utasítás

35 A Magyar Köztársaság Alkotmánya 7/A.§ (1) és (3) bekezdés; Magyarország Alaptörvénye T. cikk (1) bekezdés

36 2010. évi CXXX. törvény

37 2010. évi CXXX. törvény 1.§ (1) bekezdés, 23-24. §§

38 1987. évi XI. törvény III. fejezet

39 2010. évi CXXX. törvény 23-24. §§

40 2010. évi CXXX. törvény 26.§ (2) bekezdés

41 Az 1987. évi XI. törvény 48.§ (1) bekezdése szerint az Országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács elrendelhetette egyes határozatainak a Magyar Közlönyben történő közzétételét. Tehát ez is megengedőbb volt a ma hatályos jogalkotási törvénynél, hiszen az a közjogi szervezetszabályozók kihirdetését is – ha csak minősített adatot nem tartalmaz – kötelezővé teszi. Az 1987. évi XI. törvény következő, a miniszteri utasítást szabályozó 49.§-a azonban a közzétételre semmilyen szabályt nem tartalmazott.

helyére egy a Magyar Közlönyben közzétett belügyminiszteri rendelet lépett,⁴² az első szabad parlamenti választások időpontja már ki volt tűzve.

Persze lehetne azzal érvelni, hogy a rendőrség a belügyminiszternek alárendelt szerv, s ennek működését utasítással is szabályozhatja. Ez igaz is, csak hogy ez az utasítás semmilyen állampolgárra vonatkozó kötelezettséget nem tartalmazhatna. Márpedig ha fellapozzuk a rendőrség ma hatályos szolgálati szabályzatát,⁴³ azt láthatjuk benne, hogy például tartalmazza a szolgálati fellépés módját. Azt hogy egy embert miként igazoltathat, milyen magatartást kell ilyenkor tanúsítania.⁴⁴ Ilyen rendelkezés a Magyar Közlönyben ki nem hirdetett jogforrásba nem kerülhetne, márpedig itt ez történt.

VI. A RENDŐRSÉG SZERVEZETE (A POLITIKAI RENDŐRSÉG LÉTREJÖTTE)

A diktatórikus kormányzati rendszerekben a rendőrség szerepe, a jogállami modellhez képest, lényegesen megváltozik. Ennek egyik legjellegzetesebb pontja az állampolgári jogbiztonságot garantáló, a rendőrség működését törvényes keretek közé szorító szabályok megszüntetése.

Németországban a korábban már többször említett 1933. március 24-i felhatalmazási törvény segítségével a rendőrséget is jelentősen átszervezték. A felhatalmazás alapján Poroszországban még 1933 végén törvényt hoztak a később jól ismert és hírhedté vált a Titkos Államrendőrség (Geheime Staatspolizei [Gestapo]) felállításáról,⁴⁵ amely már nem a belügyminiszter, hanem közvetlenül a porosz miniszterelnök irányítása alá tartozott, s átvette az összes politikai rendőrségi feladatot. 1934 márciusában pedig egy miniszterelnöki utasítás⁴⁶ a civil közigazgatás minden részétől hermetikusan elzárta. A Gestapo állam lett az államban. 1933/34 folyamán Poroszországhoz hasonlóan az összes tagországban kiépítették a közigazgatási szervezettől elkülönített politikai rendőrséget.⁴⁷

42 1/1990. (I. 10.) BM rendelet

43 3/1995. (III. 1.) BM rendelet

44 3/1995. (III. 1.) BM rendelet 7.§

45 Gesetz über die Geheime Staatspolizei. Vom 30. November 1933 (Preussische Gesetzsammlung 413. o.).

46 Organisation der Geh. Staatspolizei [Runderlaß der Ministerpräsidenten vom 14.3.1934 (Ministerial-Blatt für die preussische innere Verwaltung 471. o.)].

47 Hans Buchheim: SS und Polizei im NS-Staat. Bonn 1964. 35-40. o.; Martin Hirsch-Diemut Majer-Jürgen Meinck: Recht, Verwaltung und Justiz im Nazionalsozialismus. Köln 1984. 326-332. o.

1934 áprilisában megszervezték a Titkos Államrendőrségi Hivatalt (Geheimes Staatspolizeiamt [Gestapo]), amely szervezetileg már szintén külön állt a régi rendőrségtől. Pontos hatáskörét a porosz belügyminiszter állapította meg.⁴⁸ Egy ezen felhatalmazás alapján kiadott miniszteri utasítás⁴⁹ a Berlinben működő központ alatt elrendelte az alsóbb szintű szervezet kiépítését. A rendőrségtől a politikai jellegű ügyeket ehhez a hatósághoz utalták. Ezután az egyesülési és gyülekezési jog korlátozására, a sajtótermékek betiltására, rendkívüli állapot idején a személyes szabadságnak a törvényes kereteken túli korlátozására stb. már nem a „civil” rendőrség, hanem a Titkos Államrendőrségi Hivatal volt jogosult. 1936 elején Poroszországban új törvény született a Titkos Államrendőrségről,⁵⁰ amely már előfutára volt a szervezetileg is egységes birodalmi rendőrségnek.⁵¹

Ha ezt párhuzamba állítjuk a magyarországi eseményekkel, nem is kell 1949-ig várnunk. A megszálló szovjet csapatok hathatós segítségével a belügyi tárca hamarosan a kommunisták „házi” minisztériumává vált. Debrecenben már 1945 első napjaiban megkezdődött az Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának (PRO) szervezése. Majd 1946 októberében létrehozták a Magyar Államrendőrség hírhedt Államvédelmi Osztályát (ÁVO), amelyet egy belügyminiszteri rendelet állított fel,⁵² s hatáskörét is egy ilyen rendelet állapította meg.⁵³ Eszerint hozzájuk tartozott – többek között – a korábban már említett a demokratikus államrend és köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikkbe ütköző cselekmények nyomozása, a népbíráskodás hatálya alá tartozó cselekmények⁵⁴ nyomozása, az egyesületek működésének ellenőrzése, a politikai tárgyú röpiratokkal kapcsolatos nyomozások. Ezt követően az államvédelem szervezete egyre kiemeltebb szerepet kapott. 1948-ban kivették a rendőrség szervezetéből, s közvetlenül a belügyminisztérium alá rendelték.⁵⁵ Ekkor nevében is változás állt elő, Államvédelmi Hatósággá (ÁVH) vált. Fejlődésének szégyenletes csúcspontját 1949 legvégén érte el, amikor is közvetlenül a minisztertanács alá rendelték.⁵⁶ Hatáskörének folyamatos bővülésével állam lett az államban.

48 Gesetz über die Errichtung eines Geheimen Staatspolizeiamts. Vom 26. April 1933 (Preußisches Gesetzsammlung 122. o.) 1.§; Buchheim im. 33-34. o.

49 Runderlaß des Ministers des Innern vom 26.4.1933 (Ministerial-Blatt für die preußische innere Verwaltung 503. o.).

50 Gesetz über die Geheime Staatspolizei. Vom 10 Februar 1936 (Preußische Gesetzsammlung 21. o.).

51 Werner Best: Die Geheime Staatspolizei. In.: Deutsches Recht (6. Jahrgang, 1936.) 128. o.

52 533.900/1946. BM. sz. rendelet

53 535.059/1946. BM. sz. rendelet

54 1945. évi VII. törvénycikk: a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényre emeléséről.

55 288.009/1948. BM. sz. rendelet

56 4353/1949. MT. sz. rendelet

Azt hiszem jól követhető, hogy a német Gestapo és a magyar ÁVH egy hasonló típusú államban egy hasonló típusú feladatra jött létre.

VII. AZ ÁLLAMPÁRT FÉLKATONAI SZERVEZETEI

A totalitárius államokban nem ritka, hogy az állampárt félkatonai szervezeteket is fenntart. A két világháború között ez a demokratikus kormányzat idején sem volt példa nélküli, a politikai pártok – önvédelmi jellegre hivatkozva – mind Németországban, mind Ausztriában, de más államokban is fenntartottak ilyen szervezeteket. A náci hatalomátvétel után az SA, majd később az SS azonban az államszervezetbe is beépült.

Az 1956-os forradalom leverése után az előző pontban tárgyalt kemény államvédelmi szervezetet nem építették újjá. Azonban a Munkásőrség megszervezésével az állampárt, hatalmának megfelelő alátámasztására, egy félkatonai szervezetet hozott létre. Ez szintén megérte rendszer végórát, hiszen megszüntetésére 1989 őszén került sor. Talán csak véletlen hasonlóság, de 1932 áprilisában a Birodalmi Elnöknek az SA feloszlatairól szóló rendelete,⁵⁷ valamint 1989 októberében a Munkásőrség megszüntetéséről szóló törvény⁵⁸ egyaránt úgy jelent meg a hivatalos lapban, hogy a lap érintett száma csupán egy lapból állt, s mindkét esetben csak az említett jogszabályt tartalmazta. De az is lehet, hogy nem véletlen műve, hanem mindkét esetben igen gyorsan akartak intézkedni.

VIII. ÖSSZEGZÉS

Magyarországon 1945 után kísérlet történt a demokratikus kormányzat megteremtésére. A szovjet megszállási övezet azonban erre csak nagyon halvány esélyt engedett. Az államszervezetben fokozatosan a totalitárius államra jellemző vonások jelentek meg, az 1949-es alkotmány pedig a végső dőfést adta az addigi valódi alkotmányos elvekre építő, vagy legalábbis építeni próbáló államnak.

Igyekeztünk bemutatni, hogy a totalitárius rendszereknél nincs jelentős különbség aközött, hogy a politikai szintéren bal- vagy jobboldali irányt vesz. Az állampolgárok teljes kiszolgáltatottságának rendszere egyforma.

A náciizmus, illetőleg kommunizmus kimúlásának történetében azonban van egy lényegi különbség. Az előbbieket nem konszolidálódtak, egy veszített háború

57 Verordnung des Reichspräsidenten zur Sicherung der Staatsautorität. Vom 13. April 1932. [Reichsgesetzblatt I. 175. o.]

58 1989. évi XXX. törvény

végén totális formájukban omlottak össze. Így a világ rémtetteiről kézzelfogható bizonyyságot kapott. A kommunista diktatúrák azonban konszolidálódtak, s hosszú évtizedek folyamán komoly energiát fektettek arra, hogy rémtetteik nyomait eltüntessék. S így egyesek hosszasan tudják róla magyarázni, hogy jó-jó az is rossz volt, de azért nem annyira, mint a másik.

Magyarországon, mint a legvidámabb barakkban, a konszolidáció kétségtelenül erős volt, s a totalitárius jellemzőket is könnyebb lett volna az 50-es évekből vett példákkal bemutatni. Sok esetben azonban szándékosan hoztam a későbbi időszakból a példákat, mert azt is szerettem volna szemléltetni, hogy Magyarország kétségtelenül erősen konszolidálódott, de azért a totalitárius állam jellegzetességeiből jó néhány kitartott egészen a rendszerváltásig. Gondoljunk csak a nyomozóhatóság által elrendelhető előzetes letartóztatásra, a békés magatartással elkövethető államellenes bűncselekményekre, az állampolgárookra kötelező szabályokat tartalmazó, de a hivatalos lapban ki nem hirdetett jogi normákra, vagy éppen az állampárt félkatonai szervezetére.

Dr. Zinner Tibor

„Ki velük”

*Az embertelen kollektivitás diadala: a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítése*¹

A kelet- és kelet-közép-európai németek sorsának alakulása már a Győzelem Napját megelőzően a hitleri hadigépezet szétzúzásának menetéhez kötődött. A Vörös Hadsereg katonái megszállta országokban azonban mindez kevésbé függött a népességmozgásokat törvényszerűen előidéző drámai ütközetektől, és sokkal inkább behatárolta előbb a front utáni számos pacifikálás katonai művelet, majd utóbb a hosszú távú politikai cél, a sztálini praxis bevezetése és működtetése.

Hónapokkal a magyarországi holokauszt sohasem feledhető borzalmai után, noha kezdetben a hazai pártok még nem így szorgalmazták, utóbb lényegében mégis a személyes cselekedetektől független, mérlegelés nélküli kollektív büntetéssé lett a magyarországi németek, a „svábok” elűzése. Főképp azt követően, hogy a trianoni határokon túli magyarság sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott ezzel. Olyan mértékadó tényező nem akadt – sem a határokon belül, sem kívül –, aki az embereket lakhelyükről elűző, barbár módon végrehajtott kelet-európai német

1 Az előadás bővebb, gazdagon jegyzetelt könyvváltozata megjelent magyarul és német, angol nyelvű összefoglalóval, a magyar és a német igazságügyi miniszter előszavaival egy kötetben. Budapest [a továbbiakban: Bp.], 2004. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1–283. oldal [a továbbiakban: o.]. A könyvfejezetek: „A „fasiszta maradványok” felszámolása”; a „Határokon túli jövőformáló tervek”; „A pártok és a „sváb-kérdés””; „A Népgondozó Hivatal”; „A „nemzethűségi” vizsgálatok”; „A magyarországi németek elűzésének moszkvai és prágai terve”; „Kormánydöntés(?) a kollektív felelősségre vonásról”; „A kitelepítés” és „A jogfosztás felszámolásának kezdetei”. A kötetben használt forrásokat ez alkalommal ismételtelen nem idézem fel. Csak azokra utalok, amelyeket a későbbiekben tettünk közzé szerzőtársammal.

kitelepítéssel szemben sikerrel szót emelhetett volna.² Azt tényként, előírásként kezelték, érdembeli vita csupán az elűzés méreteiről és gyakorlatának mikéntjéről folyt. Különösképp riasztó helyzet jellemezte a kezdeteket, amikor még a jogfosztó intézkedések tételes kinyilvánítása előtt tízezreket zavartak el szülőföldjükről országhatárokon át. Utóbb, a nemzetközi nagypolitika kártyáit kézben tartó államok képviselőinek a kitelepítés emberséges voltát célzó megnyilatkozásai és a megvalósítás mindennapos, szenvedélyektől túlfűtött gyakorlata között feneketlen mélységű szakadék tátongott. A fennen hirdetett elvek a nagyhatalmi politikai arroganciának a leplezését célozták, nem szolgáltak mást, mint a felmérhetetlen felelősség cinikus áthárítását.

A viláégést követő számonkérési folyamatot mindenütt egyszerre jellemezte, hogy a jogos és jogtalan keveredett benne. Nem csupán a méltán igényelt felelősségre vonások, hanem tíz- és százezreket sújtó kényszerintézkedések sorjázta. A Csehszlovák Köztársaság, mint nemzetállam megvalósításának előbb ábrándja, majd erőszakos kísérlete éppúgy szerepet játszott a magyarországi németek különbségtétel nélküli, bűnösöket, vétkeseket és ártatlanokat egyaránt érintő kitelepítésében, mint az erőszakos szervek tettei, a személyes bosszú, a meg nem értés, a vagyonuk iránti vágy és így tovább.

Mit tettek a magyarországi németekkel? Az évszázadok óta Magyarhonban élő németység különbözőképp viszonyult az 1930-as évektől mind a hitleri Németország, mind Magyarország politikájához. A területgyarapodások után, az 1942-es határok között a már 720 291 fő közül 478 414 német anyanyelvűnek, és ebből 303 419 német nemzetiségűnek is vallotta magát. A Volksbundot, az ország területén működő legismertebb, német társadalmi-politikai szerveződést – annak kimutatása szerint – csak 30%-uk nem részesítette támogatásban. Az egyesület tagozataival együtt – 1942. október végi adatok szerint – 300 ezer tagot tömörített. Vezetőinek, egyes tagjainak számos cselekménye, valamint mások világháborús önkéntes szerepvállalása stb. – az esetenként ismert kényszerítő körülmények ellenére – meghatározta a rokonok, ismerősök, összességében a magyarországi németység sorsát. Mindez egy olyan katonai küzdelmekkel és politikai harcokkal teli világban zajlott, ahol a világháború kimenetelére meghatározó erővel rendelkező, és ütőképes fegyveres arzenállal bíró, az ellenfél feltétel nélküli kapitulációját végcélnak tekintő szövetséges politikai erők eleve behatárolták a belpolitika küzdőfeleinek mozgásterét.

2 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel), Bp., 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 218–224, 370–378 és 392. o. (CD 1.) A hercegprímás 1945. október 10-én a német kitelepítés, 1947. augusztus 21-én és november 26-án annak újrakezdése miatt tiltakozott, a miniszterelnökökhöz írott leveleivel azonban érdemi eredményt nem ért el.

A kitelepítésnél – jöllehet, bár nem a nürnbergi szellemiséggel és következetességgel, de – azt a „fordított eljárást” alkalmazták, miszerint „elvben minden németet kitelepítettek, s a mentesíthetőknek kellett bizonyítaniuk büntelenségüket”. A jogosan elmarasztalhatók mellett azonban eleve lehetővé tették a kollektív felelősségre vonást az ártatlanokkal szemben is azáltal, hogy az „áttelepítés”-ről szóló rendelet már címe megfogalmazásával is egyértelművé tette: nem csupán egyes személyekről, hanem „a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről” intézkedik, illetve az 1. §-a szerint: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó, 1941-es népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt”. A 2. §-ban felsorolt szűkre szabott mentesültség az előbbieket érdemben nem módosíthatta.

A nemzetközi erőter szabta keretek között a németekkel szemben indított fellépések egy komplex folyamat részeként zajlottak. Az ún. „fasiszta maradványok” elleni harc során egyaránt érintette őket az internálás, a népbíráskodás, a fasiszta egyesületek és pártok feloszlata, majd a kitelepítés. A hadiállapot megszűntét kimondó fegyverszüneti egyezmény egyik kötelezettségén alapult az 1945. február 27-én kihirdetett kormányrendelet, ami szerint „az ország területén tartózkodó minden német állampolgárt internálni kell, kivéve Németország zsidó nemzetiiségű állampolgárait”.

Már az év elején jelezte Erdei Ferenc belügyminiszter az illetékeseknek, hogy az oroszok a Magyarországon tartózkodó vagy lakó németeket munkaszolgálatra viszik, ezért elrendelte a németek összeírását. A szovjet megszálló hatóságok önkényeskedtek, és az egyéni politikai felelősségtől, háborús bűnösségtől függetlenül elhurcolták a német nevű és származású, munkaképes korú nők és férfiak egy részét, egyes községek egész itt maradt német lakosságát egyszerűen elhajtották. Az ország mai területéről – az 1944. december 22-én kelt 0060-as sz. parancs alapján, az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte előtti időtől 1945. február végéig – 60-65 ezerre tehető a 2. és 3. Ukrán Front megszállta területekről Szovjetunióba deportáltak száma, akik között németek és német nevű magyarok (magyarok és zsidó származásúak) egyaránt voltak.

A földreform során 33 308, a Volksbund tagjának minősített személy 176 781 kat. h. földtulajdonát osztották szét. A tőlük elkobzott és felparcellázott földterület ügye elválaszthatatlan az ún. „fasiszta maradványok” elleni, sokrétű, megtorló intézkedési sorozattól. A népbíráskodást bevezető rendelet népellenes bűnösnek minősítette a fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy ezek tagjaként tevékenyen működő személyeket (így a Volksbund tagjait), velük szemben főbüntetésként kettőtől öt évig terjedhető börtönbüntetés kiszabását tette lehetővé. A népügyészségi, majd népbíróági (és

miként az internálási) eljárás alá vontak sorsának alakulását – a büntetések letöltését vagy felfüggesztését – a kitelepítések határozták meg.

A határon innen és túl kezdetét vette a némettség vesszőfutása, függetlenül a második világhéget megelőző vagy az alatti magatartásától. Azok a népek pedig, függetlenül attól, hogy hol és miképp éltek: elnyomott, megtúrt, esetenként így-úgy támogatott kisebbségként vagy államalakulatot alkotva, de nemzetállamaik a náci birodalom szövetségesei lettek, a világhéges harcai közepette, majd a fegyverzaj elűlte után osztoztak vereségében. A főbűnősként megbélyegzett német nép mellett másutt, a kisebbségi lét keretei között pedig főként népcsoportokon belül a nem Hitler-barát lakosság és a nácik közötti különbségtétel tudatos elhagyása maga után vonta egyfelől a németek, valamint másfelől a hozzájuk hasonlóképp meghurcolandónak nyilvánított népek, népcsoportok, nemzetiségek kollektív bűnösségének szkizmáját, minden tettűktől függetlenül. A magyarországi Hitler-barát németek és az itt élő, másként érző, valamint a környező államokból a világhéges hadszíntereinek nyugatabbra tolódásával Magyarországra menekült németység kitelepítése egybekapcsolódott.

A németekkel szembeni hetekkel-hónapokkal későbbi politika nem szakítható el a Beneš-féle tervek: a szudétánémetektől, lengyelektől és magyaroktól megszabaduló „tisztá”, és az 1938 előtti határok között újraszervezendő Csehszlovák Köztársaság megvalósításától, az ottani magyarság és a magyarországi németység kitelepítése így fonódott egybe. Az Atlanti Chartán alapuló elveket a győztesek módosították. Köztük azt is, hogy a nyilatkozatot aláíró államok nem folytatnak hódító, területszerző politikát, és olyan határváltoztatásokat sem hajtanak végre, „amelyek nem egyeznének meg az érdekelt népek szabadon kifejezett óhajával”. Eduard Beneš elérte, és az emigránsok külpolitikájának sarkkövévé vált az, hogy a világhéges után a szlávokon kívül más nemzetiségek ne élhessenek Csehszlovák Köztársaság határai között, a többi nemzetiséget telepítsék ki az országból, mindezt antifasiszta célként fogalmazta meg. Előbb az angolszászok, majd J. V. Sztálin támogatását is megszerezte. Amíg másutt főképp a területszerzéssel függött össze a német és más őslakosság kitoloncolása, addig Magyarországon a németek kitelepítését mindennekelőtt a (trianoni diktátummal a Csehszlovák Köztársasághoz csatolt) felvidékről kitoloncolandó magyaroknak való helyteremtés gerjesztette. A magyar nemzeti-ségű lakosság kitelepítését az 1945. április 5-ei, ún. kassai kormányprogram hivatalos szintre emelte Csehszlovák Köztársaságban. Az elnöki dekrétumok a kisebbség állampolgári, anyanyelvi, nemzeti-ségi kisebbségi, vagyontartási, kulturális és ösz-szes emberi jogainak teljes elvonását célozták. Ezekről a K. J. Vorosilov irányította Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (a továbbiakban: SZEB) is értesült, és 1945 kora tavaszától erős kampányba kezdett. A magyar kormány és pártköröket igyekezett rábírní arra, hogy kezdjenek akciókat az ország német lakosságának a kitelepítése érdekében.

Miként viszonyultak a „sváb-kérdés”-hez a politikai pártok? Az ország környezetében a német kérdést a kollektív felelősségre vonás oldaláról közelítették meg. Ezért, noha a Moszkvából hazatért kommunisták előbb helytelenítették az áttelepítést, utóbb az MKP már nem elhatárolódott a németek kollektív kiűzésétől, hanem épp fordítva, támogatásban részesítette. Előretolta ötödik hadoszlopát, a Nemzeti Parasztpártot, illetve annak a sajtóorgánumában megjelent írást, mert az „a magyar nép szívéből beszélt”, ugyanis „ingatag marad” a magyar szabadság, amíg „a német barbárság e telepes zsoldosaitól meg nem szabadulunk”. A sztálini vonalat képviselő és „folyamatosan radikális németellenes intézkedéseket” követelő MKP vezetői nyilvánosan ritkán érveltek a kollektív felelősségre vonás mellett, de a „belső, zárt üléseken” (ahol, és amikor lehetőségük nyílt rá) mellette szólaltak fel. „Állandóan napirenden tartottuk” a „sváb-kérdés”-t – írta Rákosi Mátyás, a párt vezére.

A „gyűlölet politikája” a „minden sváb volksbundista” elvet valló Kovács Imre parasztpárti főtitkár 1945. április 7-ei megnyilatkozásával vette kezdetét. Ezzel szemben a szociáldemokrata Szakasits Árpád óvott az általánosítástól, felvetve a kollektív felelősségre vonás problémáját. A polgári demokrata párti Supka Géza támadhatatlannak tűnő érvelése szerint a „demokráciában nem szabad senkit azért sújtani csupán, mert egy fajhoz tartozik”, illetve a Volksbundhoz való tartozásért szükséges a retorzió, „de nem azért, mert svábok”. A kisgazdák egyfelől a kitelepítést szorgalmazták, másfelől azonban differenciáltabban is fogalmaztak.

Az országba érkezett, máshonnan elüldözöttek letelepítésével egyfajta rátelepítés vette kezdetét, és 1945. tavasz utójától felszaporodtak a baloldali sajtóban a németek kollektív felelősségre vonását, kitelepítését szorgalmazó írások, amelyek tartalmukat tekintve egybeestek Vorosilovnak a németek kollektív büntetését szorgalmazó elképzeléseivel.

Április 27-én a kormány tudomásul vette, hogy a menekültek ügyének elintézése „csakis az amúgy is megoldásra váró sváb kérdéssel kapcsolatosan képzelhető el. Szükségesnek mutatkozik az országban lakó, elsősorban a Tolna és Baranya megyei svábság gyors és radikális összetelepítése”. E napon ülésezett az MKP Központi Titkársága is, ahol határozatot fogadott el arról, hogy a földművelésügyi tárca élén álló Nagy Imre dolgozza ki a német kitelepítés tervezetét. A május 1-jén zajlott pártközi tárgyalások a németekkel szembeni kollektív felelősség felvetésének irányába mutattak. A május 4-én tartott minisztertanács elfogadta a belügyminiszter rendelet-tervezetét a Népgondozó Hivatal felállítására. Mint mondotta, annak egyik fontos része egy „igen kényes kérdés”, a németek kitelepítése, mert bekövetkezhet a „visszahatása... ezért nem a svábsággal, csak – s oly fontosnak vélte, hogy utóbb, saját kezével beírta a szövegbe – a fasiszta németekkel szembeni alkalmazásáról lehet beszélni”. Május 10-én tették közzé a határozatot a hivatalos lapban. Aki hozzájuthatott, nem lehetett kétsége afelől, hogy mi várható a közeljövőben. A hivatal valójában kormánybiztossággként funkcionált. Egyik legfőbb feladata a „hazatele-

pülő” magyarság (csángók, székelyek) letelepítése mellett a németek kitelepítésének előkészítése (majd részben végrehajtása) lett. A hivatal öt feladata közül a legutolsó „a fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása” volt, a rendelet 7. §-a pedig azt tartalmazta, hogy erről „külön kormányrendelet intézkedik”. A németekkel szembeni társadalmi-politikai akciókat rendeletekkel „törvényesítették”.

A koalíciós pártok vezetői május 14-én, pártközi értekezleten egyeztették kitelepítési elképzeléseiket. Megállapodtak abban, hogy nem a magyarországi németiségről, hanem a „hitleristáknak a felelősségre vonásáról” intézkednek. Az SS-tagga és ekként német állampolgárrá váltak azért büntethetők, mert önkéntes lemondásukkal elvesztették a magyar állampolgárságukat, ezért internálják őket kitelepítésükig. A Volksbund tagjainál a felszólalók többsége a „gyűjtőtábor és kitelepítésre előkészítésüket” tartotta szükségesnek, és ennek érdekében a külügyi tárca sürgősséggel tárgyaljon a SZEB-bel. Megfogalmazódott az is, hogy a politikailag felelősségre nem vonandó németek esetében lehetővé kell tenni az „önkéntes” kitelepedést is. A Magyarországon maradók kizárólag széttelepíthetők, és nem alkalmazható „semmiképp sem a gettószerű elzárás”. Tehát függetlenül attól, hogy a pártnapokon, avagy a pártok sajtójában a pártvezetők, illetve jelesebb pártfunkcionáriusok közül ki mikor és mit mondott a németek kitelepítése ügyében, a pártközi értekezleten a kollektív felelősségre vonást elutasító álláspont jegecsedett ki, elvi szintre emelték a tézist: „Magyarországon nincs sváb-kérdés, csak német fasiszták kérdése van”.

Az előterjesztő Erdei nem tagadta, hogy felhatalmazta egyes, „érdekelte” megyék főispánjait, hogy a határokon túlról érkező magyarok letelepítése érdekében „kiüríthetnek részben vagy egészben volksbundista sváb községeket”. Tolna megyében 22 község németjeit gyűjtőtáborba vitték. (Augusztus közepén a Lengyelben internált németek száma már 115 ezer fő volt.) Gyöngyösi János külügyminiszter fogalmazta meg a lényegét: „vajon a német kérdést a szövetséges nagyhatalmak nemzetközi vagy kisebbségi kérdésnek tekintik-e. A Szovjetunió itteni politikai szerve a lehátározottabban kijelentette, hogy a németek kérdését ők – Gyöngyösi szerint –, mint egyetemleges érvényű nemzetközi kérdést kezelik.” És a szovjet „álláspont ránc nézve politikailag a legfontosabb is, és kb. fedi a magyarságnak a sváb-kérdésben mutatott törekvéseit is”. De türelemre is intett, mert csak mindhárom nagyhatalom álláspontjának ismeretében lenne célszerű megkezdeni a kitelepítést.

Gyöngyösi május 15-én meglátogatta a szovjet követet. Arra kérte G. M. Puskind, hogy kormánya tegye lehetővé az internált volksbundista németek eltávolítását Németország Vörös Hadsereg által megszállt területére. Puskin adatokat kért Gyöngyösitől, aki a SZEB elnökéhez írott levelében 300 ezer német kitelepítését említette. Utóbb a külügyminiszter Puskinnak május 26-án küldött emlékeztetőjében már 200-250 ezer németről ejtett szót. Jegyzékének kulcsgondolata: „a magyar kormány a kitelepítést nem a faji alapon álló, a hitlerizmusra emlékeztető kollektív eljárással,

hanem a magyar nemzet ellen elkövetett bűnösség és a nemzeti szocializmus mellett való állásfoglalás megtorlásaként szándékozott végrehajtani”.

A június 13-ai kormányülésen ismertette a külügyminiszter az előző nap készült amerikai memorandumban kifejtett álláspontot: a nemzetiségeket csak nemzetközi egyezmények alapján szabad áttelepíteni, a kisebbségi, illetve etnikai csoportot nem lehet háborús bűnösnek tekinteni. (Augusztus 18-án a magyar belügyminiszter megismerhette az angol álláspontot is V. P. Szviridov altábornagynak, a SZEБ elnökhelyettesének leveléből. Ebben tudatta, hogy Potsdamban a szövetségesek hozzájárultak a kitelepítés végrehajtásához.) Minden annak függvényévé vált, miként orvosolhatók a Németországot megszálló szövetséges hatóságok egymás közötti problémái, konfliktusai. Nyilvánvaló lett, hogy a németek kitelepítése nem csupán magyar belügyi, hanem komoly nemzetközi vonatkozásokkal bír. A minisztertanács módosításokkal és kiegészítésekkel elfogadta Erdeinek a „magyarországi hitleristákra vonatkozó” javaslatát, a hivatalos lapban július 1-jén tették közzé a rendeletet.

Noha a május közepi pártközi értekezleten elvetették a kollektív felelősségre vonást, a rendelet mégis eltért ettől. Mit tartalmazott? A működési alapelvek részletes rögzítésével ún. járási bizottságokat állítottak fel a 16 évnél idősebb németek „nemzethűségi szempontból való megvizsgálása céljából... nemre, foglalkozásra, életkorra való tekintet nélkül”. A bizottság rögzíthette, hogy az illető személy hitlerista szervezetben „vezető szerepet” vitt, „tagja” volt vagy az ilyen típusú szervezetek „célkitűzéseit” támogatta, illetve azt is megállapíthatta, hogy az illető német „hitlerista... szervezet vezetője, tagja, támogatója nem volt”, valamint „azt is, hogy egyes német nemzetiségű személyek a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták”. A rendelet alapján a fokozatoktól függő különböző retorziókat léptettek életbe. A minisztertanács újabb, a németiség egy részét sújtó intézkedésekről szóló határozatai a korábbiakhoz képest a kitelepítésre várók körét szélesebben értelmezték. Gyöngyösi szerint mindez összefüggött „azzal a sugalmazással, amelyet a magyarországi sváb kitelepítési kérdésben orosz oldalról kaptunk”, ebben rejlik a magyarázat.

Az MKP és Vorosilov igényeivel csengett egybe a külügyminiszter újabb, immár a SZEБ-hez írott július 5-ei szóbeli jegyzéke, ebben 200 ezer „fasiszta sváb” kitelepítését sürgette. Négy nappal később azonban Gyöngyösit Puskin meglepte, a követ visszatáncolt, ugyanis „a svábok kitelepítése és Németországba való elhelyezése igen nehéz feladat”, mert egyfelől az ország „igen nehéz népességi és gazdasági helyzetben van”, másfelől „egy jelentős része Lengyelországhoz kerül”. A kitelepítéssel összefüggő álláspontot ezért a szövetségesek együttesen alakították ki – összhangban a Csehszlovák Köztársaságból és Lengyelországból történő kitelepítésekkel – a potsdami értekezleten. A magyar kormány egy időre így szabad kezét kapott, kihasználhatta egyfajta fait accompli megteremtéséhez a helyzetet, ami

nem volt (mert nem lehetett) a szovjetek ellenére sem. A kabinet álláspontját alapvetően a Csehszlovák Köztársaság egyre erőszakosabb magyarellenes intézkedései motiválták, a hazai németellenes akciókat sürgető lépései azonban (egyúttal sztálini indíttatásra utaló) politikai türelmetlenséget jeleztek, és hasonló törvénytelenésekhez vezettek, az intézkedések egyre inkább a németység kollektív felelősségének jegyében fogantak, a kivételezettek köre mások kegyének függvényeként alakulhatott. A helyzet, főként a végrehajtó közegek magatartása sokban emlékeztetett a csendőrség 1944. tavaszi, kora nyári zsidóellenes intézkedéseire. Július 17-étől a belügyminiszter elvárásainak megfelelő három jegyzék készült, amelyeken a Volksbund és a Deutsche Jugend budapesti, vidéki és ismeretlen lakhelyű vezetőit tüntették fel. Július 25-én határozott a kormány, a július 1-jén közzétett rendeletet érintő módosításokat elfogadták, két nappal később a hivatalos lapban is megjelent.

A SZEB július 17-ei ülésén vitatta meg a magyar kormány kérését „200 000 svábnak Magyarország területéről történő kitelepítéséről”. Vorosilov személyes véleményeként hangoztatta: a magyarok azt kérték, hogy a németekkel, mint a háborús bűnösökkel bánjanak, mivel azok is. „Magyarországon az ilyen sváb lakosság kb. 500 000 főt tesz ki.” Majd kifejtette, hogy a kormány közülük „szükségesnek tartja... a legaktívabb, a háborúban bizonyos szerepet játszott kb. 200 000 ember kitelepítését Magyarországról valahová... határaitól távolra”. A marsall támogatta e kérést, az angolszász vezérőrnagyok kormányuk döntésétől tették függővé álláspontjukat. Vorosilov szerint a magyar demokráciát nehéz lesz létrehozni és megerősíteni, „ha mind az 500 000 sváb, aki mind ellenséges volt, az országban marad”. Szerinte a nem kitelepítendő, további 300 000 főről a magyar kormány úgy vélekedik, hogy „jóindulatú állampolgárokká válnak”.

A marsall – utóbb kiderült, hogy okkal járta körül a németység félmilliószámát – nem véletlenül vetette fel azt, hogy a kitelepítés ügyét más államokban is feszegetik. A prágai kormány július 3-ai jegyzéke ugyanis nem csupán 3 millió szudétánémet kiűzésének, hanem további 400 ezer magyar áttelepítésének jóváhagyását követelte Potsdamban, azt a szokásoknak megfelelően valótlán adatokkal támasztotta alá. A Sztálin által támogatott beneši elképzelést a nyugati szövetségesek elvetették, de a konferencia határozatai lehetőséget teremtettek arra, hogy ezeket a jelenvoltak utóbb különbözőképp értelmezzék, felelősségüket palástolandó. A felvidéki magyarság kollektív elűzéséhez ugyan nem járultak hozzá, de magyarországi németek sorsa nyitva maradt: a kollektív kitelepítés lehetőségét nem vétózták meg.

A külügyminiszter május végi emlékeztetője, majd a kormány július eleji SZEB-hez intézett szóbeli jegyzéke beláthatatlan következményekkel járt. Rákosi júliusban már azt hallhatta az ország északi szomszédjának kommunista vezetőitől Prágában, hogy június végén Sztálin egyetértett velük a magyarság kitelepítésében. Rákosi magánál a generalisszimusznál tájékozódott erről augusztus 7-én. Felidézte a neki küldött levelében, hogy mit hallott. „Ön... még azt is mondta: „Csapják jól

pofán őket!””. Sztálin válasza nem ismert, a Potsdamban és utána történtek azonban önmagukért beszélnek.

Augusztus 2-án úgy határozott a három nagyhatalom Potsdamban, hogy a „Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy annak egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozó intézkedéseket kell foganatosítani”. Egyetértés volt közöttük abban is, hogy a bekövetkező „áttelepítésnek... szervezeten és emberséges módon kell végbemennie”. A második világégés végén e három ország közül egyedül Magyarország nem tartozott a győztesek közé. A háború többi európai vesztese, így Bulgária, Finnország, Olaszország és Románia esetében németellenes szankciókat nem írtak elő. Így nem csupán németellenes intézkedésről határoztak a potsdami „döntőbírák”. Beneš boldog lehetett. Vágya, a nemzetiségek, népcsoportok elűzésével, köztük a magyarság eltávolításának lehetőségével megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy a soknemzetiségű Csehszlovák Köztársaság „tisztá” nemzetállammá váljon. Kétlépcsős megoldással: előbb eltávolítják Magyarországról a németeket, majd helyükre érkezhetnek az elűendő magyarok.

A világégés győzteseinek által meghatározott irányelveket az illetékes országok Szövetséges Ellenőrző Bizottságainak kellett tartalommal megtölteniük. Potsdam után a szövetségesek közötti együttes cselekvésre történő törekvést voltaképp paravánnak tekintették a szovjet mintájú rendszerváltoztatásokat kivitelezők. Azért volt csupán látszat, mert Szviridov Vorosilovra hivatkozva, de az angolszászok háta mögött – mutatván, hogy ki az úr a háznál a SZEB-en belül – 450 ezer német kitelepítésének előkészítésére szólította fel a magyar kormányt augusztus 9-én, az altábornagy az egész magyarországi németiséget „fasiszta maradvány”-nak, ezért kitelepítendőnek tekintette. Követeléseit teljesíthetetlenek voltak, ugyanis az 1941-ben regisztrált németekhez képest már 70-80 ezer fővel voltak kevesebben.

Az ukázt követően augusztus 13-án, délelőtt 11 órakor rendkívüli kormányülést tartottak. Volt-e lehetőség arra, hogy feloldják a „SZEB szovjet elnökének igénye és a koalíciós pártok álláspontja közötti” ellentétet? Továbbra is negyedmillió kitelepítési kvótában gondolkodtak-e, mert Magyarországon ennek helyességét támasztották alá a járási bizottságoktól beérkezett adatok, miszerint a felülvizsgáltak közel egyharmadának semmiféle kapcsolata nem volt a Volksbunddal.

Az ülés előzményei közé tartozott, hogy Szviridov felszólítása után, 10-én Erdei elkészíttette a minisztertanácsi előterjesztést a magyarországi németek kitelepítésének előkészítéséről. Ebben értékelte az előzményeket, aláhúзва, hogy az „eljárás nem azon alapult, hogy a német nemzetiségű magyar állampolgárokat különleges elbánás alá vonja, hanem az volt az alapja, hogy a fasiszta németeket politikailag felelősségre vonja, és ennek következtében kövessen el velük szemben különleges eljárást”. A Népgondozó Hivatal felállítása, szervezetének kiépülése óta kb. ne-

gyedmillió „politikailag megbélyegzett német nemzetiségű személy áll készen a kitelepítésre”, ami „egészében véve hosszás és kínos folyamat, amely megteremti a lehetőségét annak, hogy hosszás zavar, nyugtalanság és összeütközés kísérje végig vitelét”.

Ezzel szemben a potsdami határozat, közelebbről Vorosilov üzenete – Erdei szerint – a „gyorsabb és radikálisabb” eljárás annak lehetőségét teremtette meg, hogy „Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott”. Az előterjesztő arról hallgatott, hogy a Benešt kárpótló Sztálin Vorosilov, illetve Szvirodov útján továbbított követelése két helyen súlyos valótlanságot tartalmazott: egyfelől a potsdami határozatra hivatkozásával, másfelől az eredetileg tervezett kitelepítési létszámnál másfélszer több német elűzésének szorgalmazásával.

A kiindulópontot a német anyanyelvűeknek a Központi Statisztikai Hivatal iratárában fekvő népszámlálási lapjainak számbavétele jelentette. Erdei leszögezte, hogy „nem kollektív felelősségre vonásról, hanem a németeknek, mint népnek a kimozdításáról”, még hozzá „gyors” ütemű eltávolításáról van szó. Kitért arra, hogy kikkel szemben kell kivételt tenni. Erdei szerint „döntő szempont”, hogy a kitelepítés „magyar részről akár elveiben, akár gyakorlatában ne a tavalyi zsidó deportálásokat akár csak távolból is összehasonlítható akcióként jelentkezzék”. Előterjesztése hét pontba sűrített munkatervet tartalmazott, és mellékelte hozzá egy feljegyzést. Tervezetében 22 internálótáborot sorolt fel, a lakosság ottani számával és azt, hogy közülük hány százalék német, végül azt, hogy az öt régióra osztott Magyarországról összesen 450 774 német telepíthető ki.

Az amerikai (és a korábbi magyar) állásfoglalás szöges ellentétben állt Vorosilov követelésével. A kormányülésre készült a külügyi tárca vezetője is, akivel tudatta munkatársa, a Békeelőkészítő Osztály vezetője, Kertész István: ha a szövetségesek megváltoztatták a korábbi elveket, akkor Magyarország kérje, hogy az ilyen, kritériumokkal meghatározott fajelméleti alapú kitelepítést „a szövetséges főhatalmak... kifejezetten elrendeljék”.

A rendkívüli kormányülésen a pártok képviselői is részt vettek, az elvi kérdést Erdei ekképp exponálta: „egységes kollektív politikai felelősség alá vonjuk a németiséget, vagy pedig nemzetiségi alapon oldjuk meg a telepítést”. Abban kell dönteni, hogy a kivételektől eltekintve kollektíven, a teljes németiséget vagy az 1941-es népszámlálás alapján önmagukat német nemzetiségűnek vallókat telepítsék ki. Erdei javaslatát elfogadták, német nemzetiségű a lakosságból az a személy, aki a községekben „német nemzetiségűnek”, a városokban pedig „német anyanyelvűnek tartja magát”. A kormány akként határozott, hogy „a hazai német nemzetiség kitelepítését tartja szükségesnek, és pedig a magyarság akaratából”, szeptember 15-ig befejezve... A kormányhatározat egybecsengett az előterjesztés kulcsmondatával: „nem kollektív felelősségre vonásról, hanem a németeknek, mint népnek a kimoz-

dításáról” kell határozni. A gyorsan elűzendőknek a szemforgató különbségtétel semmit sem jelentett, mert a lényeg a „kimozdítás” volt.

Délután 14 órakor véget ért a kormány ülése. Vorosilov, azaz Sztálin ukázának három óra, a kormányülés ideje alatt eleget lehetett tenni. Kertész másnap papírra vetette a történetek konklúzióját: szovjet kívánságra a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését. Gyöngyösi így ismerhette meg az amerikai után a szovjet álláspontot is.

Augusztus 18-án a belügyminiszter, államtitkárával, Farkas Mihállyal együtt tanácskozást folytatott Szviridovval és Beljanov vezérőrnaggyal. Az altábornagy tombolt, mert Vorosilovnak tulajdonította a kabinet a kitelepítésre vonatkozó ukázt, ő viszont a magyar félre hárította a felelősséget. Hiába érvelt azzal Erdei, hogy Magyarországon 1800 településről 22 helyre koncentrálják a németeket november 1-jéig, amikor megkezdhető kitelepítésük, mert Szviridovot mindez nem érdekelte, vonatot nem bocsátanak a kitelepítéshez rendelkezésre – mondta –, és szerinte a németeket könyörület nélkül, „acélseprővel kell kisépni...”. Az erős kéz politikáját követelte és Erdeit tette felelőssé a végrehajtásért, mert „a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus”. Továbbá: a kitelepítendőket „kisebb csoportokban kell... az osztrák határig kísérni, ahol a szovjet katonai hatóságok beengedik őket osztrák területre, és ez tovább a magyar kormánynak ne okozzon gondot”. Ezek a kitelepítettek átszivároghatnak „az amerikai vagy angol zónába, és eljutnak Bajorországba, ahol megélhetésükről majd gondoskodnak önmaguk”. Ezzel a móddal megoldható, hogy az angolszászok ne tiltakozzanak, ha pedig azt tennék, akkor a magyarországi SZEB „külön fogja elintézni”. Az ilyen kitelepítés miatt a nyugatiak nem fognak tiltakozni. „Hasonlóképpen kis csoportokban rakták át a határon saját németjeiket a csehek és a jugoszlávok teljes könyörtelenséggel, és bebizonyosodott, hogy csak ilyen módon oldható meg a németek Németországba való kitelepítése”. Mindez egybeesett Rákosinak az augusztus 13-i rendkívüli kormányülésen tett megjegyzésével: a „formaság lényegtelen”. Ha ugyanis egyszer „osztrák területre tették őket, magyar területre visszatérni nem fognak, és – Szviridov szerint – nem is szabad, hogy a magyar hatóságok visszaengedjék őket”.

Az MKP Titkársága a németek kitelepítéséről augusztus 21-én tárgyalt, megbízta Rákosit, hogy beszéljen Vorosilovval, majd Erdeivel. Az e napon, az egyik pártaktíván felszólaló Révai József, az MKP sajtó- és propaganda osztályának vezetője már elkotyogta: „a sváb kérdésben álláspontunk két szóban kifejezhető: ki velük!”.

A szeptember 23-án napvilágot látott kommunista választási program úgyszintén hangsúlyozta a „svábok kitelepítésének azonnali megkezdését és a sváb földekre magyar földművesek telepítését”. A kitelepítendőök körét nem a lemondással fenyegetőző Gyöngyösi, hanem mások határozták meg. És így járt számos, az or-

szág, benne a nem szélsőséges németiség további sorsáért aggódó politikus, akik nem érthettek egyet ezzel a nagyságrenddel. Az új prímás, Mindszenty József is felemelte szavát október 10-én a kormányfőhöz írott levelében. Tudatta, hogy már tavasszal más egyházi vezetőkkel együtt kérte az „állam hű” németiség megvédését. A főpásztor most is (miként a korábbiakban és később úgyszintén) eredménytelenül tiltakozott.

Október 10-én az angolszászok egybehangzó álláspontot képviselve újabb információkat, négy kérdésükre adandó választ kértek a magyar kormánytól a kitelepítendőkről (összlétszámukról, a 12 év alattiak és a 60 év felettiak adatairól, valamint valamennyi kitelepítendő számszerű felosztásáról nemük és foglalkozási összetételük szerint). Vorosilov ezt kiegészítette azzal, hogy akkor vizsgálják meg a „svábok vagyoni helyzetét” is. Ezért október 13-án a németekről statisztikai kimutatást követelt a SZEB. Ez a „kimutatható Volksbund-tagság, az SS katonai szolgálat és az 1941-ben bevallott német nemzetiség alapján” készült el, de már az új kormányfő, Tildy Zoltán továbbította a SZEB illetékeséhez november 23-án. A kimutatás 303 419 fő nevét tartalmazta kor, nem, foglakozás és vagyoni helyzet szerinti csoportosításban. A kor szerinti megoszlást tekintve 12 éven aluli gyermek volt 60 562 fő (közel 20%), 60 év feletti 37 091 fő (12,2%), azaz összesen közel egyharmaduk, míg 205 766 fő (67,8%) 13-60 év közötti. A nők és a férfiak megoszlása alig tért el: 48, illetve 52% volt. A foglalkozás szerinti megoszlásnál az eltartott 172 868 fő (közel 60%) a meghatározó, a földdel rendelkező birtokosok száma és aránya alig kevesebb a munkásokénál: 59 404 (közel 20%), illetve 61 333 fő (alig több 20%-nál). A vagyoni helyzet szerint a 61 333 munkás és a 4 kh. alatti birtokkal rendelkező 39 067 fő együttesen $\frac{1}{3}$ -ot tett ki.

Október 15-én a kormány elfogadta Erdei előterjesztését a német állampolgárok honosításának és visszahonosításának hatálytalanítása tárgyában. Elvesztették magyar állampolgárságukat azok a németek (családtagjaikkal együtt), akiket a második világháború kitörésének napjától honosítottak vagy visszahonosítottak, a kivételekről a belügyminiszter dönthetett.

Újabb pártközi értekezletet tartottak október 31-én, ezúttal a csehszlovák-magyar kapcsolatokról. Kitudódott, hogy a németeknek Magyarországról és a magyaroknak a Csehszlovák Köztársaságból való kitelepítése között a junktimba hozás „fenyeget”. A végkifejletet az események zajlása közepette utóbb A. J. Visinszkij ekképp formulázta Párizsban a békekonferencián, 1946. szeptember 20-án: a 200 ezer Csehszlovák Köztársaságban élő magyarról szólva „a magyar kormány azt mondja, hogy nincs hely számukra Magyarországon. A valóságban van helye, vagy nincs helye? Ismert tény: Magyarországból Németország amerikai övezetébe át kell telepíteni... 500 000 németet... Fölmerül a kérdés, hogy... a kitelepítés után marad-e Magyarországon hely a Csehszlovákiából áttelepített 200 000 magyarnak vagy sem?”. A beneši és sztálini hazugságoktól hemzsegő taktika eredményre vezetett.

November 20-án a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács (a továbbiakban: SZET) úgy szabott irányt (és Budapesten leiratából ismertté vált), hogy félmillió fő kitelepítését teszi lehetővé, akik Németországnak az Egyesült Államok katonái által megszállt területeire telepíthetők le. A SZEK november 28-ai összejövetelén Vorosilov tájékoztatta az angolszász tábornokokat arról, hogy a neki megküldött leirat alapján miként gyűjtik össze, majd telepítik ki a németeket 1946 júliusáig. Nem hallgatta el, hogy a magyar kormány „lényegesen kevesebb” (303 419) németet akar kitelepíteni, ezért szorgalmazta, hogy „a lehető leghamarabb utasítani kell a magyar kormányt arra, hogy a kitelepítés decemberben kezdődjék”. Az angolszászoknak – miután a döntést nem Budapesten határozták el – a bejelentéshez „nem volt különösebb hozzáfűzni valójuk”.

November 30-án a SZEK értesítést küldött a SZET előírásáról a magyar kormánynak, amivel a titokban tárgyalóknak nem, másoknak viszont megdöbbenést okozott, tiltakozást váltott ki. Már másnap tudatta a kisgazdapárti külügyminiszter a nagyhatalmak budapesti képviselőivel a hivatalos állásfoglalást. A magyar kötelezettség-vállalási igény félreérthetetlen volt: akképp kívánta szűkíteni a SZET rendelkezésének hatályát, hogy „csak azok a németek legyenek kiutasítva, akik Magyarország ügyét a hitlerizmusnak tett szolgálataik révén elárulták”. Ezt alátámasztotta azzal, hogy az ún. nemzethűség szempontjából 103 ezer főről vált ismertté, hogy hitlerista szervezetekben vezetőként vagy tagként tevékenykedett. S ha ezek adatait a Volksbund támogatóival kiegészítik, a számuk akkor sem haladhatja meg a 200 ezer főt.

A Csehszlovák Köztársaság kormányának kezdeményezésére decemberben megindultak a kétoldalú, a Szovjetunió és az Egyesült Államok által támogatott lakosságcsere-tárgyalások is. Az erőteljes magyarellenos politika májusban kezdődött, az erőszakos kitelepítés az ősz folyamán tömegessé vált, több mint 20 ezer „telepes” menekült Magyarországra. A tárgyalások végül a nem egyenlő – hanem a világháborúban vesztes és győztes – felek pozícióját tükröző, 1946. február 27-ei Budapesten megkötött lakosságcsere-egyezményhez vezettek. (Valamennyi vitás kérdésben azonban csak 1947. május 24-én állapodtak meg.) Mindezek a magyarországi németiséggel szembeni kollektív felelősségre vonás irányába hatottak.

Jogfosztás jogfosztást szült, mert a Csehszlovák Köztársaságban élő magyarok és a Magyarországon élő németek sorsa novembertől-decembertől elválaszthatatlanul összekapcsolódott. A SZEK december 10-ei ülésén Vorosilov kb. 300 ezer fő rövid időn belül történő kitelepítését szorgalmazta. Napi egy vonattal, negyven vagonnal és 1000 fővel számolt, megjelölte a kitelepítettek útnak indításának első napját, december idusát is. Utalt arra, hogy hamarosan sok-sok magyar érkezik a határon túlról. Farizeus módon a kitelepítés „rendben és humánus” módon történő” végrehajtásának igenlésével zárult a SZEK ülése. December 10-én délután Vorosilov és W. S. Key tárgyalást folytattak, és ezt követően az amerikai vezérőrnagy egyeztetett

berlini feletteseivel. Még aznap egy kitelepítési forgatókönyvet tartalmazó levelet küldött a SZEB elnökének. Key rideg írásában – mintha nem is családok tízezreit érintené tartalma – szinte postai szolgáltatásként sorjázta az USA által szükségesnek vélt teendőket. Vorosilov másnap továbbította a levelet Tildyhez. Ez a magyar kormány és a SZEB közötti vitát lezárta, a 300-400 ezer német kitelepítését tartalmazó Key-féle levél átvételét követően határozni kellett.

Az MKP állampolitikai bizottsága december 14-én vitatta meg a belügyi tárca rendelet-tervezetét. December 22-én, a rendkívüli minisztertanácson véglegesítette a kormány a kitelepítési rendelet tervezetét. A magyar kabinet a SZET november 20-ai állásfoglalása, „ezen alaposan félreértett rendelkezés” alapján döntött, és az ajánlott irányvonal alapján a németek kitelepítéséről hozott határozat már nem a ténylegesen felelőssé tehetőkkal szembeni álláspontra korlátozódott. A kollektív felelősségre vonás elvét a korábbiakban fő vonalaiban elutasító kormányálláspont külső nyomásra, a világháborúban győztesek, a potsdami „ítélőbírók” igényének, a SZET állásfoglalásának engedelmeskedve módosult. A kormány kitelepítési rendeletében a három nagyhatalom állásfoglalásának a Szovjetunió által magyarázott és utasításként végrehajtásra továbbadott intézkedése, parancsa fejeződött ki. A kollektív felelősségre vonás elvének magyarországi alkalmazása együtt járt azzal, hogy az itt élő németekkel szemben az államhatalom magatartását nem az általuk el- vagy el nem követett cselekmények tényleges feltárásával határozták meg, hanem eleve, etnikai hovatartozásuk lett valamennyiük elmarasztalásának alapja, a bűnösök és ártatlanok közötti mérlegelés nélkül. A németek kollektív elűzésekor az ártatlanok bűnhődtek, a tényleges bűnelkövetők pedig elkerülték a felelősségre vonást. Az embertelen módon elűzendők számára érdektelenné vált, hogy a nagyhatalmi diktátum vagy a magyar kormány kényszerű döntése okozza tragédiájukat. A kitelepítést szem lesütve sem lehetett volna megtenni, így az annak végrehajtásakor alkalmazandó magatartásról, a humánus bánásmódról hiába papoltak szemforgató módon a rossz lelkiismeretű ítézesek. Az emberséges gyakorlat emlegetése nem szolgált mást, mint azt, „hogy az elhurcolás és az elűzés igazi felelősei elaltasák saját lelkiismeretüket”.

A kormány december 22-én tartott ülésén, Tildy elnöklete alatt 15 miniszter, valamint a Miniszterelnökség politikai és adminisztratív államtitkárai komoly vita után, Rákosi kérésére név szerint voksolva elfogadták az előterjesztett kitelepítési rendeletet. Akik aggályoskodtak, azokat az antidemokratikus rendeletet elfogadók leszavazták, a vitás kérdéseket (az utóbb, 1946. január 15-én kiadott) végrehajtási utasításban a belügyminiszternek kellett megoldania.

A kitelepítési kormányrendelet összhangban volt a SZEB 1945. november 30-án küldött értesítésével, a kollektív felelősség elvének álláspontját tette magáévá, mert mind a német nemzetiséget, mind a német anyanyelvűséget kitelepítési kritériumnak tekintette, azonban a kivételek esetében ettől eltért. A rendelet már nem az

egyedi megtorlás jegyében fogant. Ez pedig ellentétes volt az Egyesült Államok korábbi álláspontjával is.

Rákosi nyíltan érzékeltette a németek kollektív felelősségét. Nemzetközi összefüggéseket emlegetett, és negyedmilliószámra ejtett szót, ugyan a németek kitelepítését „magunk kértük”, de „ők nem Auschwitzba mennek és nem gázkamrákba”. A kitelepítést „úgy kell végrehajtani, ahogy az a magyar nép érdekeit a legjobban szolgálja”. Ultimátuma ekképp szólt: „vagy most kell dönten, vagy soha”. A németek elűzésének végrehajtását Potsdamban ugyan a SZEB kapta feladatul, mégis ezen a ponton érhető tetten az MKP német kitelepítéssel összefüggő, 1945 elejétől folytatott valós politikája. Kibújt a szög a zsákból: a kapott feladatát teljesítő, a Vorosilovval (valamint további szovjet elvtársakkal) és a belügyminiszterekkel egyeztető Rákosi nem szalaszthatta el az alkalmat. A kedvező nemzetközi feltételek mind a pártvezér, illetve legfőbb segítője, a közlekedésügyi miniszter aktivitását fokozták. Amire Gerő Ernő még április 11-én a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén, majd Révai augusztus 21-én utalt, az most a megvalósítás küszöbére érkezett. Félre lehetett söpörni a taktikázást, nyíltan és vehemensen, igaz, csupán kormányülésen, de követelni lehetett, mi több, kellett a kollektív felelősségre vonást: „ki velük!” Gerő, a maga céltudatosságával vetette fel annak szükségességét, hogy „pontosabban” jelöljék meg „azokat a kategóriákat, akik kitelepítendőek”. Így is történt.

A vitát (a pártjának minisztereivel szembehelyezkedő) Tildy a kitelepítés mellett érvelve összegezte, mert szerinte a kisgazdapártnak „több kára, mint haszna származik abból, ha e vita nyilvánosságra kerül”. Tildy kihangsúlyozta, hogy „a potsdami határozat alapján vagyunk a javaslat elfogadására kötelezve”.

A rendelet a német nemzetiséghez való tartozást és a német anyanyelvűséget előbbre valónak, fontosabbnak tekintette még a háborús bűnösségnél és az SS-tagaságnál is. Elvben lehetővé vált a magyar állampolgárok közül az összes német nemzetiségű vagy német anyanyelvű kitelepítése, ettől kizárólag a kivételek esetében tért el. A rendeletet jogosan bírálhatták mindazok, akik rátapintottak mind a hibáira, mind az elvi bizonytalanságaira. Rámutathattak az anomáliákra, mert a rendelet nem csupán az 1944-es zsidóellenes jogszabályok epigonja, hanem a szomszédállamokban élő magyarság elleni fellépéshez egyúttal minta is lett.

Az életbe lépett rendelet bevezetője és az alig eltérő, a kitelepítés miatti felelősséget a felek között megosztva érzékeltető végrehajtási utasítás címe körül vita támadt. Mind a SZET, mind a SZEB tiltakozott a bevezető állítása miatt. A rendelet szövegének megváltoztatását óhajtották, akképp, hogy a kitelepítés a „SZEB engedélyével” történt, mert „a magyar kormány a saját kezdeményezéséből kérte a svábok kitelepítését”. Amiatt, hogy az eredeti rendelet a SZEB kitelepítési diktátumával magyarázta a kollektív felelősségre vonást, Vorosilov Tildy miniszterelnöknél tiltakozott, levelének kulcsmondata: „a SZET döntése csupán a magyar kormány kérelmének kielégítése”. Magyarország megszállt volta ellenére a kormány meg-

makacsolta magát, és nem tett eleget a SZEB követelésének. A rendelet „hivatkozása” miatt a magyar kormányt korholó álláspontok előzetes felelősségáthárítást takartak, a beneši politikához való nagykoalíciós, szövetségesi hozzájárulásról nem ejtettek szót. Sőt, a több kormány-állásfogalást kikényszerítő követelésük egyúttal leleplezte az amerikai és szovjet politikusokat, akik a nagyhatalmi gőg és arrogancia példáját szolgáltatták lépéseikkel és magatartásukkal. Nem magyar politikus ötölte ki a 200 ezer „fasiszta sváb” helyett a félmillió elűzendő németre vonatkozó állásfogalást, Berlinben nem a magyar illetékesek, hanem a győztes nagyhatalmak ülészektek.

A békekötés előtt és szovjet megszállás, illetve a „SZEB” ellenőrzése alatt álló magyar kormány magára vállalta a felelősséget. Téves volt ugyanis a potsdami határozatnak a magyar kormány által adott olyan értelmezése, amely szerint „a Főhatalmak határozata értelmében a németeket kollektíven kell Magyarország területéről kitelepíteni”. Ám az egyszerre bel- és külpolitikai, valamint nemzetgazdasági ügyet jelentő kitelepítés során keletkezett nézetkülönbségek valójában már tisztátalan lelkiismeretű emberek felelősségáthárító törekvéseit tükrözték.

A rendeletet a pártok annak megfelelően fogadták, hogy a jogszabály miként viszonyult korábbi álláspontjukhoz. A munkáspártoknak a kitelepítés ügyében való megosztottsága oda vezetett, hogy a pártok 1946. januárban megállapodtak arról, hogy módosítják a végrehajtási utasítást. Atrocitások közepette a január 19-én, a Budaörsről indított szerelvénnnyel megkezdődött a kitelepítés, márciustól pedig már a pártok igyekeztek különféleképp elérni mentesítő céljaikat. A mentesíthetők érdekében eljárók hónapokon át praktikákhoz folyamodtak, és a kitelepítést végzőkhöz hasonlóan, tisztességtelen eszközökkel kísérleteztek. Amíg a kitelepítők tömegesen, ártatlanokkal szemben (is), addig a mentesülést szorgalmazók vétkesek, sőt bűnösök érdekében (is) cselekedtek.

A kitelepítést nem csupán a koalíciós pártok, hanem a magyar kormány és a SZEB közötti számos konfliktus is tetézte. A kitelepítendőek kiválogatásáért a magyar kormánynak kellett felelnie, a SZEB csupán az utazás konkrét megszervezését és a rendben történő lebonyolításáért való felelősséget vállalta magára. Az anyagi terhek Magyarországot sújtották.

A magyarországi németiség a világháborús vereséget kétszeresen szenvedte el: egyfelől nemzetközi méretekben, egy háborúban vesztes ország állampolgáraként, másfelől a viláégésben alulmaradt országban utóbb vezető szerepet szerzett politikai erők nemzetközileg előírt és ezért támogatott erőpolitikájának következményeként. A németek eltávolításakor ártatlanok ezreit is elhurcolták, a Hitler-ellenes „Hűséggel a hazához” szervezet tagjainak nagy részét szintúgy kitelepítették. Alig volt olyan német család Magyarországon, amelyiket jogtalan vagyonekrobzás, özsze-költöztetés vagy egyéb sérelem ne ért volna. „Az esetek egy minimális részénél tekintettel voltak a potsdami értekezlet azon intelmére, hogy az akciókat ember-

ségesen kell végrehajtani”, a többenél nem. Ahogy a szövetségesek a nemzetközi nagypolitikában érvényesítették a feltétel nélküli kapituláció elvét, ekként valósult az meg a mindennapokban. A felelősségüknek csupán mértékét érinti, hogy a németek elűzését az angolszászokhoz képest a Szovjetunió inkább akarta és cselekedte. A már korábban tudott szovjet igényeket Moszkvában, április 1-jén, ismételtén leszögezte V. G. Dekazonov külügyminiszter-helyettes, a magyar ügyek legfőbb intézője. Szekfü Gyula követnek „nyomatékkal mondta, hogy *minden* [eredeti kiemelés – Z. T.] svábot ki kell telepíteni”. Az amerikaiak másra fektették a hangsúlyt, és az angolszász követeléseknek lett foganatja, mert a kitelepítendőkhöz újabb panaszainak orvoslását kérők egyúttal támogatták azt a magyar óhajt, hogy naponta két szerelvény indulhasson.

Április 25-én pártközi értekezlet elé vitték a németek ügyét. Május 10-én jelent meg a belügyi tárca ötponthoz, klasszikus, a korra jellemző ún. gumirendelete, sorrendet állítva fel a kitelepítendőkhöz. A kitelepítést négy pont kötelező jellegűvé tette, egy pedig az „önkéntes” kitelepülést biztosította, de a gyakorlatban ez is a kényszer eszközeként funkcionált. Mindez eltért attól, amiben a koalíciós pártok megállapodtak. A Népvezető Hivatala a működésében észlelt fogyatékoságok miatt megszüntetett június 30-ával, a kitelepítést a Belügyminisztérium folytatta. A július 16-án kihirdetett újabb kormányrendelet értelmében valamennyi korábban, és utóbb, a kitelepítés során áttelepített német elvesztette magyar állampolgárságát.

A sztálini vezetés szembesült az 1945. őszi magyarországi választások eredményeivel, és számot vethetett a beneši nemzetiségi politika következményeivel. Ezek hathattak a lakosságcsere tárgyalások lezárultánál, mert azok „magyarányú egyoldalú kitoloncolások nélkül” fejeződtek be. Beneš törekvései megfeneklettek, a magyarországi németek kitelepítése új dimenziót kapott, a kitelepítendőkhöz számának radikális csökkentése következhetett be. Ez, és nem Nagy Ferenc kormányfő, valamint Sztálin hallgatóságos kompromisszuma vezetett a korábbi kitelepítési létszámtervek módosításához.

A hidegháborútól, a nagyhatalmi praktikák érvényesítési kísérleteitől a magyarországi németek kitelepítése elválaszthatatlan. A nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások közepette a kollektív felelősségre vonás kudarcba fulladt, június 4-én az amerikaiak leállították, részben pénzügyi okokra, részben a kitelepítés körüli anomáliákra hivatkozva, mert „az eredeti feltételek mellett nem tudnak több németet fogadni”. Tárgyalások kezdődtek, és az amerikai és a magyar hatóságok kölcsönös engedmények után 1946. augusztus 22-én 19 pontos megállapodást kötöttek. A magyar kormány ismételtén közzétette az ismert amerikai állásfoglalást a sajtóban, mert az Egyesült Államok ehhez ragaszkodott. A kormány elfogadta, hogy amennyiben 1947. április 1. és december 31. között az amerikai övezetbe 100 ezer németet befogadnak, ezzel a kitelepítés teljesen befejeződik. Szeptember 1-jén

a külügyi tárca és az Egyesült Államok németországi katonai kormányzatának megbízottai külön megállapodásban szabályozták a további kitelepítési feltételeket, és ebben hangsúlyt fektettek az emberességi, egészségügyi, szállítási és szociális problémákra. Az augusztus 22-én kötött megegyezés gazdasági és pénzügyi következményei a magyar kormányt érzékenyen érintették. A pénzügyi feltételek eleve kilátástalanná tették a megállapodás végrehajtását, a kitelepítés november 8-án indult meg, de a hó végén az Egyesült Államok ismételten leállította, a már Németországban lévő több mint 100 ezer kitelepített élelem-, tüzelőanyag- és lakáshiányával indokolta a felfüggesztést, a kitelepítés csak „1947 márciusában indulhat újra”. A tervezett 52 szerelvénnel szemben hat vonat hagyta el Magyarországot 6090 fővel.

Két nagy szakasza volt a magyarhoni németek elhurcolásának Németország amerikaiak által megszállt zónájába: az első, 1946 első felében, a második az év végétől 1947 májusának utolsó napjáig. A még Magyarországon töltendő hetek-hónapok a brutalitás és a kollektív felelősségre vonás, míg a németországi kezdeti időszakok a kegyetlen körülményekkel való szembesülés jegyében teltek el. A „ki velük” elvével megegyezett a kivitelezés drasztikus gyakorlata, amit „megalapozott” a pártok szélsőséges politizálása, számos pártorgánium útszéli hangneme, a világháborút túléltek bosszúvágya, a borzalmak emléke, a meg nem értés, a felfokozott nemzetiségi gyűlölködés, a hivatali hatalommal való visszaélés, a bűnbakkeresés (és azok találása), valamint nem utolsó sorban a nemzetközi helyzet alakulása.

A Szövetséges Ellenőrző Tanács arról tájékoztatta Vorosilovot 1947. március 28-án, hogy a kitelepítést „előre nem látható időre” leállítják. A kormány március 31-én intézkedett a lakosságcsere-egyezmény alapján Csehszlovák Köztársaságból áttelepített magyarok elhelyezése érdekében a Németországba való áttelepítésre kötelezett magyarországi német lakosság összeköltöztetéséről, akiknek minden ingó és ingatlan vagyona az államra szállt az általa (majdan) elvihető ingóságain kívül. A jogszabály az esetleg ellenszegülőket öt évig terjedhető fogházzal fenyegette.

A magyar belpolitikai életben kiéleződött feszültségek során a megszállók támogatását élvezők teret nyertek, és ez határozta meg a németek kitelepítésének második periódusát. A kisczardapárti politikai elit elleni kommunista összeesküvés időszakában az Egyesült Államok leállította a kitelepítést. Április 29-én a Moszkvába érkezett Rákosit fogadta V. M. Molotov, szovjet külügyminiszter. Megbeszélésükön eldőlt, hogy a Szovjetunió nem zárkózik el attól, hogy a kitelepítés Németország szovjetek megszállta zónájába irányuljon. A magyar kabinet május 17-ei kezdeményezése után kétoldalú tárgyalások kezdődtek, és a kormány június 12-én tartott ülésén Rajk László belügyminiszter bejelentette, hogy a németek kitelepítése lehetővé vált a szovjet zónába. A magyar kormány ekképp indokolta ezt a SZEB elnökéhez írott levélben: az ország „létérdeke” a németektől, ettől a „turbulens elemtől”, a még áttelepítendő 241 056 személytől való megszabadulás, mert különben a gaz-

daság nem állítható talpra, ellehetetlenül. A július 17-én ismertté vált szovjet válaszjegyzék a kedélyeket lelohasztotta: 50 ezer fő kitelepítését engedélyezték. Másnap az MKP szócsöve, a Szabad Nép ekképp harsogott: „Amerika leállította – a Szovjetunió újra lehetővé tette a svábok kitelepítését”. A végrehajtás során barbár rendőrségi akciók sorjáztak, az utolsó 1948. március 20-án.

A sztálini birodalmi politika elképzelései megvalósításához feszültségmentes kelet-közép-európai viszonyokat kívánt. Nem a magyar politikusokat, hanem főképp az északi szomszéd kormányát támogatta a nemzetiségi kérdésben, a magyarországi németek kitelepítésének biztosításával, illetve helyükre a Csehszlovák Köztársaságban élő magyarság áttelepülésének lehetővé tételével. Beavatkozásával saját, nagyhatalmi, birodalmi tervei megvalósításához, főképp a kelet-közép-európai kommunista hatalomátvételekhez teremtett nyugodt hátteret. Ha a szomszédos országokban folyó kitelepítéseknel a kollektív felelősségre vonás gyakorlatát támogatta, és ezt Magyarországon vazallusai útján is képviseltette, akkor nem zárkozhatott el a felmerült gondok megoldásában való részvételtől.

Az MKP KV Politikai Bizottsága szeptember 10-én Rajkot megbízta azzal, hogy készítse el a német kitelepítésre vonatkozó javaslatát, azonban „vigyázzon, hogy a kitelepítéseknel elsősorban a szociális szempontok szerepeljenek”. Pártközi értekezletet tartottak szeptember 18-án. A kitelepítés ügyében az október 10-én elfogadott kormányrendelet, különös tekintettel az anyanyelvűségre és a családi kötelekekre, újraszabályozta a kitelepítést. A Dinnyés Lajos vezette kormány rendelete egyfelől a hatósági kényszer, másfelől a családok szétszakítása lehetőségét jelentette. A mentesültek köre ugyanakkor jelezte, hogy a koalíciós kormányzat és benne a Rajk irányította belügyi tárca – az MKP osztálypolitikát hirdető vezetésének utasítására – jobban felmérte az ország gazdasági és társadalmi szükségleteit, tekintettel volt bizonyos fokig a családi kötelekekre. A meghatározó azonban főképp az volt, hogy a „ki velük” politika kivitelezhetetlen. November 26-án a kormány elfogadta a végrehajtási utasítást is, amit másnap kihirdettek. A jogalkotó már nem a kitelepítésre, hanem inkább arra törekedett, hogy a maradék, ki nem telepíthető német-ség tulajdonviszonyait korlátozza.

Magyarország érintett 1555 községéből a Gazdasági Főtanácshoz megküldött belügyminiszteri előterjesztés 310 ezer német kitelepítésével számolt. A hatóság elbírált 363 310 személyt, 1945. december vége és 1947 ősze között Németország amerikaiak által megszállt zónájába kb. 127 ezer Magyarországról elűzött német érkezett, és 183 ezren vártak kitelepítésükre. 1947. augusztus 1-je és 1948 eleje között a szovjetek által megszállt zónába további 50 ezer németet telepíthetett ki az illetékes hatóság, de ezek kb. ötöde elmenekült, így az odatelepítettek száma közelít a 40 ezer főhöz. Amikor a kitelepítés 1948. szeptember végén befejeződött, 133 ezer kitelepítésre kötelezett német élt Magyarországon. Ezek alapján, a második világháború végén a Szovjetunióba évekre elhurcolt 64 ezer fővel együtt a Magyarországról

kitelepített és ideiglenesen kényszermunkára vitt németek száma 225-230 ezer fő körüli, a deportáltak közül kb. 16 ezer elhunyt a kényszermunkatáborokban.

Mindszenty hercegprímás levelet intézett a Szentatyához 1947. augusztus 27-én a felvidéki magyarokat ért sérelmek miatt. D. Tardini államtitkár-helyettes a Vatikánból november 5-én postázott válaszban arról írt, hogy „a Legfőbb Pásztor” az általa érzékelt „szomorúságoknak és aggodalmaknak” hatására „az ünnepélyes szövegek” során hirdette „az igazságnak és a szeretetnek alapelveit, amelyekkel kell szabályozni a népek közötti viszonyokat; valamint az államok legfőbb vezetőihez intézett intelmek és buzdítások, hogy őket az emberiség mérsékelt elveire vezesse”. A bíboros hozzáfűzte azt is, hogy a pápa folyamatosan és ismételt törekvései azt célozták korábban és azt kívánja elérni, „hogy legalább a háború erőszakosságai, a háború után pedig minden felmerülő durvaság valamilyen módon enyhüljön”.³ Nem csupán XII. Pius, hanem mások sem járhattak sikerrel, mert már a két „tábor” létrejötte előtt, majd utána az Elbától keletre a „rab nemzetek” sorsát nem Vatikánból, hanem Moszkvából vezérelték.

A jogalkotó szerint a magyarországi németiség emberi és állampolgári jogfosztása a minisztertanács 1950. március 24-én tartott ülése után, a másnap kiadott rendeletekkel szűnt meg. Ezután korlátozó intézkedéseket nem lehetett a németekkel szemben alkalmazni, és a Magyarországon élő németek „egyenlő jogú” állampolgárokká váltak, a maradék németiség ugyanúgy részesedhetett a magyarországi sztálinizmus további árnyoldalaiban, mint az ország többi lakója.

Az elűzötteket szállító egyik vagon falán így buggyant krétavégre a keserűség: „Itt születtem, itt nőttem fel, kidobtak egy batyuval.” Hiába törölték le a felírást a vagon utasai, a magyarországi németek kollektív kitelepítése a XX. századi történelmünk egyik kitörölhetetlen ténye, szégyenfoltja maradt.

3 Uo. 388. o.

A könyv szerzői

DR. BÁTONYI GÁBOR (D.PHIL. OXON, FRHISTS)

1961-ben született Budapesten. Magyar-történelem szakos tanár (ELTE). Az amerikai Johns Hopkins University bolognai nemzetközi kapcsolatok Intézetében, (Paul H. Nitze School of Advanced International Studies) végzett posztgraduális tanulmányok után Nagy-Britanniában a Brasenose College-ban folytatott történelmi kutató munkát. 1996-ban doktorált az oxfordi egyetemen. Disszertációját az Oxford University Press 1999-ben jelentette meg az Oxford Historical Monographs sorozatban. 1996 óta a bradfordi egyetemen tanít diplomácia történetet. A Brit Királyi Történelmi Társaság (Royal Historical Society) választott tagja.

CSALLÓKÖZI ZOLTÁN (1951)

A miniszterelnök-helyettes kabinetfőnöke. Korábban 1998-2002 között az NKÖM főosztályvezetőjeként az egyházi kapcsolatokkal foglalkozott. Volt a Duna TV kurátora, a KDNP elnöki kabinetjének szakértője, fővárosi képviselő, jelenleg a Mária Rádió Alapítvány kurátora.

Évtizedes kutatások után hat részes filmet készített a Trianon, illetve a II. VH után elpusztított emlékeinkről, amiről számtalan publikációja, 2013-ban könyve is megjelent. Társszerzője volt többek között a 2008-ban bemutatott Kereszténydemokrácia Magyarországon filmnek, és a Vértanúink-hitvallóink filmsorozatnak. Az utóbbi időben készített filmjei mártír szerzetesekről, így a pálos Vezér Ferencről, és a ferences Károlyi Bernátról szólnak.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem, majd szociológia szakon végzett. 1989 óta a szociológiai tudományok kandidátusa. Mint vezető vagy társkutató 21 jelentős hazai és nemzetközi kutatásban vett részt. (OTKA, PHARE, USAID, Soros Alapítvány, The University of North Carolina (USA), UCLA (USA), Hanns Seidel Alapítvány, Konrad Adenauer Alapítvány, Smithsonian Institute, Washington D.C, Vienna Center (Ausztria) National Council on Soviet and East European Research (USA)). A magyar agrárátalakulásról magyar és angol nyelven készített oktatófilm szakértője és narrátora. Amerikában tett körútja során a *Banished families* c. könyvét mutatta be 2012-ben. Ötvennél több hazai és nemzetközi publikáció, köztük 12 könyv írója, ill. szerkesztője. Hét nagysikerű műve foglalkozik az ötvenes évek magyarországi törvénysértéseivel. Tagja a Kommunizmus Bűneit Kutató Munkacsoportnak. A Koszorús Ferenc Emlékbizottság elnöke.

Tamáská Péter történész 1942-ben született Kassán. Az apa, Heinrich Jenő hivatásos tiszt, majd a Fonciére biztosító kelet-szlovákiai igazgatója. A háborúban ismét tiszt, 1945 után internálják s 1965-ben bekövetkezett haláláig segédmunkás. A család 1945-ben került Budapestre, miután áttették őket a határon. Édesanyja, Göbel Edit az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztője volt: többek közt a szlovák-magyar kisszótár elkészítése fűződik a nevéhez. A fiút anyja második férje, Tamáska János építész 1954-ben örökbe fogadta: így kerülhetett középiskolába. Tamáska Pesten, a Toldy gimnáziumban érettségizett, s 1968-ban fejezte be az ELTE BTK történelem-tudományos szocializmus szakát. Nem lépett be a pártba, így hosszú ideig beruházóként dolgozott.

A nyolcvanas években volt tanáránál, Antall Józsefnél, majd a Szakszervezeti Levéltárban Karsai Eleknél dolgozott főlevéltárosként, aztán 1984-től az Új Magyar Központi Levéltárban, s annak beolvasásával 2002-es nyugdíjaztatásáig az Országos Levéltárban. 1988-ban szerezte meg a kandidátusi címet. 1993-ban megrendezte a Pártállamiság negyven éve című kiállítást, amely tematikus blokkokban, a frissen átadott pártiratok alapján mutat-

ta be a Rákosi korszak Központi Vezetőségének és a kádári Politikai Bizottságnak a működését. A börtönök történetével foglalkozó írásai főleg a Magyar Nemzetben, a Demokratában, a Börtönújságban és a Börtönügyi Szemlében jelentek meg. 1988-ban jött ki Márianosztrai panoptikum című könyve, amely 1858-tól, alapításától kísérté végig a híres női, majd 1950-től az ÁVH által férfi börtönné átalakított bv. intézet történetét, a forradalom 60. évfordulóján pedig a Politikai elítélt kerestetik című monográfiája az 1945 és 1990 közötti börtönvilágról adott hírt. Keszthelyre költözése után is megmaradt a sajtóban: évek óta a Magyar Hírlap állandó külső munkatársa. Jelentős a Felvidékkel kapcsolatos publicisztikája. Rendszerváltás után hivatalosan visszavette az eredeti családnevet is, a Heinrichet, így a személyi igazolványában a Heinrich-Tamáská név szerepel. Publicisztikájában változatlanul a Tamáskát használja.

DR. HORVÁTH ATTILA

habilitált egyetemi docens. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1986-ban, a Bölcsészettudományi Kar történelem szakán 1987-ben végeztem. Azóta több egyetemen is folyamatosan oktatok magyar, illetve egyetemes állam- és jogtörténetet. Részt vettem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Győri Egyetem Jogi karainak az alapításában. A Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Karán intézet és tanszékvezető vagyok. Kutatási területeim: a magánjog története és a szovjet típusú diktatúra története. Több mint száz publikáció (tankönyvek, könyvek, könyvekben és folyóiratokban megjelent tanulmányok) dokumentumfilmekben és médiában is közreműködtem szakértőként. Több éven keresztül miniszterelnöki tanácsadóként is dolgoztam.

A köztársasági elnök 2011. március 15-én a Magyar Köztársaság Arany Érdemkereszt kitüntetést adományozta, 2013. március 15-én Budapest Főváros XVI. kerület díszpolgára lettem.

DR. HORVÁTH MIKLÓS

hadtörténész, egyetemi tanár a Magyar Néphadsereg történetével kapcsolatos kutatásait 1983-ban kezdte meg, 1989-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1990-ben került a Hadtörténeti Intézetbe kutatónak, 2003 és 2005 között a Hadtörténeti Intézet igazgatója. Fő kutatási területe az 1956-os forradalom és szabadságharc és a hidegháború időszakának hadtörténete. 2003-ban elnyerte az MTA doktora címet, 2004-ben habilitált hadtörténelemből. 2005 szeptemberétől a PPKE Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának egyetemi tanára. Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottságának és a MAB Társadalomtudományi Bizottságának tagja. Főbb művei: Maléter Pál (1995, 2002); Szovjet katonai intervenció 1956 (1996, 2001; angolul 1999); 1956 hadikronikája (2003; lengyelül 2006); In memoriam (Tulipán Évával, 2006); Keresztutak: Magyar Néphadsereg, 1956 (Tulipán Évával, 2006); Koronatanúk jeltelen sírgödrökben (Zinner Tiborral, 2008); Hadsereg és fegyverek 1956 (Kovács Vilmossal, 2011); Kényszerkirándulás a Szovjetunióba (Olekszandr Pahiryával, 2012).

A Szovjetunió háborúja Magyarország ellen, 1956

A Konrad-Adenauer-Stiftung és a KDNP Kommunizmus Bűnei Munkacsoportja 4. nemzetközi szimpóziuma

Gellért Szálló, Teaszalon

1111 Budapest, Szt. Gellért tér 1.

Időpont: 2012. november 6.

DR. JOBBÁGYI GÁBOR

egyetemi tanár, az ELTE Állam – és Jogtudományi Karán fejezte be tanulmányait.

1975-ban ügyvédi – jogtanácsosi szakvizsgát tett.

1982. január 1.-től a Miskolci Egyetemen végezte oktatói munkáját, ekkor indult tudományos tevékenysége is. Az egyetem Polgári Jogi Tanszékén 1982-től adjunktusi, majd 1988. július 1.-től docensi beosztásban dolgozott. Publikációs tevékenysége 1981-ben kezdődött: ezidőtől 96 publikációja jelent meg, jelentős részben elismert hazai és külföldi folyóiratban, 9 könyve jelent meg.

1987. május 27-én sikeresen megvédte „A gyógyító tevékenység újabb polgári jogi vonatkozásai, különös tekintettel a személyiségi jogi és felelősségi kérdésekre” című kandidátusi értekezését.

Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének.

1985-től kezdve számos előadást tartott országos konferenciákon a polgári jogi, és az orvosi jog tárgykörében számos cikke jelent meg heti – és napilapokban. Kutatási területe a polgári jog – ezen belül a személyi jog, családi jog, orvosi jog, s az életjog.

1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudomány Karára Magánjogi Intézetvezetője és a Kar dékánhelyettese. Jelenleg a Polgári Jogi Tanszék vezetője.

Sikeres habilitációja után, 1996. június 22-én átvette a Miskolci Egyetemen habilitációs oklevelét.

A Köztársasági Elnök 1996. július 1.-én egyetemi tanárnak nevezte ki a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre, majd 1999 júniusában a győri Széchenyi Egyetemre.

DR. KAHLER FRIGYES

1942. szeptember 12-én, Mátészalkán született. 1960.-ban érettségizett, Szegeden 1965-ben *jogász* diplomát szerzett. 1968. januárjától bíró a Hajdúböszörményi Városi Bíróságon, a Debreceni Városi Bíróságon, majd a Hajdú-Bihar Megyei Bíróságon. 1987-től a Heves Megyei Bíróság elnökhelyettese, 1991-től az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője, 1994. júliusától a Veszprém Megyei Bíróság bírója, majd 1997-től a Büntető Kollégiumának vezetője, 2012 –től nyugdíjas.

Idő közben – 1977-ben Debrecen *történelem szakon* diplomázott, majd. 1978. évben megvédte bölcsész-doktori értekezését .

1981-től római jogot és jogtörténetet oktatott a miskolci egyetemen, majd az ELTE és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogtudományi karán. 1989. szeptember 1-től egyetemi docens.

A nyolcvanas évek végétől tudományos érdeklődése a diktatúrák jogi be rendezkedése és jogalkalmazása felé fordult. 1989. április 14-én minisztertanácsi határozattal létrehozott jogász-történész bizottság tagja. 1991. január 1 napjától az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője. Az Antall-kormány által 1993-ban létrehozott- a kommunizmus bűneit vizsgáló

ló Történelmi Tényfeltáró Bizottság elnöke. A Minszenty boldoggá avatási ügy történész szakértője (1995).

Eddig 270 műve jelent meg – ebből 25 önálló kötet. Legfontosabb munkái: Joghalál Magyarországon 1945-1989, Kinek a forradalma? (M. Kiss Sándorral közös munka); Szemtől szembe a múlttal, A Brusznai-per, A Mindszenty-per, III/III-as történelmi olvasókönyv, „Mától kezdve lövünk” (Közös munka M. Kiss Sándorral) c.-kötetek.

Munkásságáért a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével (2011) valamint a Nagy Imre plakettal (1999), a Politikai Elítéltek Közössége a „Politikai Elítéltekért” érdemkeresztrel (1996) az 1956-os szervezetek „Hűség a hazához” érdemkeresztrel (1996), Veszprém Vármegye Közgyűlése Veszprém Megye Érdemrendjével, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Juhász Andor díjjal, az Igazolt Szabadságharcosok Szövetsége a Hűség a Hazához Érdemrend nagykeresztjével (2004) Fehérgyarmat város Pro Urbe díjjal, Veszprém városa Cholnoki díjjal tüntették ki.

DR. KOROM ÁGOSTON

1999-ben érettségizett a Temesvári Pelbárt Ferences Gimnáziumban, majd 2006-ben jogi diplomát szerzett a Lyon2 Egyetemen. PhD fokozatát a Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte 2012-ben. Jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Karán Oktat, kutatási területe felöllel számos nemzetpolitikailag fontos területet.

DR. MIKLÓS PÉTER PHD

történész, egyetemi oktató 1980-ban született Szegeden. A Szegedi Hittudományi Főiskolán 2002-ben hittanár, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2004-ben történelem szakos bölcsész és tanár diplomát szerzett, kisebbségpolitika (MA) szakos tanulmányait 2013-ban fejezte be a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán.

„Balogh István politikai pályája” című politikatörténeti tárgyú értekezését a Szegedi Tudományegyetem történettudományi doktori iskolájában védte meg, amivel „summa cum laude” minősítésű doktori (PhD) fokozatot szerzett. 2004 óta a szegedi egyetem oktatója.

Fontosabb publikációi:

Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004. 308 old.

Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged, 2006. 224 old.

„A jelen kor vészes napjaiban.” Dokumentumok a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006. 112 old.

A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnóti-ról, kortársairól és a szegedi egyetemről. Szeged, 2011. 160 old.

„A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Budapest, 2014. 120 old.

DR. SZABÓ ISTVÁN

Egyetemi diplomáját 1993-ban szerezte a Miskolci Egyetemen. Állam- és jogtudományi doktori fokozatát 1999-ben nyerte el, 2007-ben habilitált, 2011-ben kapott egyetemi tanári kinevezést. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának munkájában annak 1995-ös alapítása óta részt vesz, 2002 óta a Jegtörténeti Tanszék vezetője. 1993 és 2010 között a Miskolci Egyetemen is oktatóként tevékenykedett.

Főbb kutatási területei az 1848 utáni magyar, német és osztrák alkotmánytörténetre terjednek ki. Ezek kapcsán érintette a totalitárius rendszerek témakörét is, különösen annak németországi vonatkozásait.

DR. ZINNER TIBOR

A debreceni KLTE történelem–földrajz szakát végeztem 1973-ban. Az Ébredő Magyarok Egyesületének története 1918–1923: a fénykor címmel írott disszertációmát summa cum laude minősítéssel védtem meg 1979-ben. Az ELTE ÁJTK Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszékének tiszteleti egyetemi

tanára vagyok 2000-től. Tényfeltáró kutatásaim és visszaemlékezés gyűjtésem „termése” az ezekre alapozott több mint száznegyven közzétett tanulmány, tényfeltáró összegzés, illetve dokumentumgyűjtemény, amelyeket néhány esetben szerzőtársakkal készítettem. Ezek a feldolgozások főként a XIX–XX. század politikai bíraskodásának a hatalommal való összefüggéseire és tömeges társadalmi kihatásaira irányulnak. Az elmúlt négy év-tizedben feltártam az ezeréves magyarhoni felsőbíraskodás, néhány kúriai elnök, a magyarországi jogászvilág képviselőivel szemben 1918–1962 között érvényesített megalapozott, illetve jogfosztó intézkedések, a honi népbíró-ságok, a kádári megtorlás, valamint annak során kivégzett személyek, az Elbától keletre lévő egyik „rab nemzet”, Magyarország állampolgárait sújtó, Moszkva által erőltetett, és a mindenkori hazai kiszolgálók által megvalósított sztálini rendszer törvénytelen közigazgatási intézkedéseinek és büntető jogszolgáltatásának történetét.

Tartalom

Ajánlás	5
Gondolatok a kötethez	7
A kiadó előszava	9
 <i>Dr. Bátonyi Gábor:</i>	
Egy elkésett brit kísérlés	
a magyar kommunisták megfékezésére és a megtorlás	11
<i>Csallóközi Zoltán:</i>	
Az Egyház sorsa 1945 után	27
<i>Dr. Hantó Zsuzsa:</i>	
„Kulácfalvak létrehozása – mint a Szovjetunióban”	35
<i>Dr. Hantó Zsuzsa:</i>	
„A ti fajtátokra sosem lesz szükség”	60
<i>Heinrich-Tamáská Péter:</i>	
Kádári börtönvilág	102
<i>Dr. Horváth Attila:</i>	
Agitáció és propaganda az ifjúság átnevelése érdekében	
Magyarországon, a szovjet típusú diktatúra idején	109
<i>Dr. Horváth Miklós:</i>	
A Szovjetunió háborúja Magyarország ellen, 1956	144
<i>Dr. Jobbágyi Gábor:</i>	
A Kossuth téri tömeggyilkosságról	171
<i>Dr. Kahler Frigyes:</i>	
A kirakatperek mint fegyverek a társadalom ellen.	
Ezek háttere, célja és a politika befolyásoló szerepe;	
példa a Tóth Ilona-ügy	188
<i>Dr. Kahler Frigyes:</i>	
Vallásüldözés a kommunista pártállamban,	
avagy koncepciós perek Magyarországon	
a katolikus egyház tagjai ellen	201

<i>Dr. Korom Ágoston:</i>	
A szlovák kormány Beneš–dekrétumokkal kapcsolatos álláspontjának bírálata az uniós jog tükrében	220
<i>Dr. Miklós Péter:</i>	
Felvidékről kitelepített magyarok politikai üldöztetése a Dél-Alföldön	228
<i>Dr. Miklós Péter:</i>	
Diáktüntetések és megtorló akciók Szegeden 1947-ben	232
<i>Dr. Szabó István:</i>	
Az 1949-es alkotmány és a totalitárius államberendezkedés	240
<i>Dr. Zinner Tibor:</i>	
„Ki velük”	256
 A könyv szerzői	 277

A kommunizmus mai napig beárnyékolja életünket, amit gyakran észre sem veszünk. Jelen van sztereotip kiszólásainkban, kultúránkban és nem utolsósorban politikai életünkben. Az a hosszú évtizedekig tartó intenzív terror és agymosás megtette a kommunisták részéről kívánt hatást. A kommunisták a véres terror mellett éppen azzal tudták erkölcspusztító munkájukat sikeresen kifejteni, hogy célzatos félinformációkkal és tudatos hazugságokkal vezették félre a lakosságot. Ennek az ideológiáját készen importálták szovjet elvtársaiktól, akik szuronyaikkal aktív segítséget nyújtottak itteni helytartóiknak. Alapítványunk feladata ezeket a hatásokat intenzív felvilágosító munkával semlegesíteni. A könyvben közölt dolgozatok válogatások a konferenciáinkon elhangzott előadásokból. A kommunizmus bűnei, éppen a ránk erőltetett hosszú hallgatás miatt, nem minden részletében feltártak és ismertek, de ma már egyre többen igénylik az igazság kendőzetlen bemutatását. Ehhez igyekszünk munkánkkal hozzájárulni.